

Zgodovinsko društvo Ormož

Zgodovinski zapisi

Letnik IV (2007)

ISSN 1581-9140

Št. 1

Zgodovinsko društvo Ormož

Zgodovinski zapisi

Letnik IV (2007)

ISSN 1581-9140

Št. 1

KAZALO

BRANE LAMUT

RAZSTAVA: MED DRAVO IN MURO – PREDSTAVITEV ARHEOLOŠKE DEDIŠČINE OBMEJNIH OBČIN PRLEKIJE IN MEDŽIMURJA5

MARKO MELE

DR. FRAN KOVAČIČ ODKRIVA DAVNO PRETEKLOST SREDIŠČA OB DRAVI15

KATJA KRNJAK

ORMOŠKA GOSPOŠČINA21

SIMONA MENONI

SLIKA POKLON SV. TREH KRALJEV IZ ŽUPNIŠČA PRI ŽUPNIJSKI CERKVI SV. MIKLAVŽA V MIKLAVŽU PRI ORMOŽU – PRISPEVEK K DOSLEJ ZNANEMU SLIKARSKEMU OPUSU BAROČNEGA SLIKARJA JOŽEFA DIGLA29

RAJKO TOPOLOVEC

OBDOBJE NARODNE HRANILNICE IN POSOJILNICE SV. BOLFENK PRI SREDIŠČU34

IVAN KUKOVEC

KAJ VSE LAHKO DOŽIVI PRLEK, ČE GRE V SVET38

ZDENKA KRESNIK

PRIBLIŽEVANJE IN ZAČETEK DRUGE SVETOVNE VOJNE V ORMOŽU46

JELKA KOVAČIČ, SARA PRAPOTNIK

VOJNA SKOZI OČI VOJAKA IN NJEGOVEGA DEKLETA58

CIRIL VNUK

DRUŽINSKI SPOMINI NA ČAS 2. SVETOVNE VOJNE.....75

ANTON LUSKOVIČ

UTRINKI IZ KMETIJSKEGA ZADRUŽNIŠTVA V ORMOŽU PO II. SVETOVNI VOJNI.....88

MAJA BOTOLIN VAUPOTIČ

SMO, KER NAS POTREBUJE NA TISOČE LJUDI94

FRANC KRNJAK

GOSTILNA MAČEK.....104

FRANC KRNJAK

PORAVNALI SMO VELIKI ZGODOVINSKI DOLG!106

MIRAN FIŠER

NEKAJ UTRINKOV Z ŽELEZNIŠKE POSTAJE ORMOŽ V ČASU VOJNE ZA SLOVENIJO114

ZVONKO MEŠKO

PRISPEVKI IZ VOJNE ZA SLOVENIJO – KAKO SMO DOŽIVLJALI VOJNO 1991
V KRAJEVNI SKUPNOSTI TOMAŽ.....119

MIRAN FIŠER

PRISPEVEK K ZGODOVINI OBMOČNEGA ZDRUŽENJA VETERANOV VOJNE ZA SLOVENIJO ORMOŽ.....123

FRANC KRNJAK

NARAVNA DEDIŠČINA ORMOŠKE OKOLICE137

NEVENKA KORPIČ

VREMENSKE NAPOVEDI NAŠEGA PODEŽELJA142

LUČKA HAVLAS, NUŠA KUHARIČ

MLINI – PROPAD ALI TURIZEM154

Brane Lamut
Marko Mele
Katja Krnjak
Simona Menoni
Rajko Topolovec
Ivan Kukovec
Zdenka Kresnik
Jelka Kovačič, Sara Prapotnik
Ciril Vnuk
Tone Luskovič
Maja Botolin Vaupotič
Franc Krnjak
Miran Fišer
Zvonko Meško
Nevenka Korpič
Lučka Havlas, Nuša Kuharič

Brane Lamut*

RAZSTAVA: MED DRAVO IN MURO – PREDSTAVITEV ARHEOLOŠKE DEDIŠČINE OBMEJNIH OBČIN PRLEKIJE IN MEDŽIMURJA

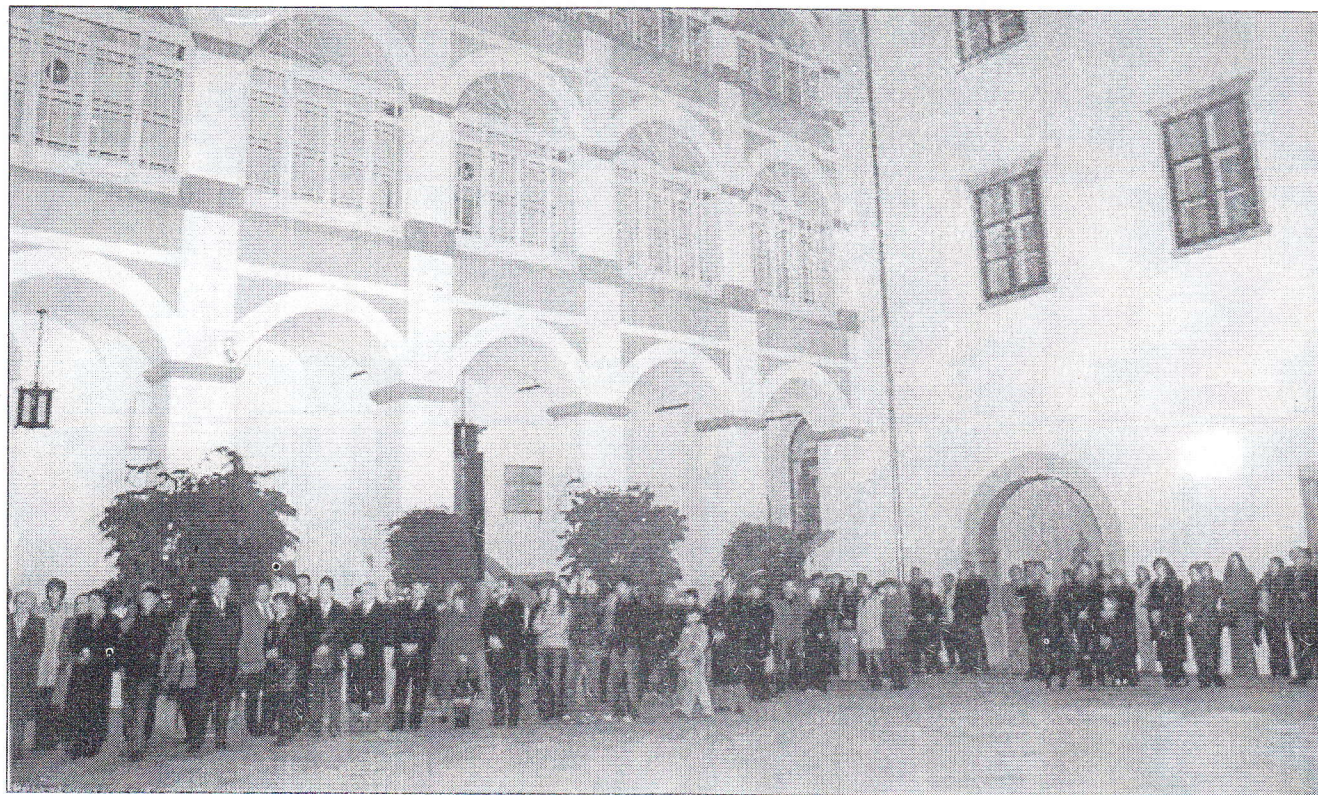
V članku so v uvodnem delu predstavljeni koncept občasne razstave med Dravo in Muro, njen nastanek in slavnostno odprtje v novembru leta 2006. Nato pa se sprehodimo po dveh etažah priložnostne zbirke skozi arheološka obdobja na mejnem prostoru med Prlekijo in Medžimurjem. Zaradi precejšnjega zanimanja je razstava podaljšana še do konca leta 2008.

Ključne besede

Arheološka dediščina, arheološka najdišča, arheološka obdobja, prazgodovina, kamena doba, eneolitik, bakrena doba, bronasta doba, železna doba, halštatsko obdobje, latensko obdobje, rimska doba, srednji vek, razstava, Prlekija, Medžimurje, publikacija ob razstavi

Meddržavni projekt Turistične cone Prlekije in Medžimurja je vodila želja po skupni promociji in razvoju turizma v obeh obmejnih regijah na Hrvaškem in v Sloveniji. Projekt, ki ga je zasnovala Prleška razvojna agencija iz Ljutomera, je nato finančno podprla tudi Evropska unija v okviru programa Skupnosti Interreg IIIA, sosedskega programa Slovenija-Madžarska-Hrvaška 2004-2006.

Kot del turistične ponudbe na obravnavanem območju je projekt razširil in obnovil tudi kulturno ponudbo. Tako se je na slovenski strani Občina Razkrižje odločila, da obnovi svoj arheološki muzej na prostem v vasi Šafarsko. V kraju na vzpetini nad reko Ščavnico, na lokaciji z imenom Gradišče, leži prazgodovinsko najdišče. Arheološka izkopavanja Irene Šavel iz Pokrajinskega muzeja Murska Sobota

Slika 1: Prireditev ob odprtju razstave je potekala na notranjem dvorišču ormoškega gradu v večernih urah.
(Foto: Štefan Hozyan ml., 2006)

*Brane Lamut, kustos arheolog – muzejski svetovalec, Muzej Ormož, Kolodvorska cesta 9, 2270 Ormož.

so med leti 1979 in 1984 razkrila ostaline lesene arhitekture iz bakrene dobe. Po koncu terenskih raziskav so bile tri stavbe rekonstruirane tudi na terenu na kraju samem, a jih je zob časa do leta 2006 že toliko načel, da so bile potrebne obnove. Danes si jih lahko ogledamo prenovljene s prikazom navpičnih stavev za tkanje v eni od hiš ter z rekonstrukcijo ognjišča in peči na dvorišču.

Povsem na novo pa je bila postavljena priložnostna razstava v Ormožu, ki je bila prav tako delno financirana iz Interrega IIIa. Sredstva so bila namenjena nakupu vitrin, panojev, svetil, varnostnemu sistemu, multimedijški predstavitvi in seveda obnovi samih razstavnih prostorov. Kot razstavišče sta bila izbrana dva banjasto obokana prostora, ki ležita eden nad drugim v kleti in v visokem pritličju v južnem traktu ormoškega gradu. Oba prostora, s pripadajočo še globljo spodnjo kletjo, predstavljata po mnenju novjših raziskovalcev najstarejši del gradu, ki je še starejši od obrambnega stolpa.¹

Sredstva za samo postavitev razstave in za natis spremne publikacije pa je zagotovila Občina Ormož. Postavitev je bila sredi meseca avgusta leta 2007 zaupana Muzeju Ormož, razstava pa je bila odprta 10. novembra istega leta pred zbranimi na notranjem grajskem dvorišču.

Neposredno pred odprtjem razstave in po njem so si zbrani gostje lahko ogledali tudi na novo urejen prostor Turističnoinformacijskega centra Ormož v pritličju severovzhodnega trakta gradu, ki je bil prav tako urejen v okviru projekta »Turistične cone Prlekije in Medžimurja« in financiran iz sredstev programa Skupnosti Intereg IIIA.

Na južno steno gradu z notranjega dvorišča pa je Občina Ormož predvajala multimedijški prikaz predloga idejne ureditve z naslovom »Ormož 2006-urbanistična ureditev grajskega kompleksa«. Projekt je pripravil ART-A, Design, Ljubljana, zasnoval pa ga je Franc Avbelj, univ. dipl. inž. arh.

Znotraj projekta sta bili za arheologijo zanimivi dve stvari. V obnovljenih prostorih nekdanje grajske pristave je bil načrtovan poleg etnološkega tudi arheološki muzej, kot sestavni del projekta pa je predviden še arheološki muzej na prostem, ki naj bi bil lociran vzhodno od gradu na začetku grajskega parka. Osnova naj bi bila prazgodovinska arhitektura, ki je bila doslej odkrita na ormoškem območju.

Prireditve ob odprtju razstave Med Dravo in Muro je povezoval Bojan Rajh, glasbene točke pa je pripravil Glasbeni studio Klavdija iz Ormoža.

Ob tej priložnosti so spregovorili: direktorica muzeja Zdenka Kresnik, avtorja razstave Brane Lamut in Marko Mele ter poslanec državnega zbora in župan Občine Ormož Vili Trofenik, ki je razstavo tudi odprl.

Odprtja razstave so se udeležili številni gostje, predstavniki političnega življenja, med njimi je gospa Zoranova zastopala Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije, ter kolegi iz muzejev in sorodnih kulturnih ustanov. Omenimo naj goste iz domačih ustanov, kot so Pokrajinski muzej Ptuj, Dolenjski muzej Novo mesto, Zgodovinski arhiv Ptuj, ki so tudi posodili gradivo za razstavo, dalje iz Znanstveno-raziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti iz Ljubljane, iz Zavoda za varstvo kulturne dediščine Maribor, z arheološkega oddelka Filozofske fakultete v Ljubljani študente in akad. univ. prof. dr. Biba Teržan, iz tujine pa moramo omeniti vsaj predstavnike sodelujočih muzejev. S Hrvaške, iz Varaždina, sta se odprtja udeležila profesor Vladimir Kalšan, ravnatelj Muzeja Međimurja Čakovec ter profesorica Branka Kovačić, kustodinja za arheologijo, ki je tudi pripravila dokumentacijo in gradivo za razstavo ter prispevala dve poglavji v publikaciji, ki je izšla ob razstavi. Iz Deželnega muzeja v Gradcu /Landesmuseum Joanneum Graz/ v Avstriji po se je odprtja udeležil hon. prof. dr. Diether Kramer, ki je omogočil izposojajo depoja bronastih predmetov iz Grab pri Središču.

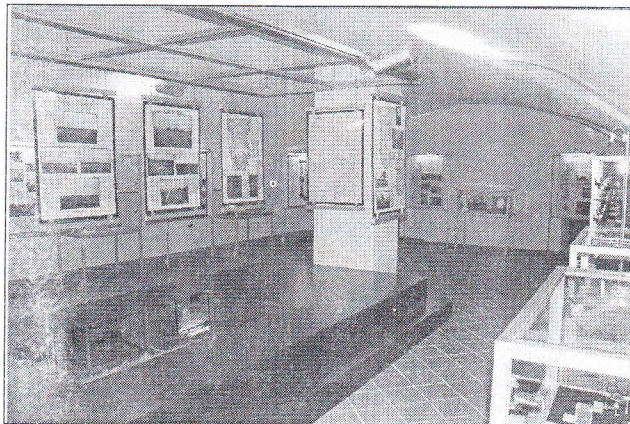
Slika 2: Ob odprtju razstave so spregovorili direktorica Muzeja Ormož, Zdenka Kresnik (na levi), oba avtorja razstave, kustosa za arheologijo v Muzeju Ormož, Marko Mele (prvi z desne) in Brane Lamut (drugi z desne) ter poslanec državnega zbora in župan Občine Ormož Vili Trofenik (tretji z desne). (Foto: Štefan Hozyan ml., 2006)

Razstava je zbudila precejšnje zanimanje, saj jo je v prvih dvanajstih mesecih obiskalo 3576 ljudi različnih starosti in iz različnih dežel. Pogosti obiskovalci v organiziranih skupinah so bili otroci: iz vrta, osnovnošolci in srednješolci iz Podravja, skupine upokojencev in veteranov ter številne družine na izletih. Zaradi precejšnjega zanimanja smo sklenili v

¹ Sapač, Grad Ormož, sl. 4 na str. 27.

Muzeju Ormož razstavo podaljšati še za več kot leto dni, do konca leta 2008.

Dva enako velika razstavna prostora sta narekovala tudi dvodelno zasnovo postavitve. V zgornjem delu smo se tako odločili prikazati arheološko dediščino obmejnega dela Medžimurja in Prlekije, v spodnjem delu pa je bil dan poudarek gradivu iz občine Ormož. V obeh nadstropjih gre za prikaz dokumentarnega gradiva na panojih in eksponatov v vitrinah, pri čemer so najdbe vsakič razvrščene po kronološkem redu, na začetku vsakega obdobja pa je karta razprostranjenosti s prikazom naselbin, grobišč in slučajnih najdb.

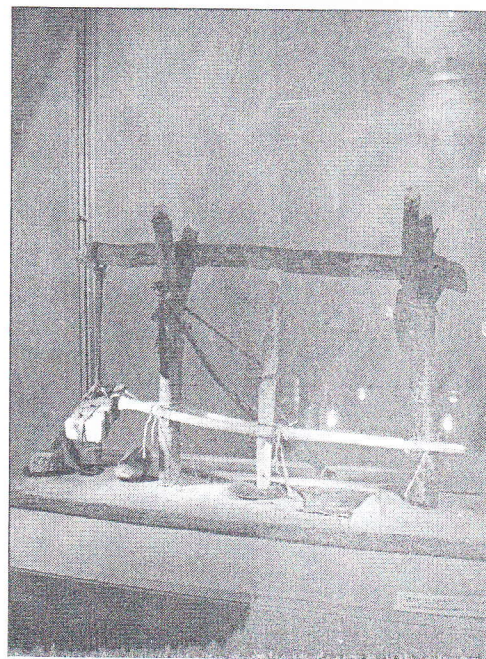
Slika 3: Pogled v zgornji razstavni prostor, kjer so bile prikazane najdbe iz obmejnega prleško-medžimurskega območja. (Fototeka Muzeja Ormož, Foto: Štefan Hozyan ml., 2006)

Razstava se začne v zgornjem delu, ki ga je postavil kustos arheolog Marko Mele. Uvodni del je namenjen predvsem šolski mladini, saj so na panojih prikazana arheološka obdobja v časovnem zaporedju, nadalje pomen kulturne dediščine, metodologije arheoloških topografskih raziskav, kot so: pregled ledinskih imen, starih zemljevidov, uporaba podatkov s posnetkov iz zraka, površinski pregledi terena, dalje podpovršinski pregledi, kot so raziskave geoelektrične upornosti tal, magnetometrija in georadar. Ta del razstave končujeta paño s prikazom različnih arheoloških izkopavanj in najmlajšim obiskovalcem namenjen peskovnik, v katerem lahko »odkrijejo« arheološke najdbe in jih narišejo. Sestavni del tega uvodnega dela razstave je še videoposnetek, ki razgrinja pestrost arheološke dediščine prikazanega območja.

Sledi del s prikazom arheoloških razdobij z izbranimi najdišči. Najstarejše najdbe v regiji pripadajo neolitiku ali mlajši kameni dobi ter eneolitiku oziroma bakreni dobi (ca. 2200 pred našim štetjem). Iz teh obdobja je tako v Medžimurju kot v Prlekiji poznanih precej posamičnih najdb glajenega kamnitega orodja, ki je razstavljeno v prvi vitrini.

Da si obiskovalci lažje predstavljajo, na kakšen način

so prazgodovinski mojstri prevrtali kamnito orodje, da bi ga nasadili na lesen držaj, je v naslednji vitrini predstavljena lesena vrtalna naprava z votlim svedrom na navpični osi, ki so jo sukali s pomočjo loka. Kamen, namenjen za izdelavo kladivaste sekire, tolkala ali kladiva, ni bil izbran med najtršimi kamninami, temveč sta to bila pogosto amfibolit in serpentinit, ki sta plastovita in zato relativno prožna. Takšno kamnino je prevrtal trši kremenčev pesek, ki so ga dodajali pod votel sveder

Slika 4: Z vrtalno napravo z votlim svedrom je bila razstava dopolnjena kasneje. Uporabili so jo učenci na mladinskem raziskovalnem taboru, ki ga je pripravil Muzej Ormož v Grabah pri Središču ob Dravi leta 2007. (Fototeka Muzeja Ormož, Foto: Nina Mertik, 2007)

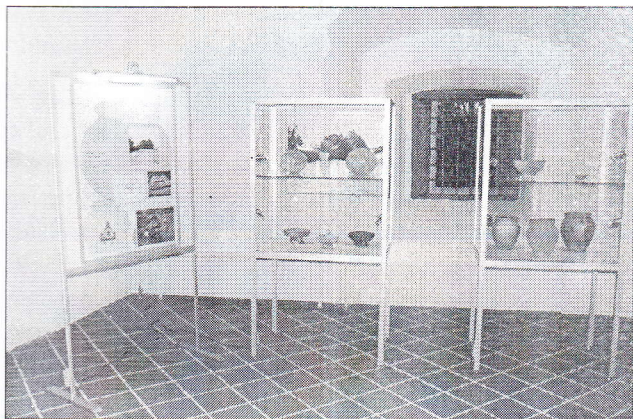
Poleg posamičnih najdb je v regiji znanih nekaj eneolitskih naselbin, ki so bile odkrite ob topografskih raziskavah, na razstavi so prikazane kartirane na zemljevidu, nekaj pa so jih arheologi tudi raziskali, kar je delno prikazano s fotografijami. Kot primer eneolitske naselbine je na razstavi dan poseben poudarek najdišču Šafarsko v občini Razkrižje. Odkrito gradivo je predstavljeno v tretji vitrini. Pri tem prevladujejo različne oblike keramičnega posodja, nekaj keramičnih zajemalk. Razstavljeni sta še dve kamniti orodji, bakrenih pa ni bilo najdenih, kljub temu da najdišče sodi že v bakreno dobo.

Kot je bilo že v uvodnem delu povedano, je bila na podlagi odkritih arhitektonskih ostalin na Gradišču pri Šafarskem delno rekonstruirana prazgodovinska naselbina. Postavili so tri stavbe po stari bakrenodobni metodologiji, dalje odprto ognjišče in peč. Rekonstrukcije so na razstavi prikazane s fotografijami na panojih.

Bakreni dobi sledeča bronasta doba (2200-800 pr. n. št.) je prikazana v dveh vitrinah. V eni je razstavljena depojska najdba iz Grab pri Središču, hrani jo Štajerski deželni muzej v Gradcu (Landesmuseum Joanneum Graz), in nam jo je za to priložnost posodil. Na gornji polici so razstavljene tri bronaste krogle ali njihovi deli, ki so, glede na težo (vsak večji je še enkrat težji) morda starodavne uteži. Na spodnji polici so ostali predmeti iz depoja: deli sulic, plavutastih sekir, nekaj tulastih sekir in konica bronastega rezila. Glede na to, da so predmeti fragmentarno ohranjeni, lahko sklepamo, da gre za depo livarja, ki je imel ta prazgodovinski zaklad pripravljen zato, da ga bo pretopil v druge izdelke. Najdbo uvrščamo v starejši del kulture žarnih grobišč, v II. horizont depojev pri nas². V drugi vitrini je delno prikazana pozna bronasta doba s parom keramičnih posod iz Ormoža ter najdbama bronastih sekir iz Ženika in Središča.

Sledijo keramične najdbe, ki ilustrirajo železno dobo. Izbrani kosi ne pripadajo njenemu starejšemu delu, halštatskemu obdobju (ca. 800-400 pred našim štetjem), temveč mlajšemu latenskemu obdobju (400-15 pred našim štetjem). Za razliko od prej razstavljenih keramičnih posod so te že izdelane na hitro se vrtečem lončarskem kolesu. Odkrite so bile kot mlajše gradivo na prazgodovinski naselbini na najdišču Šafarsko.

Sledi predstavitev rimskega obdobja (15 pr. n. št. – 476 n. št.) v regiji, najprej vseh najdišč in poteka rimske ceste na zemljevidu in potem še najdb v vitrinah.

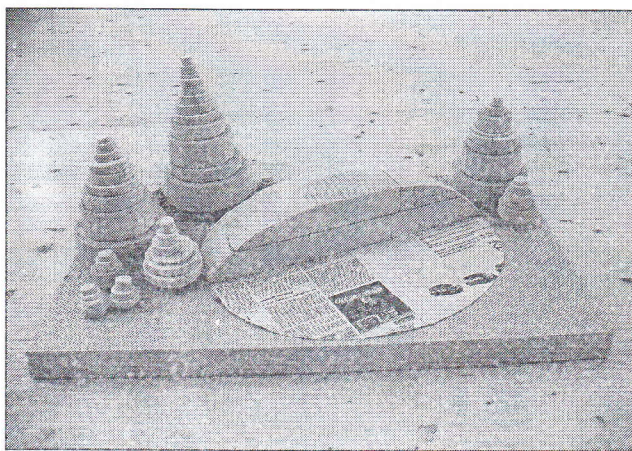
Slika 5: Rimska doba v Medžimurju je bila prikazana z gradivom iz gomilnega grobišča Trnovčak. (Fototeka Muzeja Ormož. Foto: Štefan Hozyan ml., 2006)

Iz karte je razvidno, da je antična cesta na območju današnjih občin Ormož in Središče potekala približno v smeri zahod-vzhod, v Medžimurju pa je z enim krakom zavila proti severovzhodu. Kako dobri

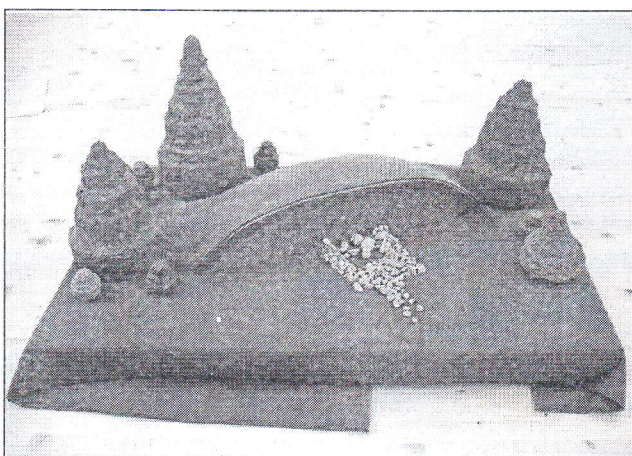
zemljemerci in načrtovalci cest so bili Rimljani, nam pričajo izbire za trase cest, ki so skoraj identične današnjim. Takšen primer je bil odkrit na primer ob arheoloških raziskavah na najdišču Hajndl, zahodno od Ormoža, v letih 1999/2000, kjer je, kot kaže fotografija na razstavnem panoju, odkrita rimska cesta potekala vzporedno s sodobno cesto. Bližina ceste je bila na tem najdišču odločilna tudi pri izbiri za lokacijo več peči za žganje apna, ki so ga od tu potem najlažje transportirali.

V naslednjih vitrinah je razstavljeno gradivo iz rimskih grobov, okrašeni keramični posodi iz Veržeja ter lonec iz gomile v Šalovcih.

Tudi antične najdbe iz Medžimurja so prikazane s keramiko iz gomil iz najdišča Trnovčak, prikaz rimske dobe v tem delu pa sklone maketa rimskodobne družinske gomile, ki kaže gomilo v preseku, v njej pa zidano grobno kamro s pristopno potjo.

Slika 6: Za ponazoritev pokopa v rimski dobi je restavratorica Nina Mertik izdelala model antične gomile v prerezu. Najprej v belem mavcu.

Slika 7: Posebej je izdelala miniaturne kopije posodic iz antičnega gomilnega grobišča Trnovčak na Hrvaškem in jih ustrezno pobarvala.

² Turk, Datacija poznobronastodobnih depojev, str. 170-172, na tab. 70. in II, str. 89 ss, posebno str. 108.

Slika 8: V gomili je s kamenčki nakazala grobno kamro in potko do nje ter vse skupaj pobarvala.
(Fototeka Muzeja Ormož, Foto: Nina Mertik, 2007)

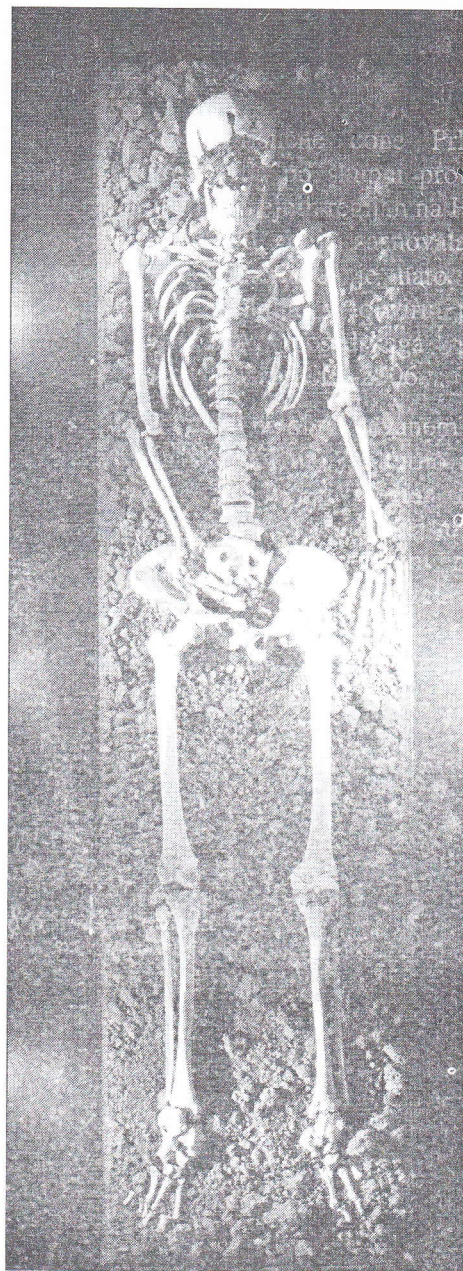
Čas od preseljevanja ljudstev do vključno srednjega veka (476-1492) je prikazan z dvema najdiščema. Iz Medžimurja je razstavljeno naselbinsko keramično gradivo z Gradišča pri Nedelišču zahodno od Čakovca, ki je datirano od sredine 13. pa vse do konca 15. stoletja. Torej je nastalo po vdoru mongolskega vojskovodje Batu kana in je prenehalo z vdorom Turkov. Nemirni časi so zahtevali utrjeno naselje in risba na panoju nam kaže možno rekonstrukcijo obrambnih priprav. Naselje je bilo obdano z lesenimi palisadami in dodatno utrjeno s stolpi za lokostrelce, pred palisado pa sta bila še jarek in zemljen nasip. Iz bližnjega potoka Trnava je bila v obrambni jarek napeljana še voda. Prav tako kaže risba, da je bilo tudi samo gradišče prekopano na pol z jarkom z vodo, oba dela naselja pa je povezoval pridvižni most. V primeru, da bi sovražnik vdrl v en del naselja, je bilo torej še vedno možno dvigniti pridvižni most in se braniti v drugi polovici.

Od grobnega materiala je v treh vitrinah razstavljen izbor najdb belobrdske kulture iz najdišča Grabe pri Središču. V prvi vitrini je ponazorjeno, da je grobišče nastalo na lokaciji nekdanje rimske podeželske vile, v drugi vitrini je razstavljen značilen izbor moških pasnih spon in ženskih nakitnih predmetov, tretja vitrina pa je sredi razstavnega prostora. V njej je posebna atrakcija razstave, skelet mladenke, ki je živela pred tisočletjem. Antropologi so po razvitosti njenega okostja ugotovili, da je doživela le šestnajst let. Skelet spremljajo panoji, ki pojasnjujejo ostaline belobrdske kulture v vzhodnem delu Slovenije.

V spodnji obokani dvorani je razstavljena arheološka dediščina Ormoža in najbližje okolice. Tudi v tem delu je gradivo razvrščeno po časovnem zaporedju od prazgodovine do konca srednjega veka.

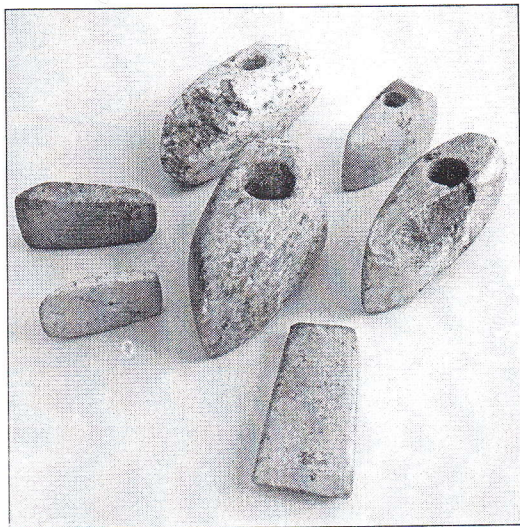
Na začetku je spet nekaj kamnitih orodij, pretežno iz

serpentinita in amfibolita. Največ je trapezastih in kladivastih sekir, kopača pa je le ena. S temi orodji sta predstavljeni mlajša kamena in bakrena doba. Bakrenodobna ali eneolitska najdišča so prikazana še na panoju, na karti razprostranjenosti, in delno na fotografijah.

Slika 9: Največ zanimanja mladih obiskovalcev je pritegnil skelet šestnajstletne mladenke iz Grab pri Središču z značilnimi pridatki belobrdske kulture. (Fototeka Muzeja Ormož, Foto: Marko Mele, 2006)

Naslednje razdobje bronaste dobe je v regiji zastopano le z najdbami pozne bronaste dobe, ki pripadajo kulturi žarnih grobišč. Iz starejšega dela te kulture je razstavljena ena od zakladnih ali depojskih najdb, in sicer iz kraja Pušenci, 2 km vzhodno od Ormoža. Najdba vsebuje manjšo in večjo plavutasto sekiro, dleto in šilo.

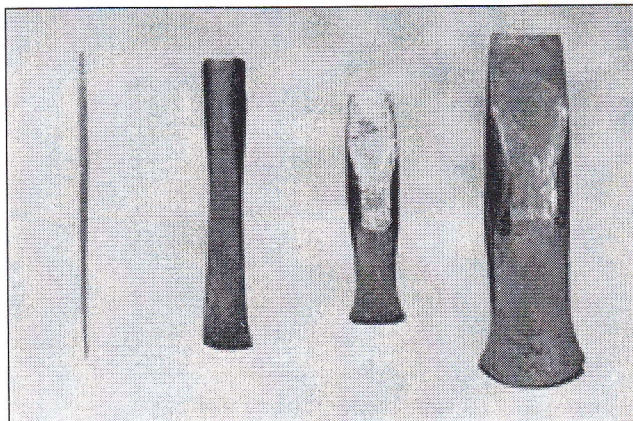
Slika 10: Na območju Slovenskih goric je bilo do sedaj najdenih že precejšnje število kosov prazgodovinskega kamnitega orodja. Razstavljeno zbirko hrani Osnovna šola Tomaž v Slovenskih goricah, ki nam je predmete za to priložnostno razstavo tudi posodila. (Fototeka Muzeja Ormož)

Mlajši del kulture žarnih grobišč pa predstavlja del naselbinskih najdb iz samega Ormoža, ki jih je v drugi polovici petdesetih in v začetku šestdesetih let prejšnjega stoletja izkopala Bernarda Perc, takratna kustodinja ptujskega muzeja.

Od vseh starodavnih obrti, ki so bile zastopane v naselju, je bilo najvažnejše livarstvo, zato smo predmete, ki so bili povezani z ulivanjem brona, razstavili v uvodnem delu. V vitrini lahko tako vidimo: dele nekdanjih keramičnih dvodelnih kalupov, keramična jedra kalupov, ki so služila temu, da so ostali tulci sekir in sulic votli, livarsko posodico, kos bronaste žilindre ter izdelke iz brona, kot so na primer igle za spenjanje obleke, zapestnica in ročaj kotlička.

Nadalje so prikazana na panojih sama arheološka izkopavanja kustodinje Bernarde Perc in tudi ugotovitve o odkriti prazgodovinski arhitekturi. Načrt tlorisa dela naselja s štiri metre široko, z rečnimi oblicami tlakovano cesto, s po 2 m širokimi pločniki in v pravokotno mrežo razvrščenih stavb nam kaže naselje protourbanega tipa, fotografije terena nekdanjega izkopa pa nize jam, ki predstavljajo ostanke nekdanjih nosilnih lesenih stebrov hiš. Prostore med nosilnimi stebri hiše so prazgodovinski prebivalci zapolnili s prepletom iz vejevja, ki so ga potem oblepili z ilovico. V primeru, da je stavba pogorela, so se deli hišnega lepa ohranili. Dva kosa takšnega hišnega lepa sta razstavljena v vitrini, prav tako del glinene plošče s spiralnim okrasom, ki je krasil notranjo stran hiše. Pogosta so bila v naselbini ognjišča, tako v hišah kot tudi na dvoriščih, tako da si

lahko ogledamo ognjiščni inventar: starodavno pekvo (pekač), kakršne so se skoraj nespremenjene obdržale do današnjih dni ponekod v Liki in v Dalmaciji, podstavke za različne in prenosna ognjišča.

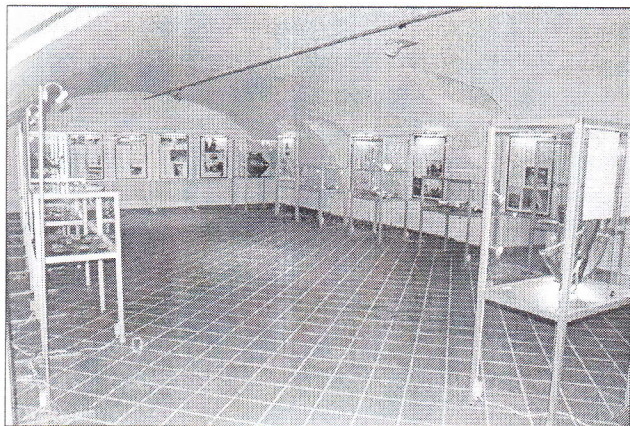
Slika 11: Zakladna najdba Pušenci. Skupino bronastih predmetov iz pozne bronaste dobe, ki pripadajo starejši kulturi žarnih grobišč, so odkrili povsem slučajno ob popravilu železniške proge leta 1940. Kasneje so predmeti prišli v Dolenjski muzej v Novem mestu, ki nam je depo za priložnostno razstavo tudi posodil. (Foto: Andrej Lamut, 2006)

V nadaljnjih vitrinah so razstavljeni najrazličnejši tipi poznobronastodobnih keramičnih posod, ki so služile za priprave hrane ali pa za shranjevanje živil, tako zrnja kot tekočin.

Večina keramičnih posod je bila fragmentarno ohranjenih, tako da je bilo treba koščke zlepi in manjkajoče dele dopolniti z mavcem. Delo Janeza Gojkoviča, ki je restavriral keramično gradivo v petdesetih in šestdesetih letih preteklega stoletja, je prav tako prikazano s fotografijo.

Poleg posodja so nekdanji prebivalci iz gline oblikovali tudi druge uporabne predmete, kot so vretenca, ki so na spodnjih koncih obteževala preslice predic in preprečevala, da navita nit ne bi zdrsnila z njih, dalje uteži različnih oblik, med njimi piramidalne za obteževanje nosilnih niti na vertikalnih statvah in izjemno velike piramidalne, ki so morda služile za obtežitev ribiških mrež.

V glini so oblikovali tudi podobe svojih bogov, boginj in božanstev ter votivnih živali. Izbor kipcev golih boginj in oblečenih svečenic si obiskovalci lahko ogledajo v vitrini, rekonstrukcijo ženske noše pa na panoju v risbi Franceta Anžela. Isti avtor je v risbi upodobil tudi pogled na ormoško prazgodovinsko naselbino, kakršna se je kazala raziskovalcem ob koncu izkopavanja v začetku šestdesetih let. Risba na panoju nam kaže polkrožno naselbino velikosti ca 400 x 380 m, ki jo je z južne strani ščitila reka Drava, z ostalih pa do 6 m globok jarek in do 5 m visok nasip.

Slika 12: Pogled v spodnji razstavni prostor, kjer so razvrščene po časovnem zaporedju od prazgodovine do konca srednjega veka predvsem najdbe iz samega Ormoža. (Foto: Štefan Hozyan ml., 2006)

Raziskave arheološke dediščine so pokazale, da se je ormoška naselbina brez prekinitev nadaljevala v starejšo železno ali halštatsko dobo (800–400 pred našim štetjem). To razdobje je na razstavi prikazano v vitrini z značilno halštatsko keramiko, s cedilom, z ropotuljico in najstarejšim železnim nožičkom. Slikovno gradivo na panoju pa dopolnjuje prikaz halštatske dobe s fotografijo izkopavanja gomile na Hardeku pri Ormožu leta 1899 in njenega raziskovalca Franza Ferka.

Iz mlajšega odseka železne dobe, iz latena (400–15 pred našim štetjem), je poznanih tudi precej najdb, ki pa se omejujejo predvsem na zadnji dve stoletji pred našim štetjem. Zanimive najdbe tega obdobja so latenske lončarske peči, od katerih je ena razstavljena v ormoškem hotelu. Na panoju na razstavi pa je razstavljena fotografija modela takšne peči, ki so ga izdelali učenci in dijaki na mladinskem raziskovalnem taboru v Ormožu leta 2006 in v njem žgali glinene posode, ki so jih prav tako sami izdelali.³

Razstavljena posodje dokazuje, da so takratni prazgodovinski lončarji pri izdelavi že uporabljali hitro se vrteče lončarsko kolo. Glinene posode so žgali tako na oksidacijski kot na redukcijski način. Niso še poznali emajliranja posod, da bi zmanjšali njihovo propustnost, pa so glini pogosto primešali zdrobljen grafit, kar daje keramiki značilno intenzivno sivo barvo. Grafita v keramiki je toliko, da je na primer možno z razstavljenim fragmentom tudi pisati.

Poleg tega, da so bili v latenski dobi odlični lončarji, so izdelovali tudi kakovostne kovinske izdelke. Razstavljeni sta bronasta in železna fibula, sponki za obleko, ter izredno dolga železna sulica.

Slika 13: Na razstavi je bila prikazana fotografija lončarske peči, ki so jo udeleženci arheološkega raziskovalnega tabora izdelali po vzoru na peč iz mlajše železne dobe in v njej žgali glinene posode. (Foto: Andrej Lamut, 2006)

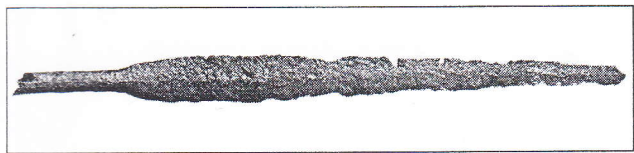
Kdo so bili prebivalci teh krajev, nam v pisnih virih sporočajo njihovi nasledniki Rimljani. Antični viri za naše kraje navajajo keltska plemena Serrete in Serapille.

Rimska doba (15. pred našim štetjem – 476 našega štetja) je v tem delu razstave prikazana le na panoju.

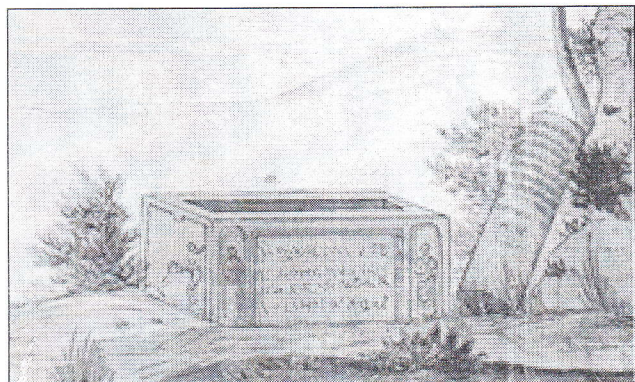
Iz najbližjega zaledja Ormoža sta prikazani s fotografijami dve pepelnici iz pohorskega marmorja. Prva je bila odkrita vzdignjena v križniškem gradu Velika Nedelja in je že proti koncu 19. stoletja prišla v ptujski muzej. Druga, iz Savcev, je v štajerskem deželnem muzeju v Gradcu (Landesmuseum Joanneum Graz). Leta 1801, ko je gospodoval grof Leopold Königsacker, je še bila na ormoškem posestvu, saj jo je risar ročno barvanega zemljevida vključil kot dekoracijo ob napisno polje. Napisno polje, namenjeno zgodovini posestva, gradu in plemenitih družin, je v glavnem ostalo prazno, s svinčnikom je le na začetku zapolnjenih nekaj vrstic.

Prav tu pa je zapisano, da je bila obravnavana pepelnica odkrita že daljnega leta 1796, in torej predstavlja najstarejšo arheološko najdbo na naših tleh. Na sprednji strani so podatki o pokojnikih, zanimiva pa je bočna stranica z dečkom, ki iz valjaste posode hrani pava, ptico, ki jo antična simbolika povezuje z večnostjo. Ob pepelnici je narisana še rimskodobni miljnik, odkrit v ormoškem gradu, eden od štirih na ormoškem območju, ob cesti, ki je vodila severno od današnjega mesta proti vzhodu.

³ Mele, Arheološki tabor

Slika 14: Kelti so bili odlični kovači. V boju so uporabljali tudi sulice z dolgo sulično ostjo, kakršno je kot slučajno najdbo odkril Slavko Prejac in nam jo posodil za to priložnostno razstavo. (Foto: Andrej Lamut, 2006)

Slika 15: Izsek iz ročno risane koloriranega zemljevida ormoške posesti, ki ga je dal leta 1801 narisati grof Königsacker. Ob napisnem polju sta upodobljeni tudi najstarejši arheološki najdbi na ormoškem območju, antična pepelnica iz Savcev in miljnik iz ormoškega gradu. (Fototeka Zgodovinskega arhiva Ptuj)

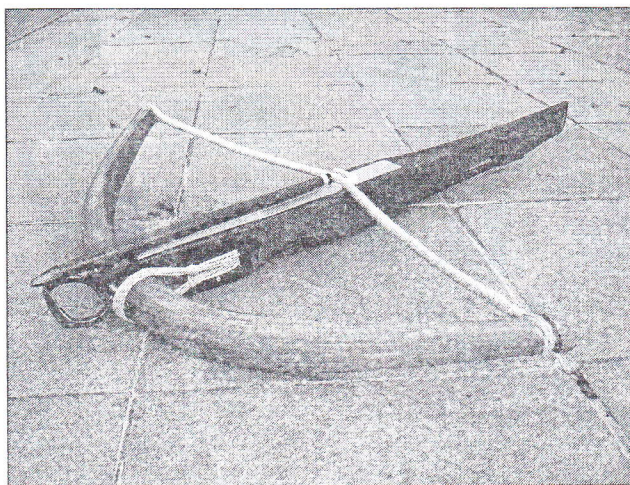
Najdbe iz časa po propadu rimskega cesarstva so na obravnavanem območju redke, šele v času po prodoru Madžarov nastane grobišče v Grabah pri Središču, na katerem je bilo do danes odkritih okrog 300 grobov. Pogostejše so potem visoko- in poznosrednjeveške najdbe, ki nastanejo po umiku Madžarov iz regije na prelomu 12. v 13. stoletje. Med takšnimi lahko omenimo tudi razstavljeni železni pušični konici s konca 15. stoletja. Že njuna debelina kaže, da nista pripadali puščicam za lok, temveč tistim krajšim za samostrel. Kopija samostrela, ki jo je posodil muzej iz Lendave, je tudi razstavljena v vitrini.

Takšni samostreli so bili v rabi do prehoda iz poznega srednjega v novi vek, do uveljavitve smodnika. Strelec je z eno nogo stopil v kovinsko zanko na vrhu loka, se sklonil, za tetivo zataknil dva kovinska kavljaja, ki sta mu visela izza pasu, mednju in na utor samostrela položil kratko puščico ter z vstajanjem napel tetivo. Treba je bilo le še napeto tetivo na hrbtni strani pritrditi s peresom in orožje je bilo pripravljeno na strel. Upodobitve vojakov s samostrelom so v likovni umetnosti pogoste, kako pa je izgledal madžarski strelec, nam prikazuje na primer upodobitev na igralni karti, ki jo hrani Kulturnozgodovinski muzej na Dunaju

(Kulturhistorisches Museum Wien)⁴. Na sličici vidimo vojaka, ki z orožjem meri proti gledalcu. Poleg samega samostrela je zanimiva še vojakova noša s kavljema za napenjanje loka za pasom. Puščice za samostrel so bile precej krajše od tistih za lok, vojak jih ni nosil v tulu na ramenu kot lokostrelec, temveč v tulu trapezaste oblike, ki mu je visel ob levem boku na pasu, kot kaže upodobitev na igralni karti.

Ob razstavi so izšle tudi publikacije. Spretna publikacija ob razstavi je imela identičen naslov kot razstava sama: »Med Dravo in Muro-predstavitev arheološke dediščine obmejnih občin Prlekije in Medžimurja.«, obsegala je 52 strani, 51 črno-belih fotografij, 3 zemljevide, 2 načrta in trinajst risb.

Predgovor k publikaciji je napisala direktorica Muzeja Ormož Zdenka Kresnik in v njem navedla, kako je do postavitve prišlo in vrsto institucij, ki so nam pomagale pri razstavi z izposojjo gradiva.

Slika 16: Kopija samostrela je razstavljena ob originalnih železnih pušičnih osteh za samostrel iz Ormoža v zadnji vitrini spodnje etaže za ilustracijo poznosrednjeveškega obdobja. (Fototeka Muzeja Ormož)

Sledil je članek obeh avtorjev z naslovom O razstavi (str. 5), v katerem sva pojasnila njen koncept. Nadalje članek – Brane Lamut: Ormož in okolica med prazgodovino in novim vekom – zgodovina arheoloških raziskav (str. 6–24), Marko Mele je napisal članek z naslovom »Od prvega človeka do odkritja Amerike« (str. 25–45). Znotraj slednjega je dve poglavji prispevala sodelavka razstave prof. Branka Kovačič, kustodinja za arheologijo v Muzeju Međimurja Čakovec, prvo se je glasilo »Trnovčak-antično gomilno grobišče« (str. 35–38), drugo pa »Gradišče pri vasi Nedelišče – srednjeveška naselbina« (str. 42–45). Ob koncu tekstov je sledil na treh straneh seznam uporabljene literature (str. 46–48)

⁴ Kugler, The Kunsthistorisches museum in Vienna, str. 107 v sredini zgoraj.

ter na dveh straneh povzetek v angleščini, ki ga je prevedla prof. Nina Cerkenik, vse slovenske tekste pa je lektorirala Nadica Granduč. Povsem na koncu sta zemljevid regije z vsemi arheološkimi najdišči (str. 51) ter njihov seznam razdeljen po arheoloških obdobjih ter z omembo vrste najdb (str. 52). Osnove zemljevidov na razstavi in tiste v katalogu nam je dovolil razstaviti in objaviti Geodetski zavod Slovenije, kartografsko pa jih je obdelal Marko Mele.

Slika 17: Naslovna stran publikacije, ki je izšla novembra 2006 v Ormožu, ob razstavi v nakladi 500 izvodov. Tisk publikacije: Vijolica, d. o. o., Ormož. (Fototeka Muzeja Ormož)

Poleg tega je muzej založil še dve publikaciji, ki sta namenjeni šolarjem. Gre za učne liste, primerne za učence nižje stopnje osnovnih šol (16 strani) in zahtevnejše učne liste za učence višjih razredov osnovnih šol (20 strani), ki sva jih sestavila Brane Lamut in Marko Mele.

Literatura

- Knez, Tone, 1960–61: Pušenci. *Varstvo spomenikov* 8, 227, 267, T. 7:5-8.
- Kugler, Georg, 2000: The Kunsthistorisches museum in Vienna. A Picture Panorama, Playing cards with the game of court appointments, zgoraj v sredini.
- Lubšina Tušek, Marija, 2005: Ormoško območje v arheoloških obdobjih in prostorska arheologija. *Ormož skozi stoletja V/I*, Ormož, str. 179–208.
- Lamut, Brane, 1987: Ormož, podoba prazgodovinskega naselja. *Bronasta doba Slovenije*, Katalog razstave Narodnega muzeja, Ljubljana.
- Lamut, Brane, 1988–89: Kronološka skica prazgodovinske naselbine v Ormožu. *Arheološki vestnik* 39–40.
- Lamut, Brane, 2001: The chronological structure of the Late Bronze and Early Iron Age settlement. Die Drau-, Mur- und Raab- Region im 1. vorchristlichen Jahrtausend. Akten des Internationalen und Interdisziplinären Symposiums vom 26. bis 29. April 2000 in Bad Radkersburg. *Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie*. Aus dem Institut für Ur- und Frühgeschichte der Universität Wien. Band 78, Bonn, 207–242.
- Lamut, Brane, 2006: Prazgodovinski Ormož. Pol stoletja od odkritja poznobronasto– in starejšeželezodobne naselbine. Arheološke raziskave Bernarde Perc v letih 1955–1962. Katalog priložnostne razstave, Muzej Ormož, Ormož.
- Lamut, Brane in Mele, Marko, 2006: Med Dravo in Muro–predstavitev arheološke dediščine obmejnih občin Prlekije in Medžimurja. Publikacija Muzeja Ormož ob razstavi. Ormož.
- Lamut, Brane in Mele, Marko, 2007: Med Dravo in Muro–predstavitev arheološke dediščine obmejnih občin Prlekije in Medžimurja. Učni listi primerni za učence nižjih razredov osnovnih šol. Publikacija Muzeja Ormož. Ormož.
- Lamut, Brane in Mele, Marko, 2007: Med Dravo in Muro–predstavitev arheološke dediščine obmejnih občin Prlekije in Medžimurja. Učni listi primerni za učence višjih razredov osnovnih šol. Publikacija Muzeja Ormož. Ormož.
- Mele, Marko, 2006: Arheološki tabor »Eksperimentalna rekonstrukcija keltske lončarske peči in žganje keramike v njej«. *Mladinski raziskovalni tabori. Ena od oblik muzejske pedagoške dejavnosti*, Muzej Ormož. Ormož, str. 11–20.
- Mele, Marko, 2007: Arheološki poletni tabor 2007 »Kamnito orodje in orožje prvih poljedelcev«. *Kamnito orodje in orožje ter športna dejavnost preteklih generacij. Arheološki in zgodovinski raziskovalni tabor*. Publikacija Muzeja Ormož. Ormož, str. 3–10.
- Perc, Bernarda, 1962: Prazgodovinska naselbina v Ormožu. *Ptujski zbornik* 2.

- Perc, Bernarda, 1962–63: K stratigrafiji žarnogrobiščne naselbine v Ormožu. *Arheološki vestnik* 13–14, 375–381.
- Sapač, Igor, 2007: Grad Ormož. *Umetnostna dediščina ormoškega območja od 12. do izteka 19. stoletja*, Zbornik razprav ob razstavi, Muzej Ormož, Ormož, str. 24–27.
- Teržan, Biba, 1990: Starejša železna doba na Slovenskem Štajerskem. *Katalogi in monografije narodnega muzeja v Ljubljani* 25. Ormož – naselbina, str. 45. Ormož – nekropola, str. 78–81, Ljubljana.
- Turk, Peter, 1995, 1996: Datacija poznobronastodobnih depojev. Depojske in posamezne kovinske najdbe bakrene in bronzaste dobe na Slovenskem I in II-edit. *Biba Teržan. Katalogi in monografije* 29 in 30, Narodni muzej, Ljubljana.

Povzetek

V okviru pobude Skupnosti Intereg IIIA, Sosedskega programa Slovenija-Madžarska-Hrvaška 2004-2006, je nastal na pobudo Prleške razvojne agencije projekt: »Turistične cone Prlekije in Medžimurja«. Del tega projekta je bila tudi postavitve občasne arheološke razstave, ki je bila zaupana Muzeju Ormož. Kustosa arheologa v Muzeju Ormož Brane Lamut in Marko Mele sta se z idejo seznanila v sredi avgusta 2006 in do 10. novembra istega leta v dveh obokanih prostorih ormoškega gradu postavila razstavo: »Med Dravo in Muro-predstavitev arheološke dediščine obmejnih občin Prlekije in Medžimurja«. V zgornjem prostoru je po uvodnem pedagoškem delu predstavljena regija z gradivom s posameznih izbranih arheoloških najdišč, v spodnjem prostoru pa so razstavljene najdbe prvenstveno iz samega Ormoža. Obiskovalcem sta na voljo tudi film na videoposnetku in publikacija. Poleg avtorjev razstave je dve poglavji o arheoloških najdiščih v Medžimurju prispevala tudi kustodinja za arheologijo v Muzeju Međimurja Čakovec, prof. Branka Kovačić. Kot knjižici so v letu 2007 izšli še učni listi, posebej za nižje in višje razrede osnovnih šol. Gradivo za razstavo je prispevalo več domačih in tujih muzejev, ustanov in posameznikov. V prvem letu si je razstavo ogledalo 3.576 obiskovalcev, zaradi zanimanja je podaljšana še do konca leta 2008.

Marko Mele*

DR. FRAN KOVAČIČ ODKRIVA DAVNO PRETEKLOST SREDIŠČA OB DRAVI

V članku je predstavljeno delovanje Frana Kovačiča na področju arheologije. V njegovem življenju so zanimanje za zgodovino, ki ga je privlačila že od nekdaj, dodatno okrepila potovanja po Italiji in študij v Rimu. Svoje znanje je uspešno prenesel v delovanje Zgodovinskega društva za slovensko Štajersko, ki je bilo aktivno tudi na področju zbiranja arheoloških predmetov. Višek njegove arheološke dejavnosti je predstavljalo izkopavanje v Središču ob Dravi, ki je bilo za tisti čas zelo dobro, objavljeno v člankih in monografiji Trg Središče.

Ključne besede

Fran Kovačič, arheologija, Trg Središče, slovansko grobišče, Gradišče, življenjepis, depo, Grabe, In medio Curta

Uvod

Fran Kovačič je slovenski javnosti znan kot zgodovinar, narodopisec, ustanovitelj Zgodovinskega društva za slovensko Štajersko in po mnenju nekaterih »največji Mariborčan svoje dobe«¹. V svojem delu je kot zgodovinar prišel pogosto v stik z arheologijo, kar kažejo številne objave iz štajerske in prekmurske arheologije in arheološka izkopavanja v Središču ob Dravi. V okviru nastajanja arheološke razstave »Med Dravo in Muro« v Muzeju Ormož, kamor smo vključili tudi zanimivo slovansko grobišče v Središču ob Dravi, ki ga je prvi odkrival prav Fran Kovačič, sem se poglobil tudi v raziskave Frana Kovačiča na področju arheologije.

Kdo je bil Fran Kovačič?

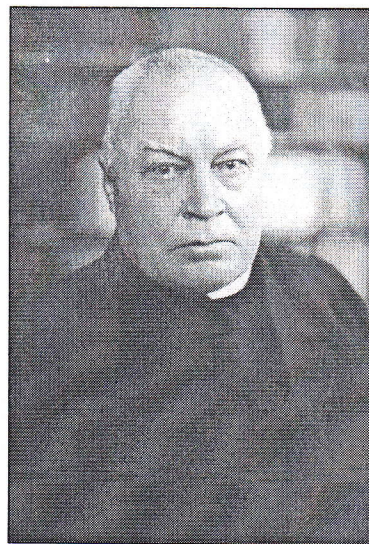
Fran Kovačič (1867–1939), rojen v Veržehu, se je že v mladosti, kljub delu na domačiji, izkazal z uspehi v šoli, kar je opazil tudi takratni veržejski župnik L. Janžekovič, ki je pregovoril starše, da so ga poslali na nadaljnje šolanje. Šolal se je najprej v ljudski šoli v Ljutomeru, nato pa na varaždinski gimnaziji. Šolanje je delal z odliko, poleg obveznih si je naložil še proste

predmete, pokazal pa je zanimanje za zbiranje narodopisnega gradiva v Podravini in Prlekiji. Sedmi in osmi razred gimnazije je končal na liceju v Zagrebu in nato leta 1890 maturiral.

Po maturi je začel s študijem bogoslovja v Zagrebu, vendar je Zagreb nenadno, 1891 leta, zapustil in se preselil na bogoslovno učilišče v Maribor. Leta 1894 je prejel presbiterat. Nato je bil najprej kaplan in nato provizor v Spodnji Polskavi ter leta 1895 za krajši čas provizor v Studenicah.

Leta 1895 je bil poslan za kaplana v inštitut S. Maria de Anima v Rim, kjer je dvoletni študij končal z doktoratom filozofije. Poleg študija filozofije se je poglobil tudi v zgodovino in pomožne zgodovinske vede, kot so takrat razumeli arheologijo.

Po vrnitvi iz Rima leta 1897 je najprej nadomeščal župnika v Studenicah, nato pa je bil imenovan za profesorja fundamentalne teologije in filozofije na bogoslovnem učilišču v Mariboru. Leta 1900 je postal redni profesor in je bil kot tak upokojen leta 1932. Umrli je 19. marca 1939 v Mariboru.²

Slika 1: Duhovnik, zgodovinar in domoljub Fran Kovačič.
(Hrani: Pokrajinski arhiv Maribor (inv. 4066))

V svojem življenju je dosegel številna pomembna mesta, kot na primer leta 1912, ko je postal

* Marko Mele, univ. dipl. arheolog, Trate 4, 2277 Središče ob Dravi.

¹ Baš, Prelat dr. Fran Kovačič, str. 36.

² Življenjepis po Baš, Prelat dr. Fran Kovačič, str. 1–3.

knezoškofijski duhovni svetovalec, 1914 korespondent c. kr. – Centralne komisije za ohranitev umetniških spomenikov in 1917. korespondent arhivskega sveta na Dunaju. Dosegel je najvišja cerkvena odlikovanja kot član Bogoslovne akademije v Ljubljani in leta 1928, ko je postal hišni prelat »Njegove svetosti«. Za svoje zgodovinsko delo je prejel različna častna članstva in odlikovanja. Leta 1937 je izšel tudi Kovačičev zbornik, ki ga je izdalo Zgodovinsko društvo v Mariboru.

Fran Kovačič in arheologija

Za Kovačiča in njegov razvoj kot zgodovinarja je bilo ključno obdobje njegovega bivanja v Rimu. Pred odhodom v Rim je svojemu ordinariju M. Napotniku izrekel željo, da bi študiral zgodovino in arheologijo, kar pa ni bilo mogoče, saj so potrebovali nekoga za predmet filozofije. Kljub temu je privatno obiskoval zgodovinska predavanja in študiral zgodovino v vatikanski knjižnici, na voljo pa so mu bili tudi spomeniki Rima. Dodatno so njegov pogled oblikovala popotovanja v druga mesta po Italiji: Loretto, Bologna, Firenze, Siena, Orvieto in Perugia, Monte Cassino, Benevent, obiskal pa je tudi Pompeje in Ostijo. Kovačič se je vrnil domov s ciljem delovati kot duhovnik, zgodovinar in organizator³.

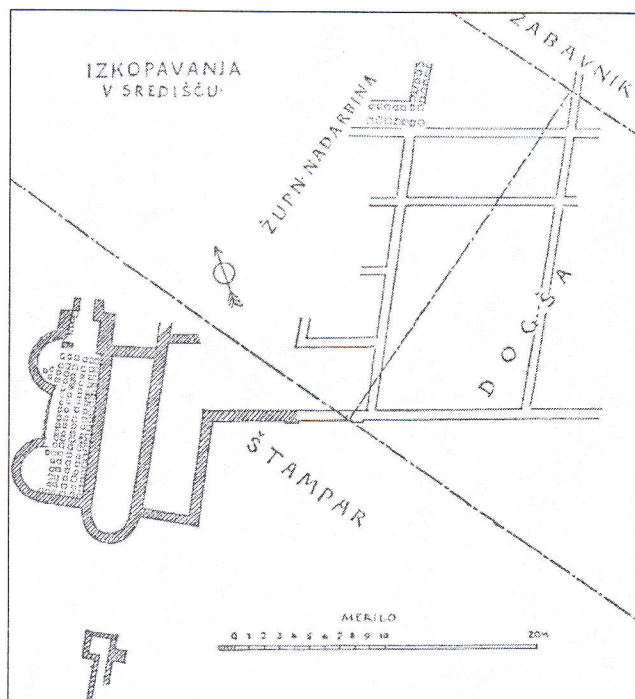
Kovačičeva življenjska pot in delo sta tesno povezana s sodelovanjem z Zgodovinskim društvom za slovensko Štajersko, ki je nastalo leta 1903, in publikacijo društva Časopis za zgodovino in narodopisje (v nadaljnjem besedilu ČZN). To je bil čas prvih del utemeljiteljev slovenske znanstvene zgodovine: F. Kosa, S. Rutarja in A. Kaspreta⁴. Kovačič je z ustanovitvijo Zgodovinskega društva usmeril svojo pozornost tudi zbiranju gradiva za spodnještajski narodni muzej. Izoblikoval se je krog ljudi okrog Kovačiča, ki so za muzej, preko stikov z duhovščino in učitelji, pridobivali arheološke predmete in narodopisno gradivo. V okviru tega so nastala navodila za ravnanje z arheološkimi najdbami, ki jih je izdalo društvo. Tako se je izoblikoval v zgodovinarja, ki se je ukvarjal z različnimi področji zgodovine, v svojem prispevku pa se bomo osredotočili predvsem na dogodke, ki so bili pomembni za delovanje F. Kovačiča na področju arheologije⁵.

Na Kovačičevo delo na področju arheologije naj bi vplivali predvsem A. Hytrek in F. Bulić. Svoje arheološko delo je Kovačič začel v Središču ob Dravi

in na Hajdini, kasneje pa je zasledoval prazgodovinske in rimske najdbe po vsem slovenskem Štajerskem in v Prekmurju.

Za arheologijo in zgodovinopisje je pomembna etapa nastanek monografije *Trg Središče*, ki je bila vzgled, kako naj bi nastajale kronike krajev. V tej kroniki je predstavljena tudi arheološka dediščina kraja. V nadaljevanju se bomo nekoliko bolj posvetili prav temu obdobju Kovačičevega delovanja.

Fran Kovačič odkriva arheološko dediščino Središča ob Dravi

Slika 2: Tloris zidov rimske vile, ki jo je izkopal Fran Kovačič, in fotografija hipokavsta (talnega gretja) vile. (Načrt po Trg Središče, 1910; foto: fototeka Pokrajinskega muzeja Maribor)

Pomembno leto za Kovačiča na področju arheologije je leto 1907, ko prične z arheološkimi izkopavanji v Središču ob Dravi. Še istega leta v ČZN 4 objavi

³ Baš, Prelat dr. Fran Kovačič, str. 6–7.

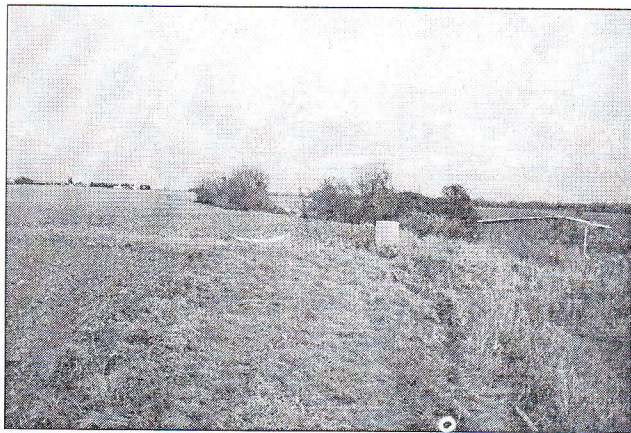
⁴ Prav tam, str. 11.

⁵ Na koncu prispevka je zbrana literatura F. Kovačiča, v kateri obravnava tudi arheološke vsebine.

članek o izkopavanjih v Središču. V članku na petih straneh⁶ poda opis poteka izkopavanj, predstavi odkrito poslopje, ki ga pravilno datira v rimsko dobo, in grobove znotraj ruševin (slika 2). Natančno opiše položaj skeletov, obliko grobov in predmete, odkrite v grobovih, vendar jih zgolj našteva in jih ne loči po posameznih grobovih, kot so bili najdeni skupaj.

Več o slovanskem grobišču, ki ga je Kovačič v okviru Zgodovinskega društva za slovensko Štajersko izkopaval v letih 1907 in 1908, izvemo v monografiji Trg Središče. Grobišče podrobno opiše v poglavju o razvoju pokopališč v Središču⁷.

V opisu povzema zaključke izkopavanj in pri tem navaja številne podrobnosti o načinu pokopa umrlih. Tako omenja pokop »...z obličjem proti solčnemu vzhodu« in uporabo lesene krste. Naštevata predmete, ki so bili v grobovih, kot so obsenčni obročki, prstani, ovratnice Posebej pomembne so fotografije pri izkopavanju najdenih predmetov⁸.

Slika 3: Lokacija rimske vile in slovanskega grobišča z ledinskim imenom Cirkevca. (Foto: Marko Mele)

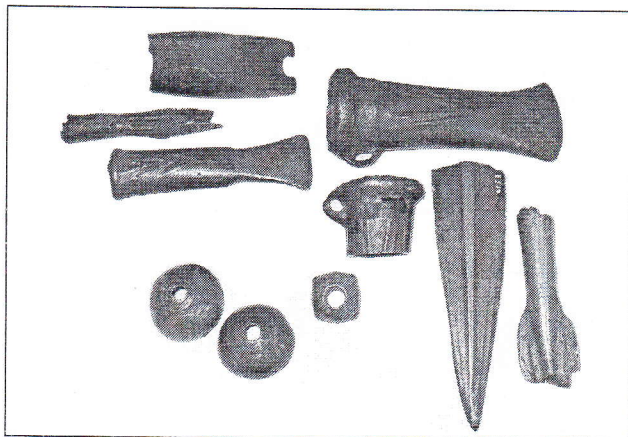
Na lokaciji rimske vile in slovanskega grobišča Cirkevca pri Središču ob Dravi, ki ga je že leta 1907 odkril F. Kovačič, je v letih 1993/1994 in 1996 potekalo zaščitno izkopavanje Pokrajinskega muzeja Ptuj in Narodnega muzeja Slovenije (slika 3). Odkrili so arhitekturne ostanke stavbe iz rimske dobe in 258 skeletnih grobov iz srednjega veka. Tako so na grobišču na Cirkevci arheologi dokumentirali več kot 300 grobov. Značilni za starejši del grobišča so redkeje vkopani grobovi z najdbami belobrdске kulture, na mlajšem delu grobišča, ki je bil raziskan le na južnem in zahodnem robu, pa so bili grobovi vkopani zelo gosto drug nad drugim in segajo vse do

15. stoletja⁹.

V monografiji Trg Središče, ki je izšla leta 1910, pa je poleg odkritij na Cirkevci podal tudi druge za arheološko stroko zanimive podatke. Najstarejši zgodovini je namreč namenjenih več kot 30 strani. Številna najdišča in odkritja lokalnega prebivalstva so danes izgubljena, kljub temu lahko iz zapiskov črpamo podatke o možnih arheoloških najdiščih.

Nekoliko slabše je predstavljena kamena doba. Za središko okolico navaja predvsem glajene kamnite sekire, ki jih je zbiral kaplan Slekovec. Najstarejšo naselbino pa predvideva na planoti »severno od trga, Grab in Obreža«.

Zelo pomemben je njegov prispevek o bronasti in železni dobi. V opisu depoja bronastih predmetov iz Grab navaja posamezne predmete in kratko zgodovino odkritja predmetov. Pri tem se sklicuje na popis Robiča, ki je depo odkupil od najditelja Franca Horvata. Predmeti so danes v hrambi v muzeju Joanneum v Grazu (slika 4).

Slika 4: Depo bronastodobnega orožja iz Grab, ki ga je opisal Kovačič in ga danes hranijo v muzeju Joanneum v Grazu. (Foto: Muzej Ormož)

Pomemben pa je tudi njegov prispevek v poglavju o rimski dobi, kjer poda natančen potek rimske ceste med Ormožem in Središčem in dalje čez Preseko na Hrvaško in Madžarsko. Kasnejša raziskovanja arheologa S. Pahiča so potrdila Kovačičeve teze¹⁰. Danes so prav tako izgubljeni rimski miljniki, ki jih Kovačič še omenja, vzdani v cerkev na Humu.

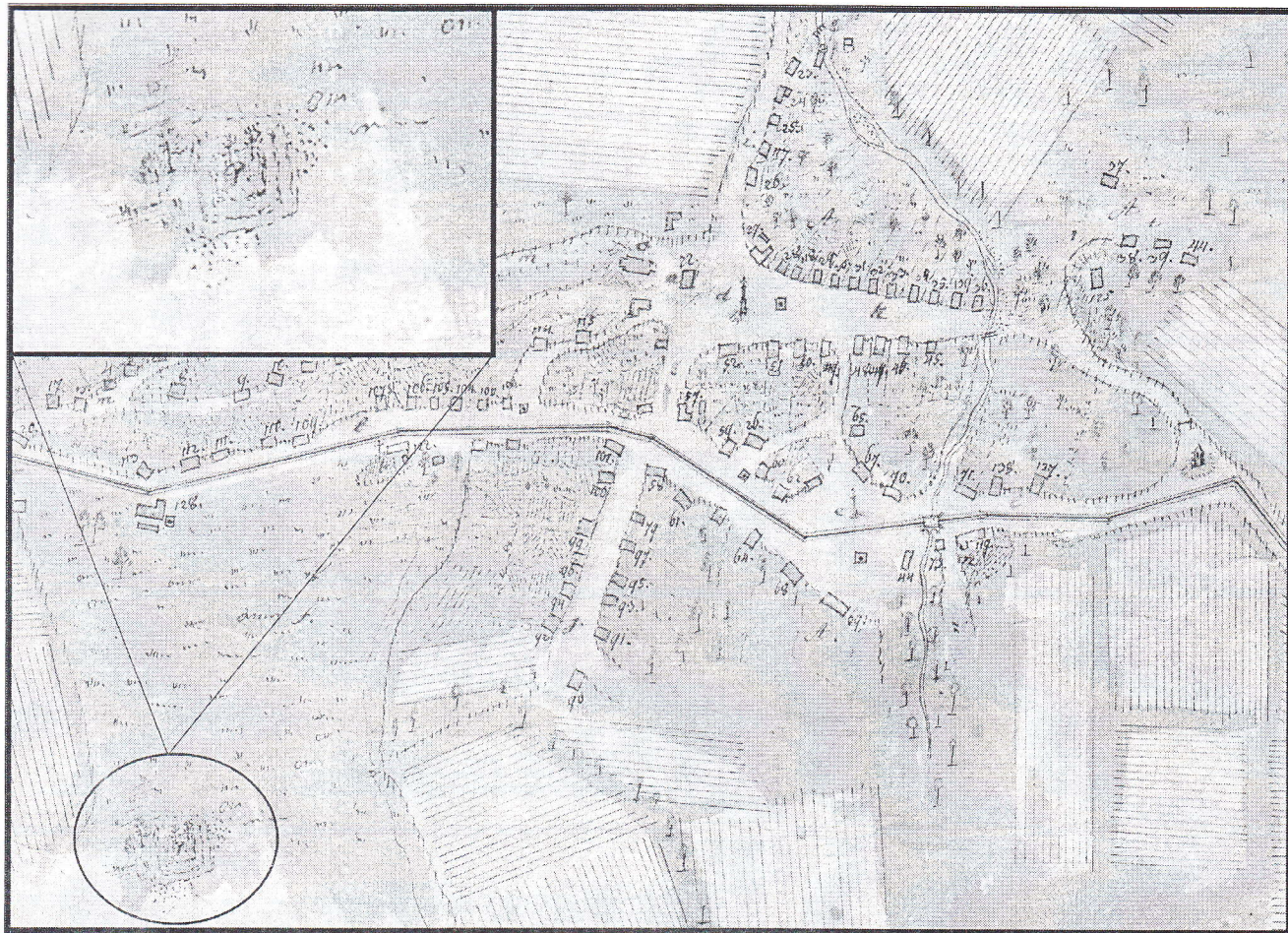
⁶ Kovačič, Ostanke rimske vile pri Središču, str. 229–233

⁷ Kovačič, Trg Središče, str. 61–63.

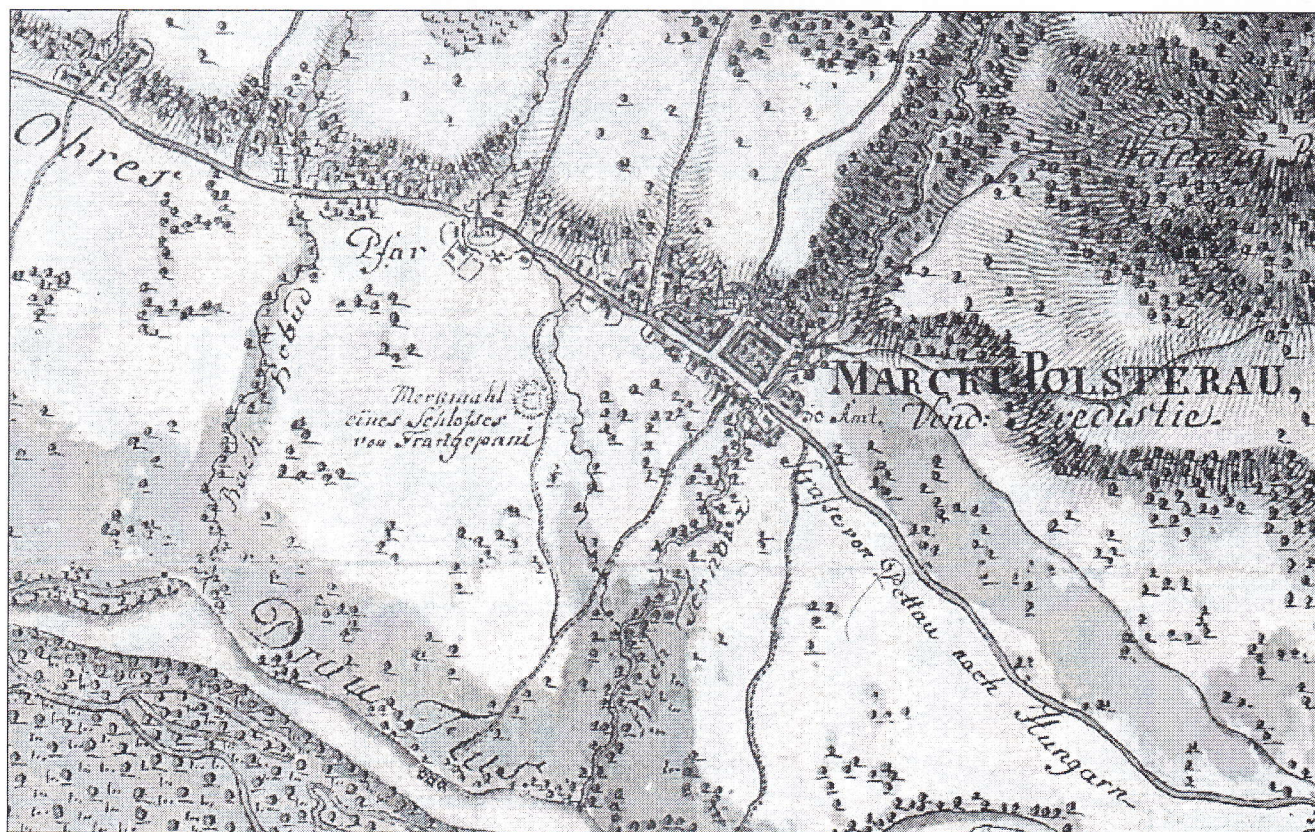
⁸ Kovačič, Tabla X.

⁹ Knific in Tomanič Jevremov, Srednjeveško grobišče pri Središču ob Dravi, str. 160–177.

¹⁰ Pahič, K poteku rimskih cest med Ptujem in Središčem, str. 283–320.

Slika 5a

Slika 5b

Slika 5a-c: Grič Gradišče na ledinski karti ormoške gospoščine iz leta 1801 (grad Ormož), vojaški karti 1763–1786 in fotografija Gradišča v petdesetih letih 20. stol. (Foto: Pokrajinski muzej Maribor)

Njegovo pozornost je pritegnil tudi hrib Gradišče v Središču. Na njem je najprj predvideval rimski tabor zaradi pravokotne oblike in jarka, ki ga je obdajal. Sam grič naj bi nastal kasneje v »slovenski ali madžarski dobi«. Na to sklepa predvsem iz oblike griča, ki ga tudi z merami natančno opiše in izriše. Za arheologijo je pomembno predvsem Kovačičevo navajanje 21,50m širokega jarka, ki obkroža Gradišče, in nasipa z lomljenim kamenjem okrog jarka, saj danes nasip in jarek nista več vidna.

Danes ostaja skrivnost Gradišča še vedno skrita ljudem. Nekaj o njegovi preteklosti nam pove stara vojaška karta iz leta 1763–1786, kjer je opisan kot ostanek gradu Frankopanov. O danes nevidnih jarkih nam priča tudi upodobitev na ledinski karti ormoške gospoščine iz leta 1801, ki je na ogled v ormoškem gradu¹. Na tej karti lahko opazujemo še takrat vidna jarka, ki obdajata hrib (slika 5a-b).

V svojem prispevku ne izpusti razprave o imenu rimske naselbine v Središču, za katero predvideva ime »In medio Curta«. To vprašanje je še danes predmet razprave v strokovnih krogih.

Literatura

- Baš, Franjo, 1939: Prelat dr. Fran Kovačič. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 34/1–2 ponatis (ČZN), str. 1–39.
- Čuš, Franc, 2003: Dr. Fran Kovačič sodobnik, rojak in sodelavec dr. Antona Korošca. *Glasilo* 1–2/2003, str. 44–53.
- Knific, Timotej in Tomanič Jevremov, Marjana, 2005: Srednjeveško grobišče pri Središču ob Dravi. *Ormož skozi stoletja V*, str. 160–177.
- Kuzmič, Franc, 2003: Bibliografija Frana Kovačiča. *Zbornik sokoškega muzeja* 7, Murska Sobota, str. 211–235.
- Pahič, Stanko, 1964–65: K poteku rimskih cest med Ptujem in Središčem. *Arheološki vestnik* 15–16, str. 283–320.
- Skrabar, Viktor, 1935: Stara ledinska karta v ormoškem gradu. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 30/1–2, 30ss.
- Stavbar, Vlasta, 1997: Ob 130–letnici rojstva nekdanjega urednika Časopis za zgodovino in narodopisje dr. Frana Kovačiča. *ČZN* 1/1997, Letnik 68, Nova vrsta 33, str. 3–6.
- Teržan, Biba, 1990: Starejša železna doba na Slovenskem Štajerskem. *Katalogi in monografije* 25, Ljubljana.

¹ Skrabar, Stara ledinska karta v ormoškem gradu, 30ss.

Objave F. Kovačiča z arheološko vsebino

- Kovačič, Fran, 1904a: Na Prekmurskem najden denar. *ČZN 1*, str. 91–93.
- Kovačič, Fran, 1904b: Izkopavanja na Slovenskem Štajerskem l. 1903. *ČZN 1*, str. 93–96.
- Kovačič, Fran, 1904c: Polstoletni jubilej češke arheologije. *ČZN 1*, str. 96–97.
- Kovačič, Fran, 1904d: Na Prekmurskem najden denar. *ČZN 1*, str. 91–93.
- Kovačič, Fran, 1905: Prazgodovinske izkopine pri Sv. Juriju ob južni železnici. *ČZN 2*, str. 69–72.
- Kovačič, Fran, 1907: Ostanki rimske vile pri Središču. *ČZN 4*, str. 229–233.
- Kovačič, Fran, 1909a: Petovij v zgodovini Južne Štajerske. *ČZN 5*, str. 1–22.
- Kovačič, Fran, 1909b: Iz prazgodovine središkega trga. *ČZN 5*, str. 140–152.
- Kovačič, Fran, 1910: Trg Središče. Krajepis in zgodovina. Z zemljevidom središke občine, z desetimi slikami v tekstu in 24 tablicami, Maribor: Zgodovinsko društvo za Slovensko Štajersko.
- Kovačič, Fran, 1915: Bosna v prazgodovinski dobi. *ČZN 12*, 65–69.
- Kovačič, Fran, 1919: Doneski k starejši zgodovini Murskega polja. *ČZN 15*, str. 23–85.
- Kovačič, Fran, 1926: Slovenska Štajerska in Prekmurje: zgodovinski opis. Ljubljana.

Povzetek

Dr. Fran Kovačič, duhovnik, filozof, zgodovinar in organizator, je pustil svoj pečat tudi v arheologiji. Svoje zanimanje za arheologijo, v tistem času pomožno vedo zgodovine, je Fran Kovačič pokazal že zelo zgodaj, kar je izražal tudi v svojih željah po študiju zgodovine in arheologije.

Prelomen dogodek je bil študij v Rimu, kjer se je njegovo zanimanje za arheologijo še okrepilo. V Rimu je imel na voljo spomenike, knjižnice in predavanja, ki v tistem času v Sloveniji niso bila na voljo.

Čas njegovega delovanja je bil nemiren čas prve svetovne vojne in narodnostnih premikov po njej, ko je nastala Kraljevina SHS. Sam se v politično sfero ni spuščal, bil pa je prisoten v ključnih trenutkih zgodovine (Pariška mirovna konferenca), ko se je odločala usoda naroda. Prav zato je njegovo delo na področju zgodovine namenjeno predvsem rojakom, ki jih z znanstvenim pristopom poskuša obuditi in postaviti ob bok drugih velikih narodov.

Dogajanje na področju arheologije je konec 19. stol in v začetku 20. stol. na slovenskem Štajerskem zaznamovalo nastajanje muzejskih društev (Celje,

Ptuj, Maribor), ki so velik del svojega delovanja namenili arheološkim izkopavanjem². Zgodovinsko društvo za Slovensko Štajersko, s Kovačičem kot tajnikom društva, se je aktivno vključilo v dogajanje z izkopavanji na Hajdini in v Središču ob Dravi.

Najpomembnejši doprinos k slovenski arheologiji je prišel leta 1907 in 1908, ko sta Kovačič in Zgodovinsko društvo za slovensko Štajersko izvedla arheološka izkopavanja v Središču ob Dravi. Išoč cerkev, so naleteli na zidove poslopja, ki ga je Kovačič pravilno umestil v rimsko dobo. Pri kopanju za zidovi so na plano začele prihajati kosti, zato so spremenili metodo kopanja in odprli večje površine. Skeletni grobovi, ki so jih odkrili, so bili vkopani med ruševine poslopja. Kovačič pravilno ugotavlja, da so mlajši od poslopja, kljub temu pa ne more dati natančnejše časovne opredelitve, saj so bile v tistem času raziskave Slovanov še v povojih. Glavna pomanjkljivost opisov prvih izkopavanj je, da sicer dobro opisanih predmetov ne navaja v celotah, v katerih so bili najdeni. Manjkajo pa tudi natančni opisi lege predmetov v grobu, kljub temu da je že leta 1904 opozarjal na pomen dobro izvedenih izkopavanj.

Njegovo zanimanje pa je bilo namenjeno celotni preteklosti Središča ob Dravi, na kar kaže obsežen zgodovinski oris v monografiji Trg Središče. Predstavi nam bronastodobni depo iz Grab, rimsko cesto in Gradišče. Nekatera njegova predvidevanja je kasneje arheološka stroka tudi potrdila.

² Teržan, Starejša železna doba na Slovenskem Štajerskem, str. 13–17.

Katja Krnjak*

ORMOŠKA GOSPOŠČINA

Članek predstavlja strnjen prerez zgodovine ormoških grofov oziroma vseh lastnikov, ki so se menjavali skozi dolga stoletja. Da bi nekako zaokrožila njihove domene v takratni politični in gospodarski in družbeni sferi, sem prispevku dodala nekaj o čarovniških procesih, protestantizmu in reformaciji na Slovenskem. Leto 2008 bo namreč jubilejno leto za slovenstvo, slovensko knjigo in sploh za prepoznavnost tako malega naroda v svetu. Mineva namreč petstota obletnica rojstva velikega verskega reformatorja Primoža Trubarja. S protestantizmom smo povezani tudi v Ormožu, saj je bila v bližnjem Nedeljišču ustanovljena tiskarna, močno pa sta podpirala gibanje grofa Sekelj in Zrinjski, ki je tudi ustanovil tiskarno.

Ključne besede

Ormoška gosposčina, grofje, grad, Friedau, Holermus, fevdalni odnosi, protestantizem, čarovniški procesi

Uvod

Ko so slovenske dežele prišle pod nemško oblast, je vsa prazna zemlja postala kraljeva last. Le-ta je zemljo podaril kot nagrado dobrim bojevnikom ali v podporo škofijam in samostanom. Domače plemstvo, ki je tu živelo že več stoletij, se je potujčilo, sčasoma so postali odvisni od prišleka, na koncu pa je izumrlo.

Za Karla Velikega je ozemlje okrog Ptuja postalo last solnograških škofov. Ti zemlje niso le upravljali, temveč so jo izročili svojim zvestim uslužbencem ali ministerijalcem. V 12. stoletju se je močno uveljavila rodbina ptujskih gospodov. Kot ministerijanci solnograških škofov so na Štajerskem imeli bogata posestva. V Središču ob Dravi in Ormožu so fevdalne razmere nastopile šele takrat, ko so od tu leta 1199 pregnali Madžare.

Leta 1200 je vojvoda Leopold sklenil mir z ogrskim kraljem, osvobodeno ozemlje pa je podaril Frideriku Ptujskemu. Friderik Ptujski je na ozemlju, kjer je bil sklenjen mir, postavil trdnjavo, ki je dobila nemško ime Friedau. V srednjeveških listinah se Friedau imenuje Holermus in iz tega je izpeljano tudi današnje

ime mesta Ormož. Sedaj, ko so Madžari bili pregnani, so solnograški škofje zahtevali nazaj svoje prvotne pravice. Ptujski gospodje so priznali vrhovno oblast solnograških škofov in z njihovo odobritvijo Ormož in Središče ob Dravi prepustili nekemu vitezu, da je čuval mejo proti Madžarom. Tako je nastala ormoško-središka plemenita rodbina Friedauer, ki nam je znana le po imenu. V listinah se večkrat kot priče omenjajo Friderik Ormoški (Frizo de holermos), Woelvel (Vulfing) Ormoški (von den Holermvs), Wulfing Ormoški (Friedauer).

Igre in igrice

2. maja leta 1331 sta brata Herdeg in Friderik Ptujski Ormožu podelila enake pravice, kot jih je tedaj imel Ptuj. Tako je Ormož postal mesto. Iz tega dejanja je razvidno, da so ormoški gospodje bili močno odvisni od ptujskih, pravzaprav so bili le gradniki ali kastelani ptujskih gospodov v ormoški in središki graščini. Odkar so ptujski gospodje od tu pregnali Madžare, ni minilo niti pol stoletja. Na udaru so bili novi sovražniki: Mongoli in Tatari. Le-te so Hrvatje leta 1242 premagali na Grubišnem polju. Takrat so Mongoli in Tatari izginili iz Evrope. Avstrijski vojvoda Friderik Bojeviti je po odhodu barbarov izrabil nesrečo ogrskega kralja Bele IV. (Mongoli in Tatari so neusmiljeno pustošili njegovo ozemlje) in mu vzel tri župnije ob štajerski meji. Ko si je ogrski kralj opomogel, je zahteval te župnije nazaj. Tako je prišlo do bitke med Avstrijci in Ogri. Bitka se je bila ob reki Litvi dne 15. junija leta 1246. Avstrijci so sicer zmagali, vendar so v bitki izgubili svojega voditelja. Nastopilo je obdobje zmešnjav. Friderik Bojeviti ni zapustil potomcev, bil je namreč zadnji Babenberžan. Zato so se začeli prepri za njegove dežele. Kralj Bela IV. je sedaj hotel Štajersko pridobiti zase, kar mu je tudi uspelo. Leta 1251 je opustošil Avstrijo in si pridobil Ptuj s svojo okolico. Bela IV. je zelo rad povzdigoval mesta in trge. V času njegove vladavine na našem ozemlju se Središče ob Dravi prvič omenja kot trg v pisani listini. Belina vladavina pa ni dolgo trajala. Še pred koncem leta 1259 so Štajerci nagnali Madžare, le Ptuj je ostal ogrski. Po krvavi bitki pri Kroissenbrunu med Moravo in Donavo leta 1260 je bil Bela IV. pripravljen skleniti mir in se s tem odreči babenberški dediščini. Štajerska je sedaj pripadla češkemu kralju Přemisl Otokarju IV., a tudi njegova vlada je bila kratkotrajna.

* Katja Krnjak, študentka medicine, Skolibrova 4, 2270 Ormož.

Ormoško graščino so sedaj imele v lasti rodbine Chelzen, Neuberg, Nidau ter Weispriach. Po letu 1363 je ormoška graščina pripadla rodbini Herberstein. Jurij Herberstein je zapustil dva sinova: Heinzeln in Hensleina. Ko je leta 1438 Friderik V., ptujski gospod, umrl, je svoja posestva volil svojima sestrama Ani in Neži. Ana, omožena Schaunberg, je dobila Ormož in Središče ob Dravi. Barbara, hči Ane Ptujске in Janeza Schaunberga, se je leta 1457 zaročila z Dujmom Frankopanom. Za doto so ji bratje obljubili mesto in grad Ormož ter Središče ob Dravi.

Slika 1: Detajl nagrobne plošče pokojnega Jakoba Sekelja, ustanovitelja ormoškega samostana. (Foto: Katja Krnjak)

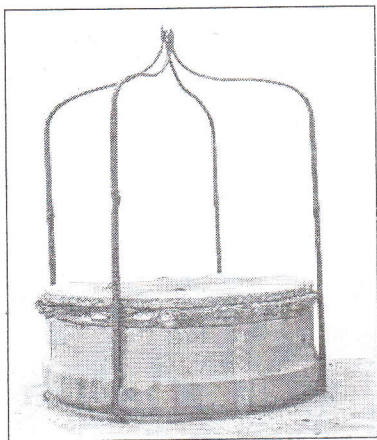
Toda Barbara je morala čakati precej časa, da je dobila svojo doto. Medtem je nastala vojna med cesarjem Friderikom in ogrskim kraljem Matjažem. Solnograški nadškof Bernard plemeniti Rohr je po sporu, ki ga je imel s cesarjem, vsa mesta, ki so bila podložna solnograškemu nadškofu (torej tudi Ptuj, Ormož in Središče ob Dravi), izročil kralju Matjažu. Kralj Matjaž je na to ozemlje postavil svojega zvestega viteza Jakoba Sekelja, ki je zahteval od Barbarinih bratov obljubljeno doto. To je tudi dosegel, saj so Schaunbergi z listino, ki je bila podpisana dne 30. septembra leta 1486, prepustili mesto in grad Ormož Barbari oziroma njenemu možu. Kmalu zatem se je Barbara s svojo družino nastanila v Ormožu. Nesreča pa je prišla že leta 1487, ko so cesarske čete pod vodstvom Jerneja Pernečkega požgale Ormož in ujele Barbarinega sina, mladega Frankopana. Na pomoč Barbari so prišli Ogri in Hrvatje, ki so rešili grad in graščakinjo, cesarsko vojsko pa spodili. Ker je bil mladi Frankopan še vedno v sovražnikovih rokah, je obupana mati prosila za pomoč kralja Matjaža. Leta se je takoj začel pogajati za mladega Frankopana z

Jernejem Pernečkim ter mu izplačal 4000 goldinarjev odkupnine. Barbara in njen mož sta v zahvalo za vrnitev njenega sina kralju Matjažu leta 1488 podarila vse, kar sta dobila od Schaunbergov. Kralj Matjaž je podarjeno ozemlje prepustil za 6000 goldinarjev Jakobu Sekelju plemenitemu Kevendu. Ta Kralj Matjaž je Matija Korvin, ki spi pod Peco.

Jakob Sekelj se je nato stalno naselil v Ormožu. Spremenil je tudi svoje madžarsko ime Szekely v Zekel, v listinah pa navajajo tudi Zakel, Zackl, Zaggl ter Zächl. Jakob Sekelj je imel zaradi Ormoža dolgoletne razprtije z grofom Sigismundom Schaunbergom, ki je zahteval nazaj vsa Barbarina posestva. Sigismund si je nato zase pridobil solnograškega nadškofa Sigismunda, toda to mu ni prav dosti pomagalo. Sekelj je namreč imel ob svoji strani samega cesarja Maksimiljana, ki je vplival na to, da so Schaunbergi prepustili Ormož Sekeljem.

Jakob Sekelj se žal ni učakal konca razprtij, saj je 27. avgusta leta 1504 umrl. V ormoškem okraju si je postavil časten spomenik s tem, da je z dovoljenjem papeža Aleksandra VI. leta 1493 v Ormožu ustanovil frančiškanski samostan. Jakob Sekelj je bil poročen z Marjeto, plemenito Szecsi, iz Gornje Lendave (sedanji Grad na Goričkem). Imela sta več otrok, ki so večinoma umrli že v rani mladosti. Ko je Jakob Sekelj umrl, so živeli le še trije: Liza, Suzana in Lukež. Okrog leta 1520 je Lukež postal polnoleten ter prevzel ormoško graščino. Lukež se je poročil s Katarino Meinburško, le-ta je v zakon prinesla veliko denarja in gradov na Hrvaškem in Ogrskem. Ko mu je leta 1538 umrla žena, se je poročil s Katarino, plemenito Imbresi ali Imbrimovič. S tem zakonom si je pridobil v svojo oblast grad Krapino. Tako je postal eden najbogatejših graščakov tedanjega časa na Spodnjem Štajerskem. V času vladavine Lukeža Sekelja je ormoški grad služil kot utrdba za boj proti Turkom, ki so v tem času vdirali v Evropo. Lukež Sekelj je bil pravičen in dobrosrčen vladar, kar je dokazal tudi v svoji oporoki. Ustanovil je namreč bolnišnico za siromašne ljudi. Umrl je leta 1574, zapustil je štiri otroke: Katarino, Heleno, Jakoba ter Mihaela. Najmlajši sin Mihael je podedoval Ormož, Krapino in Središče ob Dravi. Leta 1603 je cesar Rudolf II. poslal Davida Ungnada in Mihaela Sekelja na Erdeljsko (madžarska pokrajina), da bi tam vzpostavila mir. Mihael se ni vrnil domov, umrl je še istega leta na Erdeljskem. Imel je sina Friderika, le-ta se je poročil z Lizo, plemenito Idungspeug. Ker sta Mihael in njegova žena imela velike dolgove, sta leta 1598 na dražbi prodala ormoško graščino. Kupil jo je baron Jurij Rupert Herberstein. Tako sta Ormož in Središče ob Dravi po 100 letih dobila novega vladarja. Herberstein pa je že 20. marca leta 1604 ozemlje prodal za 57801 goldinarjev in 43 kron ogrskemu

plemiču, baronu Ladislavu Pethe de Hetes. Le-ta je imel z ženo Ano, rojeno Rascy, tri otroke: Jurija, Štefana in Ano. Ko je leta 1617, star 73 let, umrl, je v oporoki, ki je bila napisana 4. novembra, Ormož izročil mlajšemu sinu Štefanu. Po Štefanovi smrti je postal gospodar ormoške graščine njegov sin Adam Štefan. Le-ta se je poročil z Ano Marijo Koinschkin. Bil pa je razuzdanec in slab gospodar. Leta 1644 so ga pri vladi na Dunaju tožili zaradi razuzdanega in pohujšljivega življenja.

Slika 2: Vodnjak na grajskem dvorišču med obnovitvenimi deli. Danes vodnjak buri duhove, saj je poln navlake, med drugim naj bi bila v globini človeška okostja iz polpretekle zgodovine.

Umrl je 10. aprila leta 1658. Za svojega dediča je imenoval mladoletnega sina Franca Adama. 29. oktobra 1660 so Franca Adama proglasili za polnoletnega in s tem je prevzel gospodarstvo. Franc Adam je umrl že 21. oktobra leta 1674. Zapustil je vdovo Ano Marzilijo, majhnega otroka Franca Antona in ogromne dolgove. Franc Anton se je sicer poročil z Marijo Elizabeto Saurau, vendar je bil zadnji potomec svojega rodu brez otrok. Umrl je leta 1710. Za dediča je imenoval svojo ženo, ki je v Ormožu gospodarila vse do svoje smrti leta 1740, 30. aprila. Svoje imetje je predala 22. maja leta 1733 svojemu nečaku, grofu Janezu Jožefu Gallerju. Le-ta se je pravdal z grofom Janezom Jožefom Königsackerjem, ki je graščino zahteval za svojo ženo Ano Polixeno ter njeno sestro Terezijo. 17. decembra leta 1742 je Königsacker v imenu svoje žene postal lastnik ormoške graščine (Terezija se je v korist svoje sestre odpovedala solastništvu). Ko je Königsacker umrl, se je vdova Polixena 4. maja leta 1764 poročila z grofom Ludvikom Welsersheimom, ki je bil do njene smrti – 10. aprila 1776 – solastnik ormoške graščine. S prvim možem je Polixena imela štiri sinove, Leopolda, Antona, Karla in Jožefa. Leopold je od svojih bratov odkupil njihov delež in tako postal edini lastnik Ormoža in Središča ob Dravi. Poročil se je z grofico Terezijo Preysing-Lichtenegg-Kronwinkel, s katero je

imel sina Leopolda in dve hčerki. Leopold Königsacker je ormoško graščino 16. januarja leta 1805 prodal vitezu Jožefu, plemenitemu Pauerju. Leta je 21. novembra leta 1840 graščino izročil svojemu sinu Francu. Leta 1898 je graščino po smrti Henriette plemenite Werner podedoval baron Herman Zschock iz Gradca.

Slika 3: Zakonski par Wurmbrand na potovanju po južni Franciji.

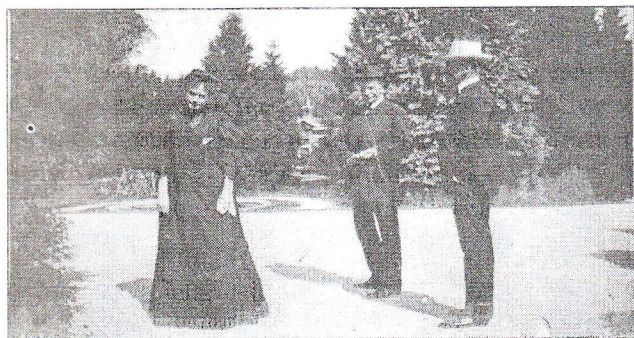
Graščino je Wilhelm Wurmbrand-Stupach s kupno pogodbo iz leta 1908 odkupil ter se še istega leta poročil s konteso Irmo Pongratz iz Maruševca na Hrvaškem. Vendar njuna sreča ni dolgo trajala. Wilhelm je 15. decembra leta 1914, star komaj 30 let, padel junaške smrti na ruski fronti v Galiciji. Zapustil je mlado vdovo z dvema otrokoma, konteso Minki in Floro.

Slika 4: Ormoški grad pred I. svetovno vojno.

Grofica Marija Irma Wurmbrand se je po prvi svetovni vojni poročila z Gvidom, plemenitem Georgevitsem. Spoznala sta se leta 1918 v ormoški bolnišnici križniškega reda. Grofica Irma je bila tam častna medicinska sestra, Gvido Georgevits pa vojni invalid, ki je imel amputirani obe nogi. Doma je bil iz

Bratislave, po poroki z grofico Irmo je tamkajšnje posestvo prodal in se preselil v Ormož.

Slika 5: Kontesa Irma Pongratz z očetom Oskarjem von Pongratz in bodočim možem Wilhelmom Wurmbrandom leta 1905.

Po izpovedih prič je bil do svojih podrejenih zelo strog. V grofovski družini so živeli še gospod Oscar von Pongratz, oče Irme Wurmbrand, Casimir von Sarkösi-Georgevits¹ ter njegov brat Ištvan. Leta 1945 je bilo usodno za Marijo Irmo Wurmbrand, saj so ji po takratnih novih zakonih odvzeli celotno premoženje. Grad je prevzela v upravljanje uprava državnih posestev Ormož. Grofico so preselili na grajsko pristavo Marof, ki je bil v veličastnem gozdu med Šalovci in Godeninci v takratni občini Središče ob Dravi. V letih 1941-1945 ormoška gospoda ni sodelovala z nemškim okupatorjem in nacisti. Pred odhodom ormoških nemčurjev se je mlajša hčerka Flora umaknila v München. Njena sestra Minki, ki je bila zaročena z vnukom svetovno znanega tekstilnega proizvajalca Jackarda iz Francije, pa se je leta 1943 v Opatiji s svojim zaročencem smrtno ponesrečila. Otrok nista imela. Mlajša hčerka, ki so jo ljubkovalno klicali Florika, je živela v Münchnu in imela tri otroke. Grofica Marija Irma Wurmbrand, poročena Georgevits, je umrla 1. januarja leta 1970. To so bili zadnji lastniki ormoške graščine.

Kako naj ovrednotimo ormoške graščake danes? Zaradi neke nostalgiječnosti se nam stori milo. Sicer pa so bili graščaki le podaljšana roka oblasti. Nekateri dobri, nekateri zli. Bili so tirani, valpti, zatiralci in izkoriščevalci brezpravne raje in kmečkega življa.

Razprtije, ki so jih imeli s svojimi podložniki, so trajale dolga leta, celo desetletja. Posebno s trgi, kot na primer v ormoški okolici Središče ob Dravi, so graščaki bojevali ostre pravdarske bitke. Tako so tržani ohranili avtonomijo kraja, ki so ga njihovi gospodarji bolj ali manj spoštovali. Mogoče pa so storili tudi kaj dobrega?! Vsekakor! Pustili so nam

zapuščino neprecenljive vrednosti, ki je žal v polpretekli zgodovini niso vsepovsod znali ohraniti. Po drugi svetovni vojni so graščakom pobrali in uničili nešteto umetnin. Ormoški grajski park so pošteno izropali žlahtnih dreves, da bi si nekateri novooblastniki zgradili ostrejša novogradenj.

Slika 6: Zadnje počivališče družin Wurmbrand-Pongratz-Georgevits. (Foto: Katja Krnjak)

Grofica Marija Irma Wurmbrand, poročena Georgevits, je dolga leta po vojni živela od miloščine pri dobri družini Kuharič v Ormožu. Zadnji ormoški grofje počivajo v kapelici v grajskem parku, na katerega smo Ormožani tako ponosni.

Fevdalni odnosi

Grad Ormož je imel v fevdalni lasti obsežno vinogradniško posest v srednjih in vzhodnih Slovenskih gorah. Urbar iz leta 1486 je prvi podrobno popisal podložniške zemljiške posesti v ormoški graščini. Le-tega so izdali Schaunbergi, vendar so ga v večji meri uporabljali Sekelji. Po urbarju so ormoški podložniki razdeljeni na dva urada: gornji in spodnji urad. Za lažjo razlago bom opisala le nekaj urbarskih dogodkov.

Leto	Rojeni moški	Rojene ženske	Skupaj rojeni	Umrli moški	Umrle ženske	Skupaj umrli	Poročeni pari
1669	46	45	91	24	18	42	
1700	19	19	38	18	21	39	18
1750	31	24	55	10	8	18	9
1800	29	27	56	27	17	44	8
1850	30	32	62	39	30	69	18
1900	43	40	83	19	28	47	15

¹ Pogovorno so prebivalci Ormoža in okolice preimenovali Sarkösi v Šarkezi. Takšen priimek poznamo tudi v Prekmurju in med Romi.

Gornji urad: Senešci so imeli 6 kmetij, ki so dajale desetino od prosa. Polovico je dobila gosposčina Ormož, drugo polovico pa samostan Velika Nedelja. Dodatno so dajali tudi dajatve, med katere sta sodili še pšenica, rž, med male dajatve pa perutnina in lan.

Hardek ima 22 kmetij, od katerih plačujejo lastniki zemljiški davek v denarju ter oddajo 2 – 4 kure in 5 – 10 jajc.

Spodnji urad: Frankovci so dajali vinsko in žitno desetino ter male dajatve.

Godeninci so dajali vinsko in žitno desetino, ki sta si jo razdelila ormoška gosposčina in velikonedeljski samostan.

Velika Nedelja je dobila tudi celotno desetino od prosa in lanu, kmetije so dajale tudi prispevke v denarju, po 2 kokoši, 16 jajc in povesmo lanu.

Čarovniški procesi

Od 16. stoletja naprej so v okolici Ormoža magistrati in sodnije preganjali čarovnice. Vse od Slovenskih goric do medžimurske meje naj bi se v tem času med ljudmi naselila praznovernost. Iz tega časa je znano veliko število hudo mučenih nesrečnih žrtev (predvsem žensk), ki so bile obsojene na smrt.

Zelo znana čarovnica je prihajala iz Šalovcev pri Središču ob Dravi. Tako imenovano coprnico Tajčarico so po dolgih mučilnih procesih obsodili na smrt in jo zažgali na grmadi v Koračici. Obsojena je bila zaradi naslednjih "zločinov":

1. Ko je nekega dne v Tajčaričini hiši čevljar šival čevlje, je videl, da se je gospodinja namazala pod pazduhami z neko mastjo. Iz radovednosti je poskusil tudi on, vendar sta oba takoj vzletela na neki vzvišen prostor, v katerem so bile zbrane najrazličnejše pošasti. Ko pa je čevljar po krščanski navadi naredil križ, so le-te izginile, on pa se je znašel na krošnji visokoraslega drevesa.
2. Tajčarica naj bi naročila svoji dekli, naj na Jurjevo še pred sončnim vzhodom nabere roso iz pšenice, ki je rasla na Tajčaričini njivi. S to roso je Tajčarica nameravala poškropiti požeto pšenico, da bi se je več namlatilo. Ker pa se dekla ni hotela zmočiti, je roso nabrala po trnju. Požeto pšenico je gospodinja poškropila s "trnjevo roso" in snopi pšenice so se spremenili v trnje. Bilo ga je toliko, da so ga mlatiči komaj znosili v bližnji potok Trnavo. (Opomba: potok se je verjetno imenoval Libanja, saj skozi Šalovce teče potok Libanja in ne Trnava, kot navaja avtor.)

Vsak čarovniški proces se je začel z izpraševanjem. Sodnik je postavljал zelo zvita vprašanja, tako da je obtoženka zmedel in iz njenih odgovorov dobil

podlago za obsodbo. Nekatere "čarovnice" pa niso hotele takoj priznati svojega "zločina". Zato so jih krvoločno mučili, jih nategovali na natezovalnicah tako dolgo, da so na koncu priznale zaradi bolečin "svojo krivdo". Vse čarovnice so bile obtožene letenja na Donačko goro, kjer naj bi pile in jedle ter s hudobnim duhom Janžetom nečistovale in kuhale točo. Za primer, kako zapleteno so sodniki izpraševali svoje žrtve, navajam nekaj primerov:

Vprašanje: Zakaj so jo spravili v graščino in pred ormoško deželno sodnijo?

Odgovor: Ne ve vzroka, tudi ni nikomur nič žalega storila.

V: Naj prav izpraša svojo vest, morda ji bo pokazala vzrok.

O: Ona pač ne ve nobenega vzroka, tudi ne, da bi komu kaj hudega storila.

V: Ali je zvedela od koga vzrok takrat, ko so jo prijeli?

O: Ne !

V: Ali je res, da je rekla trškemu sodniku središkemu in njegovim ljudem, ko so jo prijeli: Martin Zamuda je bolan, in če koga malo glava zaboli, sem že jaz kriva, da sem mu "včinila".

O: Potrdi to.

V: Poprej je rekla, da ne ve vzroka, zakaj pa si tedaj domišlja, da je vzrok Zamuda.

(To je prvi zapletljaj, ki ga je sodnik izrabil v njeno pogubo.)

O: Ker so jo dolžili, kakor da bi ona bila "včinila" bolezen Martinu Zamudi, zato je pravočasno rekla sodniku, in s tem dala razumeti, da bo tožila vsakogar, ki bi jo tega dolžil. Zamuda pa da je vsled usode in kazni božje zbolel, pa bo zopet ozdravel, ona pa ni kriva njegove bolezni.

To je le en primer zasliševanja, iz katerega je razvidno, kako zapleteno so sodniki izpraševali svoje žrtve, da bi jih lahko obsodili.

Leta 1677 so v Središču ob Dravi obsodili zadnjo čarovnico Dorotejo Bedo, ki je bila takrat stara 70 let. Bedevkino truplo so 3. maja istega leta sežgali na grmadi v prah in pepel.

Razumni in človekoljubni možje so takratni svet le uspeli prepričati, kako okrutno, nečloveško in krivično je bilo takratno sodno postopanje proti čarovnicam. Le-te so bile žrtve obrekovanja, zavisti in čenč. Ne moremo pa mimo dejstva, da je bilo med ljudstvom veliko vraž, ki so sodnikom dajale stvarno podlago za kazensko postopanje.

Protestantizem

Začetnik reformacije je bil Martin Luther. Rodil se je 10. novembra 1483 v Eislebnu, umrl pa 18. februarja 1546 v svojem rojstnem kraju. Bil je rudarjev sin. Zaradi strele, ki ga je zadela, se je zaobljubil Bogu in leta 1505 stopil v red avguštincev v Erfurtu. Leta 1507 je bil posvečen za duhovnika. Od leta 1510 je predaval na univerzi v Wittenbergu o Aristotelu. Predaval je tudi o bibličnih knjigah (Psalmi, Pismo Rimljanom, Pismo Galačanom) in tako je leta 1512 postal dr. biblicus - doktor teologije. Ob teh predavanjih je prišel do novega spoznanja tako imenovanega razumevanja božje pravičnosti. Zaradi takratnih kaotičnih razmer v Cerkvi - prodaje odpustkov, kupovanja cerkvenih služb, nepoznavanje Svetega pisma in nemoralnega življenja takratnih duhovnikov, je Luther leta 1517 nabil v Wittenbergu na cerkvena vrata 95 obtožb na račun Cerkve.

Slika 7: Martin Luther.

Osnovno Luthrovo načelo je bilo, da bi tudi nižji sloji prebivalstva znali brati Sveto pismo v svojem jeziku. Najprej se je Luther obrnil na škofa, nato na redovnega predstojnika, nazadnje pa na papeža Leona X. Rotil jih je, naj naredijo red. 15. junija 1520 je papež Leon X. obsodil 41 Luthrovih tez. Še v tem letu je Luther napisal tri dela, v katerih je razložil temeljna izhodišča protestantskega nauka. Ker je bilo vse zaman, se je zadeve lotil sam. Cerkve ni hotel obnoviti, ampak jo začel ostro napadati. Kaj hitro je dobil pristaše. Najprej v plemstvu, ki je hlepelo po cerkvenih posestvih, nato meščane, ki so pričakovali, da bo gibanje spremenilo takratne oblastnike in kmete, ki so gojili upanje, da bo gibanje korenito spremenilo takratni družbeni red, saj je Luther opiral svoj nauk na evangelij, češ da smo pred Bogom vsi enaki. Po smrti papeža Leona X. so imenovali novega papeža Hadrijana VI. Ta se je lotil korenite prenove celotne Cerkve. Globoko se je zavedal napak in zlorab, ki so se v Cerkvi polagoma kopičile in največ pripomogle k

izbruhu protestantske reformacije. Na državnem zboru v Nürnbergu 1522. je po svojem poslancu Chiregatiyu izrekel "mea culpa" - moja krivda - za vso Cerkev. Vendar je to priznanje prišlo prepozno. Luther ni bil več pripravljen na pogovore, ampak je odgovoril z novimi očitki. Protestantsko gibanje je v nekaj desetletjih zajelo vse nemške dežele in velik del Evrope. Zaradi tega je prihajalo do velikih sporov med katoličani in protestanti - ponekod tudi do vojn (na Nizozemskem je trajala vojna trideset let - 1618-1648, ko so končno priznali luterane z Vestfalskim mirom leta 1648). Versko gibanje je dobilo revolucionaren značaj. Luther zato ni učil več enakosti pred Bogom, temveč: "Daj Bogu, kar je božjega, cesarju, kar je cesarjevega." Velik pomen Martina Luthra je v njegovem zatrjevanju, da ima vsakdo pravico brati sveto pismo v razumljivem jeziku. Zato je Luther leta 1534 sam prevedel biblijo v nemški jezik in tako postal začetnik nemškega knjižnega jezika. Za časa kmečkih uporov se je Luther poročil z nekdanjo nuno Katherino von Bora, ki mu je rodila šest otrok. Luthrova zadnja leta so bila precej mučna zlasti zaradi političnih dogodkov. Sprejel je zaščito posvetne oblasti, kajti rajši je imel silo kakor brezzakonje in nered, vendar ni nehal napadati privrženecv korenitejše reforme. Luther je dajal velik pomen prepevanju himen med mašo in je nekatere tudi sam napisal. Na zunaj se je luteranska cerkev ločila od katoliške po tem, da je odpravila svete podobe, čaščenje svetnikov, priznava le dva zakramenta - krst in evharistijo, za zveličanje je potrebna zgolj močna vera, sveto pismo, ki si ga lahko razlaga vsak sam, je edino izhodišče vere in poenostavila je bogoslužje.

Reformacija na Slovenskem

Glavni pobudnik reformacije na Slovenskem je bil Primož Trubar (rodil se je leta 1508 na Raščici pri Turjaku na Dolenjskem in umrl leta 1586). Za reformacijo ga je navdušil tržaški škof Bonomo. Trubarjeva največja zasluga je, da je prvi začel izdajati slovenske knjige in tako postal začetnik slovenskega knjižnega jezika. Protestantsko miselnost so širili tudi študentje, ki so študirali na nemških univerzah, in trgovci, ki so trgovali z Nemci, in rudarji, ki so delali po nemških rudnikih. Zakaj se protestantizem ni ukoreninil pri nas? Razlog za to so naši takratni vladarji Habsburžani. V Augsburgu so se leta 1555 sprte strani (katoličani in protestanti) sporazumele, naj o veri ljudstva odločajo njihovi vladarji. Habsburžani so bili razen nekaj izjem vzorni katoličani. Protestantizem se je ukoreninil le v Prekmurju, ki je takrat spadalo pod Ogrsko. Zato se je na Slovenskem uveljavila protireformacija. Pobudnik le-te je bil ljubljanski škof Anton Tomaž Hren.

Deloval je v verskih komisijah – vodil je protireformacijo. V obdobju protireformacije se je ustalil nov red – red jezuitov. Glavna naloga jezuitov je bila preganjati krivoverce – luterane in ljudem odvzemati knjige naših protestantov. Veliko knjig so sežgali in s tem povzročili veliko kulturno škodo. Nekaterih protestantskih knjig, zlasti Dalmatinov prevod Svetega pisma, pa niso sežgali. Uporabljali so jih tudi katoliški duhovniki, ker so se zavedali velikega pomena tiskane besede. Luthrove nauke so pri nas sprejeli meščani, plemstvo in tudi duhovniki. Kmečko ljudstvo pa novi veri, v kateri naj bi si delilo družbeno oblast z izkoriščevalskim plemstvom, ni zaupalo.

Slika 8: Anton Tomaž Hren.

Luthrova vera se ni širila samo po Evropi, rodovitna tla je našla tudi na štajerskih tleh. Novo vero so sem prinesli bogati štajerski plemiči, ki so se izobraževali v nemških šolah. Leta 1528 je nadvojvoda Ferdinand po dogovoru s solnograškim nadškofom in ljubljanskim škofom Krištofom Ravbarjem izbral posebno komisijo, ki naj bi ugotovila, kolikšen delež prebivalstva je sprejel Luthrovo vero. Le-ta je ugotovila, da se je luteranstvo razširilo v mestih, prebivalstvo na podeželju pa je ostalo zvesto stari veri.

Proti koncu 16. stoletja se je nova vera ustalila tudi v Središču ob Dravi. Podpirala sta jo dva mogočna velikaša: Sekelj v Ormožu ter Zrinjski v Medžimurju. Baron Lukež Sekelj je bil prepričan katoličan, vendar je leta 1574 umrl. Njegova dva sinova, Jakob in Mihael, pa sta se na Ogrskem navzela nove vere. Postala sta strastna privrženca kalvinizma in protenstanzizma. Mihael je po očetu podedoval Krapino, Ormož in Središče ob Dravi. Skupaj z

Jurijem Zrinjskim je v Ormožu in Središču ob Dravi širil in podpiral novo vero. Sekelj in Zrinjski sta kalvinizem vsaj posredno podpirala zaradi sovraštva do katoliške vere. Jurij Zrinjski, sin Nikolaja Zrinjskega in Eve Rosenberg, je bil velik pristaš protestantizma, zato je začel kruto preganjati katoličane. Leta 1570 je v vasi Nedelišče, ki leži med Središčem ob Dravi in Čakovcem, ustanovil tiskarno, v kateri so se tiskale izključno protestantske knjige. Knjige so bile napisane v hrvaškem jeziku, vendar se niso širile le po Medžimurju, ampak tudi v okolici Ormoža, Središča ob Dravi in Ljutomera.

Na katoliški strani ogrsko-štajerske meje pa je imel oblast nemški viteški red. V obdobju protestantizma je red izgubil vso veljavo. Red se je zadolžil, vitezi pa so se razdajali razkošnemu in razuzdanemu življenju. Zaradi tega je tridentinski cerkveni zbor ukinitel vse predprave viteškemu redu, ki jih je imel, ter škofom naročil, da morajo obiskati vse cerkve brez izjeme. Pri takšnih razmerah nas ne preseneča, da sta se tu vgnezdila kalvinizem in luteranstvo. V nekem zapisniku zasledimo, da je bilo v Središču ob Dravi konec 16. stoletja le 50 katoličanov, ostalo prebivalstvo je bilo kalvinistično.

Tako hitro, kot je nova vera prišla na naše ozemlje, je tudi z njega odšla. Graščak Mihael Sekelj je zabredel v ogromne dolgove, zato je bil prisiljen Ormož in Središče ob Dravi prodati že leta 1598 Juriju Rupertu Herbersteinu. Ta pa je leta 1604 ozemlje prodal baronu Petteju, ki je bil katoličan. S tem sta kalvinizem in protestantizem izgubili močno oporo. V katoliško vero pa se je leta 1613 vrnil tudi Jurij Zrinjski mlajši, sin Jurija Zrinjskega, ki je umrl kot protestant. Jurij Zrinjski mlajši je po medžimurskih župnijah namestil spet katoliške duhovnike. S tem je luteranstvo izgubilo svojo moč.

O obnovitvi katoliške vere v Središču ob Dravi žal nimamo virov. Predvidevamo, da se je to zgodilo sredi 17. stoletja, ko sta prenehala pritisk iz ormoške graščine in hujskanje medžimurske strani. Po padcu protestantizma v naši okolici sta za nas zanimiva predvsem dva dogodka: Miklavž pri Ormožu in Središču ob Dravi sta postala samostojni župniji in ustanovitve gimnazije v Varaždinu leta 1649. Varaždinska gimnazija je bila zelo pomembna za Slovence, ki so živeli na ozemlju med Muro in Dravo, prav posebno pa še za Središčane. V varaždinski gimnaziji so se lahko izobraževali tudi nižji sloji prebivalstva. Tako je verski preobrat v sredini 17. stoletja prinesel Središču ob Dravi in njegovi okolici tudi nekaj dobrega. V spomin na padec kalvinizma in protestantizma so leta 1630 v Središču ob Dravi sezidali na rimskih ruševinah kapelo Žalostne matere božje.

Viri

- Bračič, dr. Vladimir, 1973: Ormož in njegova gosposčina leta 1542. *Ormož skozi stoletja I*, Ormož, str. 134–141.
- Ciglencečki, Marjeta, 1993: Oprema ormoškega gradu v preteklosti. *Ormož skozi stoletja IV*, Ormož, str. 62–78.
- Eliade, Mircea, 1996: Zgodovina religioznih verovanj in idej. Ljubljana.
- Kovačič, Fran, 1910: Trg Središče, Krajepis in zgodovina. Maribor.
- Klasinc, Anton, 1973: Ormož skozi stoletja v luči arhivskih virov. Maribor, str. 50–100.
- Klasinc, Anton, 1973: Građivo za zgodovino Ormoža in njegovega okraja. *Ormož skozi stoletja I*, Ormož, str. 101–133.
- Klasinc, Peter, 1973: Ubožni špital v Ormožu. *Ormož skozi stoletja I*, Ormož, str. 152–157.
- Klasinc, Peter, 1983: Popis vinske desetine gosposčine Ormož iz leta 1482 in urbar za ormoški okoliš iz leta 1486. *Ormož skozi stoletja II*, Ormož, 1983, str. 111–130.
- Kukovec, Rado, 1990: Ormoški spomini. Ljubljana.
- Slekovec, Matej, 1894: Szekely oder Zekel von Kevent, Freiherren von Fridau. Marburg.
- Slekovec, Matej: Kapela Žalostne matere božje in njen rožni venec.
- Vogrin, P. Marjan, 1993: Samostan manjših bratov observantov v Ormožu. *Ormož skozi stoletja IV*, Ormož, str. 9–14.
- Zgodovina cerkve, Reformacija in protireformacija (1500–1715), Ljubljana, 1994.

Povzetek

Kljub podrobnim raziskavam ormoških gospodarjev se še najde kakšen drobec iz življenja in dela, ki je skoraj usodno zaznamoval tudi naš sedanji čas. Kljub silovitemu pristopu in zagonu protestantizma na naših tleh ni našel plodnejših tal, saj so se nazadnje vsi protagonisti novega reda vrnili k prvotni veri. Svež veter, ki je zavel v tem prostoru in času, je ugodno vplival na nadaljnji potek družbenega dogajanja.

Skrajšan in celovit prikaz družbenih odnosov srednjega veka nas popelje do enega največjih nesmislov tega časa, ko so z veliko podporo Cerkve, "ubijali duha" tistega časa.

*Protestantizem, kot nuja zaradi razvratnosti cerkvenih oblastnikov in dostojanstvenikov, je razdelil Evropo, vnesel renesanso v versko in posvetno življenje, vendar se ni vselej držal Luthrovih načel. Po tridesetletni vojni in s podpisom Vestfalskega miru je pozitivno vzbudil rimskokatoliško vero do novih spoznanj. Katoliška vera je tako kot nekaj stoletij nazaj ponovno vključila inkvizicijo – inkvizicijsko sodišče, ki je neusmiljeno preganjalo heretike, posebno protestante. Vzbudbo do neusmiljenega preganjanja, izobčenja in brezbržnih umorov so jim ponujali reformatorji sami v Spiskih iz reformacije, napisanih v obliki izmišljenih meniških pisem, ki so blatili papeža (*Epistolae abscorum virorum* - pisma mračnjakov). Menim, da kljub ekumenskemu gibanju in volji nekaterih rimskokatoliških dostojanstvenikov še ni videti zbliževanja med tema dvema Cerkvama. Sicer pa je protestantizem prinesel pozitivni duh v 16. stoletje, vendar je po mojem mnenju presegel žrtve, ki jih je terjal.*

Simona Menoni*

SLIKA POKLON SV. TREH KRALJEV IZ ŽUPNIŠČA PRI ŽUPNIJSKI CERKVI SV. MIKLAVŽA V MIKLAVŽU PRI ORMOŽU – PRISPEVEK K DOSLEJ ZNANEMU SLIKARSKEMU OPUSU BAROČNEGA SLIKARJA JOŽEFA DIGLA

Med pripravami na razstavo *Umetnostna dediščina ormoškega območja od 12. do izteka 19. stoletja*, ki smo jo v Muzeju Ormož postavili na ogled 24. junija 2007, smo v župnišču pri župnijski cerkvi sv. Miklavža v Miklavžu pri Ormožu našli baročno sliko Poklona sv. treh kraljev solidne umetniške ravni. Ker je bil eden izmed ob razstavi zastavljenih ciljev tudi rešiti kakšno izmed propadu zapisanih umetnin, smo v muzeju poskušali pridobiti sredstva za izvedbo strokovnih konservatorsko-restavratorskih posegov na baročni sliki, kar nam je ob podpori projekta, predvsem Ministrstva za kulturo Republike Slovenije in Občine Ormož, tudi uspelo. Sliko Poklon sv. treh kraljev smo predali v restavriranje strokovno usposobljenemu restavratorju mag. Binetu Kovačiču. Med restavriranjem je prišel na dan slikarjev podpis, ki nam je razkril, da je delo naslikal slikar Jožef Digl leta 1745, sicer poznan kot portretist grofov Attemsov.

Ključne besede

Jožef Digl, baročno slikarstvo, Miklavž pri Ormožu

Za razstavo *Umetnostna dediščina ormoškega območja od 12. do izteka 19. stoletja*, ki smo jo v Muzeju Ormož odprli 24. junija 2007, se je muzej odločil z namenom, da umetnostni patrimonij Ormoža s širšim zaledjem na svojski muzeološki način predstavi strokovni in laični javnosti. Kljub razmeroma majhnemu geografskemu okviru, ki zamejuje ormoško območje, smo tukaj namreč pričla plodoviti umetnostni dejavnosti skozi vsa časovna in slogovna obdobja.

Med dela solidne umetniške ravni sodi tudi slika Poklon sv. treh kraljev, ki sem jo po podatku v Vodniku po kulturni in naravni dediščini občine Ormož, ki govori o sliki avstrijske provenience, vendar z močnim italijanskim naglasom iz začetka 18. st.,¹ našla v župnišču ob župnijski cerkvi sv. Miklavža v Miklavžu pri Ormožu. Že na prvi pogled je bilo

jasno, da gre za baročno delo prve polovice 18. stoletja, ki pa je naš čas žal dočakalo v precej slabem stanju.

Slika 1: Jožef Digl, Poklon sv. treh kraljev, 1745, pred restavratorskim posegom. (Hrani: ŽU Miklavž pri Ormožu. Foto: Bine Kovačič)

Ker je bil eden izmed ob razstavi zastavljenih ciljev – ob tem, da smo želeli izoblikovati muzeološko relevantno razstavo in zastaviti publikacijo z vsebinsko verodostojnimi spoznanji avtorjev – tudi rešiti kakšno izmed propadu zapisanih umetnin, smo v Muzeju Ormož poskušali pridobiti sredstva, seveda z odobravanjem tamkajšnjega župnika gospoda Alojza Trunka, za izvedbo strokovnih konservatorsko-

* Simona Menoni, kustosinja za umetnostno zgodovino, Muzej Ormož, Kolodvorska cesta 9, 2270 Ormož.

¹ Curk, Vodniku po kulturni in naravni dediščini občine Ormož, str. 53.

restavratorskih posegov na baročni sliki. Ob podpori projekta, predvsem Ministrstva za kulturo Republike Slovenije in Občine Ormož, so vsi zastavljeni cilji dosegli svojo uresničitve. Tako nam je uspelo tudi sliko Poklon sv. treh kraljev predati v restavriranje strokovno usposobljenemu restavratorju mag. Binetu Kovačiču in takrat je prišel na dan slikarjev podpis, ki je svoje delo avtoriziral na sliki desno spodaj: Pinxit IOSEPH DIGL / Anno / 1745.²

Slika 2: Jožef Digl, Poklon sv. treh kraljev, 1745, po restavratorskem posegu. (Hrani: ŽU Miklavž pri Ormožu. Foto: Bine Kovačič)

Slikarja Jožefa Digla že dolgo poznamo predvsem kot portretista grofov Attemsov, saj je slavnostno dvorano dornavskega dvorca do konca druge svetovne vojne krasilo devet portretov – od tega je sedem Diglovih – ki predstavljajo člane rodbine Attems in cesarico Marijo Terezijo. Ko je Franc Jožef Sauer leta 1737 дворец skupaj z večino opreme prodal Tadeju Kajetanu Attems, je ta slavnostno dvorano namreč opremil s slikami, skupino pa je kasneje dopolnil še

njegov sin in dedič Jožef Tadej Attems, kar nam dokazujejo tudi letnice na portretih, ki so nastali v letih 1736, 1738 in 1754. Portreti so bili torej naročeni dvakrat, prvič v tridesetih in drugič v petdesetih letih 18. stoletja, pri čemer se ohranjene slike pripisujejo dvema avtorjema. Prvi, čigar identiteta še ni znana, je naslikal cesarico Marijo Terezijo (po 1743) in moški portret, ki po vsej verjetnosti predstavlja Jožefa Tadeja Attemsa. Drugi pa je torej Jožef Digl, ki je upodobil Tadeja Kajetana Attemsa (1736),³ Marijo Ano Attems, rojeno Wurmbrandt, s sinom Jožefom (1736),⁴ Ernesta Amadeja Attemsa (1736),⁵ Frančiška Dizmo Attemsa (1738),⁶ plemkinjo v lovski obleki, morda Marijo Ano Attems, rojeno Wurmbrandt (1754),⁷ plemiča v lovski obleki, morda Jožefa Tadeja Attemsa (1754),⁸ in portret plemkinje, morda grofice Marije Ane Attems, rojene Wurmbrandt (1754).⁹ Po drugi svetovni vojni, ko je bil дворец nacionaliziran, so slike prenesli v ptujski muzej, od tam pa so bila tri dela sposojena v Pokrajinski muzej Maribor.¹⁰

Zraven sedmih plemiških portretov, ki jih lahko z gotovostjo pripišemo Diglu, pa sta se pred kratkim našli še dve slikarjevi cerkveni podobi. Ob restavratorskih posegih na sliki sv. Karla Boromejskega iz župnijske cerkve sv. Martina v Martjancih sta bila namreč odkrita slikarjev podpis in datacija: Pinxit / JOSEPH DIGL / Anno 1750.¹¹ Druga podoba iz martjanske župnijske cerkve predstavlja Janeza Nepomuka in je pendant sliki sv. Karla Boromejskega, avtor pa jo je prav tako avtoriziral s

³ Olje, platno, 249 x 170 cm, signature ni, datacija desno v sredini, Pokrajinski muzej Ptuj, inv. št. G 133 s, restavriral Bine Kovačič leta 1987.

⁴ Olje, platno, 252 x 170 cm, signirano in datirano desno spodaj: Malt IOSEPHUS DIGL / Anno 1736, Pokrajinski muzej Ptuj, inv. št. G 74 s, restavriral Bine Kovačič leta 1987.

⁵ Olje, platno, 240 x 167 cm, signirano in datirano, Pokrajinski muzej Ptuj, inv. št. G 1009 s (posojeno Pokrajinskemu muzeju Maribor).

⁶ Olje, platno, 240 x 167 cm, signirano in datirano, Pokrajinski muzej Ptuj, inv. št. G 1100 s (posojeno Pokrajinskemu muzeju Maribor).

⁷ Olje, platno, 145 x 98 cm, signirano in datirano levo spodaj: Pinxit Ioseph / DIGL / 1754, Pokrajinski muzej Ptuj, inv. št. G 51 s, restavriral Bine Kovačič leta 1987.

⁸ Olje, platno, 145 x 98,6 cm, signirano in datirano, Pokrajinski muzej Ptuj, inv. št. G 1001 s (posojeno Pokrajinskemu muzeju Maribor).

⁹ Olje, platno, 142 x 113 cm, signirano in datirano levo spodaj: Pinxit IOSEPH DIGL, Anno 1754, Pokrajinski muzej Ptuj, inv. št. G 54 s, restavriral Bine Kovačič leta 1987.

¹⁰ Podatki so povzeti po: Ciglencečki, Jožef Digl, portretist rodbine Attems, str. 359-376.

¹¹ Podrobneje o tem: Šerbelj, Slikar Jožef Digl in njegova oltarna slika Sv. Karel Boromejski časti Križanega, str. 263-266.

² Olje, platno, 135 x 85 cm, restavriral Bine Kovačič leta 2007.

svojim podpisom.¹² Sliki sta obešeni na severno oziroma južno ladijsko steno, nekdanj pa sta bili v stranskih oltarjih, ki ju v cerkvi ni več.

Slika 3: Jožef Digl, Sv. Karel Boromejski, 1750.
(Hrani: župnijska cerkev sv. Martina, Martjanci,
Foto: Janez Balažic)

Jožefu Diglu lahko torej z zanesljivostjo pripišemo sedem plemiških portretov iz dvorca v Dornavi in dve nabožni podobi iz Martjancev, k temu pa moramo odslej dodati še nabožno podobo Poklona sv. treh kraljev iz župnišča pri župnijski cerkvi sv. Miklavža v Miklavžu pri Ormožu. Kljub temu da Digla torej poznamo po dokajšnjem številu del, pa o njem samem za zdaj ni veliko znanega. Arhivski viri slikarja omenjajo le v zvezi z oltarno sliko sv. Jožefa, ki naj bi jo leta 1756 naredil za župnijsko cerkev sv. Janeza Krstnika v Ljutomeru,¹³ zaradi česar si je pridobil oznako, da je »ljutomerski« slikar.¹⁴ Prvi omenjeni arhivski podatek navaja Matej Slekovec, ki se je ob pisanju kronike župnije Ljutomer naslonil na izvirne listine: »Leta 1756 je dal župnik Krištof Haring za

oltar sv. Jožefa napraviti sliko tega svetnika. Napravil jo je domači slikar Jožef Tigl za 40 gld. Isti slikar je okusno pobarval tudi nastavek na krstnem kamnu, katerega je podobar za 18 gld. naredil.«¹⁵ Slekovecova ugotovitev je našla pot še v zapiske Avgušтина Stegenška,¹⁶ ta podatek pa je na podlagi Slekovecove kronike v kronološkem pregledu dogodkov v župnijski cerkvi v Ljutomeru leta 1926 objavil tudi Fran Kovačič, teolog in zaslužni štajerski zgodovinar.¹⁷ Kasneje slikarja omenja še Sergej Vrišer, ki ga je krstil za »ljutomerskega mojstra« in ga tudi povezal s portreti iz dvorca Dornava.¹⁸

Kot je zapisala že Marjeta Ciglencečki,¹⁹ Jožef Digl ne sodi med pomembnejše mojstre na ozemlju današnje Slovenije, saj gre za slikarja skromnih zmogljivosti, ki ni presegel ustvarjalnega povprečja. Mnoge so nerodnosti predvsem v držah figur, težave je imel z anatomijo upodobljencev, vendar je slikar pomanjkljivosti skušal nadomestiti z zanimanjem za detajl, ki pa ima, kot piše Šerbelj,²⁰ svoje kulturno-zgodovinske vrednosti, še posebno na portretih plemičev, ko jim je s krojaško natančnostjo ukrojil baročno bogata oblačila. Prav tako v njegovih delih sledimo težavam z obvladovanjem prostora, ospredje in ozadje nista jasno definirana, nerodna je tudi umestitev figur v prostor, te se namreč pri Poklonu gnetejo v ospredju prizorišča, čeprav je slikar skušal iluzijo prostora ustvariti s pomočjo stopnic, ki vodijo k Marijinemu prestolu pred arhitekturo hleva. Ob zasičenosti prostora moti še nestabilna poza srednjega kralja, ki monumentalno zapolnjuje desni rob prizorišča, saj so njegova stopala za težo trupa očitno prešibka. Omeniti velja še nerodnosti pri poskusu plastične upodobitve okončin nekaterih protagonistov – npr. desna roka starega kralja v poklonu, s katero

¹⁵ Župnijski urad Ljutomer, Matej Slekovec: Trg in župnija Ljutomer. Krajepisno – zgodovinska razprava, 1896, rokopis, str. 426. Pomenlji /o je, da je Slekovec ime slikarja najprej zapisal kot Digl in nato popravil D v T; torej je najprej prepisal signaturo s slike in nato prvo črko popravil v skladu z zapisi v dokumentih (cf. Ciglencečki, Jožef Digl, portretist rodbine Attems, str. 370).

¹⁶ Avguštin Stegenšek si je urejal podatke o slikarjih in kiparjih na Štajerskem po abecednem redu. Snopič lističev je naslovil *Umetniki* in pod črko T najdemo zapis o Jožefu Tiglu, pictorju v Ljutomeru, ki je leta 1756 za tamkajšnjo cerkev naslikal podobo sv. Jožefa za 40 gld. Dodano je še pojasnilo, da je Jožef Tigl bürgl. Maler v Radgoni, pok. 18. marca 1765. Pokrajinski arhiv Maribor, fond Avguštin Stegenšek, škatla 1, št. 570, 571 (cf. Prav tam, str. 373).

¹⁷ Kovačič, Ljutomer. Zgodovina trga in sreza, str. 77.

¹⁸ Vrišer, Umetnostno pričevanje ljutomerske župne cerkve, str. 91.

¹⁹ Ciglencečki, Jožef Digl, portretist rodbine Attems, str. 374.

²⁰ Šerbelj, Slikar Jožef Digl in njegova oltarna slika Sv. Karel Boromejski časti Križanega, str. 265.

¹² Slika je signirana in datirana: pinxit IOSEPH / DIGL / 1749.

¹³ Nobenega podatka ni o tem, kakšna je bila slika v Jožefovem oltarju in kakšna je bila njena usoda, saj danes arhivsko dokumentirane Diglove podobe smrti sv. Jožefa ni več v oltarju.

¹⁴ Vrišer, Umetnostno pričevanje ljutomerske župne cerkve, stran 91.

sega k prsim – predvsem pa zmoti neposrečeno, skorajda smešno, upodobljen konj (zdi se, da je slikar z njim hotel v strahu pred praznino le zapolniti prazen prostor, ki je nastal med Jožefom in dvema spremljevalcema v ozadju slike) in dva natlačena spremljevalca trikraljevskega spreveda v ozadju upodobitve. Kljub naštetemu pa je treba opozoriti na nekatere kvalitete, ki sliko Poklona dvigujejo nekoliko nad povprečno vrsto upodobljencev rodbine Attems iz let 1736 in 1738. V nasprotju z omenjenimi portreti, kjer upodobljence obdajajo kosi okorno nagubanih težkih tkanin – prav takšna je tudi njihova draperija – je pri Poklonu sv. treh kraljev draperija nekoliko mehkejša in se bolj organsko guba okrog teles protagonistov. Slika je tudi posrečeno kompozicijsko uravnotežena z dvema diagonalama, od katerih se ena preko Marijine desnice in Kristusovega ožarjenega obličja zaključuje v zgornjem desnem kotu slike, kjer je z nebeško lučjo osvetljena trikraljevska zvezda, druga pa raste od leve noge srednjega kralja preko osvetljenega obličja starega kralja ter se sklene v Jožefovi desnici, s katero kaže na zvezdo repatico. Prav tako kaže poudariti dobro naslikano Marijino obličje in obličje starega kralja, ki se sklanja pred njo in Božjim sinom. Tako se zdi, da je Digl v primerjavi z zgodnejšimi dokumentiranimi deli z leti vendarle nekoliko napredoval in izpopolnil nekatere svoje očitne pomanjkljivosti. Pred letom 1754, ko je naslikal še zadnje portrete za rodbino Attems, je namreč obravnavani miklavški Poklon sv. treh kraljev nastal leta 1745, Sv. Janez Nepomuk in Sv. Karel Boromejski iz župniške cerkve v Martjancih sta datirana v leto 1749 in 1750, pri čemer smemo slednji deli prav tako uvrstiti med boljši v njegovem doslej znanem opusu. Ob tem velja še omeniti, da se je Digl tako pri portretiranju kot tudi pri svetniških upodobitvah iz Martjancev ter ne nazadnje tudi v primeru Poklona, naslanjal na priljubljene in razširjene grafične predloge, ki so mu bile v pomoč pri podajanju figur, ta slikarski medij je posredoval tudi standardizirane verzije posameznih kompozicij in hkrati posredoval portretne poteze nekaterih v baroku priljubljenih svetnikov. Nekatere detajle je torej posredovala predloga, medtem ko slikarjeve sposobnosti prepoznamo po tem, v kolikšni meri je zmozel predlogi slediti, še posebno pa po načinu, kako je Digl obravnaval posamezne nadrobnosti. Drže svetnikov ali portretirancev so statične, temu razpoloženju prispevajo svoje še trdi in ostri zalomi draperije, nerodne so postavitve protagonistov v prostor, kot povzame Šerbelj,²¹ Diglovo slikarstvo je kljub baročno bujnim oblikam bolj svet otrplih upodobljencev. Čeprav slikar torej ni presegal ustvarjalnega povprečja,

moramo njegov opus obravnavati z vso resnostjo, saj gre za plodovitega slikarja, ki mu očitno na slovenskem Štajerskem ni manjkalo naročil, celo med najpremožnejšim plemstvom.

Ob sklepu želim le še opozoriti na pomembnost interdisciplinarnega sodelovanja med strokami, ki se je na primeru baročne slike Poklona sv. treh kraljev iz župnišča v Miklavžu pri Ormožu vnovič izkazalo za nepogrešljivi del pridobivanja obširnejših informacij o predmetu ter seveda nepogrešljivi del samega varovanja kulturne dediščine. Vendar pa, kot je zapisal Ivan Bogovčič ob Dnevih evropske kulturne dediščine v septembru leta 2004: »...skrb za kulturno dediščino ni in nikoli ne bo le skrb stroke, tako širše – varstva kulturne dediščine kot ožje – restavratorske stroke. Kulturna dediščina je skrb nas vseh. Skrbeti moramo za njeno ohranjanje, za redno strokovno nego in vzdrževanje; za širjenje vedenja o njej. Skrbeti moramo za nenehno vzgojo vseh, da bomo vsi imeli do nje čim bolj pozitiven odnos. Še vedno velja, da smo si vse, vključno s kulturno dediščino, sposodili od naših naslednikov, bodočih rodov. Poskrbimo, da jim sposojeno tudi vrnemo, čim manj okrnjeno.«²²

Literatura

- Bogovčič, Ivan, 2004: O restavratorski stroki in dejavnosti. *Vračar je izvirnih podob: restavratorski posegi*, Zbirka Dnevi evropske kulturne dediščine (ur. Damjana Prešern), Ljubljana, str. 5–18.
- Ciglenceki, Marjeta, 2006: Jožef Digl, portretist rodbine Attems. *Vis Imaginis: baročno slikarstvo in grafika: jubilejni zbornik za Anico Cevc* (ur. Barbara Murovec), Ljubljana, str. 259–376.
- Curk, Jože, 1998: Vodnik po kulturni in naravni dediščini občine Ormož. Ormož.
- Kovačič, Fran, 1926: Ljutomer. *Zgodovina trga in sreza*. Maribor.
- Šerbelj, Ferdinand, 2005: Slikar Jožef Digl in njegova oltarna slika Sv. Karel Boromejski časti Križanega. *Zbornik soboškega muzeja* 8, Murska Sobota, str. 263–266.
- Vrišer, Sergej, 1990: Umetnostno pričevanje ljutomerske župne cerkve. *Zbornik župnije sv. Janeza Krstnika v Ljutomeru*, Ljutomer, pp. ??.

²¹ Prav tam, str. 265.

²² Bogovič, O restavratorski stroki in dejavnosti, p. 18.

Povzetek

Med pripravami na razstavo *Umetnostna dediščina ormoškega območja od 12. do izteka 19. stoletja*, ki smo jo v Muzeju Ormož postavili na ogled 24. junija 2007, smo v župnišču pri župnijski cerkvi sv. Miklavža v Miklavžu pri Ormožu našli baročno sliko Poklona sv. treh kraljev, solidne umetniške ravni. V Muzeju Ormož smo predvsem od Ministrstva za kulturo Republike Slovenije in Občine Ormož pridobili sredstva za izvedbo strokovnih konservatorsko-restavratorskih posegov na baročni sliki ter jo tako predali v restavriranje strokovno usposobljenemu restavratorju mag. Binetu Kovačiču. Med restavriranjem je prišel na dan slikarjev podpis, ki nam je razkril, da je delo naslikal slikar Jožef Digl leta 1745, sicer poznan kot portretist grofov Attemsov.

Slikarju namreč lahko z gotovostjo pripišemo sedem plemiških portretov iz slavnostne dvorane dvorca Dornava, naslikanih v letih 1736, 1738 in 1754, pred kratkim pa sta se v župnijski cerkvi sv. Martina v Martjancih našli še dve slikarjevi cerkveni podobi iz let 1749 in 1750. Kljub temu da Digla torej poznamo po dokajšnjem številu del, pa o njem samem za zdaj ni veliko znanega, saj ga arhivski viri omenjajo le v zvezi z oltarno sliko sv. Jožefa, ki naj bi jo leta 1756 naredil za župnijsko cerkev sv. Janeza Krstnika v Ljutomeru. Čeprav Jožef Digl ne sodi med pomembnejše mojstre na ozemlju današnje Slovenije, saj gre za slikarja skromnih zmogljivosti, ki ni presegel ustvarjalnega povprečja, pa moramo njegov opus obravnavati z vso resnostjo, saj gre za plodovitega slikarja, ki mu očitno na slovenskem Štajerskem ni manjkalo naročil, celo med najpremožnejšim plemstvom.

Rajko Topolovec*

OBDOBJE NARODNE HRANILNICE IN POSOJILNICE SV. BOLFENK PRI SREDIŠČU

Ob vsestranskem razvoju avstro-ogrske monarhije se je na prelomu prejšnjega stoletja le-to odrazilo tudi na Slovenskem. V okviru prve slovenske banke – Ljubljanske kreditne banke (LBK), ki smo jo dobili leta 1900, so se njene podružnice v obliki posojilnic in hranilnic širile tudi v manjše kraje. Zadovoljevale so potrebe kmetov, obrtnikov in malih trgovcev na podeželju. V tem valu širjenja je leta 1908 ta bančna ustanova zaživela tudi pri Sv. Bolfenu pri Središču, kot se je takrat uradno naš kraj imenoval.

Ključne besede

Narodna hranilnica in posojilnica, Sv. Bolfenk pri Središču, leto 1908, hranilna knjižica, varčevanje, denar.

Pobudnik zamisli mreže bančnih ustanov oziroma podružnic po celotnem slovenskem ozemlju je bil Maks Vršec, ki je leta 1900 za bančništvo ogrel tudi Ivana Hribarja – najznamenitejšega ljubljanskega župana, da se je 24. avgusta na Slovenskem oziroma v Ljubljani ustanovila prva slovenska banka – LBK¹. Slovenci še takrat v tej dejavnosti nismo imeli dovolj izkušenj in kapitala, zato so nam pomagali Čehi. Po višini vloženega kapitala je sledilo 42 slovenskih zasebnikov, ki so skupno vplačali 36% kapitala prvotne emisije. Med delničarji so bile tudi zadružne posojilnice iz Zveze slovenskih posojilnic, na katere se je glasilo 8% delnic. Tako je ob začetku I. svetovne vojne LBK že imela štiri podružnice, in sicer: Celovec, Trst, Gorico in Celje.²

Prav pod okriljem celjske podružnice, kot je razbrati iz arhiviranih dokumentov, je bila leta 1908 ustanovljena Narodna hranilnica in posojilnica Sv. Bolfenk pri Središču³. O »banki« na Kogu, čeravno je od njenega konca že več kot šestdeset let, se s ponosom govori še danes, saj tedaj tovrstne denarne ustanove ni premogel marsikateri primerljiv kraj na Slovenskem. Ta ponos je še kako prisoten danes, ko

so krajani v skrbeh, da bi izgubili celo pošto, katere korenine prav tako segajo v tisti čas. Da bi tudi s te strani obnovili spomin na to bančno ustanovo – Narodno hranilnico in posojilnico pri Sv. Bolfeku, sem prebrskal njene že sto let stare poslovne knjige, ki se hranijo v Pokrajinskem arhivu Maribor.

*Slika 1: »Udje« hranilnice in posojilnice
V prvi vrsti od leve Mirko Pokrivač, Jože Breznik, Jože Borko, Robert Košar, od spoznanih stojijo še Jože Klančar, Peter Orešnik, Peter Petek in (Hrani: Rozina Šebetič, Ptuj)*

Posojilnica, kot se je v domačem okolju reklo, je domovala v zgradbi, ki je bila kot razvalina po vojni vihri predelana v šolski razred in nekoliko pozneje še v kulturno dvorano. Njeni ustanovitelji in poznejši odborniki ustanove so bili ugledni vaščani, kmetje, vinogradniki, obrtniki in učitelji. Nekaj imen se še danes, ko od nosilcev imen nihče več ne živi, s pohvalnim prizvokom sliši na Kogu. Tudi sam se še spominjam nekaterih, kot so: g. Peter Orešnik s Ciganije, g. Jožef Borko iz Pesovčaka, g. Franc Munda iz Vodrancev, g. Jožef Klančar in Marko Podgorelec iz Jastrebcev in še kdo. Med glavne pobudnike in tvorce te pridobitve pri Sv. Bolfenu pa sodita vinogradnik in učitelj Košar ter vinogradnik in ekonomist Breznik. Z nekaterimi imeni oziroma le njihovimi podpisi pa sem se prvič srečal na arhiviranih dokumentih v PAM. V sklopu hiše, v kateri je posojilnica delovala, je od nepremičnin bil še »posojilniški« vinograd, kjer ga je del ob sedanjí šolski zgradbi mogoče videti tudi danes.

* Rajko Topolovec, dipl. ing. org., Abramičeva 14, 2251 Ptuj.

¹ Slovenska kronika XX. stoletja, 1900–1941.

² Prav tam.

³ Pokrajinski arhiv Maribor (PAM), šk. Narodna hranilnica in posojilnica Sv. Bolfenk pri Središču.

Ohranjeni dokumenti Narodne hranilnice in posojilnice Sv. Bolfenka pri Središču predstavljajo enajst poslovnih knjig oziroma zvezkov. Iz njih je razvidno, da je ta začela delovati v decembru leta 1908, zajemajo pa naslednje enote:

- 3 knjige – zvezki formata 79 x 49 cm s 150 listi – evidenca hranilnih vlog
- 4 enake enote – evidenca posojil oziroma kreditov
- 3 enote nekoliko manjšega formata so bile namenjene za – vodenje blagajniških dnevnikov
- 1 knjiga pa je bila – razdelilnik (register) dokumentov

V arhivski škatli pa ni mogoče najti posamičnih spisov oziroma dokumentov, ki bi natančneje razodeli tudi druga dogajanja in odnose te poslovne odločitve te ustanove. Mislim, da se je ta dokumentacija izgubila v času II. svetovne vojne ko je tod na frontni črti od Središča do Veržaja potekal silovit boj med osvoboditelji rdečearmejci oziroma pridruženimi Bolgari ter rivali Nemci, ki so prav tod za vsako ceno nameravali obdržati staro mejo Štajerske oziroma Velikega rajha. V tej vihri je bila »posojilnice« docela razdejana in tako dostopna vsakomur.

Po toliko letih si dovljujem tudi malce pokukati v nekaj hranilnih knjižic in skušam ugotoviti tedanji varčevalski utrip ter namen varčevanja takratnega kogovskega človeka:

- Prva enota – zvezek iz sklopa hranilnih vlog – je bila zapečaten ali bolje rečeno, dana v obtok na sodišču v Mariboru, dne 17. 12. 1908. Prvi vpis vloge v hranilno knjižico (H. K.), št. 1, se je zgodil 20. decembra 1908 in se je glasil na ime Pavlina Verbančič, Vodranc. Po letu dni, 1. 1. 1909, so bile tej vlogi pripisane obresti 09 h (halerja), kar je pomenilo letno obrestno mero 4,5%.
- Naslednja H. K., št. 5, izpisal sem jih le nekaj, pa se je glasila na cerkev Sv. Bolfenka pri Središču s pripombo – za oltar Sv. Antona. Šlo je torej za namensko vlogo, ki je bila vpisana prosinca leta 1909, kot je zapisano. Do 1. 1. 1914, kot se je po vlogah sodeč ugotavljal, se je za oltar zbralo oziroma na tej H. K. privarčevalo 942 k in 72 h.
- Cerkev Sv. Bolfenka na Kogi⁴ pa je bila vpisana v H. K., št. 16, z dnem 17. junija 1908 z začetno vlogo 16 k.
- Najstarejši krajani pri Sv. Bolfenku se verjetno spomnijo imena nekdanjega župnika g. Ivana

Zadavca, ki je bil vpisan kod dvajseti varčevalec naše hranilnice.

- Zanimivo je morda tudi to, da je pri Sv. Bolfenku našla hrambo tudi vloga Kmečke hranilnice in posojilnice v Gornjem gradu, ki je 7. marca 1909 vložila 2.000 k. Ta vloga pa je 1. 1. 1915 s pripisanimi obrestmi že znašala 5.991 k in 35 h.
- »Ubožni zavod občine Jastrebc« kot je bilo v njegovi H. K. vpisano, pa je tej ustanovi zaupal vlogo 355 k in 90 h, dne 9. maja 1909.
- 6. junija 1909 pa je vpisal vlogo Č. G. (častiti gospod) Jurij Čurin, župnik v pokouju.
- Da so se posluževali te bančne ustanove pri Sv. Bolfenku tudi iz sosednjih krajev in celo Hrvati, priča H. K., št. 36, na katero se je glasil varčevalec Juraj Klančar, posestnik v Badničanu. Tudi nekaj vlagateljev iz bližnjih Stanetincev ter Sv. Miklavža je najti v knjigah varčevanja tedanje Hranilnice in posojilnice Sv. Bolfenka pri Središču.

Zanimivi so tudi tedaj uveljavljeni stanovi in poklici, na katere so se glasile hranilne knjižice oziroma denarne vloge. Tako zasledimo HK na ime *deklica* Otilija Borko iz Vodrancev ali pa *hlapec* Jurij Dolinšek v Vodrancih i.t.d. Tudi naslovi bivanja so zapisani po svojci, kot recimo *Ciganija in Pesovčak*, ki sta danes (kot že tedaj) le domači imeni zaselkov v vasi Jastrebc. Zanimivo pa je tudi, da je pod H. K. št. 77 bila z ilegalnim imenom vpisana *Neimenovana gospodična*. Tudi vlagatelja oziroma vaše gmajne, ki je v H. K. št. 116, dne 17. decembra 1911, vložil vsoto 70 k in se je imenoval *Skupno posestvo v Jastrebcih*, se danes nihče več ne spomni. Tudi *Marijina družba Sv. Bolfenk in Neimenovana ministranta* so bili med prvimi varčevalci v Narodni hranilnici in posojilnici Sv. Bolfenka pri Središču.

Najbolj nenavadni dogodki, ki so v času poslovanja doleteli ustanovo, so bili ob menjavah denarja. V Dravski banovini, kot se je tedaj imenovala Slovenija, se je to zgodilo šele štiri leta pozneje, ko smo se po končani prvi vojni znašli v novi državi SHS. Namreč šele z novim letom 1922 so se v banovini začele vse denarne operacije voditi v prevzetih srbskih dinarjih. Glede na to, da je avstro-ogrška monarhija že razpadla konec leta 1918, se je vendar še do tega leta pri nas uporabljala avstro-ogrška denarna enota – krona (k)⁵.

O nujnosti urelitve valutnega vprašanja ni bilo dvoma, saj so v novi državi, kraljevini Jugoslaviji, nekaj let krožile kar štiri valute. Vrednost krone je po razpadu monarhije začela silovito padati, kajti sveže

⁴ Na tem mestu je Kog kot naslovno ime kraja prvič omenjen (op. avtorja).

⁵ Slovenska kronika XX. stoletja, 1900–1941.

natiskane krone so se iz dunajske in budimpeštanske tiskarne neovirano zlivale tudi na jugoslovansko ozemlje, čeravno je kmalu po združitvenem aktu, 12. decembra 1918, jugoslovanska vlada prepovedala vnos bankovcev v vrednosti po 1.000 kron in še nato uvedla žigosanje tega denarja na jugoslovanskem področju. Tudi s posebnimi znamkicami na bankovcih, kot so to storili Čehi, se je pri nas poskušal zavreti dotok kronske denarne mase.⁶

Prave težave pa so nato bile v Narodni banki Jugoslavije in v parlamentu, ko se je razpravljalo o menjalniškem tečaju. Slovenci so pričakovali menjalno razmerje 1:1. Po daljših razpravah v gospodarskih in političnih krogih je nato bila osvojena menjava 1:4 - (en dinar za štiri krone), ki je bila nato z odlokom vlade potrjena 20. 2. 1920. V Srbiji pa so celo hoteli, da bi bilo to razmerje 1:6.⁷

Ta monetarna operacija se je, kot je tudi razvidno v omenjenih knjigah, odrazila v vseh bančnih evidencah, kakor seveda tudi v hranilnih knjižicah občanov. Za predstavitev te transakcije sem se postavil v vlogo svojega starega očeta Ivana Topolovca, umrlega leta 1957. Njegova H. K., št. 112, je še pred menjavo premogla 31.678 k in 93 h, po menjavi v dinarje pa le 8.122 din in 75 par.

Na končnih straneh te valutne transakcije oziroma letne rekapitulacije, dne 31. 12. 1922, so bile vse izvedbe vzorno vpisane in lastnoročno podpisane. Za glavna podpisnika sem razbral: levo Ciril Zabavnik desno Joško Breznik.

Za nadzorni odbor pa:

- Vinko Lukman
- Franc Pintarič
- Ignac Zadravec

Zdaj pa si še nekoliko bliže oglejmo knjige – zvezke *posojil* oziroma *kreditov*, ki jih je celo za eno knjigo več, kot je varčevalnih knjig. Podrobneje sem pregledal knjigo za obdobje 1939 – 1941, ki je kot zadnja zapečaten z žigom Zveza Slovenskih zadrug, Ljubljana, z dnem 22. oktobra 1939. Njene evidenčne strani pa vsebujejo naslednje postavke oziroma klavzule:

- Posojilo se je dovolilo na seji načelnštva dne ...
- Poroki: 1.
- 2.
- Zadolžnica z dnem

Mislim, da je bila možnost kreditiranja, za katero kaže, da je bil tudi takrat večji interes kot za vlaganje, predvsem odvisna od višine hranilnih vlog v lastni hiši.

Arhivirani blagajniški dnevniki – trije zvezki, so nekoliko manjšega formata. Zadnji je bil zapečaten dne 15. 1. 1931 v Ljubljani, in sicer:

levo: Narodna hranilnica Ljubljana

desno: Zveza slovenskih zadrug v Ljubljani

pri Sv. Bolfenku pri Središču, registrirana
zadruga z neomejeno zavezo, registrirana
zadruga z omejeno zavezo

Tudi davčna uprava v Mariboru je vanjo »prislonila«
svoj pečat!

Tretji sklop bančnih dokumentov oziroma zvezkov, pa je knjiga – *razdelilnik* – ali kot tudi danes pravimo – *register*. S pomočjo te je bilo menda tudi mogoče razvozlati tista že malce smešna oziroma skrita imena varčevalcev, kot *neznana gospodična*, *dekla iz Vodrancev*, *hlapec iz Vodrancev*, *ministranta Sv. Bolfenka* i.t.d.

Še opaznejši dogodek, kot sem ga opisal v poslovnih evidenci pri prvi menjavi monetarne valute, je bil tisti, ki se je zgodil ob menjavi dinarjev (DIN) v Reich Marke (RM). Ta bančna transakcija leta 1941 je tudi v knjigah opaznejša kot tista iz leta 1922. Zanimivo je že to, da je knjižena že 1. 4. 1941, torej teden dni prej, kot so nas Nemci dejansko napadli oziroma okupirali. Zaslediti je ročne prenapise slovenskih besed v nemščino, kot na primer: Zinsen (obresti), Stand (stanje), bezhalt (plačilo) i.t.d. Menjalno razmerje 1:20 pa je bilo še mnogo slabše kot prvič, saj si za eno RM moral odšteti 20 DIN.

Z okupacijo Nemcev pa je tudi praktično zamrlo večino aktivnosti te, pa verjetno tudi vseh ostalih – do včeraj še slovenskih bančnih ustanov. Kakor je razvidno iz arhiviranih knjig Narodne hranilnice in posojilnice pri Sv. Bolfenku, so tedaj te avtomatično prešle pod nemško tovrstno ustanovo Raiffeisenkasse. Po tako drastično slabi menjavi je v končnih vpisih ostalo zelo malo vlog, saj so se le-te še pred prihodom Nemcev drastično dvigovale. Drugače pa se je seveda zgodilo s kreditojemalci, ki so bili olajšani!

Pa si tudi v času nemške vladavine dovolimo narediti nekaj vpogledov v te knjige:

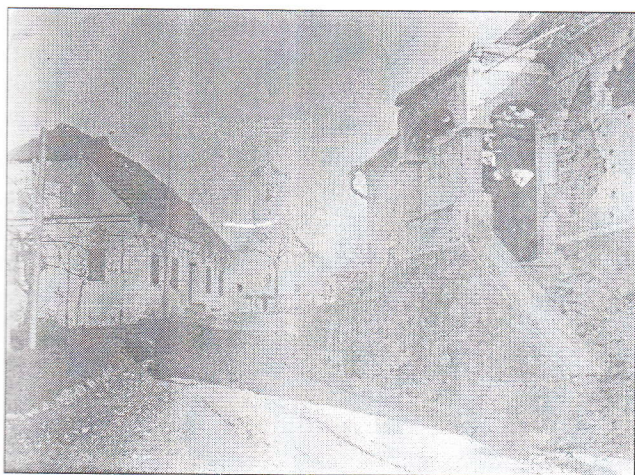
- Gospod Jože Rodiga, čevljar in posestnik s Koga, ki je posedoval H. K., števil. 133, je še z dnem 31. 3. 1941 premogel 167 DIN, po menjavi v RM pa je zanje dne 1. 4. dobil le 8, 35 RM, ki jih do konca okupacije ni dvignil. Pa kakor vem, so ga Nemci kmalu izselili v Paveličevo NDH.

⁶ Prav tam

⁷ Prav tam

- Gospod Peter Petek, krojač in posestnik iz Vodrancev, ki je takoj po vojni, leta 1945, pri Sv. Bolfenku na Kogu postal prvi predsednik občine, pa je takrat pod Nemci premogel na H. K. le še 93 Pfennigov.
- Prostovoljna gasilska četa Sv. Bolfenka pri Središču je na H. K., št. 411, z dnem 31. 3. 1941 kot zadnje stanje posedovala 12.135 DIN, leto dni po menjavi, 31. 3. 1942, pa so gasilci imeli le še 606,75 RM, kar pa se jim je preneslo v vračilo kredita. Na koncu je tako gasilcem ostalo le še 64,81 RM kapitala.

Ko sem že pri vračanju takratnih kreditov, sem ob vpogledu v prav te knjige oziroma evidence ugotovil, da so novi oblastniki – Nemci – tudi pri izterjavi le teh bili zelo dosledni. Primer izterjave v zvezi z gospo Terezijo Rožman je v ustanovi - »Raiffeisenkasse Kaag«, zapisan z dnem 6. 9. 1942; ponazarja pa, da je »frau Rozman Terezie iz Jastrevec« ustanovi dolgovala 10 RM kredita in še 2,38 RM obresti.

Slika 2: Takšno je bilo pročelje ustanove tik po vojni vihir.
(Hrani: avtor)

Če sodimo po videzu arhivirane dokumentacije, je bila v času okupacije in nato v vojni popolne porušitve tudi same zgradbe te ustanove zmeda popolna. Šele leta 1948 se je dokumentacija te bančne ustanove na Kogu, kolikor je pač po vojni vihri še ostalo, nekako uredila ter arhivirala. To delo je bilo po moji presoji zaupano gospodu Jožefu Klanjčarju iz Jastrebcv (podpis je slabše čitljiv), ki je po spominu starejših tudi bil nekoč pri Sv. Bolfenku na Kogu občinski tajnik, pa menda tudi nekaj časa odbornik ali uslužbenec naše Narodne hranilnice in posojilnice.

Po treh menjavah tedanjega denarja – tiste iz leta 1922 in 1941 ter še tiste v letu 1945 (zadnje menjave našega denarja, leta 2007, v EU v ta kontekst ne moremo šteti), ki jih je praktično doživela ista generacija, potrjuje dejstvo stare modrosti, da moramo biti z denarjem oziroma s prihranki previdni. Tej generaciji

je bila namreč prva menjava hranilnih vlog razvrednotena za štirikrat, druga za dvajsetkrat in nato še tretja v »Titovi« Jugoslaviji, saj se je za RM dobilo le 0,6 DIN, pa še menjava je bila omejena do določene vsote RM, kot je to v SZ občasno prakticiral Stalin⁸.

Vse to izžemanje varčevalcev ob menjavah valut in tudi poznejša galopirajoča inflacija, ki smo jo doživljali v socialistični Jugoslaviji, ko je tudi prišlo do dveh denominacij dinarja, in sicer 14. julija 1965, ko sta se mu črtali dve ničli, in leta 1989, ko so se »Markovičemu dinarju« črtale še štiri ničle. Te denarne mahinacije so pri nas izničile smisel denarnega varčevanja, ki se pri državljanih odraža še danes. Prav zaradi tega je pravljica »o nakupu posestva in nato še samo možnost suhe krave ...« resnično blizu resnice.⁹

Prav zaradi tega je današnja generacija skoraj popolnoma pozabila na varčevanje oziroma na dobri stari rek: »Kamen na kamen ... in zrno na zrno ...«

Viri

- Pokrajinski arhiv Maribor (PAM), škatla: Narodna hranilnica in posojilnica Sv. Bolfenk pri Središču.
- Lastni spomini in pripovedi starejših domačinov.

Literatura

- Slovenska kronika XX. stoletja, 1900–1941, Ljubljana,
- Topolovec, Rajko, 1998: Pot do kruha. Ljubljana.

Povzetek

Pod okriljem celjske podružnice je bila leta 1908 ustanovljena Narodna hranilnica in posojilnica Sv. Bolfenk pri Središču. Njeni ustanovitelji in poznejši odborniki ustanove so bili ugledni vaščani, kmetje, vinogradniki, obrtniki in učitelji – na primer g. Peter Orešnik s Ciganije, g. Jožef Borko iz Pesovčaka, g. Franc Munda iz Vodrancev, g. Jožef Klanjčar in Marko Podgorelec iz Jastrebcv. Med glavne pobudnike in tvorce te pridobitve pri Sv. Bolfenku pa sodita vinogradnik in učitelj Košar ter vinogradnik in ekonomist Breznik.

⁸ Topovec, Pot do kruha.

⁹ Lasten pogled na sestavek.

Ivan Kukovec*

KAJ VSE LAHKO DOŽIVI PRLEK, ČE GRE V SVET**

V članku so v prvi osebi predstavljeni spomini sedaj že pokojnega Ivana Kukovca, rojenega v Lešnici pri Ormožu, ki nas seznani z njegovimi sorodniki, domačijo, mladostniškimi doživetji ter se zaključijo z doživljanjem konca druge svetovne vojne.

Ključne besede

Prlekija, Lešnica pri Ormožu, spomini, domačija, sorodniki, stara Jugoslavija

Uvod

Imenujem se Ivan Kukovec¹, sem diplomirani inženir agronomije, rojen 28. 11. 1930 v Lešnici pri Ormožu. Sem srečno poročen s soprogo Rezko, profesorico matematike, s katero imava hčer Andrejo in sina Tomaža. Živiva kot upokojenca, pretežno sama, v najinem lastniškem stanovanju v Ljubljani, v bloku v Šiški na Celovski cesti 147, saj sta si hči in sin z najinimi vnuki Barbaro, Davidom – Martinom in Dominikom uredili svoja gospodinjstva v Ljubljani. Dogodke iz svoje mladosti, zrelosti in starosti sem se odločil zapisati zato, ker so lahko zanimivi in poučni tudi za druge. Tako moje enkratne zgodbe tudi ne bodo odšle v večno pozabo.

Spomini mi sežejo v začetek tretjega desetletja tega stoletja, spomini mojih sogovornikov pa tudi v

prejšnje stoletje. Opisujem namreč svoja in tudi drugih rodbinskih članov kar pestra, lepa, pa tudi žalostna doživetja na kmečki domačiji v moji rodni Prlekiji, v gimnaziji na Ptuju, pri študiju na agronomski fakulteti v Ljubljani ter seveda drugje v času svoje 35-letne redne zaposlitve. Torej, kako so predniki živeli v stari Avstriji, skupaj z mano vsega 23 let v stari Jugoslaviji, v času 4-letne nemške okupacije, kar 45 let v skupni SFR Jugoslaviji oz. SR Sloveniji, končno pa sedaj v lastni državi R Sloveniji. Pripovedujem torej, kako sem se predvsem osebno znašel v preteklih zelo grobih, povsem različnih gospodarskih, političnih in družbenih razmerah ob dokaj hitrih zgodovinskih prelomih tudi na naših tleh. To se je seveda vidno odrazilo tudi v mojem zasebnem življenju, pri šolanju ter pri strokovnem in javnem delovanju doma in v širnem svetu, kamor sem se že v rani mladosti odpravil s trehuhom za kruhom. Osredotočil sem se predvsem na take dogodke, v katerih sem si lahko pridobival izkušnje, znanje in pogum. Posebej še takrat, kadar meni in mojim najdražjim usoda ni bila najbolj naklonjena. Marsikaj je seveda ostalo nedorečeno, da bi bil ta zapis mojih doživetij, spoznanj, dejanj in hotenj še zanimivejši in poučen. Kljub temu je nastalo kar zajetno branje, ki bi ga bilo možno in tudi koristno oblikovati v zajetno kroniko. Upam seveda, da bom koga od svojih bližnjih vzbudil zapisati še kaj zanimivega o obravnavanem času, prilikah in o iznajdljivosti v našem skupnem življenju. Precejšen del zapisanega so seveda moje že pripovedovane in rado poslušane prigode v mojem prijaznem okolju. Zapisano posvečam svoji ljubljeni družinici kot spomin na srečne trenutke skupnega, pogosto tudi zahtevnega življenja in bitja. Na našo osebno in skupno preteklost pa tudi sedanjost smo lahko ponosni. Zato verjamem, da bomo tudi v nadalje kos lastnim in širšim življenjskim ciljem.

Značilnost mojega rodbinskega drevesa

Naše rodbinsko ime Kukovec izvira, po pripovedovanju mojega očeta Alojza, od prapradedna Matija Kukovca in drugih prednikov iz Ljutomera. Tam stoji "Kukovčev mlin", večja nadstropna stavba, ki pa je v lastništvu drugih, ker je praočetnjava izrojena. Bili so svobodnjaki-kosezi že v času fevdalizma kar več stoletij. Bili so sorazmerno ugledni

* Ivan Kukovec, dipl. inž. agronomije, Celovška cesta 147, Ljubljana. Umrl leta 2000.

**Če je to pravi naslov tega prispevka, ki bo izhajal v našem glasilu v nadaljevanju, bomo videli in začutili ob zanimivem branju. Naslov je avtorjev. I. Kukovec je zanimiva oseba, obenem pa tragična pojava slovenske osamosvojitve. Ukaželjan kmečki fant je prilezel visoko v takratni komunistični oblasti. Kot uglednega kmetijskega strokovnjaka so ga je takoj opazili stroka in politika. Deloval je v gospodarski zbornici, v sindikatu, na kmetijskem ministrstvu in še kje. Bil je tudi predsednik ilirskobistriške občine.

Njegovi spomini so mi prišli v roke po naključju. Ob prebiranju sem začutil tisto, kar je skoraj pozabljeno ali o čemer vemo malo, in bi morali vedeti, o zakulisju v politiki itd. Zanimiv in poučen dokument nekega časa, čeprav napisan subjektivno in memoarsko. (Opomba urednika prispevka Franca Krnjaka, Ormož.)

Objavo prvega zapisa in tudi nadaljevanja je dovolila žena Rezka. Viri za sprotne opombe so pri urejevalcu spominov.

¹ Umrl avgusta, leta 2000.

in tudi premožni poljedelci, živinorejci, vinogradniki, oljarji in mlinarji. Moj prapraded Matija Kukovec je v zgodovinskih knjigah omenjen kot zaveden Slovenec in soorganizator prvega slovenskega tabora 1868. leta v Ljutomeru. Mojemu pradedu Matiji Kukovcu so ljutomerski starši okrog leta 1850 kupili dokaj veliko kmetijo v moji rojstni vasi - Lešnici pri Ormožu. Sem je priženil mojo prababico Ano iz ugledne kmečke rodbine Habjanič. Ob dveh parih vprežnih konj, večji goveji in svinjski čredi so posedovali skupno okrog dvajset hektarjev njiv, travnikov, pašnikov in gozdov. Prigospodarili so še dva večja vinograde s sadovnjaki. Tam so dogradili zidanici s prešami in z vinskimi kletmi, naseljeni z viničarji. Vino in druge pridelke so s svojimi konjskimi vpregami vozili celo do Gradca in Dunaja. Zgradili so si tudi mlin za vaše potrebe ob potoku Lešnica. Na tej družinski domačiji se je med osmimi otroki leta 1878 rodila in odraščala tudi moja babica Matilda, pozneje tudi njena dva nezakonska otroka - moj oče in teta. Končala je obvezno štiriletno nemško osnovno šolo in obiskovala takratne slovenske gospodinjske tečaje za odraščajoča dekleta v Marijini družbi. Nekateri njeni bratje, strici in bratranci so si pridobili tudi srednjo in visoko izobrazbo, s tem pa za takratni čas ugledne družbene položaje. Tako je eden njenih stricев dosegel slovenski poslanski sedež v Dunajskem parlamentu. Njen brat dr. Florjan Kukovec, odvetnik in rezervni oficir konjeniškega polka v Slovenski Bistrici, se je priključil Maistrovim borcem. Bil je soustanovitelj Narodnega sveta in Narodne straže v Slovenski Bistrici. S slovansko usmerjenimi oficirji iz bližnje oficirske šole so v Krulčevi gostilni premlevali svetovne dogodke in prepevali slovenske pesmi. Naročen pa je bil na dunajski Arbeiter Zeitung. Eden od njenih bratrancev dr. Vekoslav Kukovec pa je imel svojo odvetniško pisarno v Mariboru. Po prvi svetovni vojni je bil minister v dveh vladah. Leta 1936 je bil izvoljen za predsednika kmečko-delavskega gibanja. Sodeloval je pri levičarskem časopisu Edinost, ki je izhajal v Mariboru.

Babica se je s svojim uglednim sorodstvom rada ponašala, kljub njihovim liberalnim in socialnim pogledom na svet, toda vsi sorodniki so bili globoko verni. Prav tako je bilo pri naši hiši. Ob nedeljah in praznikih smo hodili k maši, ob glavni jedi in vsak večer smo molili, ob praznikih in varovanju mrtvih rožni venec. Skupaj s sorodniki so gojili tiho željo, da bi postal duhovnik, vendar me nikoli niso nagovarjali ali silili. Ob kakšnih priložnostih nam je pripovedovala zanimive zgodbe o naših sorodnikih in sosedih. Spomnim se zgodbe o njenem dedu, kako so skupaj s sovaščani vozili vino na Dunaj in jih je nazaj grede napadla tolpa roparjev. Izenada so planili na vozove, vendar so se vozniki z divjim dirom konj in s

priročnimi sekirami obranili roparjev. Ko pa je ded doma na Lešnici izpregel konje, je zgrožen opazil na vozu odsekane štiri prste roparja.

Babica mi o svoji burni mladosti ni kaj veliko pripovedovala. Imel sem občutek, da se izogiba teh tem. V mladosti je bila lepa in živahna mladenka, uživala je precej osebne svobode. Skoraj mladoletna je 1899. rodila hčer Marijo - mojo krstno botro, oče je bil sin sosedu Kuhariča. Starši so nato babici v sosesčini kupili in uredili kmetijo in ji pomagali odpreti gostilno, ki pa je bila odprta le kratek čas, saj je kmalu, leta 1903, povila drugega nezakonskega otroka, mojega očeta, ki je nasledil posestvo na Lešnici. Moj ded po očetu Anton Pernat izvira iz prastare koroške kmetijsko-gozdarsko-gostinske družine v Dravogradu. Ob kar obsežnih koroških gozdovih so namreč ob kmečki domačiji posedovali še žago in gostilno. Stiki s to našo rodbino so bili skorajda prekinjeni zaradi enostranske prepovedi poroke babičinih staršev. Ko je spoznal mojo babico, je bil mesarski pomočnik v Ormožu in občasni splavar na Dravi. Torej za babičine starše neprimerne stanju. Bil je tudi mlad vdovec s tremi otroki: Antonom, Terezijo in Frančkom. Moj oče se je s svojim očetom Pernatom kar nekajkrat skrivno srečeval in se tako tudi seznanil s polbratoma in polsestro. Tako sta se zadnjič srečala leta 1928 v Dravogradu. Nekaj let za tem mu je pisal, naj pride na Koroško, ker mu je namenil kmetijo. Umril je leta 1948 na svojem domu v Dravogradu. Starši babici niso dovolili poroke ne s prvim in ne z drugim očetom njenega otroka. Menda nista bila primerne stanju. Poročila pa se je pozneje, ko je bil oče star tri leta, s Filipom Rajhom, »gruntačem« iz Miklavža pri Ormožu (Slenča ves). S Filipom nista imela svojih otrok, njenih pa ni imel posebno rad. Pogosto jih je pretepal, žalil in preganjal z domačije. Užitek so mu bili hitri konji, ljutomerski kasači, s katerimi se je v paradni kočiji sam vozil naokoli. Zato je kmetovanje prepuščal babici in njenima otrokoma, hlapcu in dekli. Ob neki priložnosti, davnega 1929. leta, se je peljal skozi Ormož in je pri marofu srečal cigane z medvedom. Pogled konjev na medveda je le-te tako zdivjal, da so prevrnili kočijo, on pa se je smrtno ponesrečil. Za njim niso kaj posebno žalovali.

Moja domačija

Naša vas Lešnica je ob potoku in na brežinah več kilometrov razvlečena z osamljenimi kmečkimi gospodarstvi in bajtami. Že od davnine spada pod križniško župnijo Velika Nedelja. Preko gričevja, proti zahodu, vodijo le blatne vaše poti po klancih vse do roba Ptujsko-Dravskega polja. Zato so vaščani duhovno, prometno in gospodarsko skoraj v celoti usmerjeni proti bližnjemu Ormožu. Na gričih so na

manj rodovitnih in strmih legah posejani mešani gozdovi, v dolini, včasih poplavni, so njive, travniki in pašniki, na sončnih in rodovitnih slemenih pa se bohotijo vinogradi in sadovnjaki. Ob melioracijskih posegih je tudi nevarnost poplav minila. Tako smo kmalu tudi na naši kmetiji prenesli slabe njive s strmine v rodovitnejšo dolino, tam zgoraj pa zatravili ali kaj podobnega. Navadno so jo zasadili s samorodnico.

Naša kmetija leži na vzhodnem pobočju Lešniške doline, na njenem južnem začetku vasi, vsega 2 km oddaljena od Ormoža. Ozka dolina je posejana s kmetijami vzdolž potoka Lešnica, ki izvira pod 10 km oddaljenem Sv. Tomažu. S tokom proti jugu se pod ormoško bolnico izliva v reko Dravo. Za okoliške razmere je naša kmetija srednje velikosti. Z zidano domačijo in gospodarskim poslopjem se razteza pod bregom ob dolinski cesti sredi skoraj povsem zaokroženih gričevnatih in ravninskih kmetijskih zemljišč. Tudi danes meri kmetija okrog 14 hektarjev, od česar je 2 hektarja gozda. Kmalu po drugi svetovni vojni smo v neposredni bližini domačije zgradili podzemno klet z nadzidano stanovanjsko hiško. To našo hišico pod bregom sem za prijetno bivanje uporabljal tudi sam, ko sem tod dopustoval. Tudi oče je v njej bival na stara leta. Ob koncu vojne smo si še vedno svetili s petrolejkami in karbidovkami, pred tem pa z oljenkami, s svečami in trskami korenin bora, imenovane smolenjaki. Vas je namreč dobila elektriko šele po vojni. Asfaltirano cesto smo dobili šele v sedemdesetih letih in mnogo pozneje tudi telefone. Do nakupa traktorja smo gojili par vprežnih konj. V hlevih je bilo deset glav goveje živine, okrog petindvajset prašičev in seveda nešteto perutnine.

V moji mladosti smo vaški otroci, večinoma pa tudi odrasli, od spomladi do jeseni hodili bos. Tako tudi v šolo in k maši, na delo ali v urade. V hladnih dneh smo štorasto pešali v ponošenih čevljih domače izdelave, ki smo jih dobili od mestnih sorodnikov. Tudi oblačila so bila skromna. Mama se je iz potrebe priučila šiviljstva pri Orški na Hardeku. Tako nam je lahko sama šivala perilo in vrhnje otroške obleke, predelane iz starih ponošenih oblek. Prvo obleko in čevlje sem si tako kupil sam v 20. letu starosti, prislužen na študentski praksi. Plašč sem si kupil šele ob poroki in to s posojenim denarjem od sestre Marije, ki je bila že zaposlena. Doma enostavno denarja nismo imeli.

Kako smo gospodarili na domačiji

Oče Alojz, po domače Rajhov Lujzek, je kljub uglednemu sorodstvu moral kot nezakonski otrok prenašati predsodke okolja. Babica Matilda, očetova mati, je po 23-letnem zakonu z vdovcem Filipom

Rajhom že 1929. leta ostala vdova. Zato je kmetijo neobičajno hitro predala sinu – mojemu očetu. Oče je bil star 26 let, ko se je poročil z mojo materjo, ki je bila leto mlajša. Poleg lepe denarne dote, šivalnega stroja, breje junice in svinje je priženila tudi lep kos gozda in njivo na Dobravi. Ob tem je bila sklenjena prežitkarska in ženitna pogodba. Babica si je izgovorila dosmrtno preživnino-bivanje v svoji sobi, pravico do zdravnika in duhovnika, pravico do reje krave in prašiča, oskrbeti smo jo morali z moko in s kruhom in obdelati košček njive za lastno pridelavo krompirja in vrtnin. Pri uveljavljanju babičinih preživninskih pravic je kar nekaj zanimivih zgodb, značilnih za tiste čase. Stari ljudje so bili marsikje odrinjeni v kot, zato so se držali starega pregovora - ti meni luč, jaz tebi ključ. Redkokje je bilo primerno sožitje med starimi in mladimi rodovi, zato so eni in drugi v stiski posegali po prekomernem uživanju alkoholnih pijač. To pa je vodilo do postopnega moralnega in materialnega propada tudi najmočnejših kmetij, tudi s pomočjo oderuških odvetnikov. To je tudi danes neke vrste prekletstvo na občasno opustelih kmetijah z ostarelimi ali zapitimi gospodarji. Oče in mati sta po poroki gospodarila povsem samostojno. Z garanjem in medsebojnim razumevanjem in s spoštovanjem jima je kar dobro uspevalo. Mama je skorajda sama skrbela za nas številne otroke in vodila gospodinjstvo, saj je oče pogosto odhajal z vprego po zaslužek. Pri ostalih kmečkih opravilih sta jima bila v pomoč babica in hlapec Habjaničev Tunč. Oče se je rad družil s prijatelji in zahajal med gasilce in lovce. S sosedi-lovci je bil sozakupnik lovišča v dolini. Rad je tudi politiziral. V zimskem času je hodil k sorodnikom in znancem pomagat kolinit, za plačilo pa je prinesel domov kos goleni, klobaso in krvavice.

Materino sorodstvo

Moja mati Marija – po domače Mica, izvira iz prastare svobodnjaške rodbine Habjanič iz Libanje pri Ormožu. Njena mati izhaja iz uglednih rodbin Janežič in Tomažič, doma iz bližnjih vinskih gričev. Njen oče, moj ded, Jožef Habjanič, se je tja priženil z naše sosednje kmetije na Lešnici, torej iz že nastalega sorodstva po moji prababici Ani Habjanič. Ded Jožef Habjanič je leta 1894 končal sadjarsko-vinarsko šolo v Mariboru in kasneje kot nazivni veleposestnik na Libanji postal župan občine Litmerk. Bil je tudi cerkveni ključar pri Svetinjah. Sorodnik moje matere Tomažič je postal mariborski škof, njena brata Martin in Alojz pa sta med prvimi obiskovala mariborsko kmetijsko šolo med obema vojnama.

Naš Tunč

Daljnega 1930. leta so starši vzeli k sebi zavrženega šestletnega daljnega sorodnika Habjaničevega Tunča.

Ko je odraščal, so mu v hlevu naredili ležišče, da bi kot pastir in hlapec pazil na živino. Za plačilo je imel vse kot mi ostali otroci. Bil je oblečen, obut in tudi v šolo je hodil. Jedel je z nami pri mizi, občasno pa je dobil kakšen dinar za svoje fantovske potrebe. Otroci smo ga imeli radi, čeprav je tu in tam kakšno ušpičil in je bil na očeh žandarjem. Z njim sem doživljal prva otroška in fantovska junaštva. Prvič me je peljal v Ormož v kino, kjer so predvajali še nemi film o Titaniku. Ob veliki noči me je naučil streljati s karbidom in z možnarji. Nekoč pa so našega Tunča hudobni ljudje obdolžili poskusa posilstva. Orožniki so ga takoj zaprli. V primitivnem zaporu v Ormožu sem ga pogosto obiskoval, mu nosil hrano in druge potrebščine, dokler ga niso po posredovanju našega sorodnika-odvetnika izpustili. Uspelo mu je namreč dokazati, da si je dekle posilstvo izmislilo, ker se je balo staršev zaradi potepanja. Tunč je pri nas odrasel, poročil se je in preselil k nevesti. Kmalu po nacistični okupaciji je bil mobiliziran v nemško vojsko, kjer je pozimi 1942. leta na Krimu padel. Domov smo dobili njegov lesen kovček z dokumenti in ostalimi osebnimi potrebščinami. V Ormožu v Mestni grabi pa so mu Nemci postavili lesen križ z njegovim imenom tako kot vsem ostalim padlim nemškim vojakom iz okolice.

Moja mladostna doživetja

Babica Matilda je že pri dveh letih moje starosti prevzela popolno skrb zame takrat, ko se je rodil moj mlajši brat Matjaž. Preselila me je za stalno v svojo zadnjo sobo, kjer sem preživel naslednjih 10 let. Moje zavetje pri babici je bilo v primerjavi z brati in s sestrami precejšen privilegij. V prednjo hišo (sobo) sem se preselil komaj s trinajstimi leti. Z babico sva skrbela za njeno kravo, prašiča, obdelovala njeno leho na skupni njivi, tedensko pekla kruh in ob nedeljah pogače v svoji krušni peči. Spominjam se, kako me je vpisala v prvi razred osnovne šole na Hardeku. Takrat me je pregledal tudi zdravnik. V pripravi na šolo me je za silo naučila brati, pisati, moliti in peti domače in nabožne pesmi. Pripovedovala mi je veliko pravljič, raznih zgodb in dogodivščin. Zanimive zgodbe mi je pripovedovala o naših sorodnikih Korošakovih iz Sv. Jurija ob Ščavnici. Pri naših sorodnikih Tomaževjih pri Sv. Tomažu sem dobil slikanico. Z mamo sta mi nato vse pripomočke lepo zavili v ovojni papir, očistila mi je tudi tablico in gobo za brisanje. Babica mi je šolske potrebščine kupovala iz svojega žepa. Pomagala mi je tudi pri domačih nalogah. Oblačila me je v predelane obleke in pokrpane čevlje. Tudi sama se je skromno oblačila, po kmečko, s številnimi starinskimi pokrivali, nadkrili, predpasniki in "poštirkano" naglavno ruto. Ko je šla od doma, si je obula visoke ženske čevlje iz pravega boksa z rahlo

dvignjenimi petami. Poleti se je pogosto sezula, da bi tako varčevala z obutvijo. Bila pa je precej svojeglava. Ponosna je bila na svoje sorodstvo, tako da so se redno obiskovali. Vedno sem jo spremljal na sorodstvenih obiskih in bila je zelo ponosna name.

Posebna doživetja

Najbolj sem bil vesel, ko je v zimskem času prišel na dom čevljar. Po njegovem odhodu se je pojavil krojač. To je bila navada pri vseh kmetih v naši in širši okolici. Mojstra sta tako oskrbela vso družino za vse leto, saj sta pri nas bivala nekaj dni. Otroci smo nosili obleko in obutev drug za drugim, dokler se je dalo. Za šolske potrebščine sem si moral denar zagotoviti sam. Zaslužil sem ga z nabiranjem gob in drugih gozdnih sadežev. Ko sem toliko zrasel, da sem poprijel za vsako delo, sem hodil k okoliškim kmetom ali gospodi na dnino. Veselil sem se tepežnice, saj sem takrat pri sorodnikih in sosedih, predvsem pa pri mestnih trgovcih in obrtnikih, dobil za dobre želje lepe denarce, ki sem jih seveda vložil v šolske potrebščine.

Ob koncu poletnih kmečkih del smo se s starši in z babico, oprtani s hrano in pijačo, odpravili v Varaždinske toplice. Vožnja s konjsko vprego je trajala vso noč. Otroci smo se namakali v zunanjem bazenu, starši in babica pa v posebnih kabinah. Uporabljali so tudi usluge raznih padarjev, ki so bili večji puščanja krvi s pijavkami ali pa z rožiči, ki so bili izdelani iz kravjih rogov. Ta terapija je dobro dela posebno bolnim gostom, ki so verjeli, da odpravlja revmo in utrujenost. Za žlahtno kapljico je poskrbela babica iz svojega izgovorjenega deleža vinograda. Plačevala je tudi mitnino čez ormoški most, nam vnukom pa sladoled, kandirani sladkor, prve hruške, svežo zemljo in hrenovko. Bivali smo že na poznani kmetiji, kjer so imeli v svojem hlevu prostor za naše konje. Vsak dan smo okopali svoje konje v bližnjem potoku, takrat sem tudi prvič zajahal, in to brez sedla.

Doma smo pekli sorzični kruh. Bil je iz mešanice rži in pšenice. Babica in mama pa sta nas ob nedeljah in praznikih razveseljevali z zemljo in belim kruhom. V naši vasi smo veljali za urejeno družino in dobre gospodarje. Z očetom sva si bila dobra prijatelja, čeprav me je v jezi tudi včasih okrog ušes. Tudi mlajši bratje in sestre so bili deležni očetove roke, če niso ubogali. Mama pa je bila pravo nasprotje očeta. Ena sama dobrota je je bila. Nikoli nas ni udarila, pa čeprav smo si zaslužili. To njeno dobroto smo seveda s pridom izkoriščali, zato nam je ostala v najlepšem spominu.

Na posestvu je bilo treba skrbeti za številno živino, posebej za konje. Otroci smo že od sedmega leta naprej delali na njivah, v vinogradu in sadovnjaku.

Pomagali smo pri spravilu sena, kidanju hlevov in paši. Tako je ostalo bolj malo časa za otroške igre doma ali pri sosedovih, poletno kopanje in lovljenje rib v bližnjem potoku. Učili smo se bolj mimogrede, domače naloge pa smo pisali pozno zvečer, ob svečah ali petrolejki, po vseh dnevnih opravilih. Hrana je bila prava kmečka in vsa pridelana doma, le ob kakšnih obiskih imenitnih sorodnikov je bila na mizi govedina ali celo teletina. Najbolj smo se veselili nedelje, saj sta mama in babica običajno spekli slastne pogače. Tudi med tednom, ko smo imeli težake ali kakšne goste. Ob težjih kmečki opravilih, košnji, žetvi, pobiranju krompirja je bila tudi hrana boljša in močnejša. Na mizi so se znašle tudi ajdove pogače. Posebej bogato smo si postregli ob domačih kolinah. Za malico smo otroci dobili za pokušino kuhani ledvički. Pozneje, za kosilo, pražena jetra s kislo repo, večerja pa je bila močna: s "hrtelnino" kislo juho, pečenko, klobasami, krvavicami, postreženo z naribanim hrenom, s praženim krompirjem, solato in kislim zeljem. Starejši so seveda vse skupaj pridno zalivali z žlahtnim vinom. Mati je bila dobra kuharica, saj je naredila v Celju med večtedenskimi duhovnimi vajami kuharski tečaj.

Z očetom o svoji poroki nista kaj dosti govorila. Imela pa sta imenitno "gostovanje" s tamburaši, gostija je trajala 14 dni. Po stari kmečki navadi je bila prvi teden gostija na nevestinem domu z njenim sorodstvom in njenimi povablenci, naslednji teden pa pri ženinu z njegovimi sorodniki, povablenci in sosedmi.

Oče me je rad jemal s seboj na "foringe" in lovske pohode. Bil pa je tudi muzikant in je s svojimi tamburaši hodil razveseljevat staro in mlado po veselicah. Celo na hrvaško stran in v Medžimurje. Oče je bil strasten lovec. Že v stari Jugoslaviji je bil sozakupnik lova, po osvoboditvi pa se je vključil v lovsko družino. S tem je tudi mene zastrupil. V dolgih zimah mu je uspelo upleniti tudi čez sto veveric in več deset lisic. Takrat je bilo krzno bolj v modi in tudi ceno je imelo. Na očetov lov pa imam tudi žalosten spomin. Po nekem skupnem lovu je šel zvečer s solovci preganjat krivolovce. Po nesreči je smrtno ranil svojega lovskega tovariša. Očeta so takoj aretirali in ga zaradi malomarnega ravnanja z orožjem obsodili pogojno na dve leti zapor.

Razmere v času Kraljevine SHS – Jugoslavije in nemške okupacije

Moji starši, naši sorodniki in sosedje so bili sprva kar zadovoljni z razpadom Avstro-Ogrske. Vse bolj pa so se upirali domači klerikalni oblasti ob vse težjih davkih in še posebej vsiljevanju srbstva v nastali Kraljevini SHS – Jugoslaviji. Otroci smo se morali naučiti srbohrvaščino in cirilico ter poveljevat

kraljevino že od prvega razreda osnovne šole dalje. Tako je bilo tudi pri vojaki in na uradih. Napisi so bili tudi v cirilici, celo na železniških postajah in vagonih. Davki na kmetijah so postajali vse bolj neznosni, zaradi česar je šlo marsikatero gospodarstvo na boben. Takim nesrečnikom je preostalo le še udinjanje za hlapce in dekle, za viničarje ali pa so bili prisiljeni beračiti. Na drugi strani so sočasno nastajali novi bogataši, predvsem med graščaki, tovarnarji, trgovci, orožniki, financarji in odvetniki ter pri vse obsežnejši cerkveni posesti. Bogateli so predvsem s poceni nakupom na račun kmečkih gospodarstev, ki so šla na boben, ali pa so ostareli svoja imetja darovali cerkvi.

V šoli smo imeli obvezni verouk, v cerkvah pa kontrolirano prisotnost na nedeljskih in prazničnih mašah s pridigami, pastirskimi pismi in z oglasi cerkvenih porok ter darovanih maš za pokojnike. Otroci smo imeli redne duhovne vaje za prvo obhajilo in za birmo, zaročenci pa za poroko ob obveznem letnem denarnem ali materialnem prispevku župnišču. Ni bilo dovolj, če smo posvetno in cerkveno gospodo vikali, morali smo jih celo onikati, tako kot sicer posamezni otroci po takratni prleški tradiciji tudi svoje starše, ugledne sorodnike in sosedo. Večina preprostih domačinov zato tudi ni povsem zavračala nacionalsocializma oz. nacistov, saj je pričakovala boljše gospodarske razmere, celo brez davkov z odpisanimi dolgovi, kot je obljubljala t.i. peta kolona. Svarila pred nacizmom so prihajala le od izobražencev, predvsem od učiteljev in duhovščine. Kraljevska jugoslovanska vojska je tudi pri nas razpadla preko noči. Tako je že drugi dan vojne, 7. aprila 1941. leta, iz bunkerja v Spuhlji pritekel domov naš stric Jurij Trop kar v vojaški uniformi. Čez tri dni je pritaval tudi stric Ivan Kukovec iz Maribora, ki je v Varaždinu srečno ušel pred nemškim ujetništvom. Preoblekel se je v očetovo civilno obleko in srečno prispel domov k svojim v Maribor. Iz njunih vojaških oblek nam je otrokom mama sešila tople obleke. Razparano vojaško blago smo prebarvali iz rumeno-rjavega v modro ali črno, v upanju, da Nemci ali domači petokolonaši tega ne bodo opazili. Do zob oboroženi Nemci so tako že drugi dan po napadu na Jugoslavijo motorizirano pridrveli po naši dolini². Ustavili so se tudi v naši vasi, da bi s pomočjo topov utišali branilce še zadnjih bunkerjev t.i. Rupnikove linije preko Drave pri Ormožu. Preko noči so zgradili pontonski most, pozneje pa zasilnega lesenega, ker je obstoječi stari zletel v zrak pred njihovim nosom. Domačini smo strumne Nemce s strahom in radovedno opazovali kot neko nepremagljivo silo. Temu primerno so se prišleki tudi obnašali, da bi

² Prihod okupatorja v Ormož je bil 8. aprila 1941.

ustvarili čim boljši vtis, celo kot namišljeni osvoboditelji izpod Srbov. Ob prihodu Nemcev je babica Matilda predrzno nadaljevala s sokolskim "zdravo" celo pred nemško policijo. Na našo srečo klepetave starejše ženske niso razumeli in jemali dovolj resno. Zaradi tega sta oče in mati užila veliko strahu, da tudi naše družine ne bi kar preko noči pregnali v Srbijo ali odpeljali v internacijo. Če je kdo samo spraševal, zakaj ravnaajo tako kruto s sosedi ali sorodniki, je bil kmalu na vrsti tudi sam. Tako so ljudi ustrahovali. Po Hitlerjevem ukazu kulturbundovcem v Mariboru že aprila 1941, naj bi le-ti naredili Untersteiermark ponovno za nemško deželo, so nemudoma prepovedali uporabo slovenščine na javnih mestih in uvedli nemščino kot edini dovoljeni jezik v šolah, lokalih in uradih. Pričeli so s nastavitvijo svojih uradnikov, učiteljev, duhovnikov, trgovcev, zdravnikov in drugih izobražencev, predvsem iz sosednje, nacistične Avstrije. Že sredi leta 1941. je morala tudi naša družina na krajevni rasni pregled pred oholo nemško komisijo. Tam so nas razvrstili kar po zunanjem izgledu in družinskem poreklu v tri rasne skupine. Našo družino na srečo v drugo skupino kot mešance med slovansko in germansko raso. Zaradi očetovih in materinih črnih las ter nekaterih nas otrok smo vseeno ostali sumljivi, da bi nas lahko pozneje preategorizirali za razselitev. Kdor je imel germanski priimek ali celo ime in nemško sorodstvo ali pa je že prej sodeloval v peti koloni oz. v nacističnem kulturbundu, so ga skupaj z otroki in bližnjimi sorodniki okvalificirali kot rasno čistega. V tretjo rasno, neprimerno skupino, so razvrstili žide, Cigane, Slované, azijate in zamorce. Ti so bili obsojeni na etnično čiščenje in genocid. Izdal' so jim razpoznavne bele osebne izkaznice ter jih brez živilskih kart prepustili usodi. Po njihovo rasno čistim odraslim so izdali rdeče osebne izkaznice. Skupaj z otroki so imeli za vojne čase razmeroma razkošno oskrbo z živilskimi in oblačilnimi nakaznicami ter uživali druge osebne privilegije. Vse odrasle so razporedili na zaupljive strankarske in državne službe s pripadajočimi socialnimi in otroškimi dokladi. Živel' so v resničnem raj(h)u. Nas, rasno mešane, so sprejeli v nemško državljanstvo, odraslim pa izdali zelene osebne izkaznice in kar kolektivno vpisali v Heimatbund ali domovinsko zvezo. Ponemčili so imena javnih ustanov, krajev, voda in hribovij kakor tudi naše slovenske priimke in imena. Takrat so me zapisali kot Johann Kukowetz aus Loeschnitz, Gemeinde Gross Sontag bei Friedau. Tako se glasijo tudi moja nemška šolska spričevala in drugi dokumenti iz tega časa. Poslali so me tudi za mesec dni na prevzgojo v t.i. Erhohlungsheim, tj. otroško kolonijo Gradwein v bližini Gradca. Tudi novorojeni otroci so smeli dobivati samo ponemčena imena. Pripadle so nam karte in celo otroški dodatki. Davkov skorajda ni bilo,

odpisani pa so bili vsi kmečki dolgovi. Oskrba prebivalcev v tej nemški mejni pokrajini Untersteiermark je bila dokaj dobra tudi v času, ko so ljudje stradali celo v Berlinu. Seveda je dobljeno na živilske in oblačilne karte zadostovalo le za naše skromne kmečke potrebe, saj smo del prehrabnih artiklov lahko pošiljali tudi svojim sorodnikom v mestih. Povratno so nam le-ti pošiljali tekstil za zamenjavo za hrano. Tako sem v svojem šolskem nahrbtniku pogosto potoval z vlakom v Maribor zaradi ilegalne narvalne zamenjave, saj kot otrok policiji nisem bil sumljiv. Kljub vojnemu času so se kmetije lahko kar poceni opremile s plemensko živino in za takratne razmere s sodobnimi kmetijskimi stroji in napravami. Na voljo so bila kakovostna semena, škropiva in mineralna gnojila, česar v prejšnjem času nismo poznali. Uvedena je bila obvezna oddaja poljskih pridelkov, jajc, mleka in mesa po odrejenih cenah. Skupaj z otroškimi dokladi je tako bilo pri hiši dovolj vojnih nemških mark, ki pa so izgubile vsakršno vrednost pri zamenjavi za dinarje ob osvoboditvi. Nemška domovinska zveza (Heimatbund) je bila skrbno organizirana tudi po vseh naših vaseh. Odbrali so ugledne domačine, ki so postali osebno odgovorni za pobiranje sicer povsem simbolične mesečne članarine s prodajo posebnih znamkic v članskih izkaznicah. V vseh večjih vaseh, tako tudi v naši dolini, so nastale žandarmerijske postaje, da bi lažje nadzorovali politično razpoloženje in spremljali dogodke. S tem namenom so že ob samem prihodu pregnali ali pozaprl' vse žide, Cigane, duhovnike, častnike, žandarje, financarje, učitelje, zdravnike, odvetnike, trgovce, obrtnike in druge izobražence na osnovi vnaprejšnjih spiskov domačih kulturbundovcev. V naši vasi je bil za pobiralca obvezne mesečne članarine določen tudi moj oče. Tako je postal tudi kazensko odgovoren za opravljanje strankarskih in državljskih dolžnosti vaščanov pred strogo nemško oblastjo. Domačini so mojemu očetu zaupali, saj jih je po potrebi zavaroval in branil pred raznim nasiljem. Med drugim je vaščanom koristno pomagal pri izpolnjevanju prijav za obvezno oddajo. Navadili smo se skrivati pridelke, na črno rediti živino, neslišno klati govedo in prašiče itd. Nastala je tiha vaška solidarnost in vzajemnost, pogojena s prezirom do izdajalcev in strahom pred vaško sodbo. Podobno kot drugi odrasli vaščani so se tudi moji starši obnašali do nemških oblasti zelo previdno. Tako je oče dalje hodil h gasilcem, kjer so kulturbundovci takoj uvedli svoj prevzgojiteljski program. Ni pa bil sprejet v Wermansschaft, kot vsi drugi vojaški obvezniki, saj so ga opredelili za vojaško nesposobnega že v preteklosti. Lovsko puško je moral predati policiji, čez čas pa so lovsko orožje "zanesljivo" sicer vrnili, loviti pa so smeli le okupacijski funkcionarji in oficirji, domačine pa so

uporabljali za gonjače. Zato je oče lovil skrivoma kar po svoje, enako kot drugi domači lovci, čeprav je bilo to skrajno nevarno. Na nekem takem skrivnem lovu je oče ob prihodu na čakališče (midva z bratom Matjažem sva namreč gonila) opazil skupino partizanov, spečih na soncu. Na srečo nas niso opazili, ker bi nas lahko pobili v strahu, da jih ne bi izdali. Lahko bi stopili do bližnje žandarmerije, takrat bi polovili kar speče. O tem smo obvestili bližnjega soseda, za katerega smo vedeli, da ima stike s partizani, naj jih opomni na njihovo hudo neprevidnost. Nekaj pozneje sva z očetom odkrila pod smreko vhod v podzemni bunker. Poslušanje tujih radijskih postaj je bilo najstrožje prepovedano. Zato smo bili zelo slabo obveščeni, kaj se dejansko dogaja na vzhodni in zahodni fronti. O resnejši moči partizanov smo slišali šele od preplašenih domačinov, mobiliziranih v Wehrmannschaft, ki so doživeli prvi ognjeni krst ob pohodu XIV. divizije slovenske partizanske vojske preko Pohorja. V naših krajih namreč do konca leta 1943 ni bilo večjih partizanskih enot ali izvedenih sabotažnih akcij. Posamezni dezertjerji iz nemške vojske ali na novo vpoklicani so po zvezah bežali na Pohorje in preko Save na Dolenjsko. Manjša partizanska enota je nastala v Slovenskih goricah šele v letu 1944. Ta je diskretno operirala tudi v naši vasi. Med drugim je imela skrivno zatočišče tudi pri bližnjem Kukovčevem miinu pri očetovem bratranču. V letu 1944 so Nemci neko nedeljo po drugi maši tudi v Ormožu razkazovali ujete partizane z napisnimi tablami "Ich bin bandit", te so nato postrelili. Oče in drugi odrasli vaščani so bili pod stalno gestapovsko kontrolo. Aktivno je deloval kulturbund, pod njegovim okriljem pa t.i. Hitlerjugend, kjer so vzgajali mladi rod v nacističnem duhu. Z mano vred ni bil nihče iz naše vasi povabljen v to mladinsko organizacijo, ker smo se jim zdeli politično nezanesljivi. K nam domov so dvakrat prišli partizani pozno ponoči po očetovo lovsko orožje in gasilsko obleko. Njihov "roparski napad" smo smeli prijaviti šele pozno popoldan, da bi se nočni obiskovalci lahko varno oddaljili. Za svoje varstvo so si partizani, seveda ob pomoči domačinov, ki so jih oskrbovali s hrano z in drugim, v okoliških gozdovih izkopali podzemna skrivališča. Krajevno prisotni partizani in aktivisti so imeli svojo javko tudi v mlinu očetovega bratranca. Previdno obnašanje zaradi strahu pred represalijami okupatorja se je torej lahko pri krvoločnih primitivcih ocenjevalo kot izdajstvo, ki si zasluži fizično likvidacijo. To se je brez sodbe tudi logajalo, če so bili samo osumljeni kot nemčurji.

Spominjam se burnih vojnih dogodkov, ko sem prišel k sorodnikom v Maribor, ko sem spremljal babico na operacijo v bolnico v Gradcu. Sorodniki v Gradcu so bili namreč že pred vojno kar uspešni veletrgovci s

porcelanom in steklovino. Ob enem takem obisku smo morali bežati v podzemno zaklonišče, ker so zavezniki močno bombardirali Gradec. Po letu 1943 je bil močno bombardiran tudi Maribor, kjer je med drugim stala tovarna letalskih motorjev. Ko sva šla s teto Marijo poleti 1944. po babico v graško bolnišnico, da bi jo po operaciji pripeljala z vlakom domov, sva se po moji krivdi za eno noč povsem izgubila. Ob prihodu na železniško postajo v Gradcu se enostavno nisem mogel spomniti imena ulice Rebengasse, kjer so bivali naši sorodniki. Imela sva srečo, da sva se že na vlaku seznanila z mlajšo gospo in njenim priložnostnim kavalirjem, ki se je vračal na dopust z ruske fronte. Neznano ulico sta nama pomagala iskati pozno v noč, da bi se vendar spomnil vsaj kakega znamenja, pa ni šlo. Zato sva prespala kar pri teh tujih prijaznih ljudeh. Zjutraj sem se končno spomnil, da stoji stričeva stavba v neposredni bližini meščanom dobro znane palače, v kateri je imela svoj sedež nacistična stranka NSDAP³. Tako sva vendar srečno prišla tudi do babice in jo naslednji dan z vlakom odpeljala domov.

Iz vojnega časa so posebej nam otrokom ostale v grozljivem spominu ogromne jate zavezniških letočih trdnjav z lovskim spremstvom, zračne bitke in zamolklo grmenje protiletalskih topov. Na povratku v Italijo so letala pogosto kar na slepo odmetavala bombe, od katerih je ena padla tudi v naši vasi. Opazovali smo tudi zadeta letala z gorečimi motorji, iz katerih so se s padali reševali letalci. Ena od letočih trdnjav se je zarila tudi v bližnji grič. Spremljali smo postopno približevanje ruske, bolgarske in partizanske vojske proti našim krajem. Pripravljali smo se na najhujše, prepuščeni usodi. Oče je bil samo za en dan mobiliziran v t.i. Wehrmannschaft. Nemci so sproti mobilizirali vse mlajše moške v redno vojsko, starejše pa v t.i. Wehrmannschaft kot neke vrste vaške straže. Ob koncu vojne pa celo starce in mladince v posebne jurišne odrede, oborožene s "pancerfausti", protitankovskim orožjem.

Jeseni leta 1944 sem bil kot 14-letnik, kar za štiri mesece prisilno mobiliziran v polvojaško organizacijo TOT. Skupaj z italijanskimi in ruskimi ujetniki, mobiliziranci s Poljske, iz Ukrajine, s Hrvaške, smo morali graditi podzemne naprave zadnjega obrambnega sistema nemške vojske. Ti so potekali preko naših krajev, začeni preko Drave na hrvaški strani. Linija je potekala vzhodno od Ormoža do Ljutomera in Veržeja do Mure in naprej v Prekmurje in Avstrijo. Hrvaško stran teh obrambnih položajev so pozneje napadali partizani, med Dravo in Muro so nastopali Bolgari in severno od Mure Rusi. Do sem so

³ Nacionalna socialistična delavska stranka.

osvoboditelji prodrli šele februarja 1945. leta. V naši dolini so Nemci namestili topništvo in preskrbo, nas in ostale domačine pa pregnali v zasilne prostore in skrivališča. Kot prisilno mobiliziran sem moral vsak dan prepešačiti okrog sedem kilometrov preko Drave na hrvaško stran. Delo je potekalo osem ur ob lastni prehrani. Najbolj sem bil vesel nizkih preletov zavezniških letal, takrat smo se razbežali kot zajci, delo pa je bilo za tisti dan končano. Ob približevanju zavezniške armade so Nemci vodili s seboj velike črede konj in goveda. Vse to so oplenili na Madžarskem, nekaj tudi pri nas. Ob umiku nemške vojske so se z njimi valile tudi reke beguncev z vsem svojim premoženjem. Z njimi so pobegnili tudi ormoški kulturbundovci. Nemci so na begu zminirali vse cestne in železniške mostove. S posebnim strgalom – plugom so celo uničili del železniške proge proti Ptuj. Požgali in zravnali so celotno predmestje Ormoža - Lento, skupaj z mlinom in oljarno. Zadnja dva dneva vojne je potekala nemška obrambna linija po zahodnem pobočju naše doline. Na vzhodno pobočje doline so namreč že prodrli Bolgari⁴. Čeprav so se sovražniki obstreljevali tudi prek naših glav, sva se z bratom Matjažem podala po skrivni poti do bližnjega mlina. Tam bi morda našla še kaj moke ali zrnja, saj smo se bali, da bo fronta trajala več časa. Ko sva se že toliko približala mlinu, da bi ga lahko otipala, se je vnel oster boj, oglasili so se težki mitraljezi, da je kar žvižgalo nad najinima glavama. Seveda sva se takoj obrnila in stekla proti našemu skrivališču blizu doma. Ko sva pritekla do pobočja, ki so ga kontrolirali Nemci, so vžgali po nama, toda na srečo naju niso zadeli. Sledila je temna noč, ko so se ob svetlečih raketah oglašali minometi in mitraljezni rafali. Nekaj po polnoči smo zaslišali konjski topot in rezget. Oče je takoj pomislil, da je pritekkel domov naš konj, ki so ga na begu zaplenili Nemci. Odpravil se je za njim in ga v temi tudi ujel. Kot smo ugotovili pozneje, ga je ujel sredi skrivno postavljenega nemškega minskega polja. Ko je konja privedel v naše skrivališče, smo ugotovili, da gre za skoraj slepo in močno ranjeno vojaško kljuse. Seveda smo ga obdržali, saj smo ostali brez vsake živine. Proti jutru je nastala sumljiva tišina. Kmalu smo zagledali kolono bolgarskih vojakov, ki se je premikala po dolini in zalezovala odhajajoče Nemce. Tako smo bili šele 6. maja 1945. leta⁵ osvobojeni od razbesnele bolgarske

vojske. V tem kritičnem času so se morale naše ženske zopet umakniti v skrivališče, da jih bolgarski vojaki ne bi posiljevali. Moškim so pobrali ure, nakit in druge vrednosti. Umiril jih je šele prihod ruskih komisarjev, ko so enega od posiljevalcev ustrelili. Prve partizane smo srečali šele čez teden dni.

Vir

Lastni spomini.

Povzetek

Avtor je pristopil k pisanju memoarsko. Zbal se je, kot je večkrat dal vedeti, da bodo njegovi spomini odšli z njim v grob. Najprej je obdelal splošne razmere tistega časa, podal bralcu pogled v svoj zanimivi rod, nato nadaljeval z opisom posebnih doživljajev iz otroških in deških let. Podal je zanimiv pogled na staro Karađorđevićevo Jugoslavijo, razmere doma in v svoji rojstni vasi. Posebno tankočutno opisuje svojo družino, še posebej babico, ki ga je razvajala, saj je bil kot prvorojenec njen ljubljencek. Prvo nadaljevanje je avtor sklenil z nacističnim vdorom v Jugoslavijo, z življenjem v štiriletni okupaciji in nastankom "svobode", ki so jo prinesli v to vas bolgarski vojaki.

⁴ Pozicijska vojna je bila med Humom in Središčem ob Dravi, raztezala pa se je med Dravo in Muro. Trajala je od 6. aprila 1945 do 7. maja 1945, ko je popoldan ob 14. uri prispel na Hum prvi kontingent bolgarske vojske. Hum, kakor tudi vsa naselja med obema položajema dveh vojsk, je bil skoraj popolnoma porušen (op.F. K)

⁵ Datum nikakor ni točen, saj so Bolgari, po točnih pisnih virih, krenili iz Središča in položajev pod Humom 7. maja popoldan.

Zdenka Kresnik*

PRIBLIŽEVANJE IN ZAČETEK DRUGE SVETOVNE VOJNE V ORMOŽU

Prispevek govori o času približevanja in začetka druge svetovne vojne v Ormožu. Še posebej se osredotoča na prvi val aretacij, ki so bile izvedene v noči s 16. na 17. april 1941. Posebno težno pa prispevku dajejo zgodbe nekaterih Ormožanov, ki so (skupaj s svojimi družinami) omenjene aretacije osebnostno doživeli in svoje izkušnje dovolili zapisati.

Ključne besede

Druga svetovna vojna, 1941–1945, Ormož, 16. in 17. april 1941, aretacija, izselitev, osebna zgodba

Uvod

Vsako mesto ima svojo zgodovino, katere obdobja so različno raziskana in predstavljena javnosti. Čas druge svetovne vojne je občutljiva tema, o kateri ljudje, ki so jo doživeli, neradi govorijo in se je spominjajo. Kljub temu pa je del naše preteklosti in naša dolžnost je, da se je lotimo preko študija literature, pregleda arhivskih virov in zapisa spominov posameznikov, ki jih je za vedno zaznamovala. In prav to smo v letu 2006 v Muzeju Ormož storili skupaj z dijakinjama Gimnazije Ormož – Tino Kirič in Anemmarie Prapotnik ter študentko Katjo Hebar. Predstavitev rezultatov našega dela je nato potekala 27. marca 2006, ko smo v ormoškem gradu v sodelovanju z Odborom za delo z mladimi pri Območnem združenju zveze borcev NOB Maribor ter Muzejem narodne osvoboditve Maribor v gradu Ormož pripravili t.i. uro spomina ob 65-letnici demonstracij zavednih Ormožanov proti podpisu pristopa Jugoslavije k trojnemu paktu, za katerega vemo, da je bil podpisan na Dunaju, 25. marca 1941. Ker pa omenjeno raziskovalno delo o približevanju in začetku druge svetovne vojne v Ormožu še ni bilo nikjer objavljeno, ga sedaj predstavljamo v nekoliko skrajšani obliki. Osnovni namen tega prispevka pa je, poleg prikaza začetkov svetovne morije na primeru Ormoža, seznanitev širše javnost z zgodbami nekaterih posameznikov, ki so doživeli prve vale aretacij in zbrali dovolj moči, da so o njih tudi odkrito spregovorili.

Začetek druge svetovne vojne

Kot nam je znano, se je druga svetovna vojna začela leta 1939 in trajala do leta 1945. Zajela je 61 držav, med njimi tudi tedanjo Jugoslavijo. Vojno je začela

nacistična Nemčija pod vodstvom Adolfa Hitlerja z napadom na Poljsko 1. septembra 1939 (Nemčija in Sovjetska zveza sta si razdelili poljsko ozemlje). Še pred začetkom vojne je Hitler z različnimi mednarodnimi pogodbami vnašal zmedo v načrte nasprotnikov. Poleg tega si je z različnimi pritiski, grožnjami in lažnimi obljubami podrejal posamezne države. Nemčija, Italija in Japonska so že leta 1936 do 1937 sklenile protikominternski pakt, da bi se skupno bojevale proti mednarodnemu komunizmu. 27. septembra 1940 pa so v Berlinu podpisale t.i. trojni pakt¹ z namenom, da bi v Evropi in na Daljnem vzhodu ustanovile in vzdrževale t.i. novi red in si med seboj pomagale v primeru vojne. Medtem so si te države razdelile vplivna območja, ki naj bi bila obenem tudi območja njihovega vojaškega osvajanja: nemškega v Evropi, italijanskega v Sredozemlju in globlje v Afriki ter japonskega na Daljnem vzhodu. Nameravale so spodriniti svetovno gospodstvo Velike Britanije, Francije in ZDA. Novi red naj bi pomenil uvedbo fašističnega korporativističnega režima² in odpravo nekaterih svoboščin. Nemčija je svoje osvajaalne namene zakrivala tudi z geslom, da si mora pridobiti nov življenjski prostor.³

Ureditev okupiranih območij je izhajala iz nacističnega programa, s katerim so želeli na teh območjih ustvariti »življenjski prostor«

* Zdenka Kresnik, kustosinja zgodovinarica, Muzej Ormož, Kolodvorska cesta 9, 2270 Ormož.

¹ Trojni pakt je vojaška zveza sil. Sklenile so ga Nemčija, Italija in Japonska, 27. septembra 1940 v Berlinu. Kmalu so k njemu pristopile še Madžarska (20. novembra 1940), Romunija (23. novembra 1940), Slovaška (24. novembra 1940) in Bolgarija (1. marca 1941). Države podpisnice je zavezoval, da si medsebojno pomagajo, če bi bila katera napadena tudi od držav, ki takrat s trojnim paktom še niso bile v vojni (ZDA). Države podpisnice so pri ustvarjanju »novega reda« priznavale v Evropi prvenstvo Nemčiji in Italiji, v Aziji pa Japonski. (Enciklopedija Slovenije 13, str. 349.)

² Korporativizem je ureditev osnovana na korporativnem sistemu – to pa je sistem, v katerem sta gospodarstvo in politična ureditev osnovana na korporaciji (gospodarski organizaciji, sestavljeni iz več istovrstnih ali sorodnih podjetij zaradi monopolističnih ciljev). (Slovar slovenskega knjižnega jezika, Ljubljana, str. 437.) Korporativizem je teorija, ki temelji na solidarnosti med vsemi družbenimi sloji. S stanovskimi korporacijami pod kontrolo države naj bi preprečili socialne konflikte. (Repe, Sodobna zgodovina, str. 62.)

³ Ilustrirana zgodovina Slovencev, str. 344.

(Lebensraum). Sestavni del nemškega načrta je bila tudi »pozitivna demografska politika«, načrtna vzgoja raso čistih otrok, s katerimi naj bi do leta 1980 pridobili več kot 100 milijonov Arijcev. V okviru tega je delovala tudi organizacija Lebensborn⁴. Dotlej so nameravali fizično iztrebiti 11 milijonov Židov in 30 milijonov Slovanov, ob tem pa še nekaj milijonov nepopoljšljivih političnih zapornikov, in tako zlasti v Vzhodni Evropi ustvarili prostor za čistokrvno nemški narod.

Aprila 1941 je Nemčija s svojimi zaveznici napadla Grčijo in tedanjo Jugoslavijo, katere sestavni del je bilo tudi slovensko ozemlje. Koroški Slovenci so bili sicer v vojno vključeni že od začetka, od vstopa Italije v vojno (junija 1940) pa tudi primorski Slovenci. Leta 1941 je tedanja jugoslovanska vlada Cvetković–Maček pod nemškim pritiskom 25. marca 1941 na Dunaju podpisala pristop k trojnemu paktu. Nasprotovanje državljanov se je odražalo v številnih demonstracijah, vojska je izvedla puč, kralja Petra II. Karađorđevića je razglasila za polnoletnega, ukinila kraljevo namestništvo in potrdila pristop k trojnemu paktu. Vendar je kljub temu Hitlerjeva Nemčija 6. aprila 1941 s svojimi zavezniki napadla Kraljevino Jugoslavijo. Jugoslovanska vojska je bila zastarelo oborožena, ozemlje razdeljeno na vojno in zaledno, vojaška doktrina je temeljila na izkušnjah iz balkanskih vojn. Jugoslavija je po enajstdnevni vojni 17. aprila kapitulirala, kralj in vlada sta zapustila državo, ki je zaradi šibkosti razpadla na deset delov.⁵

Slovenija je bila razdeljena med Madžarsko (Prekmurje), Nemčijo in Italijo (Ljubljanska pokrajina). Vsi trije okupatorji so nameravali uničiti slovensko etnično samobitnost. Fašizem in nacizem sta pri tem uporabila vse oblike okupatorskega nasilja, nekatere še pred začetkom upora (zanj je bil pomemben ustanovni sestanek Osvobodilne fronte 26. – po prvotnih podatkih 27. – aprila 1941). Najbolj so se znašali nad izobraženstvom in duhovščino. Še hujše je bilo nasilje okupatorjev po uporju slovenskega naroda, uvršča se med temeljne značilnosti okupacije Slovenije. V raznarodovalnem programu nemškega okupatorja je bila pomembna sestava množično izganjanje Slovencev. Največ Slovencev naj bi izgnali

zato, da bi dobili prostor za nemške koloniste.

Približevanje druge svetovne vojne v Ormožu

Svetovna gospodarska kriza se je v letih pred drugo svetovno vojno odražala tudi v Ormožu. Cene življenjskih potrebščin so narasle, pričela so se graditi zaklonišča, delovanje nemških pristašev pa se je okrepilo.⁶

1940.
Odbor za pobijanje draginje in brezvestne špekulacije v Ormožu,
dne 20. decembra 1940.
Štev. 23/40- opd.

Srednjemu načelstvu v Ptuj.

Na prvotni odlok poročamo, da je tukaj odbor za pobijanje draginje in brezvestne špekulacije v svoji seji dne 20. decembra 1940. z ozirom na danšnje cene življenjskih potrebščin ter z ozirom na do sedaj veljavne cenik in od združenja na novo predlagan cenik sklenil predlagati sledeče cene v gostinskih obratih:

A. Jedila:

Juha škika	din	1.50
Juha zakuska	"	3.--
Juha kisa, vampi ali podobno	"	3.50
Juha z mesom, svinjska podobna, klamlj	"	6.--
Juha z govedino	"	6.--
Obara telečja	"	6.--
Guljše mali	"	4.--
Guljše veliki	"	7.--
Večja in ledvice, prazena	"	10.--
Zrezek dunajski	"	12.--
Zrezek iz zlatega mesa	"	10.--
Pečenka telečja	"	9.--
Pečenka svinjska	"	11.--
Pržila s čebulo	"	5.--
Trgovka	"	4.--
Palušinke	"	8.--
Sadje vkuhamo	"	5.--
Solata vseh vrst	"	4.--
Priloga vseh vrst	"	3.--
Mena	"	10.16.--

B. Pijače:

Vino po kakovosti	liter	din 12.- 24.--
Pivo v sodnih liter	"	10.- 12.--
Pivo v steklenicah	"	12.- 14.--
Sodjevec	"	7.--
Mineralna voda "Zemlja"	"	4.50
" " "Krasica"	"	4.50
Zgornje po kakovosti v litru	"	1.- 1.50
Kalinovec s navadno vodo l. kozarec	"	2.50
Kalinovec s voda-vodo ali slatino	"	3.- 4.--
Pokalice	"	2.50 - 3.--
Kava črna skodelica	"	4.--
Kava bela	"	4.--
čaj z mlekom ali slatovko	"	5.--
čaj s citrino	"	5.--
čaj brez dodatka	"	2.50
Mleko skodelica	"	1.--
Mleko s sladkorjem	"	2.--

Pranočnica/brez kurjave/
Od postelje v krčmi, brez komforta, razum porila in postrežbe din 20.--
Boljše sobe v gostilnah z 1 posteljo in postrežbo 20.-- - 25.--
Boljše sobe v gostilnah z 2 posteljama in postrežbo 40.--
Penzija: soba z oskrbo in prehrano na dan od din 40.-- do 50.--
Kurjave se zaračuna posebej din 8.--
Za dodatno takso se k označeni ceni pripravljajo.
Te cene mora odbor za pobijanje draginje in brezvestne špekulacije v Ormožu in bližnji okolici
okraj ter se naj odoberijo Združenju gostilničarjev za označki sodni/
okraj ako bodo za zvišanje cen v krčmah zaprosili.

Predsednik odbora za pobijanje draginje:

Slika 1: Določitev maksimalnih cen gostilniškim obratom 20. decembra 1940. (Hrani: ZAP, fond: MOO, škatla 17, ovoj 73)

Po napadu Nemčije na Poljsko 1. septembra 1939 so se hitro krčile zaloge živil. Na trgu jih je bilo vedno manj, cene pa so jim vedno bolj naraščale. Zato je bil v Ormožu že oktobra 1939 izvoljen petčlanski odbor za pobijanje draginje in brezvestne špekulacije, ki je vsaj do neke mere zavrl prekomerno naraščanje cen življenjskih potrebščin. Leta 1940 pa je bil

⁴ Lebensborn je bila nacistična organizacija za rejo nezakonskih oziroma posvajanje raso ustreznih otrok, ki jo je leta 1935 v okviru SS ustanovil H. Himmler. Združeval je esesovske častnike, ki jih je organizacija zavezovala, da imajo po možnosti vsaj štiri zakonske ali nezakonske otroke. Pod vodstvom organizacijske vodje M. Sollmannga so v Nemčiji in nato tudi v sosednjih pokrajinah ustanovili domove, v katerih so skrbeli za nezakonske otroke in jih oddajali v posvojitev. (Enciklopedija Slovenije 6, str. 113.)

⁵ Ilustrirana zgodovina Slovencev, str. 344-346.

⁶ Plejšek, Življenje ormoških meščanov, str. 94.

ustanovljen še preskrbovalni urad za preskrbo prebivalstva z življenjskimi potrebščinami. V tej dobi so ustanovili še občinski odbor Rdečega križa ter odbor Unije za zaščito otrok. Zaradi sunkovitega naraščanja cen v dneh približajoče se vojne je sreski načelnik 17. septembra 1940 uvedel tudi maksimalne cene mesa in kruha za celotno področje. Odbor za pobijanje draginje in brezvestne špekulacije je nato 20. decembra 1940 določil še maksimalne cene gostilniškim obratom.⁷

Poleg tega so po 1. septembru 1939 tudi v Ormožu vedno več obveznikov klicali pod orožje. Občinski odbor je zaradi odločbe o podporah družinam oseb, poklicanih na vojaško službo, izvolil enega člana z enim namestnikom v okrajni odbor za delitev rednih podpor. Junija 1940 pa je občina na pobudo krajevnega odbora za zaščito pred letalskimi napadi začela z gradnjo javnega zaklonišča s podzemljskimi rovi v Mestni grabi. Lastnik zemljišča je bilo sokolsko društvo. Po načrtu je bilo v rovu prostora za 80 sedečih ljudi ali 200 stoječih. Delo je vodil rudniški obratovodja iz Vičancev Franc Kovačič. Potrebni jamski les je dala na voljo občina.⁸

Ormoški Nemci in njihovo delovanje

V letih pred drugo svetovno je tudi v Ormožu začelo naraščati število ormoških Nemcev, ki so se organizacijsko povezovali tudi s ptujskimi Nemci. Ptujsko okrožje, ki naj bi štel 542 članov kulturbunda⁹, je vključevalo tudi krajevno organizacijo v Ormožu. Le-ta je bila ustanovljena leta 1939 (takrat so Nemci in njim prijazni Slovenci ustanovili podružnico »Švabsko–Nemške kulturne zveze«). Ustanovni občni zbor so imeli v kinodvorani Avgusta Kreutza, ključavničarskega mojstra v Ormožu. Načeloval mu je dr. Aribert Brodar, sin Štefana Brodarja, nekdanjega trgovca v Ormožu, ki je bil hrvaškega porekla. Kulturbundovci so imeli od vsega začetka tajne sestanke v hiši in stanovanju dr. Brodarja, na katerih so kovali načrte proti jugoslovanski državnosti. Razpravljali so tudi o tem, kako bodo v mestu prevzeli oblast, ko pridejo Nemci čez mejo in zasedejo Ormož, ter sestavljali sezname zavednih Slovencev, ki so jih nameravali izseliti iz mesta.¹⁰

Članstvo v kulturbundu je v letih pred drugo svetovno

vojno naraščalo. Med vodilne ormoške kulturbundovce so spadali: Adolf in Grete Stammen, dr. Aribert Brodar, veletrгоvec z vinom, Elise Brodar, Walter Diermayer, Otton Krall, Anton in Otmar Majerič, mag. Gustav Trautwetter, dr. Alfred Heiss, Paula Heiss in Erich Schara (zadnji trije so živeli v Središču). Jedro kulturbundovcev v Ormožu je predstavljala trgovsko posestniška plast prebivalstva z nekaj izobraženci.¹¹

Ormoški Nemci so v letih pred vojno postajali vedno bolj izizzivalni in arogantni, zavajali so ljudi in jih napeljevali k nepremišljenim izjavam, ki so jih pozneje posredovali dr. Brodarju ali sudetski Nemki Vally Jahnovi. Propagirali so tudi učenje nemščine. Ormoški Nemci so se o vseh podrobnostih pogovarjali na sestankih v kinodvorani Avgusta Kreutza, v prostorih hotela Rajh, pri zdravniku dr. Otmarju Majeriču, lekarnarju Gustavu Trautvetterju, posestniku Adolfu Stamenu, največkrat pa pri vodji krajevne organizacije kulturbunda dr. Aribertu Brodarju.¹²

Demonstracije v Ormožu

27. marca 1941 so združene slovenske sile v ormoškem prosvetnem domu (današnjem Domu kulture) pripravile manifestacijo zoper širjenje nemškega vpliva. V dvorani so se takrat zbrali vsi zavedni Slovenci, ne glede na strankarsko in ideološko opredelitev. Množici so spregovorili ormoški narodnjaki: upravitelj šole Alojz Tomšič, primarij ormoške bolnišnice dr. Anton Hrovat¹³ in Martin Skoliber¹⁴, kmečki sin in začetnik kmetijske zadruga. Slednji je ob tej priložnosti dejal: »Slovenska zemlja ne bo sprejela vase dotičnega, ki bo izpljunil kri slovenske matere«. Protestno zborovanje se je nato preselilo na ormoške ulice, čemur so sledili protesti kulturbundovcev.¹⁶

Začetek druge svetovne vojne v Ormožu

Na cvetno nedeljo, 6. aprila 1941, so Nemci vdrli v Jugoslavijo na avstr'jski in bolgarski meji. V Ormož so prišli oddelki nemške vojske iz Radgone čez Ljutomer v torek pred veliko nočjo, to je bilo 8. aprila 1941. Ormoški kulturbundovci, največ ženske, so

⁷ Prav tam, str. 94 in 97.

⁸ Prav tam, str. 97–98.

⁹ Kulturbund je nemška prosvetna zveza in nacistična organizacija, ki je v evropskih deželah z nemško manjšino do 1941. leta opravljala vlogo pete kolone. (Leksikon Cankarjeve založbe, str. 551)

¹⁰ Plejňšek, Življenje ormoških meščanov, str. 101.

¹¹ Šuligoj, Ormoški Nemci med obema vojnama, str. 212.

¹² Prav tam, str. 219.

¹³ Več o dr. Hrovatu v: Plejňšek, Z., Politično dogajanje v Ormožu in okolici med leti 1918 in 1941. V: *Zgodovinski zapisi I*, Ormož, 2004, str. 15.)

¹⁴ Več o Skolibru v: Kresnik, Z., Ormoške ulice. V: *Zgodovinski zapisi III*, Ormož, 2006, str.

¹⁵ Izjava gospe Ljubomire Skoliber, žene Martina Skolibra.

¹⁶ Plejňšek, Življenje ormoških meščanov, str. 103.

takrat pričakali nemško vojsko pred hotelom Rajh. Ko so prišli prvi oddelki, so jih pozdravljali s klici »Heil Hitler« ter jih obsipavali s cvetjem in jim nalivali žganja. Komandant vojaške enote, ki se je ustavila v Ormožu, je takoj razglasil, da morajo vsi, ki imajo orožje, le-to oddati na občinskem uradu v teku 24 ur. Razglasil je tudi, da po 19. uri ne sme biti nihče več na cesti. Kmalu nato so Nemci zasegli in zaplenili tudi vse avtomobile in motorna kolesa v mestu. Po prihodu Nemcev se je jugoslovanska vojska brez boja umaknila iz Ormoža na hrvaško stran in za seboj razstrelila še most čez reko Dravo. 15. aprila 1941 so Nemci privedli v Ormož okrog 800 razoroženih jugoslovanskih vojakov iz okoliških krajev kot vojne ujetnike, jih namestili v meščanski šoli¹⁷ in dobro zastražili. Naslednji dan so jih s čolni prevažali preko Drave v Varaždin, kjer jih je mnogo pobegnilo.¹⁸

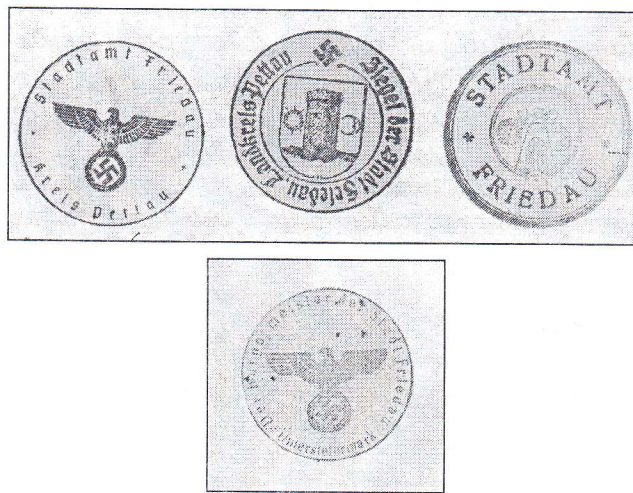
Na veliki petek, 11. aprila 1941, je Ivan Remšnik, obratovodja ormoške elektrarne, odstavil tedanjega župana Franca Hanželiča¹⁹ ter sam prevzel vodstvo občine. Remšnik je opravljal županske posle približno en mesec. Prve dni maja jih je izročil dr. Andreju Froschauerju, ki je prišel iz Gradca in jih je opravljal kot »Beauftragte für die Gemeideverwaltung« nad eno leto. Za kratek čas ga je nato zamenjal Gottfried Pichler kot »Beauftragte für die Stadtverwaltung«. Novembra 1942 je županstvo mestne občine prevzel Fritz Gärtner, ki je ostal v tej funkciji približno dve leti. Nasledil ga je nekdo s priimkom Sutter, le-tega pa Ehrenfried Machalka, nekdanji živinozdravnik na Ptuj.²⁰

Ukrepi novih oblastnikov

Na ormoškem območju so Nemci prve aretacije izvedli že 16. in v noči iz 19. na 20. april 1941.²¹ To so bili samo prvi ukrepi novih oblastnikov. Z dr. Froschauerjem so namreč maja 1941 prišli v Ormož nemški oblastveni organi in tajna državna policija. S seboj so prinesli sezname oseb, ki so jih ormoški Nemci predlagali za izselitev. Po pregledu seznamov so sklenili izseliti vso vodilno in delovno inteligenco

ter predstavnike slovenskega kulturno-političnega in gospodarskega življenja.²²

Z moškimi, ki so bili poročeni, so morale tudi njihove žene in otroci. Nemci so jih aretirali večinoma ponoči, nekatere osebe so morale takoj z njimi, drugim pa so dovoljevali, da so si najpotrebnejše stvari smeli vzeti s sabo. Zbirali in zapirali so jih v prosvetnem domu, od tam pa so jih vozili na Ptuj in na Borl. Pot jih je naprej vodila na Hrvaško in v Srbijo ter v razna taborišča v Nemčiji. Za prve dni nemške okupacije je bilo značilno tudi pretepanje in prizadejanje težkih telesnih poškodb. Pozneje so Nemci iz političnih razlogov zaprli samo tiste, ki so jih osumili sodelovanja v Osvobodilni fronti.^{23 24}

Slika 2: Odtisi mestnih uradnih pečatov v času nemške okupacije v Ormožu. (Hrani: ZAP, Rokopisna zbirka, R-70, Kronika mesta Ormoža, str. 55)

Političnoupravno je Ormož ostal v območju ptujkega okrožja, ki ga je vodil deželni svetnik, k temu območju so pritegnili še na drugi strani Drave ležečo vas Virje z Otokom. Za opravljanje administrativnih poslov so Nemci takoj nastavili štiri uslužbence. V nekaj mesecih so v Ormožu na št. 73 in 75 adaptirali prostore za pisarniške potrebe. Deželna oblast v Gradcu je leta 1943 dovolila občini, da je lahko v svojem pečatu uporabljala star mestni grb, sestavljen iz stolpa z vzhajajočim soncem v levem in zahajajočim polmesečem v desnem zgornjem kotu. V

¹⁷ Meščanska šola v Ormožu je bila nekoč v zgradbi današnje občinske uprave. Ustanovljena je bila z odlokom Predsedstva višjega šolskega sveta v Ljubljani, 18. decembra 1922. Odprli so jo z začetnim razredom 1. januarja 1923, v katerega se je vpisalo 44 učencev. Šola je delovala do začetka druge svetovne vojne, ko so Nemci šolo zaprli. (Plejnšek, Življenje ormoških meščanov, str. 92.)

¹⁸ Zgodovinski arhiv Ptuj (dalje: ZAP), Rokopisna zbirka, R-70, Kronika mesta Ormoža, str. 51 in 52.

¹⁹ Več o Hanželiču v: Plejnšek, Z., Politično dogajanje v Ormožu in okolici med leti 1918 in 1941. V: *Zgodovinski zapisi, Ormož I*, 2004, str. 15.)

²⁰ ZAP, Rokopisna zbirka, R-70, Kronika mesta Ormoža, str. 52.

²¹ Mavrič, Ptujski okraj, str. 10.

²² ZAP, Rokopisna zbirka, R-70, Kronika mesta Ormoža, str. 52.

²³ Ustanovni sestanek Osvobodilne fronte (OF) je bil 26. (po prvotnih podatkih 27.) aprila 1941 v stanovanju Josipa Vidmarja v Rožni dolini v Ljubljani. Organizacija se je do napada na Sovjetsko zvezo junija 1941 imenovala Protiimperialistična fronta. Pobudnik za ustanovitev je bila Komunistična partija Slovenije. Po ustanovnem sestanku so se pričele priprave na oboroženo vstajo, do katere je prišlo po napadu Nemčije na Sovjetsko zvezo. (Repe, Sodobna zgodovina, str. 180.)

²⁴ ZAP, Rokopisna zbirka, R-70, Kronika mesta Ormoža, str. 54.

Ormožu so ukinili okrajno sodišče ter prenesli njegove pristojnosti na okrajno sodišče na Ptuj. Za sodnouppravne posle so nato v Ormožu ustanovili ekspozituro. Na Ptuj so prenesli tudi davčno upravo. Jeseni 1941 so Nemci odstranili Marijin kip s podstavkom, ki je stal pred hišo št. 76 (tam je bil od leta 1828). Kip je bil nato shranjen v cerkvi Sv. Jakoba st., od leta 1989 pa stoji nasproti cerkvenega vhoda.

Slika 3: Ormož številka 75 – pred drugo svetovno vojno: gostilna Gomzi, med vojno: uradni prostori Mestnega občinskega urada, po drugi svetovni vojni: sedež Mestnega ljudskega odbora. (Hrani: ZAP, Rokopisna zbirka, R-70, Kronika mesta Ormoža, str. 59)

Nemci so odstranili tudi vse slovenske napise na občinskih oglasnih deskah, vaških križih in kapelah, na cestnih križiščih, na pošti, železnici, na trgovskih in obrtnih obratih, ... Odstranili so tudi slovenske hišne tablice, pustili so samo slovenske napise na pokopališču. Prepovedali so slovenske pridige v cerkvi, slovenski pouk v šolah ter pobrali pri društvih, šolskih knjižnicah in pri ljudeh slovenske knjige. Shranili so jih v hišo št. 73, od koder so jih v naslednjih dneh odpeljali v Maribor. Leta 1942 so ponemčili slovenska imena in določili, da se morajo priimki pisati v nemškem pravopisu. V zimskih mesecih so za prebivalce organizirali nemške jezikovne tečaje, ki jih je morala mladina obvezno obiskovati. Januarja 1942 so v Ormožu ustanovili ljudsko knjižnico, za katero je Štajerski Heimatbund v Gradcu dal 500 knjig, večinoma propagandnega značaja. Jeseni leta 1943 so s 105 učenci odprli podružnico ptujске glasbene šole za mladino in odrasle.

Vendar je zanimanje za omenjeno šolo hitro splahnelo.²⁵

Nemci so karakterizirali domače prebivalstvo na osnovi večbarvnih osebnih izkaznic, in sicer: rdečih, zelenih in belih. Rdeče izkaznice so dobili člani prejšnjega kulturbunda in tisti, ki so jih Nemci smatrali za svoje. Zelene izkaznice so dobili tisti, ki so jih do preklica smatrali za nemške državljane, so jim pa lahko državljanstvo in izkaznico vsak čas odvzeli. Bele izkaznice so dobili t.i. varovanci nemške države – ti so bili politično nezanesljivi, ki jih niso smatrali za svoje, bili pa so arijskega porekla. V četrto skupino so spadali ljudje brez državljanstva. Slovensko prebivalstvo Ormoža in okolice je imelo v glavnem zelene in bele izkaznice, mnogo jih je imelo tudi rdeče. Imetniki rdečih in zelenih izkaznic so se morali udeleževati političnih sestankov, ki so potekali vsaj enkrat mesečno v Ormožu, plačevati pa so morali tudi članarino. Lahko so nemoteno potovali pa vsem nemškem državnem ozemlju in so imeli pravico do priložnostnih dodatkov na živilske nakaznice.²⁶

Slika 4: Nekdanja stavba številke 75 v Ormožu leta 2006. (Hrani: Muzej Ormož)

Za potrebe svoje uprave so Nemci takoj po zasedbi popisali vse, zlasti za delo sposobne prebivalce, velikost in zmogljivost kmečkih gospodarstev ter obrtnih in industrijskih obratov. Popisali so tudi živino in perutnino. Likvidirali so zadružno elektrarno in njeno premoženje izročili obratu falske elektrarne v Ormožu, kmetijsko in vinarsko zadruzo ter denarne zavode. Trgovska in obrtna ter industrijska podjetja so pod novo oblastjo delala naprej. Kmetje so morali obvezno oddajati po uradno določenih cenah mleko, zrnje, seno in druge pridelke. Za dela v Nemčiji so že v prvem mesecu zasedbe ustanovili urad za dela, kamor so se ljudje sprva javljali prostovoljno, kasneje

²⁵ Prav tam, str. 55 in 56.

²⁶ Prav tam, str. 56.

pa so jih tja napotili po uradni delovni dolžnosti. Doma so ljudi zaposlili z urejanjem cest: popravljali so okrajne in občinske ceste, cesto Ptuj–Ormož–Čakovec so asfaltirali, v Ormožu pa so v letih 1943–45 tlakovali ceste z granitnimi kockami. V Pušencih so regulirali potok, od Dobrave proti Litmerku pa so skozi gozd uredili novo cesto in jo deloma tudi pogramozili.²⁷

Domače uradništvo mestne občine in državnih prometnih ustanov je opravljalo administrativne posle, tudi zato, ker Nemci niso mogli tako hitro nastaviti svojih ljudi, vodilno mesto na občini in pošti pa sta takoj zasedla Nemca. Na občini je bilo skupaj z županom zaposlenih 14 uslužbencev. Uradni prostori mestnega občinskega urada so bili v Ormožu v hišni št. 75, kjer je bila pred drugo svetovno vojno gostilna Gomzi. Uradni jezik je bil povsod nemški in uslužbenci tudi med seboj niso smeli govoriti slovensko. Stranke, ki niso razumele nemško, so morale priti v urad s prevajalcem. Vsi uslužbenci so morali biti do strank vljudni, moški pa vedno obriti.²⁸

Prvi val aretacij v Ormožu

V noči iz 16. na 17. april 1941 so Nemci aretirali in naložili na kamione ter odpeljali v ptujske zapore in nato na Borl kar nekaj ljudi iz Ormoža, med njimi tudi naslednje osebe: Viktorja Gorjupa, gostilničarja Stanka Grivca, policaja Horvata, Alojza Novaka–Zeka, učiteljico Josipino (Fini) Polak, njenega sina Borisa Polaka, dimnikarskega mojstra Ivana Rakuša, Ivana in Marijo Rojs, trgovca s Hardeka Franca Šumaka, mag. farmacije Jelico Veselič. Martina Skolibra, ki je bil prav tako na seznamu, so odpeljali 17. aprila 1941.²⁹

Omenjeni posamezniki in njihove družine so se po končani drugi svetovni vojni v spomin na prve aretacije vsako leto 16. aprila sestajali v prostorih gostilne Grivec v Ormožu vse do leta 2004. Spomini nekaterih posameznikov, ki so skupaj s svojimi družinami doživeli prve aretacije ob začetku vojne, so sedaj pred nami.

Zgodba družine Gorjup³⁰

Gospa Zmaga Nardin, rojena Gorjup, je tik pred začetkom druge svetovne obiskovala drugi letnik učiteljskega v Mariboru. 1. aprila 1941 je ravnateljica prišla v razred in naznanila, da bo vojna, naj pospravijo svoje stvari in se odpravijo domov.

Ob prihodu nemških tankovskih enot v Ormož je gospa Zmaga z družino živela v današnji Skolibrovi ulici. Po prihodu Nemcev so jim le-ti zasedli del hiše in ga preuredili v zobno ambulanto, v kateri sta delala en bolničar in dva zobozdravnika.

16. aprila 1941 so ponoči trije vojaki in en kulturbundovec aretirali Viktorja Gorjupa, Zmaginega očeta. Aretacije se Zmaga Nardin prav dobro spominja: »Ob enajstih zvečer sem zaslišala zvonjenje. Mama in oče sta bila že v postelji. Mislila sem, da me starša kličeta spat. S puškinimi kopiti so nato razbijali po vratih. To je bil izredno grozen občutek. Šla sem odpret. Vojaki so vdrli v sobo do očeta in mu povedali, da je aretiran in da mora z njimi. Oče si je oblekel novo obleko. Nato smo se z njim objeli in vojaki so se za trenutek obrnili k zidu. Očeta so odpeljali, nismo vedeli, kam. Naslednje jutro smo izvedeli, kdo vse je še bil aretiran poleg mojega očeta. V Ormožu v hiši smo ostale mama, sestra Saša in jaz.«

Slika 5: Izseljenci iz Ormoža v Ljubljani leta 1943 ali 1944. (Hrani: Zmaga Nardin, Ormož)

Dan po očetovi aretaciji so prosili zdravnika, ki je delal v zobni ambulanti, naj poizve, kam so ga odpeljali. Ugotovili so, da je bil njihov oče z drugimi aretiranimi v ptujskih zaporih. Tam ga je obiskala tudi žena Marija, Viktor ji je povedal, da so jih v zaporu pretepali. Nato so jih 1. maja odpeljali v zapore na Borl, kjer so zaporniki spali v hlevu na slami.

Medtem so bile njegova žena in hčerki v hišnem priporu v Ormožu, vendar so ga kljub temu obiskale. Od daleč so opazovale njega in druge moške, ko so hodili po vodo. Enkrat jim je stražar dovolil, da se jim tudi približajo. Takrat je oče povedal: »Govori se, da nas bodo selili. Prodaj kaj, če moreš.« Povedal jim je tudi, da so jih Nemci poniževali, najhuje pa so delali z židi.

5. junija 1941 je oče prišel peš domov z Borla. Naslednji dan zjutraj so jim zaklenili hišo in morali so

²⁷ Prav tam, str. 57.

²⁸ Prav tam, str. 59.

²⁹ Izjava gospe Ljubomire Skolibler.

³⁰ Pogovor z gospo Zmago Nardin, Ormož.

na vlak za Ljubljano (že pred tem so se odločili, da gredo k sorodnikom v Ljubljano – duhovniki in učitelji so se namreč lahko sami odločili, kam bodo odšli). 6. junija se je tako Zmaga s svojo družino poslovila od doma z besedami: »Pridemo še nazaj.« Do vlaka jih je spremljal stražar. Bili so oseba z enim kovčkom. Odšli so v Ljubljano k sorodnikom, ki so bili delavska družina. Velikokrat so bili lačni, saj v mestu ni bilo veliko hrane. V Ljubljani so bili do konca vojne. Tam je gospa Zmaga marca 1944 maturirala na učiteljskišči.

Preživljala se je tudi tako, da je pomagala tujim družinam in si tako prislužila kosilo. V počitnicah je varovala otroke.

Po končani drugi svetovni vojni sta Zmaga in njen oče Viktor prišla 1. junija 1945 v Ormož pogledat, v kakšnem stanju je njihova hiša. 16. maja 1945 se je nato cela družina Gorjup vrnila domov v Ormož – tako, kot so si obljubili ob odhodu. Njihova hiša ni bila poškodovana, vendar v njej ni bilo nič uporabnega.

Slika 6: Srečanje nekdanjih aretirancev ob desetletnici, 16. aprila 1955 v gostilni Grivec. Na fotografiji stojijo z leve proti desni: trgovec Franc Šumak, Viktor Gorjup, Ivan Rakuša in Boris Polak. Sedijo od leve proti desni: Marija Rojs in Jelica Veselič. (Hrani: Zmaga Nardin, Ormož)

Zgodba družine Grivec³¹

Milan Grivec se je rodil 27. maja 1926 v Ormožu na današnji Kolodvorski cesti 13. V osnovni šoli na Hardeku je končal pet razredov, nato je šolanje nadaljeval v gimnaziji v Mariboru. Čas druge svetovne vojne je bil za družino Grivec čas hude preizkušnje. Milanovega očeta Stanka, izkušenega trgovca, so Nemci aretirali že 16. aprila 1941 in ga zaprli na Borlu, kjer je ostal do 2. julija. Takrat so bili tudi ostali člani družine Grivec deležni ukrepov novih oblastnikov. 2. julija 1941 ob pol šestih zjutraj je namreč po njih prišla nemška policija in en ormoški

kulturbundovec. Odpeljali so Milana Grivca in njegovo mamo Marijo. V 10-15 minutah sta morala pospraviti svoje stvari in zapustiti svoj dom. Milan Grivec je lahko nesel zraven samo violino, na katero je igral že sedem let (leta 1942 je violino prodal za hrano v Srbiji). Od doma so morali peš do nekdanjega prosvetnega doma (današnjega Doma kulture). Tam so jih čakali kamioni in jih odpeljali v Maribor v Melje. Očeta Stanka Grivca so z Borla prepeljali v Maribor. Nato je sledil transport v Srbijo – najprej čez Zagreb, Slavonski Brod, Bosanski Brod, Sarajevo, Čačak, Kraljevo, Ruža. Tam so izstopili, na njih pa so že čakali kmetje z vozovi. Bili so izseljeni v malo vasico med Kragujevcem in Kraljevim. Tja so jih pripeljali iz Ruže. Najprej so prišli v neko gostilno, kjer so mami in očetu dali sobo, Milan pa je spal pod biljardno mizo. Tam so jih lepo pogostili, potem so mesec dni prebivali v trgovini.

Za njimi je kasneje prišla tudi Milanova sestra Inka s svojo dve leti staro hčerko. Inka je bila učiteljica, ki se je v Ormožu zaljubila v pravoslavnega prometnika. Med aretacijo Grivčevih je ni bilo v Ormožu, vendar je potem prišla za njimi v Srbijo. Šla je na vlak proti Zagrebu. Tam je prišla na vlak policija. Ugotovili so, da je njen mož pravoslavne vere in jo aretirali ter odpeljali v Jasenovac. Tam je prebila 6 dni. Določena je bila za streljanje. Ko je prišla na vrsto, je prišel do nje nekdanji prometnik v Ormožu, ki jo je prepoznal in rešil. Takrat je šla za svojimi domačimi v Srbijo in jih tam komaj našla. Vsi skupaj so se nato preselili v šolo – sestra je imela garsonjero pri učiteljici, oče, mama in Milan pa so prebivali v eni sobi. Tam so živeli skoraj 2 leti in pol, nato se je šola širila in so se morali preseliti na kmetijo. Pomagali so lastnikom, ki so jih lepo sprejeli in bili vedno v dobrih odnosih z njimi. Na tej kmetiji je bil Milan do septembra 1944.

Takrat so Slovenci, izseljeni v Srbijo, dobili informacijo, da se v Beogradu formira slovenski bataljon, ki je namenjen v Sremski Brod. Milan Grivec se je prijavil in šel v Beograd. Tam so čakali približno deset dni, potem so šli v Sremski Brod, kjer je bil od novembra do aprila naslednjega leta. Čas do konca druge svetovne vojne je preživel na fronti in doživel marsikaj hudega.

Junija ali julija 1945 so se Grivčevi vrnili v Ormož in našli svojo hišo na današnji Kolodvorski cesti 13 v zelo slabem stanju.

³¹ Pogovor z gospodom Milanom Grivcem, Ormož.

Zgodba Ivana in Marije Rojs ter Martina in Ljubomire Skoliber, rojene Rojs³²

Ivana³³ in Marijo³⁴ Rojs je aretirala gestapo v noči s 16. na 17. april 1941. Na poti od današnje Ptujске ceste do občinske zgradbe v mestnem jedru, pred hišo dr. Majeriča, je neznani storilec v temi Ivana Rojsa tako pretepel, da se je na občini nezavesten zgrudil. Ivana in Marijo Rojs so odpeljali v ptujske zapore. Tam sta ločeno prebila pet tednov in bila potem premeščena na Borl. 17. aprila 1941 so Nemci aretirali še Martina Skolibra, ga najprej zaprli ormoškem prosvetnem domu, nato pa tudi njega najprej odpeljali v ptujske zapore in nato na Borl.

³² Pogovor z gospo Ljubomiro Skoliber, rojeno Rojs, Maribor.

³³ Ivan Rojs se je rodil 15. decembra 1875 na Flekušu v fari Svetega Jakoba v Slovenskih goricah kot sin viničarja in tkalca Franca Roisa. Njegov oče je bil Francoz, vojak iz leta 1812, ki se je kot begunec naselil v Sloveniji. V družini je bilo šest otrok. Ivan Rojs je v letih 1881/82 obiskoval dvojezično šolo pri Svetem Jakobu, po preselitvi staršev v Poličko vas v fari Jarenina leta 1882 pa je v Jarenini štiri leta obiskoval ljudsko šolo. Kot najboljši učenec je prejel zlati cekin. V letih 1894/97 je bil v službi v nemškem kazinu, kjer se je naučil brezhibno govoriti in pisati nemško ter bil tudi bibliotekar. V času prve svetovne vojne je bil vojak in je nosil označbo P. V. (politisch verdächtig – politično sumljiv). V vojaški službi je bil od jeseni 1896 do jeseni 1899. Nato je dvanajst let služboval pri orožništvu ter se leta 1912/13 upokojil. Leta 1905 se je v Svetem Lovrencu na Pohorju poročil. Leta 1913 je postal tajnik Geršakove posojilnice, prevzel je tudi posle kletarstva v gostilni pri Kletarskem društvu. Leta 1911 je od tašče Neže Lorber prevzel tri orale zemljišča pri Svetem Križu, leto kasneje je odkupil parcelo in tam zgradil vilo. Leta 1919 je kupčeval z vinom in kupil hišo z gospodarskim poslopjem ter 40 arov velik sadovnjak. V hiši je bila pekarna s klasično pečjo na trdo gorivo. Leta 1925 je Ivan Rojs postal član Radićeve Hrvatske seljačke stranke. Na začetku leta 1926 je ustanovil Kmetško hranilnico in posojilnico ter bil njen tajnik in blagajnik. Ivan Rojs je umrl od kapi 14. avgusta 1955 na svojem domu v Ormožu. (Izjava gospe Ljubomire Skoliber, Maribor.)

³⁴ Marija Rojs, rojena Lorber, se je rodila 5. julija 1883 pri Svetem Križu (Rogaška Slatina) kot nezakonska hči Neže Lorber in nemškega arhitekta Ludviga Miglitscha. Marija se je v krojaškem salonu Kert v Rogaški Slatini izučila za šiviljo. Do poroke leta 1905 je pri uglednih družinah šivala oblačila, osebno in posteljno perilo. Ko sta se Ivan in Marija Rojs preselila s Svetega Lovrenca na Pohorju v Ormož, je v času vojne opravljala njegove posle v posojilnici in Kletarskem društvu. Bila je zavedna Slovenka, odlično pa je obvladala slovenski in nemški jezik. Rodila je 4 otroke, 2 sinova in 2 hčeri. Bila je dobra gospodinja. Ko so se iz stanovanja preselili v hišo, je obdelovala njivo, vrt, redila svinje, zajce in perutnino. V letih 1926–1929 je vodila Glavno tobačno zalogo, dovoljenje za prodajo cigaret je obdržala do leta 1941. Cigarete so se prodajale v lokalu pekovskih izdelkov. Po vrnitvi v Ormož, maja 1945, se je ponovno lotila reje svinj, zajcev in perutnine. Umrla je 30. marca 1968. (Izjava gospe Ljubomire Skoliber, Maribor.)

Njegova štiri mesece noseča žena Ljubomira³⁵ je bila maja 1941 prav tako odpeljana na Borl, kjer je v enem izmed hlevov borske graščine ležala na betonu, pokritem s slamo. Iz borskih zaporov so bili Martin in Ljubomira Skoliber ter njeni starši kasneje poslani nazaj domov v Ormož, kjer so ostali 14 dni. 24. julija 1941 pa so jih transportirali najprej v Maribor, kjer so jim pobrali vso zlatnino. Sledila je pot skozi Zagreb in Slavonsko Požego v Vrginmost v bližini Slunja. Ko so ustaši pravoslavce privabili v cerkev pod pretvezo, da jih bodo prekrstili, so vse pobili – Ivan Rojs pa je dobil nalogo, da jih pokoplje. Konec avgusta 1941 jih je znanec Jože Bedenik sprejel pod svojo streho na Strmcu pri Petrijancu, deset kilometrov od Varaždina. Sredi oktobra so se preselili v Varaždin. Vsak se je moral znajti po svoje. Hrano so jim s čolnom čez Dravo pošiljali starši Martina Skolibra. Na začetku maja 1945 so se vrnil v Ormož v uničeni dom, vendar brez Martina Skolibra. Na oknih je bila namesto šip lepenka, kuhinja je bila brez zidanega štedilnika, sobe brez lončenih peči.

Od izseljenega Ivana Rojsa je za leti 1941 in 1942 v Zgodovinskem arhivu na Ptuj uhranjena kopija in prepis njegovega dnevnika in prijava zločinstev, ki jim je bil priča v Bosni³⁶. Prijavo je oddal po vrnitvi domov, 7. julija 1945, Mestnemu poveljstvu NM Ormož. Prijavo je vložil proti železničarju I. Beljanu, nazadnje starujočem v Karlovcu, I. Klemeniču, mesarju in leta 1941 županu v Vrginmostu v Kordunu ter I. Spreitzu, državnemu logarju zaradi zločinov masovnega mučenja in pokola, omejitve osebne svobode, rop, tatvine, požiga in veleizdaje. 1. ali 2. avgusta 1941 je namreč imenovani Ivan Rojs skupaj z ženo Marijo, zetom Martinom Skolibrom in s hčerko Ljubomiro Skoliber ter z drugimi Slovenci kot

³⁵ Ljubomira Skoliber, rojena Rojs, se je rodila 24. januarja 1919 v Ormožu očetu Ivanu in mami Mariji. Osnovno in meščansko šolo je obiskovala v Ormožu, dvoletno trgovsko šolo pa v Čakovcu. Nato je bila 9 mesecev na izpopolnjevanju nemškega jezika pri šolskih sestrar v St. Veitu am Vogau pri Strassu v Avstriji. Julija 1938 je nastopila službo kot dnevničarka zvaničnica na sodišču v Dolnji Lendavi. Delala je na zemljiški knjigi. Leta 1939 je bila premeščena na okrajno sodišče v Ormožu. Poročila se je 2. junija 1940 z Martinom Skolibrom. Po drugi svetovni vojni se je vrnila v opustošeno hišo v Ormožu. Po ostrem sporu s pristojnimi so ji dodelili sobo in kuhinjo v prvem nadstropju današnjega zobozdravstvenega doma. Prejšnji lastnik zgradbe je bil Nemec dr. Heiss. Ko so ji stanovanje odpovedali, jo je pod streho vzel njen stric Karl Rojs. Kasneje se je s svojim pohištvo namestila v stanovanje svojih staršev, pozneje pa pobegnila k sestri v Rogaško Slatino. Po očetovi smrti leta 1955 je podedovala njegovo polovico nepremičnin. Leta 1959 so jima z mamo nacionalizirali hišo, ki jo je kasneje uspela obdržati. (Izjava gospe Ljubomire Skoliber, Maribor.)

³⁶ ZAP, Kulturno prosvetna dejavnost Ptuja, škatla št. 2, Ivan Rojs: Prijava zločinstev.

izseljenec prispel v Vrginmost v Kurdunu. Prevzel jih je takratni župan Klemenčič. Vojaška posadka v mestu je bila italijanska, ko pa je le-ta okoli 10. avgusta mesto zapustila, so oblast prevzeli ustaši³⁷ in takrat se je začelo preganjanje pravoslavnih prebivalcev. Takoj za prvo nedeljo so okrivljeni z ustaši vred sklicali vse okoličane pravoslavne vere na prekrščenje v Vrginmost. Pozivu se je odzvalo okrog tisoč ljudi obojega spola, mladih in starih v narodnih nošah in s hrvaško zastavo na čelu. Prepevali so domoljubne pesmi. Stari in mladi moški so bili pozvani na zbor v Sokolski dom, kjer so jih zadržali čez dan in noč, drugi dan, v ponedeljek, pa so jih z avtomobili zastražene odpeljali v pravoslavno cerkev na Poposko, kjer so jih do zadnjega pobili. V noči z nedelje na ponedeljek so okrivljeni s pomočjo ustašev prikazali napad na železniško postajališče Črevar-Selo. Uslužbenec postajališča je bil I. Beljan, s puško v roki sta mu pomagala tudi njegov 18- do 20-letni sin in logar Spreitz. Klemenčič pa je kot župan vse skupaj vodil. Pri tem napadu je bilo polovljeno in pobito vse prebivalstvo Črevarjevega sela – moški na kraju samem, ženske z otroki v nekem kamnolomu v bližini Vrginmosta. Ivan Rojs je bil skupaj s tremi Slovenci priča tega pokola. Dobili so tudi nalogo ubite pokopati, kar so tudi storili. Poveljnik ustašev, ki je izdal nalog za pokol, jim je ob tej priložnosti dejal: »Slovenci, vidite, kako se čisti Hrvatska.« Pobitih je bilo 400 – 500 ljudi, ostali so zbežali v gozd. Beljan, Spreitz in Klemenčič so si delili plen, vse govedo so nagnali na velik travnik in razdelili med ustaše in zanesljive ljudi v bližini.

Ivan Rojs je v svoji štiriletni emigraciji prišel v stik tudi s pričami pokola v Bosanski Krupi, kjer je bilo, po njegovem mnenju, pobitih okoli 20.000 ljudi, v Petru Varadinu pa okoli 6.000 ljudi pregnanih in pobitih.

Iz njegovega ohranjenega dnevnika smo zapisali nekaj odlomkov³⁸, ki pričajo o tedanjem dogajanju. Gre za dobesedni prepis, zato ponekod manjka tudi kakšna črka ali beseda. V prvem odlomku je omenjena izselitev Ivana Rojsa in njegove družine ter njihov prihod v Vrginmost, naslednji odlomki govorijo o poboju prebivalcev, zadnji pa o odhodu iz Vrginmosta.

Slika 7: Ivan in Marija Rojs okoli leta 1909. (Hrani: Ljubomira Skoliber, Maribor)

»Iz barake v Požegi, kjer smo spali dve noči smo bili določeni za Korenice – šestdeset kilometrov stran od železniške postaje nekje v Bosni ali Liki. Ker pa bi Mirica tako oddaljenega transporta s tovornim avtom ali peški nebi prenesla je žena s pomočjo zdravnika dosegla, da smo bili poslani v Vrginmost v Korduno, ki leži na železniški postaji nedaleč od Gline in Topolskega. Tja smo dospeli 4. avgusta 1941 zarano zjutraj. V mestu se je nahajala Ital. posadka, ki pa je nekaj dni po tem bila zamenjana z Ustaši. Z nami v istem živinskem vagonu so bili Turkovi iz Ormoža, Hanželičevi iz Hardeka, Jožko Sever iz Ormoža in Lamprehtov iz Sv. Lovrenca na Pohorju. Porazdelili so nas po hišah mestjansko pravoslavne vere. Mi štirje to je jaz, žena, Mirica in zet smo bili dodeljeni v hišo pravosl. trgovca Gjura Črevar. Bili so to dobri ljudje, toda vsi prestrašeni in nekako zamišljeni. Vsled tega niso nič kaj skrbeli za našo prehrano. Kupovali smo si sami redno meso, ki je bilo, poceni in po večerih kuhali pri Lamprehtovih z svojo kuhinjo. Stanovali so namreč v neki večji ... trgovski hiši, koje lastnik Srb je bil takrat baje že interniran, če ni pobegnil. In tako je bila hiša prazna, dočim trgovsko skladišče nabito polno z raznim živežem in sodi rakije in slivovke. Tudi živina je še bila pri hiši kot voli, krave, svinje in perutnina. Vrt je bil obdelan in na njivah pšenica požeta ter krompir, koruza in fižol v rasti. Na dvorišču je bilo zloženih precej bukovih drv. Največ pa spravljениh na kolodvoru, za več sto tisoč dinarjev. Martinek /zet/ je dobil takoj prve dni

³⁷ Ustaši so bili pripadniki hrvaške organizacije, ki je aprila 1941 prevzela oblast v Neodvisni državi Hrvatski.

³⁸ ZAP, Kulturno prosvetna dejavnost Ptuja, škatla št. 2, Ivan Rojs: Prijava zločinstev.

zaposlenje na občini in potem pri Šumarski upravi.«

»Ta dva zvezana mladeniča star 17 in 18 let sta bila odvedena z ženskami in deco v red u mesto in teh ljudi kasneje nisem videl nikdar več. Vsi so bili poklicani k našemu ljubemu Bogecu v novo presrečno domovino nedolžnih mučencev. Čez nekaj časa smo slišali regljanje strojnic na hribčku v Črevarjevem Selu. Nato nam je bilo zapovedano naj gremo na delo zakopavat mrliče. Ko pridemo do prostranega groba vidimo, da so bili mrličji enajst po številu vsi lepo zloženi v jamo k večnemu počitku. Grob so si reveži sami izkopali in je bil tako prostran, da bi vsaj sto mrličev imelo prostora v njem.«

»Na dne 20. avgusta na eno nedelj so bili vsi okoličani moški in ženske pozvani u Virginmost na prekrščenje. Bilo je tega dne dopoldne, ko se je pojavila na cesti sredi mesta dolga povorka, okrog 800 ljudi če ne več. Na čelu te povorke je korakal moški ... hrvatsko trobojnico. Za njo so korakale devojke, potem žene zatem moški mladi in stari v trostopi. Devojke so popevale »Kora kora za korakom itd.«. Devojke je vodil neki učitelj vsaj meni se je tako zdelo. Po kratkem odmoru so bili moški pozvali v Sokolski dom, ali ženske pa razpuščene.«

»Okrog sedme ure tega dne se prijavi občinski pandur z naročilom, da delavci – Slovenci naj vzamejo lopate in gredo pokopavat mrtve. Tudi jaz sem vzel lopato in šel na delo. Pridružila sta se mi brata Lampreht in neki ledični medicinar cukarpekar iz Maribora. Reklo se nam je naj mahnejo po cesti proti Črevar Selu kar smo storili. Med potjo smo se čudili, ko ni bilo nikjer videti kakega sledu nočnega boja in tudi mrtvih ni bilo nikjer za najti. Tako prikorakamo do že tako imenovane žel. čuvajnice okrog osme ure. Tik čuvajnice na levo se razprostira lep travnik in na tem travniku zagledamo polno človeških trupel. Mislil sem, da tu ležijo mrtveci od nočnega boja za zakopati. Ko si vse to po bliže pogledam vidim v moje začudenje, da ležijo v travi same ženske, med njimi pa se gibljejo sem in tja majhni otroci. Ženske so ležale z obrazom obrnjene proti zemlji, kot mrtva vendar so bile še pri življenju samo zganiti se niso smele, bile so ostro zastražene. Bilo jih je kakih 100 po številu, če ne več. Ni mi šlo v glavo zakaj se ženske niso smele zganiti, ko so njih otroci tako jokali in klicali svoje mamice, da je človeku segalo do srca. Sonce je pripekalo in v tej neznosni vročini, ko je deca plakala, lačna in žejna ter prosila matere za vodo, prinese neki Ustaš čeber vode, da bi napojil deco, a drugi Ustaši se temu protivijo. Usmiljeni Samaritan pa vseeno stopa med gručami sem in tja in napaja deco, nakar se je pomirila. Na moje vprašanje kje naj koplemo grob se mi je reklo, da je grob že izkopen in da naj čakamo.«

»Medtem sem izvedel, da so Četniki v minuli noči napadli žel. čuvajnico in v bližini podžagali žični drog. Beljan, žel. čuvaj in njegov sin, oba Ustaša sta baje sama s puškami oborožena vodila borbo proti številnim Četnikom dokler njima niso prišli Ustaši iz Vrginmosta na pomoč. Čudno se mi je zdelo, da ni bil nikdo ranjen in nikjer znaki kake krvi, ko je čuvaj Beljan trdil, da so Četniki vzeli s seboj vse ranjene in mrtve tovariše. On in sin sta v borbi porabila vse naboje okrog 70, sama pa nista bila ranjena še bolj sumljivo pa se je zdelo »podžaganje« žičnega droga tik zraven čuvajnice, kajti če bi Četniki nameravali narediti kakšno škodo bi to nemoteno lahko storili dalje v stran in sicer bi lahko podrli številne žične droge brez vsake ovire. Tudi progo bi lahko razdrli na bližnji samotni točki.«

»Travniki, kjer so ležale ženske z deco loči mali potoček od travnika na drugi strani. Jelševje na obeh straneh potoka nam je zastrlo prosti pogled na onstran potoka, da bi lahko videli, kaj se tam dogaja. Skozi malo liso pa smo le opazili tam moške postave in slišali smo padati zaporedne strele. Neki Ustaš je opozarjal svoje tovariše onstran potoka naj previdno streljajo, da ne bodo izstrelki zadeli tovariše pri čuvajnici. Prišel sem do spoznanja, da se tam za potokom vrši justifikacija nad ljudmi, koje sem opazil skozi vejevje.«

»Ko smo dobili oblastno dovoljenje za odselitev iz Vrginmosta je ... kot načelnik prigovarjal moji ženi, da naj ostanemo in se preselimo v katero koli prazno hišo v Črevar Selu s posestvom od 30–40 oralov, potrebno živino, orodje, seme, živila itd. Ker pa smo odklonili, ker nismo s kmetije sicer pa bi tudi bilo nevarno zaradi stalnih bojov med Ustaši in Četniki in nam bi bilo težko obdelovati in hasnovati tujo z domačo krvjo oškropljeno zemljo. Četniki bi se kaj lahko nad nami maščevali. Kmalu po ten, ko smo se mi odselili so Ustaši polovili še ostale Pravoslavce tam okrog 73 moške in ženske katere so gnali do globokega studenca zunaj mesta tam so nesrečneži se morali slečiti in sami poskakati živi v studenec, ali pa so jih noter pometali in studenec zakopali. Tako priča Joško Sever. Jaz pa do smrti ne pozabim na pokol Ustaša pred žel. čuvajnico. Slovenci vidite, tako se čisti Hrvatska. Ja, videli smo!«

Zgodba družine Šumak³⁹

Ko se je začela druga svetovna vojna, je gospa Slavica Šumak obiskovala 3. razred osnovne šole. Dobro ji je ostal v spominu večer 16. aprila 1941. Takrat se je namreč njen oče Franc, po poklicu trgovec s Hardeka, s solzami v očeh prišel poslovit v sobo, v kateri je

³⁹ Pogovor z gospo Slavico Šumak, Ormož.

spala skupaj svojim bratom in sestro. Med vrati je zagledala tudi moškega v črni obleki, ki je prišel po očeta – kasneje je izvedela, da je bil to gestapovec. Sama takrat še ni razumela, kaj se dogaja – njena starejša brat in sestra pa sta že vedela, da so očeta aretirali. Mama jih je nato poklicala k sebi in jim povedala, da so ga Nemci odpeljali najprej v ptujske zapore in nato na Borl. Doma so jim zaplenili premoženje (za nadzor so dobili komisarja) in odredili hišni pripor, ki pa ga niso vedno spoštovali. S kolesom so namreč obiskovali svojega očeta na Borlu, ki so ga nato kasneje odpeljali v Rajhenburg (Brestanica).

Slika 8: Transport izseljencev v Vrnjačko Banjo leta 1941. (Hrani: Slavica Šumak, Hardek)

Izvedeli so tudi, da se je pričelo izseljevanje slovenskih družin, zato niso bili nič presenečeni, ko je vrsta prišla tudi na njih. Mama jim je pripravila nekaj stvari, saj so s seboj lahko vzeli samo toliko, kot je vsak lahko nesel. Po njih so prišli s tovornjakom konec junija 1941. Zraven je bil komisar, ki je mami dejal: "Vrednost premoženja, ki ste ga tukaj pustili, boste dobili tam, kamor vas bodo odpeljali." Mama, pogumna ženska, mu je odgovorila: "Kaj mislite, da ne bomo prišli več nazaj? A, bomo šel!" Pred odhodom je odšla še na vrt, tam porezala vrtnice in z njimi okrasila transportni tovornjak. Njihovo hišo so nato zaklenili in zapečatili. Peljali so se skozi Veliko Nedeljo, kjer so naložili še nekaj družin, in nato v kasarno v Melju. Tam so vse skupaj pregledali, jim odvzeli zlatnino, pustili pa samo 500 dinarjev po osebi. Iz Maribora so jih nato odpeljali v Rajhenburg, kjer so srečali tudi očeta. Zgodaj zjutraj so jih poklicali na dvorišče, kjer so nato čakali do večera. Takrat so na vozove naložili prtljago, nanjo posadili še otroke in starce ter jih odpeljali proti železniški postaji v Brestanici. Odrasli so morali peš za vozovi. Prepevali so sokolsko himno in pesem "Zdaj gremo, gremo, nazaj še pridemo". Na železniški postaji v Brestanici so jih naložili v živinske vagone ter peljali z vlakom do Zagreba. Tam se je vlak ustavil in člani Rdečega križa so otrokom delili napolitanke. Proti

jutru so prispeli do Slavonskega Broda in tam prestopili v vagone ozkotirne železnice. Pot so nadaljevali do Vrnjačke Banje, kjer so izstopili.

Na postaji jih je že čakalo veliko ljudi, ki so jih sprejeli v kočije in odpeljali v mesto ter jih vse skupaj nastanili v eno zgradbo – sanatorij Sv. Đorđa. Tam so živeli kot velika družina, saj so imeli tudi skupno prehrano. Med izseljenci je bilo tudi veliko otrok različnih starosti, ki so se hitro navadili eden na drugega. Med izseljenci pa je bilo tudi veliko učiteljev, ki so slovenske otroke začeli učiti srbohrvaščine in jih tako pripravljati na obiskovanje šole.

Gospa Slavica je nato vstopila v 4. razred srbske šole in bila med sošolci zelo lepo sprejeta. Tudi učitelji so bili prijazni, saj so jih nato med počitnicami brezplačno poučevali za sprejemne izpite za vstop v nižjo gimnazijo. Imeli so namreč to srečo, da so lahko v Srbiji nadaljevali šolanje, saj so bili izseljeni v mesto (za razliko od tistih, ki so živeli na podeželju in se niso mogli šolati).

Slika 9: Otroci izseljencev v Sv. Đorđu med drugo svetovno vojno. (Hrani: Slavica Šumak, Hardek)

Prvotno so torej živeli v sanatoriju Sv. Đorđa, kasneje pa so bili razseljeni po vilah – oni so živeli v Vili Stižanka, nato v Vili Olimp. Življenje ni bilo lahko, zato so si pomagali na različne načine. Med drugim se je oče tudi začel ukvarjati s pletenjem steklenic in z drugimi obrtniškimi deli. Poleg tega so hodili h kmetom na delo in dobili živila za prehrano. Osvobojeni so bili leta 1944, takrat so mladi fantje (izgnanci) vstopili v Slovenski bataljon Prve krajiške proletarske udarne brigade in se borili na sremski fronti – med njimi je bil tudi brat gospe Slavice.

Po končani drugi svetovni vojni so se julija 1945 Šumakovi vrnili domov v Ormož, ki so ga zapustili pred 4 leti. Vsako leto 16. aprila pa so se nato sestajali v spomin na aretacije, ki so se v Ormožu zgodile na ta datum leta 1941.

Sklepne misli

Čas druge svetovne vojne je bil tudi v Ormožu (tako kot drugod po svetu) čas hude preizkušnje za posameznike in njihove družine. Nemški oblastniki so izvedli številne ukrepe, ki so vplivali na usodo Ormožanov. Med njimi so bile tudi aretacije in izselitve zavednih slovenskih družin. Prve aretacije so bile na ormoškem območju izvedene v noči s 16. na 17. april 1941. Odpeljali so jih v ptujske zapore in nato na Borl. Kasneje jih je pot vodila v izseljenišstvo. Da zgodbe prvih ormoških aretirancev ne bi ostale pozabljene, so nekatere izmed njih v tem prispevku zapisane in ohranjene za poznejše rodove z željo, da se kaj podobnega ne bi nikoli več zgodilo.

Ustni viri

- Milan Grivec, Kolodvorska cesta 13, Ormož.
- Zmaga Nardin, rojena Gorjup, Ptujška cesta, Ormož.
- Ljubomira Skoliber, rojena Rojs, Livadna 38, Maribor.
- Slavica Šumak, Hardek 2a, Ormož.

Pisni viri

- Zgodovinski arhiv Ptuj (ZAP), Rokopisna zbirka, R-70, Kronika mesta Ormoža.
- ZAP, fond: MOO, škatla 17, ovoj 73, Gospodarstvo in obrt (1885–1940).

Literatura

- Enciklopedija Slovenije. Ljubljana, 1991.
- Enciklopedija Slovenije 2, Ce–Ed. Ljubljana, 1988.
- Enciklopedija Slovenije 13, Š–T. Ljubljana, 1999.
- Enciklopedija Slovenije 6, Krek–Morij. Ljubljana, 1992.
- Ilustrirana zgodovina Slovencev. Ljubljana, 1999.
- Leksikon Cankarjeve založbe. Ljubljana, 2000.
- Kresnik, Zdenka, 2005: Ormož po drugi svetovni vojni, Zgodovinski razvoj mesta med leti 1945 in 1965. Ormož.
- Kresnik, Zdenka, 2006: Ormoške ulice. Zgodovinski zapisi III, Ormož, str. 110–119.
- Mavrič, Irena, 1995: Ptujski okraj med narodnoosvobodilnim bojem 1941–1945. Ptuj.
- Plejňšek, Zdenka, 2000: Življenje ormoških meščanov med obema vojnama. Diplomatska naloga, Maribor.
- Plejňšek, Zdenka, 2000: Skupaj zmoremo več, Utrinki iz delovanja društev v Ormožu med leti 1918 in 1941. Ormož.
- Plejňšek, Zdenka, 2004: Politično dogajanje v Ormožu in okolici med leti 1918 in 1941. Zgodovinski zapisi I, Ormož, 9–17.
- Repe, Božo, 1998: Sodobna zgodovina, Zgodovina za četrti letnik gimnazij. Ljubljana.

- Slovenski bataljon Prve krajiške proletarske udarne brigade, Oris bojne poti in spomini. Ljubljana, 1980.
- Šuligoj, Ljubica, 1988: Ormoški Nemci med obema vojnama. Ormož skozi stoletja III, Ormož, str. 203–231.

Povzetek

Svetovna gospodarska kriza se je v letih pred drugo svetovno vojno odražala tudi v Ormožu. Cene življenjskih potrebščin so narasle, pričela so se graditi zaklonišča, delovanje nemških pristašev pa se je okrepilo. Po napadu Nemčije na Poljsko 1. septembra 1939 so se hitro krčile zaloge živil. Na trgu jih je bilo vedno manj, cene pa so jim vedno bolj naraščale. Zato je bil v Ormožu že oktobra 1939 izvoljen petčlanski odbor za pobijanje draginje in brezvestne špekulacije, ki je vsaj do neke mere zavrl prekomerno naraščanje cen življenjskih potrebščin. Leta 1940 pa je bil nato ustanovljen še preskrbovalni urad za preskrbo prebivalstva z življenjskimi potrebščinami. V tej dobi so ustanovili še občinski odbor Rdečega križa ter odbor Unije za zaščito otrok ter junija 1940 začeli z gradnjo javnega zaklonišča s podzemeljskimi rovi v Mestni grabi.

Po podpisu pristopa Jugoslavije k trojnemu paktu so 27. marca 1941 združene slovenske sile v ormoškem prosvetnem domu (današnjem Domu kulture) pripravile manifestacijo zoper širjenjem nemškega vpliva. V dvcrani so se takrat zbrali vsi zavedni Slovenci, ne glede na strankarsko in ideološko opredelitev. Protestno zborovanje se je nato preselilo na ormoške ulice, čemur so sledili protesti kulturbundovcev.

Oddelki nemške vojske so prišli v Ormož iz Radgone čez Ljutomer v torek pred veliko nočjo, to je bilo 8. aprila 1941. Ormoški kulturbundovci, največ ženske, so takrat pričakali nemško vojsko pred hotelom Rajh. Ko so prišli prvi oddelki, so jih pozdravljali s klici »Heil Hitler« ter jih obsipavali s cvetjem in jim nalivali žganja. Nemški oblastniki so takoj začeli s prvimi ukrepi, med katerimi so najhujše posledice pustile aretacije – na ormoškem območju so Nemci prve izvedli že v noči s 16. na 17. april 1941. Tako kot v drugih krajih so sklenili izseliti vso vodilno in delovno inteligenco ter predstavnike slovenskega kulturno-političnega in gospodarskega življenja. Z moškimi, ki so bili poročeni, so morale tudi njihove žene in otroci. Nemci so jih aretirali večinoma ponoči. Zbirali in zapirali so jih v Prosvetnem domu, od tam pa so jih vozili na Ptuj in na Borl. Pot jih je naprej vodila na Hrvaško in v Srbijo ter v razna taborišča v Nemčiji. Nekateri so se po končani vojni vrnili, drugi nikoli.

človeka. Jaka je bil vojak, njihove zgodbe pa so v zgodovinopisju vse prevečkrat potisnjene v ozadje. Preveč so poudarjeni velike vojskovodje, mali človek pa je pozabljen.

Ukvarjali sva se z zgodbo dveh mladih, nič krivih posameznikov, z eno samo usodo – rodila sta se v času pred drugo svetovno vojno, njuno življenje je vojna usodno zaznamovala in Jakčevo življenje najverjetneje tudi končala. Osnova najinega raziskovanja so bila pisma (skupno 357 pisem), ki jih je Jakec pisal Nadici od leta 1941 do leta 1945 iz nemške vojske. Pisma sva najprej uredili po kronološkem zaporedju. Tista, ki so bila v nemškem jeziku, sva s pomočjo učiteljice prevedli. Prebiranje pisem je bilo sprva naporno, nato pa sva bili presenečeni, kaj vse se je dogajalo vojaku na fronti, o čemer v šoli ne govorimo.

Opis glavnih dveh oseb

Preden preideva v analizo pisem, bova predstavili osebe, o katerih piše ali sprašuje Jakec v pismih. To je nujno potrebno za lažje razumevanje dogajanja v pismih.

Slika 1: Nada Rakuša, velika noč. (Hrani: družina Kovačič)

Nada Rakuša (poročena Kovačič): Nada je bila hči Ferdinanda (1904–1987) in Marije Rakuša (roj. Selmajer, 1905–1948). Rodila se je 14. aprila 1924. 1948 se je poročila z Zlatkom Kovačičem, s katerim sta imela tri sinove: Matjaža, Andreja (Jelkin oče) in Zorana. Po poklicu je bila učiteljica. Umrila je 5. 9. 1995.

Jaka Kegl, roj. 19. 7. 1922: Jaka je bil mlad, prijazen, zvest fant, ki so ga Nemci leta 1941 mobilizirali v nemško vojsko. Bil je slovenske narodnosti, doma v Rabelčji vasi pri Ptujju. Imel je sestro (na sliki desno, katere ime je neznano), s katero se je dobro razumel. Bil je odličen učenec, kar dokazuje njegovo spričevalo iz ptujske realke iz leta 1941. Govoril je tekoče nemško in rusko, v vojski je bil zato tolmač. Zelo rad

je igral klavir⁴ in se ukvarjal s športom, poleti kolesaril pozimi smučal.

Pisma

Pisma sva prebrali in iz pisem izpisali tisto, kar se nama je zdelo najbolj zanimivo in pomembno. Zapisali sva vse datume pisem, ki jih je pisal Jaka Nadici. Vsebine pisem, v katerih opisuje, da jo pogreša in ji ne govori o dogajanju med vojno ampak obuja spomine na trenutke, ki sta jih preživela skupaj, nisva prepisovali, ampak le zabeležili datum. Zavedava se, da mogoče ni najbolj znanstveno pravilno, trdiva pa, da najini izpisi prikazujejo njun odnos skozi njune oči v času druge svetovne vojne. To pa je rdeča nit najine raziskovalne naloge.

Leto 1941

Pisma

Datum ni zapisan – Gornja Radgona: V pismu govori o tem, da mu je dolgčas, v nedeljo je bil pri botri, zvečer pa je prišel v Radgono Rajko. Dobil je pošiljko iz Graza, kitaro. Sprašuje, kako je kaj mama, in če je že bolje z njenim zdravjem. Sprašuje, kam gre v nedeljo, če gre k mami, na Ptuj ali v Purklo. Pravi, da med tednom ne upa iz mesta. Zdaj čaka, da mu pošljejo knjige, da bo lahko študiral.

6. 8. 1941 – Gornja Radgona: Piše Nadici in Ivici: "Z Maksom sediva pri mizi, brez dela, drugi se pa potikajo zunaj na dežju (športne igre). Saj bi tudi midva šla, vendar sva prišla v službo brez jaken. Študirava! Ni nič dela zato je vsem dolgčas. Ostanejo mi le še sanje. Ljuba Nadica! Vem, da je za veliko sreče, potrebnih veliko žrtev. Zato se jih več ne ustrašim, pa naj so še tako velike, samo da vem za koga so. Dobro vem, koliko sreče sem imel, ko sem našel to rdečo rožo, o kateri sem sanjal že toliko časa. Rožo, ob katerem vonju pozabiš na vse skrbi in kjer razločno vidiš pred seboj lepo in srečno bodočnost. Naj mi ves svet poskuša strgati iz rok to cvetko, nihče je ne bo imel, dokler ne bi bilo potrebno zaliti njene korenine z lastno krvjo."

20. 11. – Gornja Radgona: Piše, da je prejšnjo noč na postaji čakal do 11:30 in da je v Radgono prišel šele okrog 12. ure. Sprašuje, ali so že dobili novega predstojnika in ali spi pri Tropperjevih. To ga namreč zdaj zelo zanima, ker je od tega odvisnih mnogo, zanj pomembnih stvari. V Grazu je za mamo kupil steklenico vina in prosi Nadico, naj ji jo odnese. Pozdravlja in sprašuje, kdaj se bosta zopet videla.

23. 11. – Gornja Radgona: Jakec se Nadici

⁴ Pismo iz 16.5.1943, Bärenfels.

zahvaljuje za pismo, ki ga je zelo razveselilo. Sprašuje se, če je res vreden tolikšne ljubezni. Potrudil se bo, da bo in da si bosta ustvarila skupen dom. Ve, da so to zaenkrat le še sanje, vendar se bo potrudil te sanje čim prej uresničiti.

4. 12. – Gornja Radgona: Predvčerajšnjim so (ni navedel imen) imeli v njihovi pisarni »poglavje za sebe«. Nadomeščal je namreč predstojnika, ki je bil ta dan v Grazu na prometnem uradu. Z veseljem piše Nadici, da mu je pred tem prometnik Potsch zaupal, da je Nadica vseč tudi njegovi ženi, zapiše; "gospa je izrazila o tebi, da do sedaj še ni videla nobenega tako pridnega dekleta."

10. 12. – Gornja Radgona: Govori, da pripravljajo drsališče, drsal bo s prijatelji in upa, da se bo tudi Nadica drsala v Ljudskem vrtu.

Pisma iz 16., 18., in 29. 12. iz Gornje Radgone govorijo o tem, da jo pogreša, ne opisujejo pa nobenega dogajanja ali pripetljajev iz vsakdanjega življenja.

Analiza pisem iz leta 1941

Sodeč po pismih, je bil Jakec v železniški službi v Gornji Radgoni, kjer je imel poleg službe čas še študirati. Srečuje veliko prijateljev, saj je blizu doma, od koder dobiva veliko novic. Ker ima veliko prostega časa, tudi pogosto piše pisma. Datuma prvega pisma ni zapisal. S pisanjem je začel v drugi polovici leta. Običajno piše, kdaj pride domov in kaj se dogaja okoli njega. V devetih pismih iz leta 1941 ne piše ničesar o dogajanju v vojni, ampak o dogajanju v službi. Nada je shranila prve fotografije, nekatere so bile posnete tudi pred njunim časom. Jaka je rad kolesaril, kar dokazuje tudi fotografija, ki je bila posneta na "rajži" po Dalmaciji – pred drugo svetovno vojno.

Leto 1942

Pisma

Datuma ni zapisal – Radkersburg, **1. 1. 1942 – Gornja Radgona,**

4. 1. – Gornja Radgona: "Dobil sem prepoved, da bi prišel k tebi in da bi ti pisal."

18. 3. – Gornja Radgona, 25. 3. – Gornja Radgona, 31. 3. – Gornja Radgona, 28. 4. – Gornja Radgona, 6. 5. – Radkersburg, 13. 5. – Radkersburg: "Ljuba Nadica! Kdaj bo prišel čas ko bi lahko pozdravil tudi tvojega očeta! Midva tekmujeva veliko tekmo za tvojo ljubezen!"

20. 5. – Radkersburg, 28. 5. – Radkersburg: »Draga moja! Vsaki tretji teden enkrat – to je strašno redko – sva lahko skupaj srečna! Kmalu bo minilo eno leto, ko

sva se spoznala."

1. 6. – Radkersburg, 19. 6. – Radkersburg, 24. 6. – Radkersburg: "Imava prvo obletnico."

27. 6. – Gornja Radgona: Omeni svoje prejšnje zveze.

2. 7. – Gornja Radgona: Dogovorita se za srečanje

9. 7. – Gornja Radgona, 13. 7. – Gornja Radgona, 19. 7. – Gornja Radgona, 1. 8. – kraj ni zapisan, 8. 8. – kraj ni zapisan, 24. 8. – kraj ni zapisan, 14. 10. – kraj ni zapisan: "Moja ljuba Nadica! Včeraj sem dobil pismo iz Dunaja v katerem je pisalo, da sem iz železniške službe odpuščen. Dobil sem vpoklic v vojsko. Dolgo verjetno ne bo trajalo, ker imam že v roki vojaško prepustnico/izkaznico. Verjetno bo trajalo en mesec. Ne vem, kdaj ti bom lahko ponovno pisal ..."

24. 10. – kraj ni zapisan: "Ljuba moja Nadica! Že tretji dan sem v vojašnici. Lepo pot smo imeli, s prijatelji smo peli in se iz domovine podali v neznano. Naša pot je šla preko Šentilja, Maribora v Klagenfurt (Celovec)-tu smo videli Vrbsko jezero(Wörthersee) – Villach (Beljak), čez širno Koroško in Tirolsko, švicarsko mejo, Bodensko jezero (Bodensee), še tri ure z vlakom in bili smo na cilju. Cela vožnja je trajala 2 dneva in dve in pol noči. Ni nam bilo dolgočasno, ampak smo že čutili domotožje. To si lahko misliš, tako bo, dokler se ponovno ne bova videla. Dobili smo že uniformo, zdaj smo pravi vojaki. Počasí se vživljamo, težko je, če pustiš daleč vstran ljubljeno osebo. Rad te imam. Sklenil sem, da sem našel ženo, ki jo ljubim in ki jo bom skušal osrečiti. Vem, da me tudi ti ljubiš, glede tega si več ne delam skrbi. Midva sva danes bolj kot kdajkoli prej prepričana, da naju čaka srečno življenje. Včeraj sem ti pisal nekaj kartic, da boš vedela, kje tvoj Jakec služi kot vojak. Upam, da ti bodo vseč, sicer si vse te stvari v mestu še nisem ogledal. Nismo še imeli izhoda, ker smo šele danes prvič oblekli uniforme, ker še nismo dobili izkaznic in, ker še nismo vadili izkazovanja časti. Vendar še bomo, najpozneje v 3-4 tednih bomo prišli v Francijo in se dalje izobraževali. Pri nas je vse v redu. Hitro se znajdemo. Velikokrat je v življenju vojaka tudi lepo, takrat ko pojemo, velikokrat je tudi zanimivo, ker vsakdo misli na svojo domovino in ljubezen, ki jo je moral za kratek čas zapustiti. V moji sobi so trije iz Spodnje Štajerske. Danes smo že dobri prijatelji. Dolgčas mi ni, ko bi le od tebe večkrat dobil pismo. Pojdi prosim ob priložnosti k mojim staršem. Zelo bosta vesela, saj veš da sva oba, jaz in sestra zdoma, zato jima je zelo hudo in ju skrbi. Če boš šla na obisk bo šla s tabo tja tudi moja duša. Ne pozabi pisati. Zelo je že pozno. Moram se pripraviti za spanje in še opraviti nekatere stvari.

Prisrčne pozdrave in veliko poljubčkov ti pošilja tvoj

Jakec."

NASLOV: Vojak Jakob Kegl, J.E.B. 75 Hindenburg Kaserne, Onaueschingen/Baden

30. 10.: "Oprosti mi moja ljuba žena, da ti včeraj nisem pisal. Ravno ko sem začel pisati, sem dobil povelje obiskati tovariša v lazaretu, ki ne ve niti besede nemško."

31. 10., 1.11.: "Pišeš mi, da si kupila zemljevid, da bi lahko spremljala moje potovanje, vendar nisi našla DONAUESCHINGEN. Seveda ljuba moja, saj je samo malo večje mesto od Ptuja –verjetno tako mesto ni na zemljevidu. Vendar sedaj boš morala z prstom iskati dalje, kajti kmalu se bomo preselili. Jutri gremo v smer Francija - Atlantski ocean."

4.11.: "Draga Nadica! Končno sem prišel k temu, da ti napišem nekaj vrstic. Vožnja iz Donaueschingena v Francijo je trajala skoraj dva dneva in eno noč. 2. novembra zjutraj smo odšli iz Donaueschingena. Ponavadi smo zvečer zelo utrujeni. Postal sem pravi vojak. Vse je drugače. Sem sin očeta, ki je več dni zdržal brez hrane. Vem, da je sedaj povsod tako, vendar ne želim, da drugi trpijo lakoto. Do sedaj še nismo imeli izhoda in mislim, da ga tudi ne bo tako kmalu."

5.11.: Pismo staršem: "Dragi! Končno sem prišel do tega, da tudi vam pišem. Oprostite mi, vašega naslova do sedaj nisem vedel. Naslov mi je dala Nadica. Gre mi tako, kot se pač vojaku godi. Disciplina, učenje in vse ostalo kar spada zraven. Na veliko sem že navajen, zaradi stroge discipline v kolegiju, saj sem že od 12. leta dalje samostojen. To mi koristi sedaj, ko sem tako daleč od domačega kraja. Izbral sem si svojo družico, to je Nadica. Ljubim jo in ljubil jo bom do smrti. Njej sem prepustil svojo dušo. Tudi Nadica me ljubi, o tem me je prepričala v času odkar se poznavata. In jaz sem srečen, da imam to pridno, dostojno dekle, ki me je pripravljena spremljati skozi življenje. Za to srečo se zahvaljujem vama starša. Vedno vama bom hvaležen. Ko bo enkrat konec z služenjem vojaščine bom dalje študiral, da bom lahko uresničil svoje cilje. Njeno življenje ne sme poznati težkih ur. Doma me čaka dekle, ki jo z vso dušo ljubim in s katero si želim ustvariti skupno življenje. Njena ljubezen me bo pripeljala nazaj v domovino. Kje se nahajam, ne smem nikomur povedati, oz. pisati, vendar mi gre dobro. Vse bo minilo, vsaki dan mislimo na vse, ki so nam dragi, to nas tolaži. Ostanite mi vsi zdravi. Jaz sem zdrav, kot vedno, nimam časa biti bolan. Od daleč vam pošiljam pristrčne pozdrave, vaš Jaka"

6. 11.: "Kaj vse sem včeraj in danes doživel, zelo veliko, vendar ti tega ne morem povedati. Povedati ti moram, da se dame tukaj zelo šminkajo in šemijo ter se čudno oblačijo."

9. 11.: "Vedno moram biti na straži ali se kaj novega naučiti."

10. 11.: "Danes imam sobno redarstvo."

11. 11., 15. 11.: "Ne piši več vojak ampak samo ime in številka vojne pošte."

16. 11., 18. 11., 19. 11.: "Danes je ravno en mesec od takrat, ko sem bil zadnjič doma."

20. 11.: "Danes je en mesec odkar sva se poslovila."

23. 11.: "Tukaj je zelo mrzlo. Že en teden imamo sneg."

25. 11., 27. 11., 29. 11., 1. 12., 8. 12., 9. 12., 16. 12., 25. 12., 31. 12.

Slika 2: Jaka Kegl v vojaški uniformi. (Fototeka)

Analiza pisma iz leta 1942

Na začetku leta je dobil prepoved potovanja in pisanja, kar je trajalo do srede marca. V pismih, ki jih piše marca prvič govori o tem, da Nadin oče ne odobrava njune zveze in da se mu zdi, da tekmujeta za Nadino ljubezen. Maja je dobil v službi dovoljenje za izhod vsak tretji teden. 24. junija sta imela prvo obletnico njune zveze. Takrat je Jakec prvič pisal Nadici pismo v nemškem jeziku, zato ga nisva prepisovali, ampak skenirali. V njem izreka svojo ljubezen do Nadice, ki mu pomeni vse na svetu. Julija sta se dogovorila za srečanje v Radgoni. Jaka je vedel, da lahko v kratkem pričakuje vpoklic v vojsko. To se je zgodilo 14. oktobra. Čez deset dni je pisal, da je že od 21. oktobra v vojašnici. Podrobno je opisal pot, po kateri so se vozili dva dni in dve noči, ko so naposled prispeli v Donaueschingen in nove vojake opremili z uniformami.

Kmalu so jih poslali v Francijo. Vojaki so bili na poti zelo utrujeni. V pismih ni zaslediti podatka, v katero vojašnico v Franciji so jih poslali. Da je vojna cenzura delovala, je razvidno iz pisma, saj marsičesa ni smel zapisati. Konec meseca novembra je zapadel sneg.

Jaka opisuje mraz v pismih kot novo nadlogo vojakov poleg zmerne lakote. V pismih ob koncu leta ne poroča o predvidenih premikih ali o življenju v vojašnici in na fronti, ampak je moč čutiti že praznično razpoloženje. Jaka opisuje, kako se že vsi veselijo bližajočega se božiča ter prosi Nadico, naj obišče njegove starše, ki bodo zelo veseli njenega obiska..

Leto 1943

Pisma

31. 1. 1943 – Donaueschingen, 5. 2., 8. 2.: "Šele danes sem dobil kartico iz 24. 1. pismo iz 27. 1 in dve kartici iz 3. 2. Danes zjutraj bomo prišli iz Donaueschingena v Konstanz ob Bodenskem jezeru. Tu bomo samo nekaj dni, ko nas bodo ponovno premestili."

17. 2.: "Jutri, vsaj mislim, bom dobil novo vojaško številko. Kot bo le mogoče, ti jo bom sporočil, draga moj Nadica, da mi boš lahko pisala."

21. 2. – Lotz: "Lotz, zadnje večje mesto pred Varšavo. 19. 2. ob osmih zjutraj smo se odpeljali iz KONSTANZA. Nato smo se peljali preko Donaueschingena, Strassburga, Halle Breslan. Iz Litzmanstadta ti nisem utegnil pisati, ker smo takoj odpotovali."

7. 3. Vzhod: "Pred 3 dnevi smo prišli z pohoda (marša), nekaj časa smo preživeli v poljski kasarni. Nekaj dni pa smo sedaj v pravi vojašnici. In danes so nam rekli naj se pripravimo na odhod na fronto. Nastanjeni smo v nekem kraju južno od kraja od Ilmensee. Ponovno mi lahko pišeš, ker sem dobil novo vojaško številko (12761-B)."

14. 3. Felde: "Danes sem prvič preživel dan v bunkerju pred sovražnikom. Tega ti z besedami ne morem opisati. Upam, da si že dobila moje pismo z letalskimi poštnimi znamkami. Piši mi./ .../ "

19. 3. Felde: "/ .../Veselih pesmi tu nič ne slišim v tej širni ruski stepi. Ponovno ti pošiljam 3 letalske poštne znamke. ... Piši mi pogrešam tvoje besede. ..."

30. 3. – Felde: "Ležim v poljski vojni bolnici zaradi močnejše vročine. V 14 dneh bom prišel v domačo vojno bolnico, nato pa k tebi. / .../ Ljuba Nadica, za tvoj skorajšnji rojstni dan, ti želim vse najboljše."

16. 4. – Sudauen: "/ .../Ves čas odkar smo odšli iz Konstanz ne dobim več tvoje pošte. Postopoma bom zdrav – sedaj imam vnete in otečene ustnice. Otekel mi je vrat in kar je smešno kratke lase imam – izpadli so mi. Sedaj smo 3 dni v rezervni poljski vojni bolnici. Čez nekaj dni me bodo verjetno transportirali nazaj v Nemčijo."

30. 3. – Bärenfels: "Pred 3 dnevi sem bil odpuščen iz bolnice. ... Z vlakom smo se vozili 2 noči in 2 dneva čez Grodno, Lochow, Varšavo, Lodz, Glogau, Bischofswerde in Dresden, da smo prišli v zdravilišče Bärenfels. Leži na 600 metrih nadmorske višine med skalami in gozdovi (Erzgebirge). Nahaja se severno od nekdanje zahodne meje od Böhma."

1. 5. – Bärenfels: "Že več kot pol leta se nisva videla. Čez nekaj tednov se bom vrnil. Ustnice so se mi zacelile."

5. 5. – Bärenfels: "Že en teden smo v Nemčiji. Še stalno ti pišem kot iz Rusije, kjer ni bilo ničesar."

6. 5. – Bärenfels: "Zahvaljujem se ti za tvojo karto iz 4. maja. Pošta prihaja vsaki drugi dan. Sedaj sem na počitku nekaj tednov, ki se bodo vlekli. / .../ Tolažim se, da smo ponovno bliže domovini, bliže tebi draga moja Nadica."

8. 5. – Bärenfels: "Kmalu bo minilo 7 mesecev odkar se nisva videla."

9. 5. – Bärenfels: "Danes sem šel na sprehod s tovarišem, v 3 km oddaljeno vas. / .../ Bi šla k mojim staršem po moje modre kopalke in mi jih pošlji. Je že prišla kakšna pošta iz Francije? Sprašujem, ker si mi pisala, da nisi dobila vse moje pošte."

10. 5. – Bärenfels: "Pišeš, da bi rada, da ti pišem na službeni naslov. Vprašanje – od kod/koga si dobila to francosko razglednico na Ptuj. Prosim ne reci mi, da si šla v Francijo gledat, kje vse sem bil, ali?"

14. 5. Bärenfels: "Bil sem pri zobozdravniku, ki mi je zraven zoba izpulil tudi nekaj mesa. Moj dopust je še zmeraj nedoločen. Ob viziti mi je danes dopoldne zdravnik zaukazal, da smem opravljati samo lahka dela. Je Justa dobila kako sporočilo od Francija? Najverjetneje je kje ujet. Pred 2 dnevoma sem dobil sporočilo od prijatelja, da je ranjen in da je en drugi tovariš padel. Ja tako je življenje vojaka."

15. 5. Bärenfels: "Dopoldne opravljam lažja dela, popoldne imam prosto. 3x na teden imamo izhod – nedelja, sredo, petek. Ob torkih in petkih grem k zobozdravniku. Imamo tudi namizni tenis, tudi klavir. Z mano je tovariš iz iste čete kot jaz, ki tudi okreva. Eden pa je iz Cvena pri Ljutomeru, vsi ostali so od drugod. Z vsemi se dobro razumem. Veliko jih je bilo s Ptuja poklicanih nazaj v vojsko."

16. 5.: "Moje zdravje, ki sem ga pustil v ruskih stepah, se počasi vrača. Okrog 3 tedne še bom pri tebi. Pošlji mi moj zvezek z notami za klavir, ki ga imam doma. Pošlješ lahko kot časopis."

22. 5.: "Včeraj sem moral v Dresden k zdravniku. Moje zdravje še zmeraj ni dobro – predvsem srce in živci so šibki. Predvidevam, da bi me morali odpustiti

26. tega meseca."

23. 5.: "Danes je nedelja. Danes zjutraj sem imel spet vročino in pritisk. Vsako noč se sprašujem, kako dolgo bo še trajalo do najinega prihodnjega snidenja."

26. 5.: "Danes nam je bilo povedano, da bomo nekateri 4. 6. v petek lahko odšli. Na to ne dam veliko. Včeraj sem dobil knjigo iz Berlina, ki sem jo že 5. tega meseca naročil. Z mojim zdravjem je ponovno vse v redu."

27. 5.: "Mi smo danes celo popoldne preživeli na športnem igrišču. Če bi nas videl glavni zdravnik, ne bi več bili v bolniškem stažu. Računam, da bom dobil 20 - 25 dni dopusta."

29. 5.: Sprašuje po zdravju Nadičine mame, o kateri je dobil novice, da je zbolela.

30. 5.: "20. junija bo 8 mesecev, odkar sva se poljubila v slovo."

31. 5.: "Danes bi moral priti glavni zdravnik. Ki določi če bom odpuščen ali ne."

1. 6.: "Nedavno so mi kolegi povedali, da se je vame zaljubila sestra, vendar sem ji dal jasno vedeti, da »nema šansa«. Danes ponovno ni bile vizite. O Milanu nič ne vem. Enkrat mi je pisal, da gre domov."

2. 6.: "Odkar sem tu, imam novice s fronte, da je večina mojih prijateljev padla."

3. 6.: "Danes je bil na viziti zdravnik. Zdi se, da se bo najina želja uresničila. Popoldne sem bil v varietetu, zdaj pa grem v kino. Pišeš mi, da si Milana videla doma. Potem je sigurno na dopustu. Mimi mi je danes pisala. V 3 oz. 4 dneh pride domov. Kmalu bodo trije meseci, odkar sem zbolel."

4. 6.: "Nič ne bo to nedeljo oz. ponedeljek z dopustom (počitkom). Imeli smo vizito in nam niso nič obljubili. Naslednji teden bomo šli v Dresden v teater."

5. 6.: "Ves dan smo izvajali različne telesne vaje in sem utrujen. vendar sem v formi. Zdaj je jasno, do 17. junija je povsem izključeno, da bi nas odpustili iz bolnišničnega oddelka, ker so vsa potovanja, ki niso nujna prepovedana."

6. 6.: "Dopoldne sem preživel na soncu, popoldne pa v kinu. Ob sedmih sem bil že v postelji. V torek se moramo izseliti iz te ambulante in se premestiti v drugo poljsko bolnišnico. Kako je doma na Ptuj?"

7. 6.: "Danes je bila ponovno vizita. Preko 50 bolnikov so izpustili. Mene so seveda pustili tukaj. V četrtek bo naša ambulanta razpuščena in bomo šli v Kipsdorf. Moral bom še 2-3 tedne tu počakati. / .../ Hvala bogu, da gre mami na bolje. Če je moja sestra že doma, popazi nanjo, da ne bo spet v kaj zabredla."

10. 6. – Kipsdorf: "Danes so nas premestili v Kipsdorf. Vseposod piše: žvižganje in petje prepovedano. Sicer vojak lahko počne marsikaj, samo ujeti ga ne smejo. Moj tovariš Joško iz Cvena pri Ljutomeru je včeraj odšel domov. Njegova mati je težko zbolela, zato je lahko odšel prej. Danes smo imeli ponovne preiskave. Neki glavni zdravnik Mayer nas je pregledal. Po njegovem bi moral narediti še EKG – temeljito preiskavo srca, kar so mi delali že v Dresdenu."

12. 6. – Kipsdorf: "Danes smo imeli izhod v Kipsdorf."

14. 6. – Kipsdorf: "Včeraj in danes sem bil v kinu. Milan bi rad nekaj časa preživel z mano?"

17. 6. – Kipsdorf: "Pošiljam ti fotografijo. Moral sem se slikati. Jutri bo jih 12 izpuščenih. Nato pa spet sledi zdravniški pregled."

27. 6.: "Ravno sem prišel iz kina. Spet imam vročino."

7. 8., 3. 9.: "Prihodnje dni bo odšel od naše kampanije velik transport okrog 200 mož na fronto. Mene so dodelili k sanitcem, pa zato še ostanem en čas tu, ker še moram obiskovati kurs (tečaj) v mestu Mulhasen."

9. 9.: "Slovo od Mulhansna je prišlo zelo hitro. Predvčerajšnjim je pri Befehlsansgabe (povelju) Špis vprašal, kdo se zna voziti z smučmi. Tri izmed teh, ki smo dvignili roke je izbral, iz kompanije. Včeraj zjutraj smo hodili k zobozdravniku na pregled nato smo oddali svojo staro obleko in vse ostale stvari in prejeli nove. Kratek pozdrav svojim tovarišem in že nas ni videlo oko v stari kasarni. Prijavili smo se na bataljonu sosednje kasarne, kjer je bil sestavljen transport 56 mož in odhod na postajo. 10 minut čez 10 smo se odpeljali iz Mulhansna, kam ne vem. Peljali smo se preko Strassburga, Karlsruhe, Slottgert, Salzburg. Ob 24.30 smo prišli v Atnang Pnelhein, kjer bomo prenočili. Ob kakih šestih gremo dalje. Pravkar smo pojedli večerjo od Rdečega križa. Radoveden sem že, kam nas bodo peljali. Pravijo, da nam ne bo žal, da pridemo na ta kraj."

11. 9.: "Tako sedaj pa smo tu, sem dejal pred dnevi, ko smo dospeli v Riedu v novo kasarno. Prvo uro smo pričeli z sprejemanjem zimske obleke. Torej vsega kar rabiš, da postaneš zimski mož. Nisem popolnoma zdrav. Imam neko kožno bolezen, se mi zdi. Ampak pri zdravniku še nisem bil. Po cepljenju proti tifusu sem dobil par majhnih izpuščajev po obrazu, zdaj me že ves obraz boli, da se niti briti ne morem. Izpuščaji pa so postali veliki. Iztisnil mi jih bo danes mislim da frizer."

16. 9.: "Tukaj ostanem še okrog 14 dni. Po tem ne vem kam bomo šli in kaj se bo z nami zgodilo."

30. 9.: "Sedaj naša kompanija ni več

v naši sobi nas je namesto 6 mož, sedaj 21. Te dni so venomer prihajali iz Dunaja ali te okolice. Nekaj jih je zopet med njimi, ki ne znajo smučati. Ne vem, če jih bodo kakor prve zopet poslali domov. Draga Nada trenutno še ne vem, kako dolgo bomo ostali tu, predvidevano je do 10 ali 15 oktobra morda še dlje."

3. 10.: "Sinoči sem bil do pol devetih na mestnem trgu, nato pa smo šli v telovadnico, kjer smo se znova lahko lepo razkomotili. In tam smo ostali do četrta na dvanajst. Med potjo domov se je v temi tako lepo videlo bliskanje bomb. Ko smo prišli v kasarno smo seveda morali takoj zgrabiti za gasmaske in čelade in ven iz kasarne, do dvanajstih je trajala ta lepa godba. Je pač tako, najprej so nam igrali na mestnem trgu potem pa so se nas še železni ptiči usmilili. / .../ Mogoče bomo počasi prišli na Balkan, so nam rekli ali pa v Alpe."

4. 10.: "Pravijo, da ostanemo približno do 10. ali 15. oktobra v Riedu. Danes smo šli z vozom po smuči. Jutri jih bomo upam prejeti. Potem pa mislim, da bomo šli v kratkem v Alpe."

6. 10., 11. 10.: "Danes smo zjutraj oddali svoje škornje in dolge hlače v zameno pa smo dobili planinske čevlje in smučarske hlače. Sedaj nas mislijo naložiti na vlak, mogoče v živalske vagone tega ne vem."

14. 10.: "Draga počasi se poslavljamo od Rieda. Kdaj točno odidemo ne ve živa duša pri nas."

Škoda, da moramo od tod, saj sem tu preživel lepe dneve. Medtem, ko sem pisal pisemce, sta po mene prišla dva tovariša, in sem moral z njima v mesto. Bilo nas je skupaj okrog 30 Slovencev. Naredili smo si prijetne urice. Veš, da smo že vsi pripravljeni na zadnjo bitko pred odhodom domov."

15. 10.: "Jutri ljubica moja namreč gremo. Danes zjutraj pri jutranjem apelu so nam prečrtali povelje za marš. Jutri zjutraj od 7h pa do 5h zvečer bo nakladanje celega transporta. Ob 7h zapustimo naše barake. Najprej namreč pride na vrsto naša kompanija, nato pa ostale. Ob ¾ na 6 zvečer pa bomo odrinili odtod proti Rusiji. Hočejo nas oborožiti od nog do glave in prav tako so nam obljubili da nas bodo preskrbeli. Sedaj je čas, ko nam bodo zopet rekli, sedaj je čas, ko se moramo boriti za svoje življenje."

16. 10.: "Torej danes smo že ves dan na nogah. Ponoči ob enih smo morali vstati in iti iz kasarne, danes zjutraj pa smo tudi že ob petih vstali. Ob pol sedmih smo šli na postajo z vsem kar mam za seboj v Rusijo in ob sedmih se je pričelo nakladanje. Vozove smo si lepo okrasili s cvetjem in zelenjem, da nam ne bo še bolj pusto. Opoldne smo prišli okrašeni z cvetjem v kasarno nazaj k obedu."

17. 10.: "Včeraj popoldne ob dveh je prišel vodja, kakor sem ti že poročal, ta nam je držal nagovor in apeliral pri tem našo hrabrost, zvestobo in naše zmožnosti češ, da smo bili zbrani iz vseh vrst nemške vojske za naloge, ki nas čakajo. Nato smo korakali v dolgih kolonah proti kolodvoru - ko nam je zaželel še mnogo sreče in skorajšnji povratak v ljubo domovino k svojim dragim. Spremljala nas je vojaška godba iz Welsa. Vsepovsod je bilo polno ljudi, vsepovsod je bilo polno jokajočih, solznih oči. Gotovo so mislili na svoje, ki so morda nekoč tako korakali veseli, pa se morda niso več vrnili. Ob šestih smo se poslovili od Rieda. Zbudil sem se ob petih v St. Poltnu pred Dunajem. Sedaj se vozimo zopet novim doživljanjem naproti."

18. 10.: "Danes se že ves dan vozimo. V Rahbornu smo se zbudili, tu smo tudi precej dolgo stali. Nek tovariš je zagledal oljenko (luč) v kretnici. Hotel jo je seveda organizirati, pa so ga na žalost ersenpanerji pri tem delu opazili in jo je moral nesti nazaj. To je bil cirkus, kako so železničarji kričali »sabotaže, sabotaže!«. Tekom dneva smo si že preskrbeli dve oljenki, tri cilindre in ¾ litra petroleja. Okrog tretje ure popoldne smo prišli na Poljsko pri Gnasehinu. Ravno se vozimo skozi Čenstohovo, ki ti bo morda znana iz zgodovine. Eno postajo pred Čenstohovo so prišli mali poljski fantje in od njih sem kupil za 20 cigaret prav lepo ketnico za okrog vratu. Sedaj me bodo vse te ketnice, vsi ti medaljončki prav gotovo obvarovali pred vsako kroglo. Izgleda, da ne bo več dolgo trajalo, ko bodo zažvižgale krogle. Čudno, ljudje nas nič preveč prijazno ne gledajo, če pa tu pa tam kakšen zamahne, pa maha drugače kakor po navadi, češ da naj gremo nazaj. Da, ko bi mi imeli odločati - glavno, da mam svojo ljubico, doma ki čaka name."

19. 10. – transport: "Nedaleč v stran od Čenstohove sem se spravil spat - zbudil sem se v Varšavi. Spal sem zelo dobro, česar sinoči ne bi verjel. Pričakoval sem namreč kako neprijetno bujenje. No k sreči je še ob pol desetih vse zdravo in vagoni brez kakih lukenj, ki v načrtu ne bi bile predpisane oz. predvidene. V Varšavi smo precej dolgo stali. Od sedmih do četrta na deseto. Tu smo prejeli toplo hrano, ki pa ni bila posebno topla. Puškice so že nabasane tudi ostale stvari so pripravljene - za borbo - sliši se, da gremo proti Minsku o katerem pa že pravijo, da je v neki nevarnosti. No bomo videli - so rekli slepi. Vozimo se zopet po tej nepregledni ravnini poljske zemlje. Tu pa tam vidiš kakšno vasico, zelo redko so posajene hišice, drugače pa sama polja, nepregledni pašniki in tu pa tam za majhno spremembo par majhnih gozdičkov. Pravkar smo prečkali eno začasno mejo med Nemško in Rusko državo na poljskih tleh. Vedro dalje drvi naš kafemlin. Med tovariši je mnogo takih,

ki še niso doživeli ognja na fronti."

20. 10. – transport: "Včeraj sem ti pisal iz Poljske. Sinoči okrog 20 ure zvečer smo dospeli v Brest Litovski. Cel popoldan nismo dobili nikjer kave; vode pa zaradi nevarnosti pred zastrupljanjem ne smemo piti, zato smo bili strašno žejni. V Brest Litovsku, tik na rusko-poljski meji smo obstali. Tu se je slišal hura proti Rdečemu križu. Naša žeja je bila potešena. Noč je minila brez posebnih dogodkov. Zopet je napočil nov dan 20. oktober. ... Danes že celi dan stojimo v Brest-Litovsku. Sliši se, da so nam spustili železnico v zrak. Tudi naš prvi cilj so zasedli. Sedaj čakamo nova povelja. Tu vidiš vse mogoče uniforme. Tako pisano kot na sejmu. Nemci, Italijani, Ukrajinci, Rusi. Čudila se boš, da celo ruske uniforme vidimo prosto tekati okoli, tudi meni se je zdelo čudno, pa danes ne več, ko vidim na kakem »babilonskem stolpu« smo. Ob 13.30 smo se poslovili iz Bresta in sedaj se vozimo zopet dalje. V vlaku se tako trese pa ne morem malo lepše pisati, saj veš kako je to nerodno - pač mogoče si lahko predstavljaš, kako približno izgleda ta vožnja, kot pri toboganu; ona čez drn in strm. Sedaj je ob 16h. Med tem časom sem imel stražo pri vratih na vagonu. Je še precej zgodaj, pa je tu že postalo temno. Torej bomo šli kmalu spat. Mogoče tudi ti, tam daleč doma ..."

22. 10.: "Tako minevajo dnevi, vedno dalje nas nosi ta črni pošastni vlak. Vendar kakor vse izgleda tako daleč kakor sem že to leto bil, ne bomo prišli. Ko smo namreč prispeli v Paranoviče to je okrog 100 km pred Minskom, smo izvedeli, da so pričeli Minsk izpraznjevati in da je mesto Paranoviče polno vojaštva, ki se je umaknilo iz Minska. Sedaj čakamo že celo noč in ves popoldan na postaji Stolboy, par km dalje od Paranoviče na nadalnje povelje. Tukaj je že precej mrzlo, vendar izgleda, da zima še ne bo tako kmalu nastopila; ljudje so še namreč v tem oziru precej brezbrizni. Če sem jih vprašal kako, da še niso izkopali krompirja, pravijo, da sneg še ne pride tako kmalu. Vendar, ko je pri nas tako vreme ko tu, kmalu tudi sneži. Je pač povsod drugače. Tudi v dolžini dneva se pozna, da smo precej na vzhodu; se že ob 6h prične daniti ob 16h je že zopet tema. Zanimivo vendar neprijetno. Takrat moramo zopet cele kompanije okrog vlaka in v okolico na stražo. Čim namreč nastane tema vlak ustavi, ker ni varna vožnja po teh žarečih tleh v temni vožnji. Posledice take predrznosti nam kažejo polomljene lokomotive in železniški vozovi z okrog ležečo vsebino-te slike se nam nudijo že ves čas vožnje posebno od Varšave naprej. Kljub temu, da je vsepovsod polno vojaških naselbin - nič ne pomaga, te pustolovščine se ponavljajo iz dneva v dan. Vsekakor odkrito povedano nisem nič več radoveden za te dogodke. Samo še domov je moje geslo. Mogoče ne bo potrebno več

pošiljati naslova, saj venomer vozijo mimo nas transporti smer domovina / .../."

24. 10.: "Druga nedelja na transportu. Med tem časom smo bili že dosti dlje kot danes. Kakor sem predvčerajšnjim pisal, smo čakali cel dan v selu Stolpce, kjer smo našli toliko transportnih vlakov namenjenih v Nemčijo, Ogrsko, Italijo itd. Kakor sem pričakoval, proti večeru smo tudi mi pobrisali nazaj v Brest Litovsk. Sinoči smo prišli v Paveloviče, to je selo oddaljeno 85 km proti vzhodu. Tukaj smo začasno v borbi proti Četuskom. Sinoči je že pošteno pokalo. Bil sem od 19h do 24h na straži. Če pošteno poka, mi vsaj dolgočasno ni. Drugače pa sem ves čas na tebe mislil ... Zdrav sem vedno, hvala bogu. Samo izgleda, da bom dobil zopet ječmenček na levem očesu. No to pa še ni tako hudo. Sedaj sem ravno dobil od enega tovariša iz Kranjske, eno francosko karto, ki ti jo prilagam."

26. 10.: "Truden sem že od neprespanih noči, ko moraš stalno biti zunaj na železnici na straži, truden, da se mi oči same nasilo zapirajo. V vozu je že tema, pri luči pa ni dobro pisati, ker imamo samo svečke, ki pa stalno trepečejo, da te začnejo boleti oči. Zato sem vzel odejo in površnik in šel ležat ven na prosto ...Kaj sem zopet v tem času doživel? Včeraj predpoldne sem bil v bližnji vasi z dvema tovarišema, popolno oboroženi vsi trije, da si priskrbimo kaj za pod zob. Dal sem majhen košček mila, pa sem dobil za to 4 jajčke. Osem jajčk pa sem dobil zastonj od ene gospe, ki se ji je tako čudno zdelo, da pridem z tekočo ruščino naprej. Bil sem namreč povsod za tolmača, pa sem zato pri ljudeh več dobil kot ostala dva. Danes sem si ves dan pražil jajčka. Torej mi še vedno čakamo na istem mestu. Smo v teh par dnevih dobili par neprijetnih obiskov. Vendar se je razen enega težko in enega lahko ranjenega vse dobro izteklo. No upajmo, da bo tega kmalu konec. Glavo pokonci, kajne? Tako nerodno, da še nimamo FPNO, da bi lahko dobil poljubčke in še kaj od moje sladke Nade."

28. 10., 30. 10., 1. 11.: "Že prvi november – sem se začudil, ko sem danes zjutraj pogledal v svoj majčken dnevnik in začrtal vanj novi dan. Doma, tik za našim bornim bivališčem, zažigajo danes male lučke in vse je tako strogo praznično. V srcih in dušah je vse drugačni ogenj ob misli na minljivost vsega. Tudi mene preveva ena velika misel, ki me je vodila že od nekdaj – da bo namreč tudi nam kmalu zasijalo sonce svobode – kakor nalašč je posijalo danes tudi na sicer tako zapuščeno mrzlo rusko krajno toplo soncece."

2. 11.: "Zamisliva se ljuba v naše cigansko življenje – službo imamo skoraj celo noč – no sedaj so nam ure nočne straže nekoliko skrajšali. Vendar k spanju zelo težko prideš. Posledice so že zelo vidne - še nismo na fronti pa je skoraj ena tretjina kompanije v bolnici

oziroma med angelčki - zgodilo se je, da sta dva legla na železnici, gotovo sta zagledala partizane, ker je bilo tisto noč precej vroče, od krogel. Ko je toča krogel ponehala sta zaspala in čez par trenutkov jih je našla patrulja z odrezanimi nogami čisto razmesarjena - enemu je celo manjkala glava. Lepe stvari so se dogodile v tem kratkem času. To je samo en primer žalostnih dogodkov. Sicer pa hodijo fantje dan za dnem v lazaret, bolni in ranjenci in kaj je temu krivo? Največ neprespane ure in hrana, voda. Večina fantov namreč še ni navajena na vse težave, ki jih borba prinese, poleg tega je večina fantov iz mest, ti so imeli namreč prej bolj priliko za smučanje, ko fantje iz dežele, ki so že po naravi bolj utrjeni. No počasi se bodo že privadili. Sedaj pa pogledaj kaj delamo celi dan. Zjutraj ko pridemo iz službe, naslonim glavo za par trenutkov k spanju, pa se že kdo zadere »Portionen fassen!« »Kartoffel fassen!« itd. gre ves dan. Potem si grem kuhat krompirja, ker sicer ne bi imel splošno nič toplega za želodec. Tu pa tam dobim kje kako kokoš ali gos ali sicer kak košček mesa iz sosednje vasi za priboljšek. Vse to kuham v jedilni posodi na ognju, kakor smo nekdanj opazovali cigane. Vendar mi zelo diši, če drugega ni pač, mora biti tako dobro. / .../ Danes ali jutri si še moram oprati perilo – zopet prijeten posel. Bože moj, česa se mora človek vse lotiti. Sicer je pa dobro, izkušnje naredijo človeka zrelega za življenje. To nedeljo bomo baje šli dalje – kam, to ne ve nihče. Eden pravi proti severu, drugi proti jugu, vzhodu itd. Vsi pa bi najrajši šli domov."

5. 11. – Pawtowicze: "Pravkar je bil naš zdravnik iz bataljona pri naši kompaniji. Hotel je znati, kdo v naši kompaniji je bolan. Nekaj jih gre zopet v bolnico, nam je pa sporočil, da pridemo v nedeljo, nekje severno od Mruka k naši brigadi. Rad sem že, da pridemo končno enkrat iz tega žalostnega gnezda, sicer bi naša cela kompanija izginila iz površja zemlje, preden bi videli sploh kakega nasprotniškega vojaka namreč v uniformi. Tukaj imamo namreč ves čas dela z ljudmi, ki jih ni nikjer videti, ti skrbijo namreč za čisto druga opravila. Da ne pozabim, veš onemu Dunajčanu, o katerem sem ti že pisal dajem moje cigarete, dal sem mu že preko 100 Sport in eno škatlo s 100 Sport še je pripravljen zanj. Za to dobim lepotno kremo in parfum. In sicer sem mu jaz dal tvoj naslov, ki ga bo on poslal domov in njegovi starši ti bodo poslali te stvari. Upam, da me ne bo nabliskal. Seveda mi moraš takoj sporočiti, čim dobiš te stvari in moj naslov. Saj veš, da ne bi rad, da bi me kdo vlekel za nos. Sicer se na tovariše zanesem, vendar mora biti človek vedno v gotovi meri previden. Previdnost je božja modrost. One stvari, ki sem ti jih poslal iz Rieda, tiste kreme za kožo sem dobil od njega za cigarete."

7. 11.: "Zopet je tu nedelja. Ves teden smo pričakovali odhod, vendar smo še danes pri istem delu, sinoči so

nas prepeljali za eno postajo dalje proti vzhodu. Tukaj se imamo nekoliko bolje, so vsaj poštene postelje, čeprav moramo spati dva v eni. Vkljub temu si lahko pošteno pripraviš svoje gnezdo. Tudi toplo hrano dobimo vsak dan, kakor je predvideno, in je tudi nekaj vredno. Edino kar me muči, je še vedno naš naslov. Izgleda namreč, da tudi tukaj ne ostanemo dolgo. Tako pač gre našemu smučarskemu bataljonu Z. B. V., (za posebne naloge), enkrat nas vtaknejo sem, pa zopet tja - kjer nas slučajno bolj rabijo. To noč me je na straži obiskal sneg, pomisli kaka čast - mraz je pritisnil s svojim bratom vetrom, da je cela pokrajina ječala pod njegovo brezobzirno močjo. Vendar glej, danes zjutraj je posijalo sončece, z svojimi toplimi žarki, je pobožalo razbolelo stepto in sneg je v večini zopet izginil."

12. 11.: "V zadnjih par dnevih sem bival namreč na 4 krajih, in sedaj sem zopet na vlaku. Z onega »stützpunkt-a« o katerem sem ti pisal že zadnjič, so me dali z grupo najprej na bližnjo postajo, ki je bila v nevarnosti, odtod smo prišli v bližnji novo zgrajen bunker nato pa zopet nazaj v Schutzpunkt v Piačanka od koder so nas poslali vse Slovence v bojno opremo v Pavetoviče, kjer smo bili prej preden smo prišli v Piačanko. In sedaj smo znova na transportu, od včeraj zjutraj. Imamo še za dva dni prehrane, kar bo kakor vse izgleda premalo, kajti mi stojimo znova od sinoči na postaji Bereza-Kartuska. Danes zjutraj, ko smo vstali je prišel železničar zaznamovat vagone. Kakor tu piše, pridemo v Shlovbim preko Baranoviče in Minska. Baje dve postaji naprej od Minska, 60 km od Minska je fronta. Na našem transportu smo sedaj skoraj sami Slovenci, samo par Nemcev je med nami. Sicer se nam zaenkrat dobro godi. Par slabih dni je hvala bogu za nami in mi smo še živi in zdravi. Danes je prišel en fant iz bolnice nazaj k nam. Tako sedaj pa dalje v rusko državo. Upajva, da bom kmalu vozil v nasprotni smeri – k moji mali ženkici. Kmalu bo en mesec kar smo iz Rieda."

16. 11. – Baranoviče: "Pred par dnevi je bil en mesec, odkar smo odšli iz Rieda."

21. 11.: "Včeraj smo prišli v Minsk. Že en dan stojimo na postaji v Minsku. Nocoj je bil v mestu požar. Bog vedi od kod zaneten – Vendar straža je bila na vseh koncih in krajih poostrena. Zakaj neki – par sto metrov od našega vlaka, takoj poleg kolodvora leži letališče. Venomer se sliši ropotanje avionov. Danes sem mislil iti v mesto, pa ne smeš nikamor, ne da bi se odjavil pa tudi takrat nas ne puste v stran. Danes ponoči sta namreč dva fanta izginila z našega transporta. Radoveden sem, kako dolgo se bomo še potepali preden pridemo do Slovina. Že en mesec in pet dni smo na transportu – čim dalje tem bolje. Samo ko ne bi bilo uši na svetu. Smo namreč ves čas na isti

slami. Oziroma v prahu in smetju. Danes sem se zopet napudral in naribal z praškom proti ušem – tako prijetno dišim, da prav gotovo nobeden razen mojih sopotnikov pri meni ne bi mogel zdržati."

21. 11., 11. 12.: "Tudi božična drevesca se pripravljajo. Vsega tega se tako malo veselim. Izgleda namreč, da nam bodo za Božič pele namesto cerkvenih zvonov, Stalinove orgle. In namesto miru, bomo imeli pekel na zemlji. Najraje bi bil, da bi me ta že peljali proti domu. Saj se to prav hitro lahko zgodi. To je morda edino kar lahko človeku v Rusiji reši življenje. Dnjeper nam grozi da nam bo zaprl pot če se pravočasno ne bomo pomaknili preko njega."

24 – 27. 12.: "Še par bornih uric – več, kaj je potrkalo tudi pri nas na preprosta vojaška vrata v daljni Rusiji? Božiček je tudi k nam zašel. Omamil nam je duše, poslušajte tovariši – iz naše ljube domovine slišimo zvonove. Njih glasovi so nas s svojo milino zazibali v sladki sen otroških let, ko nam je današnji dan veljal kot najlepši hrepenenja poln, hrepenenja po nečem velikem, otroški duši nerazumljivega. Danes je moja duša prenapolnjena z onimi skrivnostnimi občutki. Vse bobnanje, žvižganje in ropotanje okrog sebe pozabiš, kakor da bi za trenutek vsa resničnost izginila se mi je zazdelo. Zopet moramo na marš. Današnji večer hočemo prav posebej praznovati. Končno smo na cilju. Nekoliko izmučeni od napornega marša po visokem snegu, vendar danes človek vse veliko lažje prenese. Zadnjih par kilometrov so nas naložili na voz. Konjički zdaj pa le hihot da bomo pravočasno na cilju. Tema je ko v rogu. Pred nami stoji preprosta ruska kočica, v tem trenutku se mi zdi kot palača, lepša od vsakdanjih krasnih vele mestnih palač. Kako da mi je današnji dan tako zmešal pojem dimenzij? Ni čudno ko pride človek iz bojnih poljan, polnih srcu neprijetnih pogosto tako težko umljivih grozot, se mu zazdi vsaka majhna sprememba tako sladko prijetna, veličastna. In kaj je sedaj? Na uho so mi udarili prijetni zvoki godbe. Kakor, da so se mi odprla vrata."

Analiza pisem iz leta 1943

V začetku leta 1943 je bil Jaka spet na poti. V pismih ni pisal, da se je vrnil iz Francije oziroma kako dolgo je bil tam. Konec januarja 1943 je spet pisal iz vojašnice v Donaueschingenu. 8. februarja je spet bil na poti, tokrat so potovali v Konstanzo ob Bodenskem jezeru, kjer so ostali le nekaj dni. Konec meseca februarja je že bil na poti na Poljsko. Prvo pismo s fronte je datirano s 7. 3. 1943. 14. marec je bil prvi dan, ki ga je preživel v bunkerju pred sovražnikom. O življenju na fronti ne piše veliko. Pravi le: "Veselih pesmi tu nič ne slišim v tej širni ruski stepi."⁵ Konec

marca je bil v bolnišnici zaradi visoke vročine, zato je ležal v poljski bolnišnici. Imel je otekel vrat, lasje so mu izpadli – zato so ga transportirali nazaj v Nemčijo – poslan je bil v zdravilišče Bärenfels. Zdravilišče leži sredi gora, na 600 m nadmorske višine med skalami in gozdovi. V maju je močno upal na dopust, da bi lahko obiskal Nadico, a ga nikakor niso odpustili iz zdravilišča. A ni imel te sreče, veliko so mu nagajali vročina, visok pritisk in težave s srcem. Konec maja so ga poslali na dodatne preglede v Dresden, ugotovili so, da ima slabo srce in šibke živce. Junija so jih preselili v Kipfsdorf, kjer je bil zelo razočaran nad napisom "Žvižganje in petje prepovedano." Septembra se je Jaka pridružil smučarski enoti, kar je pomenilo novo selitev, tokrat v Ried. Niso jim hoteli povedati, kam so namenjeni. Tukaj so dobili zimsko opremo, planinske čevlje in smučarske hlače. Ried so zapustili 17. 10. Zanimivo je, da so si vojaki okrasili vozove, na poti na glavno železniško postajo jih je spremljala godba na pihala, ljudje, ki so stali ob cesti, pa jim niso mahali v slovo, ampak so nemo zrl predse, marsikateri s solzami v očeh. 17. oktobra se je Jaka odpravil na novo "kalvarijo" na vzhod. Presenetilo ga je, da jih ljudje na Poljskem niso sprejeli z odprtimi rokami, ljudje jih niso nič kaj prijazno gledali. Iz Varšave so se odpravili proti Minsku. Na poti so trpeli žejo, ker vode zaradi nevarnosti pred zastrupljanjem niso smeli piti. Njihov transport do Minska ni prišel, zaradi nevarnosti so se ustavili v Brest-Litovskem. Vojaki so v času, ko so čakali na nadaljevanje transporta, hodili k poljskim in ruskim kmetom po hrano. Jaka je pomagal prijateljem s prevajanjem, ker je tekoče govoril rusko, zato je večkrat od kmetov dobil več hrane kot njegovi soborci. Med čakanjem so jih večkrat napadli partizani, kar Jaka imenuje "neprijetni obisk". Zanimivo je to, da so vojaki, medtem ko so čakali, trgovali med seboj, nekemu Dunajčanu je Jaka prodal cigarete za lepoto kremo in parfum. Vse to je poslal Nadi preko staršev tega Dunajčana. 21. novembra so prispeli v Minsk. Na poti je dobil nove prijateljice – uši. Pudranje in ribanje s praškom proti ušem ni nič pomagalo. Ves čas so bili na isti slami in uši so bile normalna posledica.

Leto 1944

Pisma

5. 1. Lazaret B: "V noči od 1. na 2. januarja me je zadela ob pol dveh ruska krogla. Dobil sem jo v glavo pod desnimi ušesom je prodrla v živo in obtičala v čeljustnem sklepu. Zaenkrat še ne morem reči, vendar sem prepričan da mi bo ljubi Bog tudi tokrat podaril zdravje brez hujših posledic. Vsekakor sem imel srečo v nesreči, to je bilo namreč eksplozivne snovi, pa je eksplozivno snov odneslo proti površini tako, da

⁵ Pismo iz 14. 3. 1943.

imam na desnem licu še eno večjo rano, notranjost ust pa popolnoma nepoškodovano. Sedaj sem v lazaretu v Borsivu. To je ob glavni progi, ki pelje proti Moskvi. / .../ Mene bodo ob prvi priliki vozili v nasprotni smeri. No že drugikrat sem moral prej s fronte preden sem prejel kako pošto."

10. 1. Lazaret Zug: "Že se vozimo zopet bližje domu. Dobivam samo tekočo hrano, ker čeljusti ne morem premikati. Vozimo se približno tam, kjer sem bil pred dvema tremi meseci v bojih s partizani. Torej še okrog 80 km je do Brestlitovska. No zvečer bomo že tam. Mislim, da gremo to pot nekam v okolico Varšave."

14. 1. Lazaret Varšava: "Ravnokar so mi naznanili, da grem z naslednjim vlakom v Nemčijo."

18. 1. Breslau: "Danes sem že v Nemčiji."

23. 1. Breslau, 26. 1. Breslau: "Kako dolgo bom ostal tukaj ne vem. / .../ Kaj mi ti ne rečeš? Da je Maks tudi ranjen? Prosim te, če mi lahko priskrbiš njegov naslov."

28. 1. Breslau: "Radoveden sem tudi, kaj se dogaja v domovini. Zato bi te prosil. Če bi mi mogla pošiljati "Marburger Zeitung", kadar boš imela priliko. Včasih se le kaj zanimivega zgodi. Sedmega tega meseca ste baje že imeli neprijetni obisk. Da samo v Ptuj ne bi bilo kaj podobnega, kot je bilo v Mariboru."

29. 1. Breslau: "Kaj pa se je zgodilo, da si vse prijateljstvo vrgla v koš? Meni se dozdeva, da si se skregala z Justiko ali kaj? / .../ Tako hitro me gotovo še ne bodo spustili, ker sem še slab. Veš, tako velike izgube krvi se ne da nadomestiti s snovmi, ki se najdejo v današnji hrani. Krogla je že zunaj. To so mi že izruli, z operacijo skozi usta v Borisovu. Kroglo imam pri sebi – za spomin."

1. 2. Breslau: "Veš v nedeljo sem naenkrat dobil vročino zaradi plastičnega traku, ki je še od operacije tičal v rani. Ko mi ga je zdravnik odstranil, je poleg njega prišla na dan tudi cela porcija gnoja in sesedene krvi. Takoj mi je bilo jasno, odkod vročina. Moral sem si izpirati usta s čajem. Sedaj je veliko bolje, vendar vročina noče miniti."

3. 2. Breslau: "Rane so v starem stanju. Danes sem bil pri zdravniku specialistu. Morda bom prestavljen v lazaretu IV. v naslednjih dneh. Vročina je nekoliko popustila."

5. 2. Breslau: "Danes šele je prišlo pisemce, ki si ga poslala 14. januarja preko moje F.P.No do mene. Jaz pa še moram tukaj vedno, kakor pred enim mesecem čuvati posteljo in se zadovoljiti s tekočo, hrano ker ne morem ust odpirati. Ko bom jaz zopet zdrav bo tudi vojne konec, da bom ostal pri tebi in nikdar več daleč od tebe stran. Vsaj ne tako daleč in poleg vsega še v

nevarnosti. Tudi ti si mi v nevarnosti. Res, da sem že večkrat dejal – vsaka krogla ne zadene – tudi vsaka bomba ne bo zadela. Pravkar bom poslal tudi pismo za Milana. On je na Koroškem v Launsdorfu kot stražar v ujetniškem ruskem taboru."

7. 2. Breslau: "Pred par urami sem se poslovil od lazareta I., prepeljali so me v lazaret IV., kakor sem ti gotovo že pisal, da bom najbrž prišel v drugo bolnico. Predvčerajšnjim sem prejel pošto od Janeza, mojega tovariša iz osnovne šole, o katerem sem ti že mislim pred par meseci pisal, da je tudi bolan in v lazaretu v Breslavi to je bilo, ko sem iskal njegov naslov. Tudi tokrat sem pisal njegovim staršem na dom, on pa je skrajno ravno ta čas doma na dopustu in mi je pisal, da pride v nedeljo zopet nazaj v Breslau."

9. 2. Breslau: "Pred par urami je prišel en tovariš iz lazareta I. in mi prinesel eno pismo. Pisala mi je namreč ena gospodična, sicer že starejša iz Gornje Radgone. Vsak dan je bližje nedelji. Se že veselim ko pride moj tovariš Janez. Prihodnji teden bom že lahko šel malo ven. Če ne bo premrzlo. Danes sem moral v Hauptlazaret na rentgen, seveda s spremljevalcem. Mi je že 20% bolje."

11. 2. Breslau: "Zapadel je okrog 10 cm debel sneg. Predvčerajšnjim sem bil na rentgenu. Danes je bila zopet večja vrsta in po tem od vseh Bogov boječi stvari sem stekel k zdravniku v »Verbandszimmer«. Moral sem nesti slike z rentgena našemu zdravniku, ki je takoj zopet ukrenil par potrebnih korakov. Tako sem na primer dobil zopet takšen platneni trak, kakor po operaciji v rano od zunanje in notranje strani ust. Čudno se mi zdi, da imam desno lice napihnjeno kakor balon. Ko sem mu namreč dejal od kod sem, je rekel – "vi mi pa gotovo ne boste dolgo ostali zvesti, ker vsak Štajerec hoče v Wien ali Linz." Zaenkrat še mu nisem dal pravega odgovora. Sedaj vem, kaj je Maksu. Pred dnevi sem prejel pismo od Zeraka z Brega, ki mi je tudi pisal, da je bil skupaj z njim. Hodi baje po palici, ker ima revmo."

13. 2. Breslau: "Vse je tako tiho v naši sobi. Kjer sicer dela 12 do 15 oseb, je začasno pet deloma zaposlenih ali pa uživajočih nedeljskega miru. Takoj po obedu, ko je večina naših fantov odšla v mesto, sem legel v posteljo k počitku. Sporočiti ti moram, da mi je bilo včeraj zopet nekoliko slabše. Zopet dan z nekoliko krize z vročino. Danes je zopet bolje. Veš ogromne količine gnoja, ki se naberejo v rani povzročajo vedno znova najrazličnejše težave. Vsak dan, ko mi zdravnik ali pa sestra zamenja oni platneni trak v rani, pride ta gnoj na dan in potem je zopet za par ur boljše. Danes bo mislim prišel Janez v Breslau. On je namreč eden mojih prvih prijateljev iz otroških let."

16. 2. Breslau: "Včerajšnji dan je zopet pomenil za mene dan veselja. Popoldne je šel eden mojih tovarišev v lazaret I., da mi prinese pošto, za katero sem že vedel, da me mora čakati. In res, zvečer me je presenetil z obema pismoma in karticami. Poleg tega sem dobil obisk, na katerega sem že tudi dva dni čakal. Namreč, na Janeza. Zelo me je razveselilo, da me lahko pride vsak dan obiskat. Poleg tvoje sem namreč prejel pošto še od Ivice, Milana in Rakušove Sonje. Milan je zopet premeščen iz ruskega ujetniškega tabora v angleški tabor."

17. 2. Breslau, 18. 2. Breslau, 21. 2. Breslau – pismo za starše in sestro: "Vročina mi je padla skoraj za eno celo stopinjo. Prej sem imel navadno 38 C, zdaj pa imam točno 36,9 C. V opero in kino bi še rad šel."

21. 2. Breslau: "Prijateljsem imam en cel kup."

22. 2. Breslau: "Vsekakor danes sem že dobil dovoljenje, da zapustim sobo. Danes popoldne je bil Janez zopet pri meni. Predpoldne sem slučajno dobil v roke nek časopis, meni se zdi da je bil Breslau Tageszeitung. Tukaj sem našel članek, ki me je zelo neprijetno presenetil, namreč o smrti neke žene katero sem pred par leti še tako oboževal namreč – Sonje Kenny. Ponesrečila se je pri nekem snemanju. Stara je bila 34 let. / .../ Sedaj bom poskusil narediti tukaj maturo, če bo šlo. Namreč zdravnik mi je to predlagal, zato bom šel v tukajšnjo gimnazijo k direktorju vprašat, torej se informirat o tej stvari. Upam, da me bodo sprejeli."

23. 2. Breslau: "Ves popoldan sem prebil v mestu. Sicer večino časa pri predstavi baleta v Kaiserkrone. Šel sem še k "brzofotografu", kjer sem se dal slikati. Za 50 pfeningov sem dobil v 8 min 4 slike. Viktor mi je pisal s Ptuja. Meni gre drugače čisto dobro. Rane se ne gnojijo več."

24. 2. Breslau, 28. 2. Breslau: "Posebno včerajšnji dan sem z Janezom pošteno izkoristil. Hodila sva v muzej slikarske in kiparske umetnosti. Vprašala si me, kako dolgo gre pošta do sem. Tudi tri do pet dni. / .../ Spričevalo bom rabil za šolo. Prosim te, da mi ga pošlješ."

2. 3. Breslau: "Pišeš mi, da si mi poslala moje spričevalo. Hvala ti. Pouk je namreč vedno zvečer od 18. oz. 19. ure do 22:30 h. Spet sem sam. Janez je namreč prestavljen, baje v Fresburg 80 km od tukaj. Vprašala si kaj je Janezu. Dobil je strel pravzaprav špliter od granate v usta in mu je zdrobilo del spodnje čeljusti poleg brade. Sedaj je že precej dober."

5. 3. Breslau: "Kaj je Zvonku še nisem zvedel. Hodim lahko vedno bolj, zopet se vračajo moči. Samo, da je kriza mimo."

6. 3. Breslau: "Hvala za denar, ki si mi ga poslala."

Ravno sem namreč mislil, kako se bom opravičil v šoli, kjer še moram za šolnino 5 mark doplačati, pa nimam več ko dve marki. Zvečer bom šel zopet v šolo. Pouk je namreč vedno od 18 h oz. 19 h do 22:30 h. En mesec bom še obiskoval tečaj za sedmo potem ostali čas pa za osmo."

9. 3. Breslau: "Danes smo zopet imeli višji obisk zdravnika. Mislim, da ne bo več dolgo trajalo pa bom dobil šive na ustnice. Od Milana sedaj nisem par dni dobil nobenega glasu. Kiko mi je pisal 14. 2., pa sem pismo dobil šele včeraj, ker me je čakalo v lazaretu I. na starem prostoru. To je pač še vedno stari Kiko."

13. 2. Breslau: "Pišeš mi, da je stara mama zelo bolna."

15. 2. Breslau: "Tvojo drugo pošiljko denarja sem včeraj prejel. Moram ti sporočiti, da že par dni nimam več velike obveze čez celo glavo. Sedaj pošiljam tudi zabojček. Sem radoveden kako dolgo bo hodil. Pri razpakiranju bodi previdna, da stekleničk, ki so zavite v papir ne zlomiš."

19. 3. Breslau: "Prejel sem pismo s 14. 3. V naši šoli so sedaj počitnice do 3. aprila. Smola, kaj? Ravno sem pričel študirati."

20. 3. Breslau, 24. 3. Breslau: "Atek ima rojstni dan 3. 4."

24. 3. Breslau: "Moram ti sporočiti, da za Veliko noč še ne morem domov. Torej ste zopet vsi zdravi, hvala bogu."

26. 3. Breslau: "3. julija bo že tri leta odkar sem pričel spoznavati tvojo blago dušo. Danes je nedelja, zvečer grem zopet v Hauptlazaret. Tam je namreč par slovenskih fantov. Skoraj vsi so iz okolice Kamnika in Celja."

28. 3. Breslau: "Pravkar sem prišel od telovadbe. Danes ima mamica rojstni dan, kaj? Škoda, da nisem v teh dneh doma. Tudi moj zakladček bo imel kmalu svoj dvajseti rojstni dan, kajne?"

30. 3. Breslau: "Tvoj rojstni dan se zopet približuje. Torej je že pol leta minilo, ko si bila pri meni. Moje zdravje se sijajno izboljšuje. Sedaj je bilo par dni slabše, vendar je zopet vse v sijajnem redu."

1. 4. Breslau: "Včeraj sem ti pisal eno kartico. Čisto pomladansko. Od Kikota sem dobil pismo. Ta mesec pride mogoče sem k meni. Saj nima daleč od Dunaja, mogoče okrog štiristo kilometrov."

4. 4. Breslau: "Danes je tvoj rojstni dan."

7. 4. Breslau: "Sporočiti ti moram, da sem pustil eno večerno šolo."

9. 4. Breslau: "Velika sobota zvečer. Danes

praznujemo rojstni dan enega naših kolegov. / .../ Ste lepo obhajali atekov rojstni dan? Imeli smo alarm. Ravno kar sem prišel zopet iz zaklonišča."

11. 4. Breslau: "Dva dni nisem prišel do toliko prostega časa, da bi ti pisal."

12. 4. Breslau, 15. 4. Breslau: "Včeraj je bil tvoj rojstni dan."

16. 4. Breslau: "Čez dvajset minut bo deset in takrat se bo zopet reklo v posteljo in sanjati. Zopet je nekoliko slabše z mojo rano. Se zopet močneje gnoji. Če gnojenje ne bo nehalo, bom moral pod nož."

19. 4. Breslau: "Danes sem prejel od Ivica eno karto. Povabila naju je k sebi, ko pridem domov. Je že pol leta odkar sva bila zadnjikrat par minut srečna. Pred par minutami sem prišel od kopališča. Imamo okrog 30 m dolg in 10 m širok bazen s toplo vodo."

20. 4. Breslau: "Jutri grem gledat boksanje."

26. 4. Breslau: "Včeraj sem torej napisal in oddal prošnjo, da me prestavijo v Graz, kamor je odšel tudi en tovariš iz Celja, ki je bil prej v našem lazaretu. Ivica mi je pisala, da prideš v nedeljo k njej."

28. 4. Breslau (2 pismi), 1. 5. Breslau: "Teče osmi mesec, odkar sva se zadnjikrat videla. Rada bi vedela, kje je oni moj prijatelj iz Rieda, misliš gotovo onega Dunajčana, o katerem sem ti pisal. Vendar na žalost nič ne vem. Pri bojih v ozadju fronte si je nekaj poškodoval. Torej ste prejeli moj zavojček. No hvala bogu za filme sem se najbolj bal."

2. 5. Breslau: "Danes imamo zopet stražo, sijajna služba, kajne? Kmalu bo konec tega teh par dni še tukaj v Breslavi, potem pa gremo v bližino doma in k Tebi moj ljubi zakladček. Milan mi je zopet pisal in te lepo pozdravlja."

4. 5. Breslau: "Moje kroglice, ki sem ti jo poslal si se ustrašila praviš. Dobro, da je že zunaj sedaj mi ne bo več delala zgage po glavi. Le dobro jo shrani. Samo, da bi bil kmalu prestavljen v Graz! Rana se še sicer gnoji, tudi skeli nekoliko, no to še gre. Janez je v moji bližini, sicer okrog 80 km stran in ne vem kaj je z njim."

6. 5. Breslau, 8. 5. Breslau: "Sedaj hodim vsak dan v glavni lazaret k raztezovanju čeljusti in obsevanju. Poleg tega imamo posebej vsi, ki tako slabo moremo odpirati usta še petje, veš da bi na ta način vsaj bili pomorani odpreti žnoble. Danes sem usta odprl že za 2,3 cm pri raztezovanju."

10. 5. Breslau: "Rana se mi ne gnoji več toliko. Zdravnik je zapisoval, da naj bi nekaj ljudi bilo prestavljenih v 27 km oddaljen lazaret Trebnitz med katerimi sem bil tudi jaz. Ker pa sem vložil prošnjo za

v Graz pa še ostanem teh par dni ali kako dolgo pač še bo to trajalo tukaj v Breslavi. Ne vem točno kdaj pridem. Včeraj sem poslal en zavojček domov."

12. 5. Breslau: "Draga moja Nada slabo izgledam, zelo suh sem postal, imam 60 kg. Danes mi je zdravnik zopet ugotovil košček zlomljene kosti v rani, ki mi je že tako dolgo poleg drugih povzročala gnojenje. Danes imam zopet šport, nato pa grem v mesto."

14. 5. Breslau: "Danes sem zopet enkrat moral ostati doma in moram čuvati našo veličastno stavbo./ .../ Gotovo si se že sončila, morda kje na Vrčavi pri majhni Justiki."

18. 5. Breslau: "V torek bom prestavljen v Graz. Praviš, da je tokrat moj zavojček že prišel do doma. Pa res hitro. Jutri popoldne imamo zopet prost izhod."

20. 5. Breslau: "Hvala za pisemce od 16. maja. Torej v sredo, ne v torek kakor sem ti predvčerajšnjim dejal, bom prestavljen v Graz. Danes je že sobota. Zanimalo te bo gotovo, kako je z mojo rano. Danes je bilo zopet sila gnoja."

22. 5. Breslau: "Še dva dni v Breslavi, potem pa smer domovina. / .../ Danes sem zvedel kam potujem. Vozim se do postaje Preding – Wieseldorf preko Graza. Prestavljen pa sem v lazaret Deutschlandsberg Teillaz. Grad Horneegg – Preding: "

25. 5. Horneegg: "Končno sem došel do novega lazareta. Dolga pot je bila preko Glaza, Brna, Lundenburga, Dunaja in Graza. Kraj, v katerem se nahajam, je 30 km oddaljen od Graza. Zgleda, da bo v tukajšnjem lazaretu boljše. Odločil sem se, da se bom dal na vsak način čim prej operirati, če teh koščkov zlomljene kosti drugače ni mogoče odstraniti."

26. 5. Horneegg: "Rana se mi je nehala gnojiti. Poleg tega se je, kakor zgleda, tudi strti del kosti zopet oprijel svoje matice. Malo sem vsled tega postal debelejši. Mislim, da operacija ne bo potrebna. Rana je še odprta. Celotna Italijana sta tukaj."

28. 5. Horneegg: "Popoldne sem bil zunaj s tovarišem iz Maribora, o katerem sem ti že pisal. Jutri imamo zopet prost izhod."

30. 5. Horneegg: "Pridi, ko boš imela priliko. Za prenočišče se ti ni treba bati, to bom vse preskrbel. Danes sem zopet ves dan prebil pred gradom."

1. 6. Horneegg, 2. 6. Horneegg, 3. 6. Horneegg: "Prihodnjo nedeljo dobim obisk. Mimika me je klicala po telefonu in rekla, da me pride obiskat. Ivica mi je pisala in tudi pride na obisk."

4. 6. Horneegg: "Kako si me razveselila z ljubim pisemcem in kartico od 1. in 2. junija. Ti prideš že to

soboto k meni. V soboto pa nedeljo bom pa prosil za dopust, da ne bi imel kake neprijetnosti s strani službe. Sedaj še bom napisal par vrstic Zvonku."

5. 6. Horneegg: "Je le tudi ponedeljek počasi mimo. Stanovanje imava. Danes sem pisal Zvonku, sem pa radoveden kaj je s temi dečki, ki so hodili z menoj v šolo."

6. 6. Horneegg: "V skrbem si, kaj bo z obiskom. Ne delaj si sivih las. Mimika mi je pisala, da to soboto ne more priti in zato me bo prišla obiskat naslednjo soboto."

7. 6. Horneegg, 12. 6. Horneegg: "Pred dvema dnevi sva bila tako srečna skupaj."

14. 6. Horneegg: "Danes je izhod v Graz, vendar jaz nisem šel kakor vidiš."

16. 6. Horneegg: Pravkar sem prejel tvoje ljubo pisemce od srede. Vprašala si me, kako je s fantom, ki je bil z Ivico. Ne vem draga kako je in če se je močno zaljubil, običajno si fantje tega ne pripovedujemo. Sinoči ji je pisal."

18. 6. Horneegg: "Ob dveh je Mimika zopet odšla odtod. Tvoje pisemce od 16. 6. sem tudi prejel danes. Mislim, da bom kmalu vsaj za dopust toliko zdrav. Strti košček kosti, o katerem sem ti pisal, je že zunaj. Poslal ti ga bom, da si ga lahko ogledaš. Shrani ga poleg one krogle, da bom imel spomin na mojo prestreljeno čeljust. Zvonko še nič ni pisal."

20. 6. Horneegg: "Rana si je tudi že oddahnila, ko ni več onega koščka kosti notri."

22. 6. Horneegg: "Tudi meni je Ivica pisala, da pride začetkom prihodnjega meseca domov, tebe tolažit."

24. 6. Horneegg: "Zdravnik mi je rekel, da se že naslednji teden lahko peljem domov, seveda če ne bo kaka zapreka. Do tvojega godu, 3. julija v četrtek, bi rad prišel."

26. 6. Horneegg: "Prihodnjo nedeljo bi že rad bil pri tebi. V ponedeljek bo god mojega srčka, tebe."

28. 6. Horneegg: "Hvala ti za ljubi kartici od 26. in 27. junija. Danes gremo ob pol dveh v Graz. Sedaj bom pa jaz tebe vprašal, če greš z menoj."

29. 6. Horneegg: "Sedaj pravijo, da je Ptuj zaprt in zaradi tega ne morem nikamor. Pravkar sem odposlal Mimiki telegram. Za tvoj god gotovo ne bom mogel biti pri tebi."

1. 7. Horneegg (kartica za god), 7. 7. Horneegg: "Kmalu bo zopet en mesec, odkar je bilo moje srčce pri meni."

9. 7. Horneegg: "Danes zopet nisem imel več toliko gnoja."

10. 7. Horneegg: "Pojutrišnjem gremo zopet v Graz. Nada moja, sedaj moram zopet na delo."

13. 7. Horneegg, 14. 7. Horneegg: "Pravkar sem prišel z dela nazaj."

16. 7. Horneegg: "Nedeljski popoldan sem sijajno preživel. Imeli smo od 9. do 11. ure šport in sicer zaradi neke vrste izbirne tekme prihodnjo nedeljo. Takrat pridejo iz vseh bližnjih lazaretov moštva."

18. 7. Horneegg: "Danes sem poslal Ivici eno sliko, saj več ono kjer smo mi trije. Prav kmalu boš dobila one slike, kjer sem tebe slikal nazaj? Takrat mi jih nemudoma pošlji."

20. 7. Horneegg: "Po tekmah bom spet govoril z zdravnikom zaradi dopusta."

22. 7. Horneegg: "Tudi Ivica naju hoče presenetiti z obiskom."

23. 7. Horneegg: "Tekme so zaključene. Rezultati so bili kar dobri glede na pogoje, ki so jih nam zastavili. Jutri zjutraj bom zopet govoril z zdravnikom. Rana se še vedno gnoji."

23. 8. Horneegg: "Sinoči sem dospel v lazaret. Kmalu sem se zopet vživel v te razmere. Danes so mi že dali službo G v D (Geporter vom Dreust)."

24. 8. Horneegg: "Prisrčna hvala za pisemce od 23. 8. Z rano je še vedno enako. Onega Mariborčana ni več tukaj. Je že zdrav in je na dopustu. Samo dva dni sem komaj od tebe."

26. 8. Horneegg: "Cel popoldan sem pošteno delal. Dodeljen sem k delu na cesti. Praviš, da je često alarm doma. Tudi tukaj je bil že dvakrat."

28. 8. Horneegg: "Zopet imam neke vrste platneni trak v rani. Ravno kar je bil konec alarma."

27. 8. Horneegg: "Popoldne sem se kopal."

30. 8. Horneegg: "Si že odposlala filme? Danes smo zopet pošteno delali. Malo sem res izmučen. Poleg tega pa sem si še nohet včeraj zvil in je lepo modro pobarvan."

1. 9. Horneegg, 3. 9. Horneegg: "Nedeljski predpoldan. Ura je namreč deset. Danes moram biti ves dan doma. Imam posebno službo. Neke vrste pripravnost."

4. 9. Horneegg, 6. 9. Horneegg: "Včeraj smo imeli kino tukaj v gradu. Bil je napovedan potujoči kino."

7. 9. Horneegg: "Zdaj mi zdravnik ni nič več napolnil rane s trakom."

8. 9. Horneegg: "Danes imam nočno službo. Z mojo rano ni nič hudega. Grem vsak dan k zdravniku. Oteklina je že skoraj čisto minila. Milan še mi ni pisal. Od Zvonka pa že dalj časa nobenega duha ne sluha."

9. 9. Horneegg: "Pišeš, da pride Ivica domov na dopust."

10. 9. Horneegg, 11. 9. Horneegg, 12. 9. Horneegg

13. 9. Horneegg: "Ravnokar sem prišel z vrta."

15. 9. Horneegg: "Tvoje ljubo pisemce od 13. sem danes prejel."

17. 9. Horneegg: "Lep nedeljski popoldan je danes. Z mojo rano je precej po starem le da sedaj že nekaj časa ne čutim nobenih bolečin."

19. 9. Horneegg: "Ravnokar sem ti napisal eno kartico."

20. 9. Horneegg, 22. 9. Horneegg: "Osem je ura in že sedim v postelji. Rana se še vedno počasi gnoji, bo že bolje. Nevarno pa nič ni."

25. 9. Horneegg: "Uboga, imaš bolečine zaradi zoba? Kaj vse bi storil, da te ne bi več bolelo."

26. 9. Horneegg: "Ob večerni godbi z radia ti pišem. Z rano je po starem. Si se že sprijaznila z novim zobekom? Bo že šlo, kajne?"

28. 9. Horneegg, 30. 9. Horneegg: "Koliko sreče, da sem bil že doma na dopustu. Zdaj ga več ne bi dobil. Nekoliko sem zopet bolj otečen v zadnjem času."

1. 11.: "Kakor si prebrala sem bil danes namenjen v Dentehlanausaug, kar pa mi, kakor ostalim, ni uspelo. Vlaka namreč v sled bombardiranja okrog Graza in v mestu Samru kakor sem iz zanesljivih virov slišal od nikoder ni bilo in tako smo lahko šli po par urnem čakanju na kolodvoru nazaj iskat svojih sledi. Par naših fantov je danes že zjutraj odšlo v Graz. Ti gotovo niso imeli kaj od tega sprehoda, saj smo celi mi v gradu okrog poldneva čepeli dvakrat in to približno poldrugo uro. Kako so moje misli z gorečimi željami ob tej priliki pri tebi draga."

3. 11.: "...Sinoči smo imeli alarm, ko sem ti hotel pisati, tako sem ti mogel pisati samo kratko. V kleti je pač bolj nerodno pisati, če si ne moreš niti pošteno sedeti in duhovi so tam tudi bolj razdraženi in nemirni. Ta teden imam že ves čas razen v sredo pripravno službo. No vsaj ni treba nič delati razen da nesem pri alarmu težje ranjence v zaklonišče.

Ta enota je še danes razpolovljena. Nobeno živo bitje ne more živeti tako razmesarjeno, kaj šele človek, ki se zaveda svojega poslanstva."

4. 11.: "V naglici ti moram napisati par vrstic in ti sporočiti da pojdem nenadoma v nek lazaret z onim drugim Ptujčanom. Lazaret se nahaja v Seefeldu na Tirolskem. Natančnejši naslov ti bom jasno, da takoj ob prihodu sporočil. Morda je bolje tako, saj smo blizu Graza in ni rečeno, da lepega dne ne bodo ptički

odložili odpada tudi tukaj."

6. 11. – Seefeld: "Na cilj te poti, pač zapovedane, sva dospela že sinoči okrog devete ure. Bila je že precej tema in midva sva v popolnoma nepoznanem kraju. Vendar sva kmalu videla, da to ni prevelik problem. V prvem hotelu ob postaji sva že dobila natančne usmeritve kako priti do lazareta, tako sva še po enem vprašanju med potjo končno prišla v pravo hišo. Prvi vtis, ljubljena, ti moram povedati je bil kolosalen.

Danes zjutraj je bilo prvo moje delo odpreti okno. Moj pogled je hotel k bližnjim gorskim vrhom lesketajočim se od sončnih žarkov."

7. 11.: "Z tovarišem sva šla v vaško cerkev, nato pa še v papirnico. Torej popoldne grem k zdravniku. Kaj mi bo neki rekel? Rana se še vedno gnoji, je torej v starem stanju. Tukaj v gorah ni nobenega alarma več, samo tu pa tam se sliši bombardiranje in vlak iz Innsbrucka."

8. 11.: "Kakor sem ti pisal na kartici imamo okrog 35 cm snega, seveda južnega."

9. 11.: "Ob pol sedmih vstanemo, ob sedmih je zajtrk, ob pol desetih je južina, ob 12 obed, nato popoldansko spanje do treh, in takoj spet južina, in ob pol sedmih večerja. Ob 10 h moramo biti lepo vsi v posteljah.

Včeraj sem bil pri zdravniku na rentgenu. Napravili so mi zopet rentgensko sliko čeljustnice. Teh imam sedaj že celi kup. Rana je po starem. Sedaj pride na dan vedno precej gnoja pomešanega z krvjo."

10. 11., 12. 11., 13. 11.: "Nedelja je zopet za nami in z njo en teden mojega bivanja v Seefeldu. Pravzaprav čisto lepi dnevi. Jaz sem šel popoldan v vas v eno gostilno na pivo, kjer sem bil skupaj z Italijani, Francozi, Španci, Hrvati, ...- moj bog, saj se človek že ne spozna več kje je. Vendar drug drugega razumemo."

14. 11.: "Cel dopoldan sem bil zaposlen z lupljenjem krompirja za kuhinjo."

15. 11., 16. 11., 17. 11., 18. 11.: "Danes sem bil v kinu."

19. 11.: "Nada danes po tretji uri greva s tovarišem zopet malo više od Seefelda. V športu najdem toliko utešitve za svoje rane."

20. 11., 21. 11.: "Že včeraj je vladala nad gorskim svetom neverjetna sopara. Bil sem pri smučanju. Vso nebo nad menoj je postalo žareče kakor ob velikem ognju. To je bilo okrog petih popoldne. Komaj sem prišel v bolnico, tako me je vse to izmučilo. Vsa narava je čutila, da pride nekaj nenavadnega. In res danes zjutraj ko sem se zbudil iz sna, mi je sestra, ki je stala ob postelji ponovno ponujala termometer."

23. 11.: "Malo sem še truden od sinoči. To ti je bil večer, jesti in piti, godbe in zabave je bilo dovolj. Tako smo prebili cel večer do ene ure v noč in prišli dokaj skrokani nazaj v lazaret."

24. 11.: "O napadu v četrtek smo mi tukaj komaj kaj zvedeli – tukaj je bilo varno kot običajno. Za Zvonka in Milana pa sploh ne vem nič, že ves čas ne."

25. 11.: "Ob sedmih zvečer sem predal službo enemu sanitejcu, da imam prosto do polnoči. Po polnoči pa moram še do sedme ure presedeti ob telefonu."

26. 11.: "Privoščil sem si lep nedeljski sprehod, po čudoviti naravi. Po kosilu sem šel obiskat družino starke, ki sem ji v petek pomagal, bila je namreč čist onemogla sredi ceste."

28. 11.: "Zdravnik me že precej dolgo ni pregledal in tudi zadnjič s tistim kracanjem po rami ni bilo nič. Je namreč zbolel in nas že cel teden ni obiskal."

29. 11., 30. 11., 1. 12., 2. 12., 3. 12.: "Sprašuješ me koliko nas je v lazaretu. Mislim, da približno okrog petdeset. Poznanca imam tukaj samo onega od St. Barbare v Halozah, drugače ste še sedaj prišla dva Slovence sem, in sicer en Čeh od okolice Ptuja in en drug iz Celja. Še en Štajerc iz Judenburga je tukaj, drugi so iz bližine, torej s Tirolskega in nekaj jih je iz Stare Nemčije. Zjutraj je prišel zdravnik še z enim v sobe in ob tej priliki dejal, da je bilo pri meni prezigodaj začeto z rovanjem po rani in kosteh."

4. 12., 6. 12., 7. 12., 9. 12., 10. 12.: "Ko je alarm ne hodi prosim v mestno skupno klet, pojdi rajši v klet na Vičavo vendar dalje v stran od kasarne"

11. 12., 12. 12.

Analiza pisem iz leta 1944

V noči iz 1. na 2. januar je Jakca zadela ruska krogla. Dobil jo je v glavo, pod desnim ušesom, kjer mu je obtičala v čeljustnem sklepu. Eksplozija mu je naredila rano na desnem licu, kar je vidno tudi na fotografiji, ki jo je poslal Nadici. Ranjen je najprej ležal v lazaretu v Borsivu. 10. januarja pa že piše, da je na vlaku proti notranjosti. Iz Varšave so ga poslali nazaj v Nemčijo, kamor je prispel 18. januarja. Nastanili so ga v lazaretu v Breslanu. Nima upanja na odpustitev, ker je izgubil zelo veliko krvi. 1. februarja je dobil visoko vročino, ki ga je spremljala, dokler mu niso odstranili plastičnega traku iz rane. Takrat se je pokazalo, da se je rana zagnojila. Vročina in zagnojena rana sta ga spremljali ves februar. Konec februarja je začel razmišljati, da bi nadaljeval s šolanjem na gimnaziji v mestu Breslau. Obiskal ga je Janez, prvi prijatelj iz otroštva, ki je bil prav tako ranjen. V aprilu je napisal in oddal prošnjo za premestitev v lazaret v Grazu. Kroglo, ki ga je ranila,

so mu operativno odstranili, Nadici jo je poslal v spomin. Rana se je manj gnojila, a gnoj je še vedno iztekal. Konec maja so ga premestili v grad Horneegg – Preding, ki je 30 km oddaljen od Graza. Nadica mu je obljubila, da ga bo obiskala. V ta namen je uredil začasno stanovanje, v katerem ju nihče ne bo motil in kjer bo ona lahko prespala. 8. junija sta bila po dolgem času spet skupaj. Zdravniki so mu neprestano obljubljali, da bo lahko šel domov, a se je njegovo zdravstveno stanje vedno poslabšalo, da ga niso mogli odpustiti. Dolgčas so vojaki preganjali s športnimi aktivnostmi. Na internih tekmovanjih so sestavljali ekipe za tekmovanja med lazareti (vojaškimi poljskimi bolnicami). Novembra so imeli več alarmov za zračne napade, a nobena bomba ni padla na lazaret. V začetku novembra je bil premeščen v lazaret na Tirolsko – Seefeld, kjer so bili ranjenci različnih narodnosti. Rana se mu je še vedno gnojila. Tu v gorah ni bilo nobenih zračnih alarmov. Le tu in tam se je slišalo, kako so zavezniki bombardirali Innsbruck. Konec novembra piše, da je imel ponovno visoko vročino. Iz Seefeldja je poslal veliko razglednic.

Leto 1945

Pisma

1. 3.: "Četrtek je že. Ah Nada, kaj si mislila, ko tako dolgo ni nobenega glasu od mene? Tukaj je veliko dela. Zjutraj nisem prišel niti tako daleč, da bi si razpakiral moje stvari. Rana je v starem stanju. Bivanje tukaj sploh ni slabo, samo da ne bi bilo toliko alarmov. Mestece je malo z okrog 800 prebivalcev. Samo eno poslopje tukaj sem videl porušeno. Naš novi lazaret stoji kakih 500 m izven mesta tik pod gozdom, ki se vzpenja po jugovzhodnem pasu planin. Nekoliko greni življenje tukaj tudi pogled na begunce iz Šlezije, iz Češke in Bog ve od kod so še tukaj. Žal ti še ne morem poslati pravega naslova."

3. 3.: "Zjutraj ko sem se zbudil, sem že zvedel, da nisva več samo dva pacienta. Iz Innsbrucka je prišlo sinoči okrog 25 naših starih, s katerimi smo bili že v Seefeldu skupaj. Vsaj ni več tako dolgočasno. Torej Nada še teh par dni, ki naju še ločijo morava biti hrabra."

6. 3.: "Veliko dela imam v tem poslopju, čeprav nas je zdaj okrog 30 in jutri ali pojutrišnjem jih pride še približno toliko. Preden bi bila bolnica popolnoma gotova bo – torej mora biti konec vojne."

8. 3.: "Vse je tako tiho. Samo osem nas sedi pri mizi, ki pišemo. Zopet nas je 20 več. Prišli so fantje na novo iz Seefeldja. Precej dela je bilo zopet te dni. Ogledal sem si del mesta in sem videl, da je zaradi bombardiranja veliko hiš porušenih."

12. 3.: "V petek smo se peljali v Laundeck po posteljnino za lazaret."

14. 3.: "To zadnje pisemce, ki si mi ga pisala 11. 3. je danes že tukaj v Schwazu. Kmalu bom za vedno pri tebi. Popoldne grem malo s tovarišem proti planinam, da imava mir pred alarmi."

16. 3.: "Rana je venomer v starem stanju. Tukaj v Schwazu mi čisto ugaja. Dvakrat na teden sem v kinu."

21. 3.: "V nedeljo sem bil zunaj na soncu in nisem prišel do pisanja in v ponedeljek me je zdravnik poslal še z enim tovarišem v Seefeld odkoder sva pripeljala po bolniškem vlaku ostale ranjence iz starega, sem v novi lazaret. Zato ti nisem pisal tako dolgo. Rana je še vedno po starem."

24. 3.: "Par slik ti pošiljam, sem se dal slikati tukaj v Schwazu. Kakor vidiš sem še vedno enostransko debel. Obvezo je slikar retuširal, kar boš na sliki opazila. Zdrav pa sem še vedno."

26. 3., 4. 4.: "Tvoj rojstni dan srčece moje, je pred vrati. Vse najboljše."

6. 4., 9. 4.: "Beguncev je tukaj še veliko prišlo iz vzhodne fronte."

14. 4.: "Sobotni večer. Draga, tvoj rojstni dan je že skoraj za nama. Dve tvoji ljubi pisemci od 2. in 3. sem danes prejel."

21. 4.: "Ne vem, če te bo to pisemce moglo doseči. Kakor se mi namreč dozdeva, bo zveza z domovino pretrgana. Nihče od naših fantov iz Slovenije več ne dobi pošte razen jaz sem še jo pred dnevi prejel."

Analiza pisem iz leta 1945

Prve tri mesece ni bilo nobenega glasu od Jakca. Pravi, da je imel tako veliko dela, da ni utegnil pisati. Te tri mesece je bilo zelo veliko alarmov, čeprav je bila samo ena hiša porušena. Veliko govori o tem, da morata potrpeti le še nekaj mesecev, da bosta skupaj. Govori o beguncih iz Šlezije in z vzhodne fronte. Pogled nanje ga pretrese. V zadnjem pismu se čudi, kako to, da je on edini, ki še dobiva pisma iz domovine, noben drug jih več ne. S tem se pisma končajo. Od Jakca ni nobenega glasu več.

Iskanje Jakca

Po koncu druge svetovne vojne je Nada skušala najti Jakca s pomočjo mednarodnega Rdečega križa. Edini rezultat tega iskanja je dopis notranjega ministrstva Republike Avstrije, iz 22. julija 1952, v katerem pišejo, da o njegovi usodi ni nobenega zapisa.

Nada je po smrti svojega moža Zlatka, leta 1989, še enkrat poskušala najti Jakca, a tudi tokrat neuspešno. To je razvidno iz pisma, ki ga je prejela od Justike iz Graza. Justika ji je Jakca pomagala iskati v Düsseldorfu. Predvidevala je, da Jakec tam še zmeraj živi, a žal to ni bilo res.

Sklepne misli

Za Jakcem se je izgubila vsaka uradna sled. Ostal pa je neprecenljiv pisni vir za mladega raziskovalca ali pa profesionalca. Nada je skupaj s pismi ohranila tudi fotografije in razglednice, ki sva jih s pridom uporabili. Ta družinski arhiv sva uredili in tako bo na voljo vsem sorodnikom in tudi tistim, ki bodo nekoč prišli v našo družino. Jaka v pismih ne piše, kako se je boril, kakšno oborožitev je imel. Piše o svojih občutkih, razmišlja o njuni zvezi in se do zadnjega veseli skupnega življenja po vojni.

Pisni viri

Pisma Jaka Kegla Nadi Rakuša.

Povzetek

V raziskovalni nalogi sva analizirali pisma, ki jih je babici Nadici pisal njen fant Jakec med drugo svetovno vojno s fronte.

Uporabili sva metodo analize virov – pisem in slikovnega gradiva ter izdelali rodovnik družine Kovačič.

Nadica in Jakec sta postala fant in dekle junija 1940. Jakca so leta 1941 vpoklicali v nemško vojsko. Ko je odšel na fronto, je začel pisati svoji ljubi domov. Iz pisem je mogoče razbrati dogajanje na fronti, vsakdanjik preprostega vojaka in kasneje, ko je bil ranjen, v vojaški poljski bolnici – lazaretu. Ranjen je bil na ruski fronti, krogla ga je zadela v čeljust. Vojno sedaj doživlja v različnih lazaretih, kjer se je naposled v lazaretu Schwaz za njim, leta 1945, izgubila vsaka sled. Nadica ga je iskala s pomočjo Rdečega križa, a ga žal niso našli. Potem se je poročila z Zlatkom Kovačičem. Ko je 1989. umrl, je ponovno poskušala najti Jakca. Leta 1993 je dobila zadnje pismo od notranjega ministrstva Republike Avstrije, da se je za Jakcem izgubila vsaka sled. Z njeno smrtjo leta 1995 se je končalo iskanje Jakca, pomeni pa tudi konec velike ljubezni, ki je v Nadičinem srcu živela vse do njene smrti.

Ciril Vnuk*

DRUŽINSKI SPOMINI NA ČAS 2. SVETOVNE VOJNE

Članek predstavlja nadaljevanje prvega dela v lanskoletni številki in govori o napetem stopnjevanju dogodkov tik pred spopadom nemške vojske – na utrjeni obrambni liniji v Jastrebcih – z bolgarskimi enotami, ko so prestopile takratno nemško mejo na Spodnjem Štajerskem. V središču pozornosti je doživljanje tega dogajanja, kot se ga spominjajo člani avtorjeve ožje in širše družine. Spregovori o tednih v begunstvu, o tragičnih dogodkih in smrtih, o vrnitvi tete Magde in njenih dveh hčera iz pregnanstva, pa tudi o tem, kako se je družina prebijala skozi težave v prvih letih po vojni.

Ključne besede

Nemci, Bolgari, fronta, bunker, granata, begunstvo, pregnanstvo, tragedija, sreča

Na belo soboto¹ – 7. aprila 1945

Esarji si delajo zaloge

»Potem smo zjutraj ... od nekod je spokalo – tako, tam po Jastrebcih gor, kjer so Žganci in Rubini. Od tam se je občasno slišalo pokanje. Nekaj je priletelo v naš vrt, v soho, tako je bilo slišati. In sva z Janezom šla iskat tega, kar je priletelo. Nismo še vedeli za krogle pa to ... In je atek rekel: 'Ne iščita tega, ker tega bo téko, da bo vsepovsod ležalo!'« (M) Potem so prišli ti esarji pa so tam pri nas samo postreljali kokoši, da so si zalogo hrane priskrbeli ... To so si morali najrazličnejše pripraviti, ker so imeli utrdbe po Jastrebcih. Potem pa so odšli in je atek rekel: 'Mi tak šparamo, ne voščimo

jesti, toti pa pridejo pa samo odnesejo ...' Čez čas pa se je odločil: 'Jaz grem po píti.' Mamiki je naročil, naj skuha velik kos mesa za obed, nato pa se je odpravil peš na Kog.« (M)

Rusi grejo!

»Ponekod so pobrali svinje, pri nas pa kure. Zaradi tega sta pri hiši bila nemir in žalost. Jaz sem bi¹ zunaj in je prišla sosedova mama (Marija Majcen, o. p.) k nam in so se pogovarjali o tem, kaj so Nemci kje pobrali ... Ko pridem tam čez, vidim, da po bregu v Skrvájaku gre vojska, cela kolona. Stekel sem v hišo in zavpil: 'Rusi grejo!' Govorilo se je namreč, da bodo prišli Rusi. Jaz pa sem bil prepričan, da je to vermanšaft – tisti so imeli take rjave obleke – ženske sem hotel le postrašiti. In ni bilo par minut, ko so že prišli gor pri nas ...« (J) – »Slišali smo vik, ko so se ti madžarski predali ... Gori pri Kósovici (v Stanetincu, o. p.) so imeli ogromne bunkerje ... To smo slišali in že smo videli, da grejo gor proti nam, zato smo se zaklenili.« (M)

Bolgari prestopijo nemško mejo

» ... Že so prileteli gor! Planejo z naperjenimi orožjem v kuhinjo pri spodnjih vratih pa vse okoli so letali.« (V) »Vse nas je zajela groza. Nekaj so vpili na nas, iz česar je bilo najbolj slišati besedo Nemci ... Nemci!? Mamika je padla na kolena, dvignila roke in v obupu prosila: 'Gospodje, Slovenci smo, Slovenci'² ... Nájte nas spokláti, mi smo Slovenci! Gospodje, mi smo Slovenci!' Potem so preiskali hišo. Neki častnik, strašno kosmat, je odprl omaro; najprej je pobral denar, nato pa vzel atekovo britev in se pred ogledalom, veliko psiho smo imeli, začel briti« (K, V) »Mi smo se umaknili dol v pivnico in smo tam notri bili z mamiko. Janez, on pa je hodil zunaj, on si je to upal ... Jaz pa tako ... sem hotel iti gledat v hižo. Pridem do prikleta gor po stopnicah pa vidim vojake – taki kosmatinci so bili, nič obriti, pa je tisto grozno izgledalo, tako da sem pomislil: kaj je zdaj to!? Oni pa so hoteli vse videti, kaj je kje, kaj je v kuhinji bilo v tistem loncu ... Tisti kos mesa, ki bi ga morali mi pojesti, so Bolgari izvlekli iz lonca.

Še enkrat sem poskusil priti v hižo. Pridem noter –

* Ciril Vnuk, Miklavž pri Ormožu 22, 2275 Miklavž pri Ormožu.

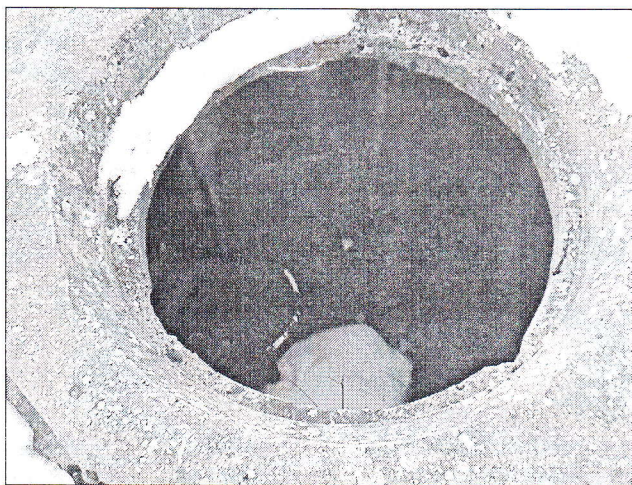
¹ Sedmega aprila 1945 je bila bela sobota, torej sobota po veliki noči. Tako je ves čas trdila sestra Katika, podatek pa je potrjen tudi ob pomoči g. Alojza Trunka, sedanjega župnika pri Miklavžu: »V miklavževski župnijski kroniki je g. Kolenc zapisal, da je prvič kot novi dušni pastir nastopil pri Miklavžu na telovo 31. maja 1945. – Iz tega sledi, da je velika noč leta 1945 bila 1. aprila, cvetna nedelja 25. marca, bela nedelja 8. aprila. – Nedelja Svete trojice je bila 27. maja, binkošti so bile 20. maja. – (7. velikonočna 13. maja; 6. velikonočna 6. maja; križevo – vnebohod 3. maja; 5. velikonočna 29. aprila; 4. velikonočna 22. aprila; 3. velikonočna 15. aprila; 2. velikonočna ali bela nedelja 8. aprila; velika noč ali 1. velikonočna nedelja 1. aprila.) – Včasih so nedelje po veliki noči drugače šteli: bela je bila prva po veliki noči – do vključno pete po veliki noči, nato je bila nedelja po vnebohodu, nato pa binkošti.«

² O tem je večkrat pripovedovala mati; tako je ta Katikin spomin posreden, saj je to dopoldne še hodila kopat »štelunge«.

tam je bila omara na široko odprta pa je tam tiste papirje pa kar je bilo – tisto je gledal in obračal ... Kaj jaz vem, bil je oficir, navaden vojak že ni bil – tak grozen kosmatin, da sem hitro zbežal nazaj dol k mamiki in sem rekel: 'Omaro majo na široko odprto!' Mamika pa tudi ni upala iti ven iz pivnice ...» (V)

Fronta se prebudi

Bolgarski vojaki so v hipu zavzeli položaje pri našem vrtu, ob robu gozda in na škarpi ob cesti navzgor po Pesovščaku ter se bliskovito vkopavali. Začelo je čedalje bolj divje pokati. »Potem pa nekako sredi popoldneva ... še vedno smo bili v pivnici ... Zunaj okoli hrama je pokalo, prava vojna je bila. Gor na podstrešje, streha je bila slamnata, pa so zvlekli puškomitraljez pa so si ga naravnali pri tistih luknjah na svislih pa so streljali na Bolfenk pa tja vse prek k Žgancu, po tistih štelungah. In oni so jih odkrili, ta nemška vojska, kje so, pa je priletela tista zažigalna krogla in je začelo vse skupaj goreti. (V) »Tu pri sosedu (Ferguli, o. p.) je še zdaj bunker, ki so iz njega skurili vse te hiše dol po Jastrebcih. Tu je Nemec prišel ven pa je s strojnico napravil – čahrst – po strehah, ne? Vsako drugo kroglo pa je imel zažigalno ...» (b. P)

Slika 1: Betonski bunker pri Vičarju v Jastrebcih, februarja 2006. (Foto: avtor)

Hiša v plamenih

»Vse začne bežati ven, vojaki bežijo ven ... Dol pribeži Janez: 'Mamika, hiža gori!'« (V) »Bolgari so streljali, oni pa nazaj granate, to je treskalo, tak da ... 'Né boj se, ne búde strašno!' me je miril vojak. Pri oknu vidim, da so se Bolgari na položaju pri vrtu začeli ozirati. Videl sem, da so enega obvezovali, ker je bil ranjen. Gledam, kako je tisto gortno noter vleklo v mitraljez ... Potem pa je začelo goreti.

Skočim noter – najbolj zanimivo je bilo to, da nisem pograbil česa vrednega, npr. svoje ure, ampak sem

pograbil kolač kruha pa čevlje, ki sem si jih že sam kupil s prihranki, nizke čevlje.« (J) Žal se je pozneje izkazalo, da je pograbil enega Katikinega ... Brezglavi pobeg iz goreče hiše je bil predvsem reševanje življenj, naše imetje pa je bilo prepuščeno ognju. V naglici so pobrali le nekaj malenkosti.

Mati si je v paniki naložila sveže pečen kruh, spregledala pa mene, ki sem kljub hrupu menda spal na klopi pri peči v prednji hiži. Tako mi je Katika pozneje večkrat povedala, da je ona šla nazaj v gorečo hišo po mene. In res, ena mojih prvih spominskih slik je, kako me nekdo med tekom nese v naročju, kako bežijo mimo drevesa ... Oglušujoče pokanje iz vseh mogočih cevi in žvižganje raztreščenih granat se v mojem spominu niso ohranili. »Pa letimo v grabo, v bunker. Potem pa, kakor sem bežal dol skozi skedenj – skednjeva vrata so gorela – vse to je bilo v plamenih! Bežal sem, ker smo vajeni bili, nisem se bal ognja – samo da sem pobegnil dol v rupačo³, vrata se odtrgajo in vse tisto goreče pade dol. Tečem dol po šumi ... Pokalo je, vojaki pa mi tam mahajo, da se moram vreči na tla, jaz pa nisem razumel, za kaj gre, in sem samo bežal.« (V)

Bolgari pomagajo reševati

Naša ostarela Zdravčeva mati pa ni hotela iz goreče hiše. Odločila se je, da je prišel čas zanjo, preveč hudega je že pretrpela v življenju. Tako so jo morali Bolgari na silo izvleči iz pivnice in so jo potem naši odvedli v bunker.

»Že je nastopila vročina, vse je bilo v ognju. Tekli smo v gozd, v naš bunker, sami, brez ateka ... Lahko še povem, da sem nazadnje videl, kako so Bolgari krave spustili iz štale. Svinje verjetno tudi, samo da so jih pozneje polovili in potem zaklali, saj so na palicah imeli tisto meso in si ga ponoči pekli na ognju ... Nam ni ostala nobena svinja.« (J) Ali pa je zanesljivejši ta spomin: »Svinje – tiste pa so tako vse zgorele, čeprav je bilo vse odprto. Svinje ne grejo ven, če gori ...« (M)

V bunkerju

Nekatere vrednejše stvari so poskrili prejšnje dni. Tako so v pivnici pod žitnico, kamor smo se sprva umaknili, zakopali tünko. Dragoceno porcelanasto posodo, poročno darilo tete Jule – obsežen servis s po ducat enakimi kosi raznih krožnikov ter z raznimi skledami, posodami za omake in ovali – so zakopali na več različnih krajih; voz s plugom in brano ter ornícami so potisnili pod drevje v sadovnjak, a na homote so pozabili ...

³ Pod štalami proti Skrvajaku je globlja zajeda, verjetno ostanek nekdanje kolovozne ceste.

Ko smo bili vsi v bunkerju, sta pritekli noter še sosedova mama in hči Ferunika⁴. Tudi ona je z grozo ugotovila, da je v hiši doma pustila sina Frančka (Franc Majcen, 1944). »Janez je hodil po Frančka, zato je Ferunika pozneje pravila, da je Janez geruf⁵ od malega Frančka.« (M)

Sosedova mama je prinesla s sabo ostanek od »žegna«. Druga moja frontna spominska slika je namreč, kako ona z nožem reže rezino mesa od večjega kosa ... Gneča je bila nepopisna. »Mama je sedela na tistem kruhu, ker ni bilo prostora.« (F) A še vedno ni bilo očeta! In to dejstvo je v kolikor toliko varnem zavetju v vseh nas znova in zlovesče prebudilo strah: kje hodi, kaj se mu je zgodilo?

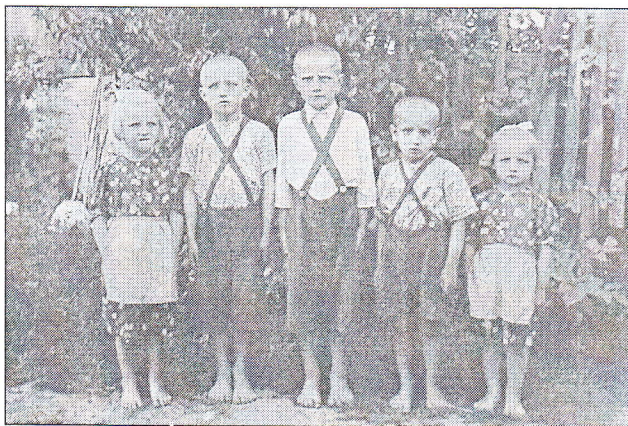
Tragedija pri stricu Petru

Hkrati z našo je zagorela stričeva hiša. Stric Peter, strina in pet njunih otrok ter svak/brat Vanček so se ob začetku spopada prav tako umaknili v pivnico. Ta je imela vhod z dvoriščne strani, obrnjene proti nemškim položajem. Vhodna vrata so bila z dvorišča pod kotom 45°, na kletnem podboju pa dvojna. Nad tem vhodom je bil nadstrešek. V kleti je bil na nasprotni steni okenjak, a z zunanje strani zavarovan pred krogli z drvni. Iz te kleti zaradi gostega streljanja skoraj ni bilo mogoče priti, kmalu pa tudi ne zaradi tega, ker se je del gorečega ostrejša porušil na zunanja lesena kletna vrata, ki so se vnela. Da bi obvarovala pred ognjem vsaj notranja, sta stric in Vanček s škornjem zajemala iz velikega jesičjaka⁶ kis in z njim polivala ta vrata. Kletni prostor je začela napolnjevati obupna mešanica dima, te kisle pare, monoksida ... »Skoro 300 litrov jesiha so porabili, ko so vrata polivali, da se ne bi notri vžgalo.« (b. P)

Ta boj z ognjem je trajal nekaj ur. Medtem so strina Mimika in najmlajši hčerki, šestletna Marta in štiriletna Milica utihnile, niso se več odzivale; sin Peter (1936) je prav tako obmiroval. Vanček se je odločil prebiti se iz pasti. S stricem sta odprla vrata in Vanček je stekel proti bolgarskim položajem. Ker ga ni bilo nazaj, je za njim stekel še stric. »Potem pa so atek šli pa so Bolgare zvabili noter. To seveda ni bilo preprosto, ker so bili zelo nezaupljivi, saj so mislili, da smo Nemci ... Mama so ostali notri, ker so Bolgari

rekli⁷ ... Tudi jaz sem bil že 95-odstotno mrtev ... Potem so me ti doktorji ali bolničarji zalivali z mlekom ...« (b. P)

Nezvestnega Petra so odnesli bolgarski sanitejci dol k Požganu, kjer so si uredili začasno ambulanto. »Potem pa, ko sem se enkrat po polnoči zbudil, me je pritisnilo scat in sem se odpravil iz hiše. Dva vojaka sta me spremljala z orožjem, puške sta v rokah držala, da ne bi ušel ... Zjutraj pa je oča prišel po mene. Potem smo mi šli na Hrvaško k babici in smo živeli tam.« (b. P)

Slika 2: Stričevi otroci od leve: Marta, Konrad, Peter, Jožek in Milica – verjetno poleti 1944. (Hrani: s. P, b. P)

Nekaj postaj očetove kalvarije

Jugovzhodno od kogovske cerkve se del Jastrebecv imenuje Kalvarija, verjetno zaradi tega, ker naj bi tu nekdanj v davnini stali trije križi, kar je spominjalo na Kalvarijo – kraj Kristusove smrti. Tu čez to Kalvarijo je nameraval iti oče, da bi do kosila prinesel pijačo iz Žmútkove pivnice. A njegov namen je popolnoma spodletel in le zaradi velike sreče se ni sprevrgel v svetopisemski podobno tragedijo; vseeno pa je v naslednjih urah preživel nekaj njenih postaj.

Ko se je namreč bližal po Selah Ciganiji, je tam zašel med žične ovire in druge vojaške pasti; te so Nemci pripravili kot obrambo svojih položajev pri cerkvi; ki so jo spremenili v utrdbo. Nenadoma jč ugotovil, da naprej ne more.

Tam nekje na Kalvariji sta stala nemška oficirja, ki se nista nič kaj zanimala zanj, ki je iskal prehod, ampak sta z daljnogledom opazovala stanetinsko cesto in se nečemu čudila ... Kmalu zatem se je očetu nekako

⁴ Verona Majcen Jesenovec, 1926–1994.

⁵ Pleteršnikov Slovensko-nemški slovar še pozna slovensko besedo gërob, *der Bormund* – danes *varuh, skrbnik*.

⁶ Velika stojčča lesena posoda za kis, zgoraj z vratci in ožja kot spodaj.

⁷ Pepika se spominja stričeve pripovedi: »Vijec je rekel, da je bolgarski zdravnik pogledal in rekel: 'To je mrtvo pa to je mrtvo.' Petra pa mu je dal na roke in mu rekel, naj ga odnese ven; onadva pa sta zgrabila vsak enega fanta (Konrada in Jožeka, o. p.) pa sta ga odnesla, on pa je stal sredi pivnice, tako da sta se Bolgara že vrnila. Potem mu ga je eden od njiju vzel iz rok in ga spravil ven. (s. P)

uspelo v bližini Plohla izmotati iz labirinta in obrnil se je proti domu. A od cerkve se je oglasilo orožje. Moral je začeti iskati kritje, tako je napredoval čedalje počasneje.

Pri Tropu v Ciganiji (danes pri Pokrivaču) se je zatekel za studenec na dvorišču, ker so začele tam okrog padati in se razletavati mine in granate. Ko se je tako tiščal za betonski okvir (tênice), je čez nekaj časa zagledal kokljo s piščanci, ki je vsa razburjena svoje male vodila v skedenj. Umaknil se je za njimi. Na srečo! Nekaj hipov zatem je studenec že nagnila silna eksplozija granate, ki ga je zadela ... Tako ga je rešila pravzaprav koklja. Iz skednja ni mogel nikamor naprej. Bližal se je večer. Izkoriščajoč poznavanje terena, se je oče prebil, dobršen del po trebuhu, v Podgajišče do gozda. Najprej se je zavlekel v robidovje, kjer si je oddahnil in medtem molil, da ga ne bi zadelo, kajti prav te gozdove so Nemci srdito obdelovali z minami in granatami, ker so v njih slutili bolgarske položaje.

Tako se je stemnilo. Po globačah nad Prodnico se je oče prebil v Faroško šumo. Na cesti pri Krču je naletel na bolgarske enote, ki so že od dopoldneva obvladovale ta teren. Z naperjenim orožjem so ga prisilili poklekniti in roke skleniti na zatilju. Tedaj ga je obšlo, da je prišel konec, saj se je dolgo govorilo in pisalo, kako Rusi ubijajo – s strelom v tilnik ... Potem so ga zasliševali: kdo je, kje je bil, kaj dela tu ... »Bili pa so toliko ... kako bi rekla – človeški, da so ga pustili živga ...« (K)

»Bolgarom je rekel, da se piše Vnuk in da ima bunker tam. In Bolgari so mu povedali, da je njegova žena mrtva pa dva otroka ...« (J)

Novica ga je strašno prizadela. Potem je v spremstvu vojaka šel proti bunkerju. »Iz Žgančeve šume je videl, da domača hiša gori. Potem ga je gnal dol v bunker, ki ga je skopal ...« (K) »In on, ko je prišel noter, je rekel: 'Ja, mamika, ti si še živa ...!' To se je tako na glas jokal ... tako se je jokal tistikrat, tako so se mu tresle roke ... Saj še ni bil star – na višku sil je bil! 'Ti si še živa, deca so še živa ...!' Šele potem je razvozlal, da ga je bolgarski vojak zamenjal s stricem Petrom, saj je tam gori bila mrtva stričeva žena ...« (J)

Bolgari niso bili preveč zaupljivi, zato so imeli pri bunkerju stražo. O tem se mi je ohranila spominska slika: vojak razkoračeno stoji nad vhodom v bunker in ustrelil iz puške ... Kljub vsemu je bilo do zgodnjega jutra nekaj srečnih ur, ker smo vsi člani naše družine to noč preživeli.

V begunstvo

Begaj, begaj!

Ko se je začelo daniti, so pričeli Bolgari siliti, da se moramo čim prej spraviti od tod. »Begaj, begaj, begaj! Pet kilometri natrag!« (K) Govorilo se je namreč, da bodo Nemci pripravili protinapad in potisnili Bolgare na hrvaško stran, zato moramo iz Pesovščaka oditi.

»Krave pa ick so se pasli tam po tisti šumi. Voz smo še imeli, ker je na srečo ostal v sadovnjaku nepoškodovan, po homote pa sva šla s Feruniko k njim, ker pri Majcenu hiša ni pogorela. Potem smo krave zapregli. Bikec, ki je bil težek kakih 100 kil, tak za prodajo, je šel z njima.« (J)

»Se je vedelo, da bo to dolgo trajalo, ta spopad. Od nekod je zjutraj prišel sosed Peter Majcen. 'Mi moramo takoj izginiti od tu!' je rekel. Predlagal je, da gremo v Dubravo. Tam je on jabolka kupoval in tako je poznal kraje in tudi ljudi.« (M)

»Atek in Janez sta šla še domov, da sta malo pogledala, kako je bilo na pogorišču ... In sta prinesla od tam kanto z mastjo, ki je ostala pod tistimi predali ogorele in porušene stalaže. Ta kanta je bila zelo ogreta, vsa mast tekoča, in sta jo prinesla dol v grabo. Atek jo je postavil na voz in rekel: 'Zaj pa de šo êden toga držat!' Če že moram iti nekam, nekam proti Ameriki⁸, pa grem jaz!« (V) »Z vozom smo se peljali po Skrvájaku in teh gmajnah. Bila je bela nedelja in nihče za to ni vedel ... da bi še jedli žegen, kot smo ga včasih ... Pri Skendrovih⁹ v Ameriki smo se ustavili in podojili krave ter si tam skuhalo mleko. Bolgari so neprestano silili: 'Begaj, begaj, begaj!'« (K)

»Jaz sem moral na kólah, ko smo se peljali, držati tisto kanto z mastjo, da se ne bi prevrnila. In sem imel s šurcem pokrito, zato sem imel ves šurc masten, ker je tista mast gor pljuskala ... Grozno! Tisto, kar sem imel na sebi, je bila edina moja obleka, vse drugo nam je zgorelo, ne? Vse je v hiši ostalo. Potem pa smo tam nekje imeli zajtrk, nakar smo šli naprej. Pa smo prispeli v Dubravo h Kocenu, kjer smo se nastanili. Pri tej hiši nas je bilo šest ali sedem družin, samo so nas dokaj dobro sprejeli. Razumeli so, da je vojna, da nimamo kje biti. Otroci smo bžikali okoli, odrasli pa ... kaj vem, eni so se bali, da jih ne bi vpoklicali v vojsko – tam pa se tako vse hitro neha ...« (V)

⁸ Jugozahodni zaselek vasi Stanetinec na Hrvaškem, od koder je bila doma strina Mimika.

⁹ Domače ime za Novakove; Anton Novak je bil pozneje poročen s Tratno Mimiko (Marijo Kolarič) iz Pesovščaka.

Pri Kocenovih

»Stari Kocen je bil Martin, njegova žena Gerika, mladi pa Gustek, Ludvik, Franček; Gabrica je bila najmlajša. (K, F) Pri tej hiši so dobili zatočišče tudi Majcenovi in Žgančeva Marica z Albinom in drugi, vseh nas je bilo okrog 30. Trije Koceni so se skrivali pred tem odločilnim spopadom na naši strani pri Žgancih ... Takih primerov je bilo še nekaj.

»Teh fantov se dobro spomnim. Takrat so že dedi bili, odrasli. S Hrvaškega so prišli sem, da so se izognili vojski. Tu pa so bili tuji državljani; niso bili prijavljeni.« (M) Eden Kocenovih fantov naj bi hodil celo vasovat k Marici, pa tudi drugi so bili dobro seznanjeni z jastrebskimi razmerami in so poznali vlogo posameznikov.

Bil je »njihov«

»In ko so tam zagledali Jastrebcana, imenujmo ga X, je nekdo začel vpiti: 'X, pútuj! X, pútuj!' Nekaj dni pred tem spopadom so namreč prišli Nemci po tega X, ker je poznal vse mostove, ki jih je treba porušiti, ne!? Pri Požganu so ga minirali, tam gori, kjer imamo mi travnik (v Prodnici, o. p.) je bil lesen – to so vse razmetali. Tako so porušili v glavnem vse ... Potem je bil nekaj dni z nami pri Kocenu in so že prišli središki partizani, ko so zvedeli, da je tam. Eden si ga je navezal in ga gnal v Središče – on na kolesu, ta pa je moral bežati za njim iz Dubrave ... Potem je bil menda dalj časa zaprt ...« (M)

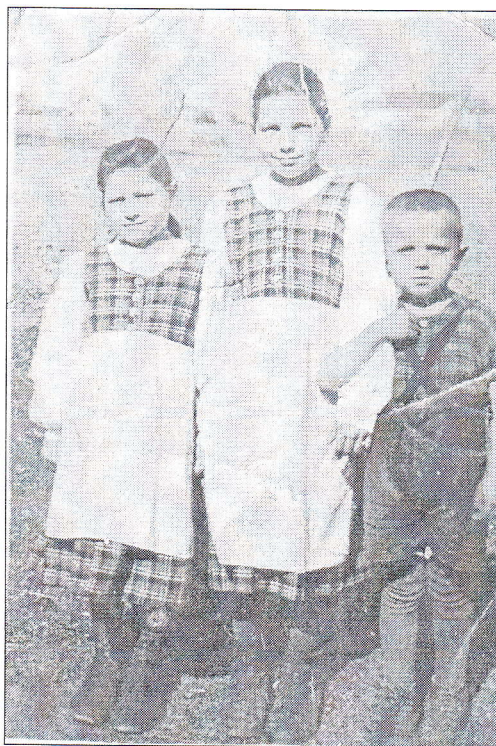
»Naj rečem še to: V Dubravi je bil tudi Jastrebčan, imenujmo ga Y. On je imel dve kapi, eno civilno in eno partizansko. In ker je bil ranjen – njega so ranili nekje doma – si je na glavo dal titovko ali ono drugo, kakor je bilo kdaj treba ...« (M) »Y je bil ranjen v glavo, imel je obvezano, in je tulil tam notri v tisti sobi pri Kocenovih. Grozne bolečine je moral imeti. Tega se dobro spomnim, saj sem takrat prvič videl partizansko kapo z zvezdo.« (J)

Štefičina¹⁰ smrt

Pri Kocenovih nas je zadela še ena tragična novica. Ko se je začel v Jastrebcih odločilni boj, so se vujček Jakob Žganjar in njegova družina najprej skrivali v domači kleti. Toda bitka se je stopnjevala, zato so se sredi popoldneva odločili zapustiti dom in se umakniti v bunker pod Orešnikovimi goricami. Ko so se prebijali od doma po klancu, so med pokanjem zaslišali v zraku čuden zvok, ki se je naglo približeval, in potem je nad njimi eksplodiral šrapnel¹¹. Sestrično

Štefico je ena krogla usodno zadela od zadaj v pleča¹² in se ustavila v pljučih. Težko je dihala, na ustih se ji je pojavila krvava pena. Spravili so jo do bunkerja, kjer pa ni mogla ostati. Zato so se odločili za umik k Štamparjevima Jožeku in Trezi dol v grabo na drugo stran, k Pukšiču, in želeli spraviti Štefico tja. Tam, kjer je (bil) konec Košarkinih gor, jim je omedlela.

Pri Štamparjevih so jim dali na voljo sobo, zadhižo, in vse svoje imetje, tudi tünko, ker sta rekla, da onadva gresta v bunker. Potem so začeli mrzlično iskati zdravnika, da bi Štefici pomagal. Medtem se ji je spet vrnila zavest. »Grozno se je jokala in kričala: 'Gdā de dōjšo doktor, gdā de dōjšo doktor ...?!' Dolgo se je mučila, pa se menda ni učakala doktorja, tega se ne spomnim, in je tisto noč s sobote na nedeljo umrla. Bila je stara 14 let.« (K) Vujček in Pukšič sta potem izdelala trugo in Štefico so začasno pokopali za koruznjakom pri Pukšiču. Potem so se morali umakniti na Hrvaško.

Slika 3: Vujčekovi (Žganjarjevi) otroci od leve: Mimika, Štefica in Tonček – okrog 1942. leta. (Hrani: K, F)

Krste za Vnukove ženske

»Pri Kocenovih smo imeli tudi naše krave, ki so jedle njihovo krmo. Nismo ves čas bili vsi skupaj, cela družina. Mati so bili pri Justini Orešnik, svoji sestrični, mamika pa je bila z najmlajšima otrokoma pri vujecu Jakobu Čurinu v Godenincih ...« (K)

¹⁰ Štefanija Žganjar (1931–1945), drugi otrok Jakoba Žganjarja.

¹¹ Po izumitelju Shrapnelu, okrog 1880, poimenovana tempirana (časovna) granata, ki eksplodira nad zemljo in lijakasto razprši mnogo krogel (po LCZ, 1998).

¹² Tega in druge podatke o nesreči posredovala sestrična Mimika (Marija) Žganjar, por. Pokrivač, Štefičina mlajša sestra (1934–2006).

Oče in Janez sta najprej poskrbela za to, da so pri Veselkovih v Stanetincu izdelali krste za stričevo ženo in njuni hčerki, Marto in Milico. »Z atekom sva delala pri Konzulovih¹³, na strininem domu truge. Tudi Vanček, njen brat, je pomagal; on je bil sodar. Tako smo delali tri truge. Atek je delal truge že prej, ko je delal pri Bolfenku; za Tropa jih je delal doma, zato je znal trugo zarisati ... Tako smo tam deske pohoblati in jih razžagali in skupaj zbili te truge ...« (J)

Potem so jih spravili do strica v Pesovščak, skopali ponoči pri češnji za hišo skupen grob ter pokojne začasno pokopali. Pravi pogreb je bil šele konec junija, ko so jih prekopali na kogovsko pokopališče.

Tudi na hudo se navadiš

V hiši pri Kocenu je bila velika gneča. »Midva z atekom sva spala v štali, v jaslilih poleg krav, ker je bilo še hladno – samo da sva bila malo na toplem. Krave so se z rogovi nenehno dregale, ker niso bile le domače, ampak tudi naše pa tisto tele ...« (J)

Drugače pa je bilo življenje pri Kocenu skromno, primanjkovalo je hrane. Tisti kruh od doma smo pač prehitro pojedli. Skuhali so kako juho, najpogosteje prežganko. Na srečo je naša krava, ki se je otelila dva meseca pred tem, dajala vsak dan nekaj prepotrebnege mleka. Starejši bratje so se že sami znašli, ko so stikali okoli. »Tam smo pasli po tistih gmajnah, bilo je zgodaj spomladi, in smo potem mleko pili. Tista telica nas je takrat preživljala ...« (M)

V bolgarskem zaledju

Za fante je bil to napeti čas. Najstarejšega, Janeza, so Bolgari takoj vključili v delovne enote, ki so kopale strelske järke in druge vojaške objekte v Vodrancih in po Vitanu. »Od Kocena pa smo hodili grabnov kopat za Bolgare, da so se vkopavali. Do Vitana smo hodili in kopali vse tam okoli. In smo šli tam nekje ... kaj jaz vem, cela skupina nas je šla z motikami in lopatami, da smo kopali pri Flegeriču. Ko smo šli mimo Lista, smo videli, kako so čreva visela tam okoli po drevju ... In smo se pogovarjali, da je to Listov Viljem, tisti, ki je bil za Nemce.« (J)

»Tam smo šli okoli in smo na Vitanu kopali jarek pod vodstvom Bolgarov. Med delom so nas obstreljevali Nemci z granatami s Huma. Kar zadonelo je: bummm! Bolgarski oficir je zavpil: 'Lezi, lezi!' Vsi smo se morali uleči, jaz pa sem bil radoveden, kje bo zdaj usekalo ... Potem pa: zzzzzz! nato pa: bumfff! Tudi to sem videl, kdaj je bolfenski cerkveni zvonik padel. V sredino ga je zadela granata in ga je podrla, prekopicnil se je. To so taki živi spomini ...« (J)

Porušili so ga topničarji iz Dubrave. »Bili smo radovedni tega streljanja in smo gledali. Tam so bili postavljeni topovi – bilo je menda sedem ali osem topov – in ti so od tam streljali na Bolfenk, na cerkev, ne? V zvoniku pa so se zadrževali Nemci. Tu so imeli svojo postojanko in lep razgled – vse dol do Središča in prek v Zagorje. Pa sva z Milanom hodila tam nekje po tistih gmajnah in sva gledala topove ter videla, kako se je zrušil zvonik. Videla sva, kako se je skadilo ... Tako so jih spravili dol.« (V)

»Tam v tisti gmajni je bilo polno artilerije – tista, ki je na Kog streljala od tam. Ja, kako smo to gledali! Okoli cerkve – to so vsepovsod eksplodirale granate v goricah. Kar kadilo se je včasih, ko so imeli tak napad ... Nazadnje pa so zvonik le zadeli. Potem pa se je kadilo!« (M)

Fantje so se znašli po svoje

»V Dubravi so se organizirali neki odbori, ki so začeli hraniti te begunce. Mi bi morali iti h Kóšaki – zdaj so tam drugi ljudje, mlajši – in je atek hodil gledat tja in je povedal, koliko nas bo prišlo jest. Potem je stara že kričala ko vrag in se je atek vrnil in rekel: 'Gnêš námo nič jeli!' In smo potem pri Kocenu ... neko prežganko nam je napravila in smo tisto imeli za kosilo. Tako smo živeli, dokler smo bili na Dubravi.

Potem pa smo šli k sorodnikom v Godenince, kjer je že boljše bilo. A tu je bila vojska, zaledje, zato so imeli najrazličnejše živali – ovce, konje, svinje – vse so imeli. To so po potrebi klali in so po hišah kuhali za fronto. Tu je že boljše bilo ...« (M)

»Tam so bili Bolgari in jaz, fant, sem se smukal tam okoli in eden mi je dal puško, da sem streljal v neka drevesa ... Dobil sem tudi hrano. Imeli so sladko hrano, neke špagete, neke makarone so imeli. Tako sem se pogosto prehranjeval tam.« (J)

Bolgari v zaledju so tudi prepevali. Tako so se naši fantje naučili njihovo narodno Šumi Maríca¹⁴. Navedem naj samo prvo kitico, ki jo tu zapišem v približni latinični transkripciji: *Šumi Maríca/ okrvavéna/ plače vdovíca/ ljúto ránena./ Marš, marš, générale naš./ raz, dva tri, marš vójnici.*

»Oni so nam dajali hrano. Samo to je bilo vse tako mastno, notri špeh na kocke ... mastno ... taki golaži so bili v glavnem.« (M) Pozneje so nam dovolili, da smo začeli hoditi na dom – dom, saj so bile le ruševine! »Se spomnim, da je atek prinesel od doma berivko, domačo solato, ki jo je posejala mamika na

¹⁴ Marica, reka v južni Bolgariji, mejna reka med Turčijo in Grčijo; znana tudi po bitki in turški zmagi nad makedonskima fevdalcema Vukašinom in Uglješo pri Černomeni leta 1371, ki velja za začetek turškega prodiranja na Balkan (po LCZ, 1998).

¹³ Domače ime Veselkovih v Stanetincu.

virtu, preden se je začela fronta. Bila je taka lepa mlada ... da smo že imeli svojo ...» (V)

Dubrava–Godeninci in nazaj

V begunstvu smo bili osem tednov. Medtem smo večkrat hodili k materinemu ujcu Čurinu v Godenince. Tam je živela tudi njegova hči in moja krstna botra Micika. Ona je bila materina sestrična in je prevzela to vlogo namesto Petra Orešnika iz Ciganije; ta je bil boter vsem drugim bratom in sestrama, meni pa ne, ker je bil med nemško okupacijo pregnan na Hrvaško.

»Mati Katika so hodili v Godenince in so si vedno nekoga vzeli s sabo. Tudi jaz sem večkrat šel zraven. Enkrat pa sem jim napravil komedijo, da so me iskali, celo po potoku, z grabljami. Niso me mogli najti, saj sem odšel od vjčeca v Dubravo. Takrat je bilo še polno vojaštva, Bolgarov, mi deca pa smo tam okoli kotlov hodili, kjer so vojaki kuhali, in to je bilo pravzaprav zelo zanimivo, ne? Vsepošod me je iskal tudi atek, jaz pa sem se potem zvečer pojavil v Dubravi. Najbrž sem bil tudi pri Debelčevi Justini, ker so oni našim povedali, da sem se odpravil v Dubravo, kamor sem menda prispel z Milanovo pomočjo, ne vem točno. Tako me ni bilo treba vlačiti iz potoka, kot so se na tihem bali.« (V)

Pri ujcu Čurinu sta oče in Janez iz bresta oblikovala lesene dele homotov ter poiskala drugo jermenje zanje; od domačih, ki jih je uničil ogenj, je bilo uporabno le okovje.

Prva vračanja so bila nevarna

»Potem smo že lahko šli v domači kraj. Nismo imeli kje spat. Sosedova hiša je edina ostala, kar je bilo res nenavadno; Hanžaličeva je tudi pogorela – to je vse zgorelo, ostala je Borkova, a poškodovana, druge pa vse, po celi vasi ... samo dimniki so gor štrleli! Zanimivo, dimnik pa je ostal ...» (J)

A biti si moral zelo previden, saj je vsepošod ležalo vse polno neeksploziranih bomb, min in granat, nabojev in eksploziva v raznih oblikah. V takih pločevinastih škatlicah, premera kakih deset in visokih kak centimeter, so bili v tanko belo gazo zaviti okrog dva milimetra debeli in naluknjani medeno rjavi kolobarji smodnika za minomete. Spet druge so bile iz podobne snovi narejene ploščice, dolge okrog 10, široke 2 in debele 0,3 cm.

»Nekoč sem šel v Godenince, ko še nihče ni hodil, prvi sem bil doma. V gozdu pri Benetkovem križu¹⁵ – tu je bilo orožja – od pištol do streliva, vojaških kocev

– koliko je tega bilo! Šel sem tako narahlo, ker so pravili, kaj vse nastavljajo ... Tako narahlo sem šel domov, nato pa nazaj in sem povedal, kako je doma.« (M) Krave so pasli že v Godenincih, kjer so bili Čurinovi travniki, torej čedalje bližje doma.

Zakaj ga nismo pojedli sami!

Na domači njivi je odgnala detelja in so jo kosili ter vozili v Dubravo oziroma v Godenince. Na enem takih obiskov smo izgubili tele. Janez je pasel krave in tisti bikec je skakal tam okoli, ko sta prišla dva bolgarska vojaka in zahtevala, da tele naveže in ga žene z njima.

»Mamika je kuhala pod hrastom krompir na trinožniku. Šla je tja, pokleknila pred tega oficirja in prosila: 'Imaj dušo, dévet ljudi mam za nahraniti!'¹⁶ (K)

Seveda se je tudi oče uprl, a sta vojaka zapretila z orožjem. Nato si je tele Janez navezal in ga v njunem spremstvu gnal do Kerenčiča v Jastrebcih, saj so pri Topolovcu pripravljali miting; tako je tele gotovo še tisti dan končalo v vojaškem kotlu. Janez je tam zahteval, naj mu vrnejo vsaj povodec, pa so ga z jasno kretnjo hitro prepričali, da je lepše čim prej oditi. Oče se je potem pritožil pri Borku, kjer je bil lokalni sedež odbora OF, a se ni nič zgodilo ... Znova se je pokazalo, kako smo bili naivni, da si tega teleta nismo privoščili pri Kocenovih.

Osvoboditev – goli in bos, a vsi živi!

Osvoboditev v začetku maja smo dočakali pri sorodnikih v Godenincih. Tu je menda središki odbor OF ta dan pripravil veliko slavlje blizu Krambergerjevih, približno tam na bregu, kjer je danes nogometno igrišče. »To so tam po kmetijah v Godenincih v cimpletih v krušnih pečeh spekli meso – vseh vrst meso – in so ga potem vojaki peljali na tistih cizah s konji gor v breg. Naenkrat so začeli konji dirjati in enemu so se tiste cimpleti vrhunile dol ...

Čeprav je bila osvoboditev, smo mi morali biti še tam, saj nismo imeli kam iti. Ker je Majcenova hiša ostala, so nam pozneje ponudili svojo zadhižo in smo tam živeli.« (M)

»Tisti čas smo spali pri sosedu na štalah, pa tudi mati so tam živeli. Je pa bilo tako hudo, da sta Ferunika in Katika hodili celo do Lešnice prosit zabele, da se je lahko kaj s čim zabelilo.« (J)

Ko smo se vrnili v domači Pesovščak, je bilo treba najprej pospraviti razdejanje. Ni bilo kje kuhati, zato si je mati sprva uredila svojo »kuhinjo« kar pod stari

¹⁵ Križ stoji še danes na gozdnem robu ob kolovozni cesti, ki vodi iz Pesovščaka proti Godenincem; zanj skrbi Vančekov sin Janko Klánjčar.

¹⁶ Trudila se je po hrvaško, da bi jo bolje razumel.

hrastom, ki je rasel pod nekdanjimi štalami. Skromne obroke je pripravljala na preprostem železnem »tránfusu«¹⁷, trinožniku. Pozneje so od nekod pripeljali precej izdelan litoželezni štedilnik na treh, bolje reči dveh nogah, ki so ga nekako podložili, da je potem stal v kotu med butanimi zidovi nekdanje štale.

Iz ruševin

Povsod so mrhovinarji

Nekateri posamezniki, ki so bili bolj iznajdljivi, so izkoristili našo odsotnost v času begunstva in pokradli, kar je še vrednega ostalo. »Atek je imel tri kubike češnjevih desk, ki niso zgorele, saj so bile zložene in pokrite doli ob gozdu pod štalami, tudi Bolgari jih niso razvlekli. Pa so izginile brez sledu! To so verjetno napravili domači ...

Tudi posamezniki s Hrvaškega so stikali po pogoriščih. To je pravila pred nekaj leti Liza¹⁸: »Neki moški je prišel k nam in vprašal, če bi lahko kolo od vašega zdênca shranil pri nas, ker tega železnega ne bi mogel nositi tako daleč. Z našim starim sva rekla: Tega pa ne delaj, ker jim je vse zgorelo ...'« (K) Drugače pa so vojno škodo popisale posebne komisije, vendar prave odškodnine ni bilo nikoli.

Najprej streho nad glavo

Hišo so začeli obnavljati kar na starih temeljih in pustili večino zidov. Naši zidarji so bili sorodniki Čurini, stari ujec Jakob pa tudi Franc, in seveda Jakob Kolarič – Tratni. Odločili so se za ločeni stanovanjsko in gospodarsko poslopje ter dali prednost prvemu. Zasuli so pivnico, ker so jo načrtovali na drugem kraju.

Primanjkovalo je delovnih rok, saj so si tudi vsi drugi prizadeti sovaščani želeli čim prej urediti vsaj minimalne razmere za življenje. Vendar je vladala med ljudmi nenavadna solidarnost, pomagala je mladina, celo otroci. Po mnogih tragičnih vojnih dogodkih je ljudi napolnilo novo upanje na mirno življenje.

Vrnitev tete Magde

*Oh, kako je dolga, dolga pot/ iz tujine pa do doma!/
Cesta bela je tako/ sonce sije na zemljo,/ na to dolgo,
dolgo pot!*

Na pot proti domu

Zavezniki so zasedli Straubing 28. aprila 1945. Kar nekaj dolgih tednov je minilo, da so taboriščnike

začeli odpravljati v njihove domovine. »Ko so prišli po nas, takrat bi morali stopiti na avto, ne? Vsak pa bi si rad nesel s seboj, kar je prinesel tja, kar je imel. Amerikanci so rekli: Samo da si glavo neseš domov, samo pojdite! Prišli so in so jih nekaj odpeljali, nas pa pustili. Tako smo se mi naložili šele, ko so tretjič prišli po nas.

Tam je bila družina, neki Jordan so se pisali, tisti pa so imeli vse s seboj, kar si lahko misliš – še žetlar so prinesli! Stari je bil že zelo onemogel, bila pa sta še Lojze pa Micka. Malo sta bila prizadeta, ena hči pa je bila v drugem lagerju; tista je bila normalna, pa mati je bila pametna ... Potem pa so tisto prtljago, tiste zaboje, naložili na tovornjak, ne? Amerikanci so starega gor spravili – sedel je pri tistem, drugi njegovi pa so tam ostali. Potem pa v Radovljici ... tam pri neki baraki je imel tisto svoje zloženo in je poleg sedel.« (s. P)

Iz Straubinga so jih zavezniki s kamioni prepeljali do železnice v Degendorfu, od koder so nadaljevali pot proti domovini. »Peljali smo se v živinskih vagonih. Vlak so vlekle tri lokomotive – dve spredaj, ena zadaj, toliko nas je bilo! V Degendorfu je bilo zbirališče Jugoslovanov. Takrat, ko je bila tam naša teta Mica (Marija Pokrivač, o. p.) – to nam je pozneje pravila – takrat je bilo tam dosti Srbov. Ko smo prišli mi, jih ni bilo več. Teto Mico so odpeljali avgusta 1942 in je bila menda v sedmih nemških lagerjih. Ko so v Degendorf pripeljali nas, je ona že odšla domov ... Ti Srbi so imeli sliko kralja Petra pa so peli in tisto dvigovali, eden naš Slovenec pa je šel in jim je tisto sliko strgal iz rok in pobegnil z njo. Potem pa so nekje skozi okna skakali, da so ga lovili ...« (s. P) Tudi tu so se že kazali različni pogledi na kralja.

»Kake tri dni smo bili v Degendorfu. To je bila graščina, oficirska šola je bila prej notri. Še zdaj slišim včasih po radiu za Degendorf ...« (s. P)

Pozdravljeni v domovini!

»Naj povem še to, kako smo šli domov. 25. julija smo bili v Radovljici, konec julija. Gorenjci so nas zelo lepo sprejeli. Pripravili so nam miting, na katerem je govoril neki partizan. Tam so bili tudi drugi partizani – možje od nekih pregnank, ki so bile z nami ... In je eden od njih imel govor – kako naj ne mislimo, da je vsepovsod tako lepo ostalo, kot naša lepa Gorenjska. Je rekel: ponekod so cele vasi požgane, ne? Pa kje smo si mi to mislili ...!« (s. P)

O domačih razmerah niso imeli niti pojma, čeprav so marsikaj slutili. »Potem smo prišli v Celje. Tam pa so bili ... so se vračali domov ujetniki iz stare Jugoslavije, ki so tudi bili v Nemčiji, ker so jih enainštiridesetega zajeli, pa so bili tam gori. Potem so

¹⁷ Der Dreifuß (nem.), trinožnik.

¹⁸ Elizabeta Sever iz Vodrancev, 1914–2004.

tem jetnikom jemali, kar so imeli – neke koce, cel kup kocev so imeli pa jih tja zmetali. Tudi nam bi jih, pa smo mi imeli vanje zamotano naše imetje, da smo vsaj nekaj odnesli. Mama je rekla: 'Saj ne vemo, če bomo doma kaj našli!' Iz blazine je gori stresla perje v kovček, ki je ostal tam, blazinišče pa je domov odnesla. Jezus Kristus, smo bili siromaki! Potem pa smo ... Nam trem niso imeli kaj vzeti, ne?

Potem smo se pripeljali na Hajdino. Tam pa je bil železniški most podrt ... Neki ljudje so nam posodili ročni voziček, da smo si peljali tisto svoje na Ptuj, potem pa smo morali voziček odpeljati še nazaj na Hajdino, ne? Naša mama je mislila, da bi se peljali k Žličarju (poročen je bil z očetovo sestro, o. p.) v Pavlovce, a je tisti vlak odpeljal, zato smo se pač peljali v Središče. Na Ptuj smo stopili na vlak pa so tam takoj ljudje začeli spraševati, od kod gremo, kam ... pa tako. Potem pa je mama povedala, kdo smo, pa je bila neka ženska in je rekla, da je ona te moške (Kerenčičevo skupino, o. p.), ki so bili postreljeni, poznala, da jim je še jesti v zapor spravljala ... Potem pa je prišel nekdo in rekel, da tem, ki se vračajo od kod, delajo premetačino¹⁹. In je tista ženska rekla: 'Če imate kaj takega, da bi vam lahko vzeli, dajte meni.' Mama je vzela ven tisto atekovo uro, ki jo je dobil pri birmi ... Košar mu je bil kum, ne? Saj menda ni več šla ... Tisto je njej dala ... Cule smo odprli, tistih nekaj cot, ki so notri bile, tisto smo imeli ...

Potem pa smo prišli v Središče pa zagledam tam Faláčkovo (Ružmanovo, o. p.) Justino in Roberta, ki sta stopila z vlaka. Onadva sta povedala, da nimamo kam iti, da nimamo hiše, da je vujna mrtva pa deca ... Potem pa smo šli domov ...

Tu gor po Pesovščaku smo prišli do Erjavčevih. Tam je prišla ven pokojna Justina in je rekla: 'Magda, nimate kon iti, hôte k nam, bote pri nas prěspali ...' Potem smo šli tja, saj smo bili utrjeni. Drugo jutro pa je prišel Videc²⁰ pa je pregovoril mamo, da smo šli k njim. Tako smo potem bili pri Videcu, nato pa pri Žgančevih ... Potem pa si je vujec Peter napravil tisto zadhižo, pa smo šli k njemu. Ido pa je mama odvedla k Žličarju in je bila tam. Nismo imeli kje spati. Tiste zasilne postelje smo imeli, ki jih je vujec nekje dobil – dve postelji, na eni sta spala Jožek pa vujec, na drugi pa midve z mamo. Potem pa je nekoč tja prišla Ida, pa ne bi rada šla več nazaj, jokala se je ... Kaj vse to ni bilo!«

Z veliko muko smo 1948. leta toliko napravili, da smo imeli pokrito hišo pa urejeno kuhinjo. Pa mama je

kupila od Pevčeve Milice eno posteljo, ki jo je ona podedovala pri Žgancu, ko so se delili, meter široko ... Na tej postelji smo potem vse tri spale ...« (s. P)

Počasi raste dom

Milanova srečna nesreča

A nesreča nikoli ne počiva in tako se je ponovno oglasila pri naši hiši. »Krave smo imeli doma in smo jih pasli na Faroškem, tudi po Faroških njivah. Tam pa je bila nastavljena mina. Pri njej je bila zapličena palčka pa napis je bil gori ... takšna tablica je bila. Kaj je pisalo, ne vem, ker nisem znal brati, saj je bilo napisano v bolgarskem (morda ruskem, o. p.) ali kakšnem jeziku. In tisto nam je bilo napoti, ko smo pasli krave, ne? Tam si moral paziti, da niso krave šle na tisto. Jaz sem že večkrat sprožil takšne granate. In sem vzel dolgo palico pa sem iz bunkerja ... teh je polno bilo ... tolkel z njo po tistem – ni počilo. Nato sem palico nastavil tako, da sem porinil tisto vstran, pa tudi ni počilo. Potem sem pa šel ven in sem tisto narahlo dvignil ... pa malo obrnil sem in tja ... pa sem rekel – drugi pastirji so namreč bili vsi poskriti, ne? ... da se ne bi kaj zgodilo. Potem pa sem rekel: Eh, vé pa je to čista prázno! Pa sem tisto reč tako vstran vrgel, dva metra menda, mogoče dva in pol ... In videl sem samo, kakšna jama je nastala ...« (M)

Močna eksplozija je raztreščila protipehotno mino. »Potem pa je dobil špliter v stegno in je zavpil: 'Dečki, ste čúli, kak je počílo!' Manjši drobci so ga oplazili še po glavi, zato mu je začela teči kri po čelu in obrazu. Potem je tak krvav prišel domov in smo bili vsi prestrašeni zaradi tega, kar se je zgodilo. Atek ga je spravil v Ormož, kjer je ostal nekaj dni v bolnici.« (V) To se je zgodilo julija 1945, ker so dozorele marelice na našem vrtu. »Na vrtu smo imeli zelo veliko drevo – marelico, in to je bilo vsako leto sadežev, da je bilo vse rumeno ... take dobre marelice!« (V) S košem teh sadežev, ki jih je nesel v Ormož, se je oče zahvalil primariju bolnice, ker je operiral Milanovo nogo.

Atek in Janez imata polne roke dela

Janez se je vrnil k svojemu mojstru. »V tisti skupini vajencev sem bil najstarejši. Dobro se spomnim, kakšno srečo sem imel, da sem ostal pri življenju ... Tam ni bilo električnega priključka in smo imeli take tri kljuke, da smo jih obesili na trifazni vod ... Ko sem nekoč obešal že tretjega, mi je spodrsnilo; močno se je zaiskrilo in padel je na tla! Po nesreči sem naredil kratek stik ...« (J)

Domača mizarja sta imela polne roke dela. »Potem smo spet delali pri Podgorelcu na Lešnici. Atek in ta moj mojster – ker se je atek pri njegovem očetu učil,

¹⁹ Preiskava, pregled, navadno s posebnimi policijskimi pooblastili.

²⁰ Mlinar in kmet s hrvaške strani, iz Stanetinca.

pri starem Podgorelcu – sta se dogovorila, da se napravijo pri njem okna in vrata za obnovo naše hiše. Tako sva naredila ta okna in vrata, ki še zdaj stojijo, samo bolj slaba so že ... Vhodna vrata sva pa delala na Tropovem v Ormožu. Tudi Trop – on je bil zajet nekje v Holandiji in je pozneje prišel iz ujetništva ter spet vzel obrt – tudi on je dovolil, da sva delala vrata; napravil pa sem tudi lopar za kruh, velik, za velike kolače, haha! ...Tista vhodna vrata, ki so še zdaj na domačiji, sva z atekom nesla iz Ormoža. In če tista vrata dvigneš, imaš zadosti, če jih samo predeneš! Ja, tisto sva vlekla po bližnjicah iz Ormoža ... Na rúčah, ja, hahaha! Pomočnik sem postal šele naslednje leto.« (J)

Po gramoz in pesek v Obrež

Ko smo delali naslednjo pomlad novo pivnico, je bilo treba navoziti veliko gramoza. »Atek je zgodaj nahanil krave, nato pa: 'Milan, vstani, grema po šoder!' In sva s kravami vozila gramoz iz Središča. Ne vem, zakaj je vedno mene poslal k lastnikom teh šodrníc ... Te so bile prek proge v Obrežu. Reklo se je samo – tam pa tam je doma ... Neka Rošnova, Ftičarjeva – tega se še zdaj spomnim – samo teh ljudi že ni več, to so takrat živeli, zdaj pa so se rodovi menjali ... Vedno sem moral iti jaz, potem pa: 'Zákaj vi to núcate?' Potem pa vsakemu razlagati, da nam je vse zgorelo ... Nazadnje so rekli: 'Te pa si nakóplite!'«

Enkrat sva peljala in je bil neki praznik – ne morem reči kateri – ni se v glavnem delalo. Potem pa so ti feštarji²¹ prišli po cesti, nama pa je kolo padlo skupaj²², tu nekje, kjer je sedaj središka zadruga. Potem sva šla kolo prosit, in ko vsa ga dobila na pósodo, sva ugotovila, da ni prave velikosti. Natakiniti so nama ga pomagali tisti feštarji, neki Ružmani iz Dubrave. Potem sva imela eno kolo večje kot drugo. Ko si peljal naravnost, je bilo še v redu, kakor pa je šlo malo v ovinek, pa je že zlezlo z osi. Pa si spet vpil: 'Stavi!' Pa drog sva imela s seboj, da sva popravljala. Tu gor po šumi, ti ovinki, to je neprestano bilo treba kolo gor spravljati. Zgoraj pa je bil gramoz ...

Ja, krave so se tem naporom privadile. Ko sva peljala gor po teh šumah, jih nisi priganjal, vmes so počivale. Pripeljale so enkrat dnevno, drugo jutro pa spet po gramoz.« (M)

Gradimo gospodarsko poslopje

Za gospodarsko poslopje so posekali tudi veliko primerne hrastja, ki ga je bilo v našem gozdu

dovolj. Del temeljev so zgradili iz kamna; tega so pridobili, ko so razdrli kar globok, a opuščen studenec pod sadovnjakom. Kako smrtno nevarno delo je bilo to – ko so v lesenem zaboju, bil je za municijo, na vrveh z lesenim škripcem dvigali težke kamne, spodaj v globini pa je bil človek – o tem ni nobeden razmišljal. Potem so na te kamnite temelje zgradili butani zid, v katerega so vgrajevali kite, spletene iz svežih gabrovih vej; te so imele vlogo kot železo v armiranem betonu. Posebno na ogalih so jih dobro povezali in učvrstili s količki.

Na novo, iz kamna grajeno pivnico, so naredili betonsko ploščo; na njenih štirih vogalih so sezidali opečnate nosilne stebre za ostrešje, med njimi pa je nastala parma. Ta del poslopja je pravzaprav postal najtrdnjši. Med parmo in štalo je dobil prostor skedenj. Dvoriščna stran strešne konstrukcije leži na gornjem delu na butanem zidu svinjske kuhinje, na spodnjo stran pa na močnih hrastovih stebrih. Tudi vse drugo na zidovih in stebrih ležeče tramovje je hrastovo, le škarniki in vmesni »stol« so iz smreke ali bora iz Loga oziroma ostankov »našega«²³ bunkerja. Poslopje je tako še danes, le butana štala je bila pozneje obnovljena s podzidavo (betonski temelji in opečnati zidovi), prav tako pa tudi ostrešje nad skednjem in parmo (po neurju, ki je na streho podrlo dvoriščni oreh poleti 2006).

Pri mojstru na Lešnici

Janez je 1946. leta postal mizarski pomočnik pri zelo strogem mojstru Podgorelcu na Lešnici.

»Ko je prišel v delavnico – če nismo imeli kaj delati, smo samo skakali pa tisti odpadni les postavljali pokonci ... In nekaj tega ti ostane v krvi, da ne moreš gledati neurejenosti. Mojster je imel tudi mlatilnico in je hodil okoli mlatit z ... kako se že reče ... lokomobila²⁴! Damfar, bilo ga je treba kuriti! Taki kratki kosi lesa so morali biti – bukova drva. In ker sem bil najstarejši vajenec, sem najbolj nastradal, saj sem bil odgovoren za vse. In ko je tista lokomobila zaštartala, tedaj se je reklo delati! Vse stroje v delavnici je imel priključene na transmisijo. Bili so dobri stroji.

Neki dan – že po vojni – smo tudi tako delali. Bili smo štirje vajenci. Jaz sem delal na rezkarju za okna, drugi je tam vrtal ... Naenkrat se je utrgal pogonski jermen, kar počil je. Bil sem vajen takih situacij in

²³ Nemci so za potrebe izgradnje obrambne linije napravili v Šalovskih šumah golosek, preko katerega so skopali sistem protitankovskih jarkov vse do Vitana. Do danes jih je prerasel gozd, a so še dobro vidni.

²⁴ Lokomobila (lat.), pogonski parni stroj, montiran na parnem kotlu; prevozna in samovozna (po LCZ).

²¹ Ljudje, ki so praznovali, praznovanci.

²² Razpadlo.

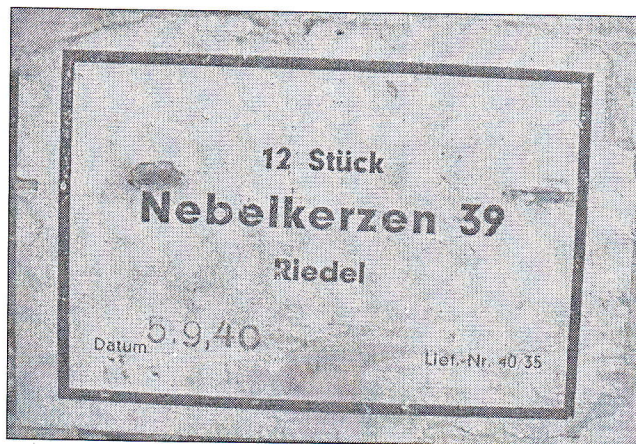
sem vedel, kako moraš ukrepati: imaš tiste kovinske sponke pa tiste vijake ... In grem delat tega. Nasekal sem luknje pa ga sestavil. Pri tem sem pozabil, da bi prej izklopil tisti damfar ... Nakar je prišel mojster. Prileti skoz vrata v tisti – mašinhauz smo rekli – pa ... buf! me useka na lice. Šele pozneje je povedal, zakaj sem dobil: 'Za to, kê ne greš izklopit motôra!' Potem sem letel izklapljat ... Bilo pa je tako, da je prišla tam noter transmisija, tam prek pa smo imeli dano desko. Tudi on je že bil za mano. Veš, kako sem skakal! Bila je nekakšna zavora, pa jo pritisnem, pa enostavno ne deluje – tak zagon je dobil! In mojster me potisne vstran in se sam spravi ustavljat, a tudi njemu ni nič uspelo ... To pa je bil štos, haha! Potem sem hitro šel in na peči odprl tiste ventile, da je pritisk padel. Postalo mu je žal ...

Tiste čase sem nosil kratke hlače, ki jih je atek dobil od mojega bratranca Pepija s Ponikve, ker nam je vse pogorelo ... Zvečer pa mi je mojster dal druge hlače. Tako se je odkupil. Rekel je, da o zaušnici naj ne povem ateku. A jaz sem mu kljub temu povedal ...» (J)

Vse pride prav

Ljudje so s pridom uporabili razne predmete in materiale, ki so ostali po fronti. Razni zaboji, v katerih so bili municija in druge vojaške naprave ter pripomočki, so hitro dobili novo namembnost v obnovljenih hišah in na podstrešjih. V enem teh zabojev smo imeli spravljeno žveplo v prahu za zapihovanje trte, v drugem je bila modra galica, v tretjem – najmanjšem in dobro okovanem – pa je hranila mati svoje »dragotine«, namreč semena in stekleničko kačje slinice za hude čase. Naš novi vrt je dobil pozneje, ko je bilo drugo v glavnem urejeno, ograjo iz bodeče žice, ki so jo pridobili, ko so odstranjevali nemške protipehotne ovire v Drevju. Marsikdo si je opomogel tudi z jeklenimi profili, ki so, na eni strani ošiljeni in zabiti v zemljo, nosili to žico. V pločevinasti kaseti za nabojnike puškomitraljeza smo hranili žeblje in nekaj osnovnega orodja.

»Povedal bi še to, kaj sem videl, ko sem bil pri Podgorelcu. Tam je bil neki mehanik, doma še naprej od Lahoncev. Med vojno je bilo sestreljeno neko angleško letalo, pravzaprav bi moral reči bombnik. In ko je v Ključarovcih strmoglavljalo, je po gozdu od zgoraj posekalo vse vrhove bukev, in to debele okrog 30 cm, vse odrezalo ... Bil je štirimotorni bombnik in tisti mehanik je enega od motorjev usposobil, tako da je imel potem Podgorelec bencinski pogon za svoje stroje.« (J)

Slika 4: Notranja stran pokrova majhnega zaboja; ohranila se je nalepka s podatki o vsebini (dimne granate) in datum pakiranja. (Hrani: K, F)

Nevarni ostanki vojne

Osmodilo mi je prste

Nekje v gozdu sem našel škatlico s kolobarji smodnika za minomete. Ta smodnik sem tudi jaz – niti ne štiriletnik že »znan« zažigati; če si vrgel košček na vročo ploščo štedilnika v ruševinah naših stal, se je vžgal z rahlim pokom in močnim plamenom. Ne spominjam se, kaj se mi je pri tej igri pokvarilo, da se mi je vnelo nekaj teh nevarnih kolobarjev, ki sem jih držal v levi rok. Dobil sem močne opekline predvsem na zunanji strani štirih prstov, osmodilo pa mi je tudi lase. Zaradi joka so pritekli domači. Odpeljali so me k sosedu Majcenu, kjer so mi opekline namazali z bučnim oljem ... Pozneje je zrasla nova, a tudi še danes nekoliko tanjša koža.

Privlačnost pokanja

Janez je bil tudi »specialist« za proženje mir in granat. »Tistih granat sem zmetal (sprožil, o. p.) ne vem, koliko! Stric mi je pokazal, kako se sproži ročna granata: tisto se odvijje, potegne vrvica in potem vržeš ... Koliko takih granat sem sprožil! Pa bi lahko marsikaj dobil ... Tam v Doliču sem šel za tisti breg in sem jo vrgel pa sem že letel gledat. Komaj je počilo in so še drobci žvižgali okoli, pa me je že zanimalo, kaj je granata naprivila ... In je takšen križ zrovala ...» (J)

Tudi veliko minometnih min je »pospravil«. V eni takih akcij je imel s seboj tudi mene. Nad spodnjim cestnim ovinkom v Skrvajaku je v jarku zakuril, in ko je bilo dovolj ognja, je vanj položil mino in potem sva tekla – bolje reči: Janez me je držal trdno za roko, da sem med tekom bil več v zraku kot na tleh – kolikor so nama dale noge, po cesti dol za breg in za star debel hrast. Nisva si še prav oddahnila, ko je že usekalo! Drobci so štropotali tudi v krošnji najinega

zaklonišča. »To so bile šprudlarce²⁵, za minomete. Tudi po tri sem dal vkup pa potisnil v ogenj!« (J)

Veliko je bilo tudi ročnih bomb. »To so taki lončki bili, kakih 6 do 8 cm premera, visoka je bila okrog 10 cm in je imela zgoraj ob strani pero pa obroček notri. In si za tisti obroček palico zataknil pa v tiste strelske jarke znosil, preden smo jih zasipali ... Pozneje sem znal to sprožiti. Pero moraš pridržati in izvleči obroček. Ko pero spustiš, se je vžigalnik že aktiviral, zato si jo moral čim prej odvreči! So pa vojaki znali tako reč vreči tudi nazaj! Eksplozija je nastavljena nekak v sekundah ...« (J)

Takih ostankov vojne je bilo veliko na vsem frontnem območju. Nekateri ljudje so ta eksplozivna sredstva znali razdreti in uporabiti eksploziv za kaj drugega, npr. za razbijanje kamna ali velikih drevesnih, navadno hrastovih štorov. »To so bili ti pancerst²⁶. Notri je bilo polno ekrazita. To so delali Obržjakovi ... ti Lukmani ... ne spomnim se, kako mu je že bilo ime. Reklo se je, da ga je gor po drevju, po orehu razneslo, ko je doma to razstavljal. Tega je bilo veliko, recimo na Vitanu Haložanov.« (M)

Tragedija pri Petkovih v Pesovščaku

Posamezni nevarni kosi so bili še dolgo po gozdovih. Eno takih granat so našli Petkovi²⁷ v Šalovskih šumah.

Oče Jožek, hči Katica in sin Janez so iskali gobe. »Katica je našla granato in jo pokazala Janezu. To je videl tudi oče in Janez jo je moral dati njemu. 'To bomo nêšli domú pa bomo dúma spustíli,' je rekel in si jo vtaknil v žep. Ko so potem prišli domov, pa jo je potegnil iz žepa, a se mu je nekje zataknila in mu padla na kamen ter se sprožila ... »Eksplozijo in vpitje, ki je sledilo smo tisto nedeljo slišali do nas, zato smo hodili gledat. Oče Jožek je dobil 53 drobcev, večinoma po nogah, sin Janez pa nekaj manj, a usodnejše. Spravili so ju skozi Pesovščak ven na cesto, vendar so reševalci imeli primeren prostor le za na videz težje ranjenega očeta. Tako na Janezove poškodbe niso bili pozorni in je do bolnice skoraj izkrvavel. Tudi tam so spregledali resnost njegovih poškodb. Ležala sta na sosednjih posteljah in sin je v bolečinah vpil: 'Atek, vi ste krivi, kê bon zaj hmrjo!'« (M) In je res umrl. Ta sinova smrt je očeta Jožeka strašno bolela in ga pregnjala do zadnjega.

²⁵ Sprudler (nem.) pomeni žvrkljo; mino so poimenovali tako zaradi rotacije in hrupa, ki ga je povzročala med letom.

²⁶ Panzerfaust (nem.), vrsta pehotnega protitankovskega orožja; tu granata za to orožje.

²⁷ Del članov družine Jožefa Petka iz Vodrancev 47; oče Jožef živel od 1907–1997, ponesrečeni Janez pa od 1934–1948.

Slabo zakopani naboji

Okoli leta 1950 sem med igro v gozdu pod štalami naletel na naboj za puško. Ko sem malo pobrskal, se je v bregu odprlo pravo skladišče. Očitno je nekdo od naših po vojni napravil za te naboje preplitvo jamo, ko jih je hotel spraviti s sveta ... Zaupal sem jih Vilku, ki je tudi drugače v tistih letih bil moj zaščitnik in zaupnik. On pa si je naboje »shranil« v reže pod vrhom zloženega kupa hrastovih dog. Tu so se »sušili«, dokler se ni pri hiši oglasil sodar Hriberšek s Hrvaškega. Z očetom sta imela neke posle z dogami. Oba sta debelo gledala, ko sta odkrila skladišče. Brat Franček je moral v vedru odnesti razkrito zalogo v opuščeni vodnjak pod sadovnjakom.

V čast 1. maja

Nekako deset let po vojni sem stikal po gozdu za hišo in sem v bližini tetine lipe med listjem zagledal manjšo neeksplodirano granato, ki so jo izbrskale kokoši. Bila je zelo dobro ohranjena – svetla krilca, prednja polovica z udarno kapico lepo karminasto rdeče pobarvana. Mlajša prijatelj Hanželičev Petrek²⁸ in Majcenov Franček ter jaz smo jo sklenili »spustiti«, zato smo jo izmenično metali v debela drevesa; pri tem smo se sami skrivali za drugimi. A reč ni in ni hotela počiti. Potem sem jo izročil bratu Vilku, ki se je na to bolje spoznal. Z bratrancem Petrom sta sklenila, da jo bosta sprožila za bližnji 1. maj. Tako sta v kvadratni kotanji nekdanjega bunkerja v Faroški šumi zakurila s »smolejčki«, tj. drvni iz smolnatih borovih štorov, ki smo jih izkopavali po gozdovih, ker njihov les odlično gori, tudi če je moker. V ta ogenj sta potem vtaknila tisto »leno« granato in zasopla pribežala za naš vrt, kjer smo bili drugi. Ni bilo treba dolgo čakati, ko je odjeknil rezek pok. Bil sem kar razočaran, da je »samo to«. A hip nato je topel predprvomajski večer razparalo »tisto pravo«! ... Otroci vojne pač!

Namesto sklepa – o stari jablani

Prepričan sem, da sem v prvem delu članka – objavljenem v Zgodovinskih zapisih III/1 (2006) – in tu zbral večino v današnji čas ohranjenih spominov še živečih članov naše družine in da so dejstva, na katera se nanašajo, pristna; mestoma pa se vendarle ni dalo izogniti subjektivnosti, kar je za tako besedilno zvrst razumljivo. Materialnih ostankov iz tistih dni danes skoraj ni več; izničil jih je čas, ki prej ali slej izravna vse. Samo če veš, zakaj je tista jablana sorte *rambór*, ki še danes raste pri hiši ob cesti, tako čudno zveržena in votla, potem vidiš v njej eno zadnjih

²⁸ Peter Hanželič, 1943–1965, najmlajši sin Jakoba in Julijane Hanželič iz Vodrancev 41; umrl v delovni nesreči v Velenju.

živih prič požara, v katerem je izginil naš nekdanji dom. Ker je ogorela po eni strani, je tedanji kogovski upravitelj Stane Horvat, ki je popisoval vojno škodo, očetu svetoval, naj jo poseka, saj z njo slabo kaže. A očetu se je smilila, ker jo je sam zasadil ... Kmalu je zacelila globoko debelno vzdolžno rano in trmasto zaživela v novi čas z novo močjo. Tudi zaradi njene težke preteklosti je še niso podrli ... Ob njej je Franček zasadil bršljan, ki obrašča izmučeno deblo.

Ustni viri

Glej pripombe pod črto št. 2, 3, 5 v prvem delu članka in št. 12 v tem nadaljevanju.

Za bralca, ki nima na voljo prvega dela, ponavljam najpogostejše krajšave informatorjev: (F) Franček, (J) Janez, (K) Katika, (M) Milan, (V) Vilko; (b. P) bratranec Peter, (s. P) sestrična Pepika.

Literatura

- Mrgole, Tjaša, 1988: Vojna škoda na območju Ormoža. *Ormož skozi stoletja III*, Ormož, str. 265–291.
- Barle, Albin, 1983: Kurirska postaja TV–15 S. *Ormož skozi stoletja II*, Ormož, str. 209–218.
- Topolovec, Rajko, 2005: Ob šestdesetletnici II. svetovne vojne na našem območju. *Zgodovinski zapisi II/1*, Ormož, str. 73–78.
- Leksikon Cankarjeve zložbe, 1998, Ljubljana.
- Železnikar, Ivan, 1889: VII, Bolgarske pesmi. *Nova pesmarica*, str. 273–275.

Povzetek

Spomladi 1945, prvo aprilsko soboto zjutraj, so bolgarske enote prestopile okupacijsko nemško mejo tudi v Jastrebcih. Kljub pričakovanju je bilo to presenečenje. Bolgari so se naglo vkopali pred nemškimi položaji v jastrebskih in vodranskih gozdovih v Pesovščaku in se pripravili na dalj časa trajajoče spopade, ki so se razmahnili zgodaj popoldne. Oče je bil zdoma, zato so otroci in mati sami ždeli v kleti pod hišo, ki je kmalu zagorela. V paničnem begu so se umaknili v pripravljeno zemljanko v gozdu; živino so rešili iz gorečih stal bolgarski vojaki. Ponoči se oče srečno vrne in zve za tragedijo pri stricu Petru. Naslednje jutro se odpravi družina s skromnim ostankom imetja v dvomesečno begunstvo na Hrvaško, v Dubravo. Spotoma zvedo še za tragično smrt sestrične Štefice Žganjar. Iz Dubrave se podajajo nato na kratke, pozneje daljše obiske požganega doma v Pesovščaku. Zaradi pomanjkanja hrane živijo posamezni člani družine pri različnih sorodnikih. Otroci se hitro prilagodijo novim razmeram, v katerih se znajdejo bolj ali manj srečno. Iz pregnanstva, iz Straubinga se vrne teta Magda s hčerama. Z velikimi težavami si sorodniki in drugi vaščani urejajo svoje požgane in porušene domove in gospodarska poslopja. Odstranjujejo nevarne ostanke vojne, pri čemer ne gre brez žrtev. Janez, najstarejši sin Vnukove družine, se izučil mizarske obrti v Ormožu in na Lešnici ter se vključi v svet odraslih. Kljub stiskam in revščini je ožja družina srečna, saj so vsi preživeli ta težki čas.

Anton Luskovič*

UTRINKI IZ KMETIJSKEGA ZADRUŽNIŠTVA V ORMOŽU

PO II. SVETOVNI VOJNI

Članek govori o splošnem zadružništvu na območju tedanjega ormoškega okraja. Opis se osredotoča na tri največje splošne kmetijske zadruge, ki so delovale v obdobju od 1945 do 1962, ko je bila izvedena pripojitev vseh treh zadrug h KK Jeruzalem Ormož.

Ključne besede

Splošno zadružništvo, kmetijska zadruga, 1945–1962, Kmetijska zadruga Ormož, Ormoška klavnica, Kmetijska zadruga Središče ob Dravi, Središka oljarna, Kmetijska zadruga Tomaž.

Uvod

Proučevanje zadružnega registra kaže na dejstvo, da je zgodnje zadružništvo na Slovenskem pomagalo pri krepitvi obrambe štajerskih Slovencev pred germanizacijo, saj so slovenske zadruge za vpis uporabljale slovenski jezik, nemške ali štajercijanske pa nemškega. Politična razdelitev Slovencev na klerikalni in liberalni tabor je vidna tudi v dveh tipih zadrug, ki so nastale na Slovenskem.

Zadruge

Zadruge so se v času svojega nastajanja ravnale po dveh zakonih. Po avstrijskem iz leta 1873¹ in jugoslovanskem iz leta 1937.²

Če so se zadruge ukvarjale s trgovsko dejavnostjo, so zanje veljala tudi določila trgovskega zakonika. Avstrijski »Zakon o pridobitnih in gospodarskih društvih ali tovarištvih«, ki je zadruge izvezl iz splošnega avstrijskega zakona o društvih,³ je dopustil možnosti zadružnega organiziranja za hranilnice, posojilnice, surovinske ali »magacinske«, produktivne, potrošne in stanovske zadruge. Določal je pogoje za ustanovitev, ki so predvsem sprejem naziva ali »firme«, pravil ali družbene pogodbe in vpis v zadružni register.

Tipi zadrug

Kot v drugih deželah habsburške monarhije sta se tudi na Slovenskem oblikovala najprej dva tipa zadrug, razlike med njima pa so najrazvidnejše v delovanju kreditnih zadrug. Prvi se po svojem utemeljitelju označuje kot Schulze-Delitschev tip, drugi je Raiffeisenov tip zadrug.⁴

Zadrugam Schulze-Delitschevega tipa je na Slovenskem, zlasti še na Štajerskem, utiral pot Mihael Vošnjak.⁵

»Rajfejnove« so bile zadruge, ki jih je propagiral Janez Evangelist Krek in so na slovenskem podeželju doživele velik razmah. Vse zadruge so si zastavile za cilj hitrejši razvoj gospodarstva, z združenimi močmi spodbujanje varčnosti prebivalstva in solidarnosti.

Vošnjakov tip zadrug naj bi ustrezal predvsem premožnim slojem prebivalstva. Te zadruge so predpisovale višje deleže, omogočale posameznikom vpisovanje več deležev in s tem njihov večji vpliv, poslovale so tudi z menicami, širile poslovanje z nečlani, nagrajevale člane vodstvenih organov, jamstvo članov je bilo po navadi omejeno. V slovenskem političnem prostoru so se uvrščale v liberalni tabor.

Krekove zadruge so povezale male kmečke posestnike, obrtnike, ki praviloma vplačajo en delež. Meničnega poslovanja njihova pravila ne dopuščajo, posojila izplačujejo na podlagi dolžnih pisem, ki jih mora poleg posestnika podpisati tudi žena, če je vknjižena kot solastnica.

Neomejeno jamstvo zadružnikov naj bi povečalo skrb za odgovorno poslovanje njihove zadruge. Omejujejo se po navadi na eno občino ali župnijo, zato so majhne. Veliko število teh zadrug je okrepilo katoliški tabor, množičnost sicer majhnih deležev in hranilnih vlog pa je vseeno omogočala rast kapitala.

* Anton Luskovič, Jastrebeci 25, 2276 Kog.

¹ Državni zakonik XXXV/1873.

² Službeni list Kraljeve banske uprave Dravske banovine, 81/1937.

³ Reich-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Oesterreich, 253/1868.

⁴ Lazarevič, Zadružništvo v Sloveniji v času kapitalizma, Perovšek, Prilagoditev Schulze-Delitschevih zadružnogospodarskih zamisli na Slovenskem v letih 1872–1895.

⁵ Zadružni zbornik.

Na zadruge so vplivali, poleg zamisli utemeljiteljev zadružništva, tudi potrebe in interesi okolja, v katerem so delovale.

Splošne kmetijske zadruge so ustanavljali po vaseh, na osnovi vloženega deleža, z določenim večkratnim jamstvom. Po odpravi privatnih trgovin so kombinati prevzemali vaše trgovine.

Kmetijske zadruge so imele razne proizvodne in storitvene pospeševalne odseke in hranilno-posojilniško službo.

Splošne kmetijske zadruge so tako prevzele vlogo nekdanjih privatnih trgovcev in obrtnikov ter so imele nalogo pospeševati kmetijsko proizvodnjo na individualnih kmečkih gospodarstvih.⁶

V zapisu utrinkov iz zgodovine zadružništva na ormoškem območju po drugi svetovni vojni ne gre za celovit opis posameznih zadrug, ampak so zajeti samo nekateri dogodki in podatki iz poslovanja splošnih kmetijskih zadrug na ormoškem območju.

Iz življenja treh zadrug

Tako kot drugod po Sloveniji se je razvoj splošnega zadružništva na ormoškem območju začel v letu 1945, ko so bile ustanovljene prve splošne kmetijske zadruge. Nekatero od teh so sprva delovale kot nabavne in prodajne zadruge.

Največji razmah splošnega zadružništva je značilen za leti 1947 in 1948, ko je nastala množica kmetijskih zadrug (KZ).⁷

Kmetijska zadruga Ormož⁸

Kmetijska zadruga Ormož je sprva poslovala kot nabavna in prodajna zadruga, z. o. j. Ormož.

Ustanovljena je bila 28. julija 1945. Sedež je imela na Mestnem trgu 3 v Ormožu.

Obsegala je okoliš: Ormož, Sp. Ključarovci, Lešnica, Lešniški vrh, Dobrava, Hardek, Litmerk, Pavlovci, Hum, Loperšice, Frankovci, Pušenci, Velika Nedelja, Strmec, Mihovci, Trgovišče, Lunovec, Šardinje, Senešci, Drakšl, Hajndl, Miklavž pri Ormožu, Veliki Brebrovnik, Krčevina, Zasavci, Vinski Vrh, Kajžar, Vuzmetinci, Hermanci, Ilovci, Jeruzalem, Ivanjkovci, Mihalovci, Veličane, Stanovno, Strezetina, Runeč, Lahonci, Cerovec, Žerovinci, Mali Brebrovnik, Pavlovski Vrh, Libanja, Bresnica, Preclava, Ritmerk, Osluševci, Cvetkovci, Podgorci, Sodinci in Vičanci.

Zadružni delež je znašal 150 din, pristopnina pa 10 din. Članstvo v zadrugi je bilo mogoče na osnovi proizvodnega sodelovanja, s prodajo kmetijskih pridelkov ali s hranilniškim sodelovanjem.⁹

Na ustanovnem občnem zboru, ki je bil v Prosvetnem domu v Ormožu, je bilo sklenjeno, da se bo zadruga ukvarjala z vsemi vrstami poslov, razen s tistimi, s katerimi se ukvarjata Vinarska in Strojna zadruga.¹⁰

Zadruga je bila notranje organizirana po področjih:

- strojni odsek, kmetijski odsek, gozdarski odsek, trgovinski odsek, kulturno-prosvetni odsek.

Na ustanovnem občnem zboru so se dogovorili:

- da se na območju ormoškega okraja ustanovijo podružnice povsod tam, kjer se prijavi vsaj 100 članov,
- da se zadruga lahko zadolži do 4 milijone din,
- da zadruga nabavi večjo količino kolja za potrebe vinogradnikov.

Zadruga si je zastavila ambiciozne načrte. Tako se je že jeseni 1946. začela gradnja sodobno urejene trgovine v sklopu lastne zgradbe na trgu v Ormožu, ki se je končala z odprtjem 1. maja 1948.¹¹

V letu 1948 se Nabavna in prodajna zadruga Ormož preoblikuje v Kmetijsko zadrugo Ormož, ki pod tem imenom posluje vse do pripojitve oziroma združitve v KZ Kmetijski kombinat Jeruzalem Ormož, v letu 1962.

KZ Ormož je v tem obdobju doživljala vzpone in padce in prilagajala svojo organiziranost spremembam zakonodaje in potrebam pri zasledovanju interesov članov zadruge.

Večino časa je KZ Ormož bila organizirana po naslednjih področjih dejavnosti:

- blagovni promet
- kmetijstvo
- mesnica s klavnico
- gozdarstvo (od aprila 1961)

V drugi polovici leta 1961 so se te dejavnosti oblikovale v obliki ekonomskih enot (EE), s svojimi organi upravljanja.

Posamezne ekonomske enote so se zaradi kontrole in ugotavljanja poslovanja tudi notranje organizirale.

⁶ Luskovič, Zadružna in kmetijska podjetja v občini Ormož 1898–2000, str. 21 in 22.

⁷ Prav tam, str. 22.

⁸ PAM, Zadr. 72/1.

⁹ Zapisnik ustanovnega občnega zbora zadruge, z dne 28. julija 1945.

¹⁰ Prav tam.

¹¹ Jeruzalem Ormož VVS, Arhiv zadruge.

Tako je imela EE Kmetijstvo v svojem sestavu 4 obračunske enote:

- strojno - traktorski park
- avtopark
- kooperacija z zadružniki
- lastna kmetijska proizvodnja (ekonomija in pitališče).¹²

V EE Blagovni promet je bilo organiziranih 7 obračunskih enot, po poslovalnicah, ki so praviloma delovale na območjih današnjih krajevnih skupnosti. Kriterij za ustanovitev obračunske enote je bil promet teh poslovalnic, ki je moral presegati 30 milijonov takratnih dinarjev.

Ko je bila leta 1961 dograjena klavnica, je bila oblikovana samostojna EE, ki se je ukvarjala z zakolom živine za potrebe ormoškega prebivalstva in za prodajo zunaj območja Občine Ormož.

Na podlagi reorganizacije kmetijskega zadružništva, ki je bila izpeljana v letu 1961, je bila v okviru KZ Ormož organizirana samostojna EE Gozdarstvo, za proizvodnjo, odkup in prodajo lesa in določanje sortimenta. Gozdove je ta EE pridobila od reorganizirane Gozdarske poslovne zveze Ptuj.

Ta dejavnost je bila registrirana tudi za obe delujoči sosednji zadrugi – KZ Središče in KZ Tomaž. Podpisana je bila posebna pogodba, ki je urejala odnose med tremi zadrugami.¹³

Odkupna dejavnost KZ Ormož je potekala preko lastnih skladiščnih kapacitet. Zaradi čedalje večjih potreb je bilo leta 1961 ob Dravi v Ormožu zgrajeno centralno skladišče, ki je zadrugi služilo predvsem za distribucijski center.

Leta 1961 je zadruga začela z organizirano prodajo kmetijskih pridelkov na Hrvaškem, na veletržnici na Reki. Zadruga je imela na Reki tri zaposlene delavce, ki so prodajali izključno pridelke iz zadružnega odkupa. Že prvo leto je ta poslovalnica realizirala 49 milijonov dinarjev prometa.

KZ Ormož je imela organizirano lastno kmetijsko proizvodnjo najprej na 46 ha, v letu 1961 pa že na 64 ha, ki je služila predvsem za pitanje živine.

Zadruga je imela organizirano vzrejno središče bekonov in vzrejno središče švedskih svinj.

Pred združitvijo oziroma pripojitvijo h KZ Kombinat Jeruzalem Ormož v letu 1962 je zadruga razpolagala z

12 traktorji in s 73 priključki. Leta 1960 je zadruga nabavila kombajn, znamke "Zmaj", tovorni avtomobil, znamke "Deutz" za prevoz živine od poslovalnic do kupcev v Zagrebu in v Ljubljani. Zadruga je nabavila tudi osebni avtomobil za službene potrebe.

Nabavo teh vozil so zadružnikom obrazložili kot povsem upravičeno, saj je zadruga ustvarjala že za preko 600 milijonov dinarjev prometa.

Ko sta se h KZ Ormož v obdobju 1961–1962 pripojili KZ Središče in KZ Tomaž, se je strojni park povečal, zato je KZ Ormož začela graditi ali urejati strojne lope po posameznih proizvodnih območjih. Tako so bile najprej urejene strojne lope pri Veliki Nedelji, v Podgorcih in v Ormožu.¹⁴

Zadruga je v začetku šestdesetih let zaposlovala 102 delavca, od tega 13 v upravi zadruge in 89 delavcev po posameznih EE.¹⁵

Ormoška klavnica

Pred letom 1945 so bile na ormoškem območju organizirane 4 manjše klavnice, po vojni sta do leta 1960 ostali samo še dve klavnici z majhno kapaciteto.

Zaradi čedalje večjih potreb po klavniških kapacitetah se je takratna KZ Ormož leta 1961 odločila, da klavniško dejavnost koncentrira na enem mestu.

V adaptacijo klavnice je zadruga vložila 302.000 dinarjev. Z manjšimi vsakoletnimi investicijskimi posegi je delovala do leta 1970, ko je bila ukinjena. Zgradba klavnice je stala na današnjem parkirišču ob Mercatorjevi blagovni hiši v samem centru Ormoža. Po zaprtju klavnice so bili prostori spremenjeni v prodajno skladišče podjetja Pivo Slatina.

Klavnica je zaposlovala od 15 do 21 ljudi.

Obseg zakola je bil različen po letih, odvisen je bil od tržnih razmer in se je gibal od 800 do 1000 glav goveje živine, od 4000 do 5000 svinj in od 800 do 1500 telet.

Klavnica se je ukvarjala tudi z mesno predelavo in izdelovanjem svežih in suhomesnih izdelkov. Povprečno so letno proizvedli od 40 do 70 ton teh izdelkov.¹⁶

Vedno zahtevnejši sanitarno-tehnični in drugi predpisi, ki jih je konec šestdesetih let prejšnjega stoletja sprejemala Slovenija, so zahtevali temeljito posodobitev klavnice.

¹⁴ Poslovna poročila do vključno leta 1961.

¹⁵ Poslovno poročilo za leto 1961.

¹⁶ Arhiv Jeruzalem Ormož, Poslovna poročila KZ Ormož in KK Jeruzalem Ormož za obdobje 1962–1970.

¹² Poslovno poročilo za leto 1961.

¹³ Jeruzalem Ormož VVS, Arhiv KZ Ormož – Poslovna poročila zadruge.

Veterinarska inšpekcija je 11. septembra 1969 izdala ureditveno odločbo, s katero je klavnici naložila kompletno prenovo. Inšpekcija je zahtevala ureditev hlevov za sprejem živine, gradnjo hladilniških kapacitet, laboratorij, veterinarsko ambulantno, skladišče za gotove izdelke, prostor za razkuževanje živil in še več manjših prilagoditev obstoječi klavnici.

Neprimerna lokacija klavnice in tehtanje odločitve, ali nova klavnica ali adaptacija obstoječe, je povzročila precejšnjo zamudo pri sprejemanju odločitev o uresničitvi zahtev iz inšpekcijske odločbe.

Vodstvo KK Jeruzalem Ormož, h kateremu se je KZ Ormož leta 1962 pripojila, je naročilo izdelavo projektov za ormoško klavnico pri firmi Graditelj-biroju za urbanizem, projektiranje in inženiring iz Zagreba, potem ko se je predhodno posvetovalo s strokovnjaki iz firme Vajda export-import, prav tako iz Zagreba.¹⁷

Projektna naloga, ki je bila izdelana, je pokazala, da bi stroški investicije znašali 6, 9 milijonov dinarjev.

Po opravljeni rekonstrukciji bi bila letna kapaciteta klavnice 11.000 svinj, 4.000 govedi, 1.700-2.000 telet in 464 ton suhomesnatih in klobasičarskih proizvodov.

Po dolgem strokovnem prepričevanju se je vodstvo KK Jeruzalem odločilo, da rekonstrukcija ekonomsko ni upravičena, zato je ormoška klavnica leta 1970 nehala delovati.

Kmetijska zadruga Središče ob Dravi¹⁸

Kmetijska zadruga Središče ob Dravi je bila ustanovljena 23. marca 1947, z imenom *Nabavna in prodajna zadruga, z.o.j., Središče*. Območje njenega delovanja je sprva obsegalo Središče, Obrež, Grabe, Šalovce, Godenince, Vodrance in Vitan.

Leta 1948 je prišlo do decentralizacije velikih zadrug, zato se takrat osamosvoji KZ Obrež za območje Grabe, Obrež, Šalovci.

Vasi Vodranci in Vitan se priključita k novoustanovljeni KZ Kog.¹⁹

V takšni organizacijski obliki in na takšnem območju je KZ Središče delovala vse do leta 1958/59.

V letu 1958 se je KZ Središče nehala ukvarjati z nekmetijskimi dejavnostmi in se je bolj začela posvečati kmetijski proizvodnji in kooperacijskemu

sodelovanju. Rezultati so bili vidni takoj, saj je zadruga izredno povečala tržne viške in strojni park.

Petnajstega maja 1959 se h KZ Središče ponovno priključi KZ Obrež in nova zadruga se registrira kot *KZ z.o.j. Središče-Obrež*, s sedežem v Središču.

Marca (31. 3.) 1960 se je h KZ Središče-Obrež pripojila še KZ Kog, skupna zadruga se po sklepu občnega zbora poimenuje *KZ Središče ob Dravi, z.o.j.*

Zadruga je pokrivala široko območje: Središče, Godenince, Vitan, Vodrance, Trnovce, Obrež, Grabe, Šalovce, Jastrebce, Lačaves, Kog, Gomilo pri Kogu, Vuzmetince, Hermance, Zasavce in Kajžar.

Zadruga je v tem obdobju imela 527 članov (400 moških in 127 žensk).²⁰

Z novo uredbo o zadrukah je prenehala obveza o vplačilu zadružnih deležev, zato je zadruga leta 1961 spremenila zadružna pravila in določila vpisnino v znesku 100 dinarjev.

Nova uredba o KZ je spremenila tudi status zadružnikov. Član zadruge je lahko postal samo tisti, ki je proizvodno sodeloval s KZ ali pa je imel hranilno vlogo pri zadružni hranilnici. Zaradi te določbe se je število zadružnikov zmanjšalo.

KZ Središče je imela lastno ekonomijo s 14 ha zemlje, kooperacijsko proizvodnjo in kontrahažo ter splošno kmetijsko službo.

V zadruzi je bilo zaposlenih 33 delavcev in uslužbencev ter trije vajenci. Zadruga je zaposlovala tudi 5 sezonskih delavcev.

Za obdelavo zemlje je imela na voljo 5 traktorjev in 65 priključkov.

Zadružni svet je štel 55 članov, upravni odbor zadruge pa 11 članov.

Upravnik KZ Središče je bil Franc Novak, računovodkinja pa Anica Munda.

KZ Središče ob Dravi se je po sklepu zadružnega sveta, z dne 18. januarja 1962, pripojila najprej h KZ Ormož (takrat se pripoji tudi KZ Tomaž), nato pa tako združene zadruge h Kmetijskemu kombinatu Jeruzalem Ormož.

Vpis v sodni register je bil opravljen 21. februarja 1962 in od takrat pa vse do leta 1989 je bila zadružna dejavnost za celotno ormoško območje organizirana v okviru kombinata.

¹⁷ Arhiv Jeruzalem Ormož, Poročilo direktorja KK Jeruzalem Ormož Matije Rateka o potrebi po rekonstrukciji klavnice, Ormož, 16. 10. 1970.

¹⁸ PAM, Zadr. I/114.

¹⁹ PAM, Zadr. I/114.

²⁰ Arhiv Jeruzalem Ormož, Poslovno poročilo KZ Središče ob Dravi za leto 1961.

Središka oljarna

Oljarna v Središču ob Dravi je bila ustanovljena s sklepom – Odločbo Občinskega ljudskega odbora (OLO) Središče, z dne 31. 12. 1957, vpis v sodni register pa je bil izveden 20. januarja 1958. Kot samostojna firma je oljarna v Središču poslovala samo dve leti, saj se je s 1. januarjem 1962 (po sklepu delavskega sveta, z dne 27. 12. 1961) pripojila h KK Jeruzalem Ormož.²¹

Po podatkih iz pripojitvenega poročila je bilo pred pripojitvijo v podjetju zaposlenih 7 delavcev in 4 uslužbenci. Vsi ti so sestavljali delavski svet, ki mu je predsedoval Štefan Lončarič. Upravni odbor je štel tri člane, predsedoval mu je Štefan Govedič.

V letu pred pripojitvijo je oljarna odkupila in predelala 431.526 kg bučnic, prav tako pa je od privatnih pridelovalcev odkupila 11.964 kg doma luščenih bučnic.

Izplen olja iz odkupljenih bučnic je bil 120.724 kg, iz privatne predelave pa še dodatnih 4.785 kg olja.

V predelavi je nastalo tudi 172.979 kg oljnih pogač.

Bučne luščine so uporabili delno za gorivo pri praženju, delno pa za gorivo za potrebe sušilnice.

Višek luščin, in sicer 39.413 kg, je oljarna uspešno prodala.

Cena bučnega olja je tega leta bila 924 din (skupaj s prometnim davkom) in se ni spreminjala.²²

Po pripojitvi je združni svet pri KK Jeruzalem Ormož, 5. oktobra 1962, sklenil, da se v okviru kombinata ustanovi samostojen obrat s samostojnim računom, ki so ga poimenovali *Mlin in Oljarna Središče ob Dravi*.²³

Obratovodja je postal Branko Dogša, računovodja Ivan Žula.²⁴

Oljarna je preživela vsa krizna obdobja in posluje še danes.

Kmetijska zadruga Tomaž, z.o.j.²⁵

KZ Tomaž, z.o.j., je delovala na območju, za katerega je bila značilna drobnolastniška posest. Ustanovljena je bila v obdobju 1947/1948, ko se je začel val množičnega ustanavljanja splošnih zadrug.

Območje zadruga je obsegalo 3.047 ha površin, od

tega je bilo 2.379 ha obdelovalne zemlje. Njivskih površin v privatnem sektorju je bilo 1.436 ha, sadovnjakov 102 ha, vinogradov 95 ha, travnikov 580 ha in pašnikov 263 ha.

Zadruga je imela lastno ekonomijo, površine 218 ha, od tega 143 ha njiv, 5 ha sadovnjakov, 4 ha vinogradov, 53 ha travnikov, 5 ha gozdov in 13 ha pašnikov.²⁶

V teh površinah so zajete tudi površine, ki jih je imela zadruga v najemu. Gre za 31 ha njiv, 2 ha sadovnjakov, 13 ha travnikov, 6 ha pašnikov in 5 ha gozdov.

Zemljišča ekonomije so bila v katastrskih občinah Tomaž, Mala Vas, Ključarovci, Trnovci, Savci, Rucmanci, Rakovci, Koračice, Bratonečice in Pršetinci.

Poleg teh dejavnosti je zadruga imela tudi svojo gostilno in obrat parne žage v Koračicah, ki pa je bil leta 1960 likvidiran, ker je lastnik dobil dovoljenje za razrez lesa.

Na območju, ki ga je pokrivala KZ Tomaž, je bilo 606 kmečkih gospodinjstev z 2.727 ljudmi.

Velikost povprečne kmetije je bila 2,6 ha.

Zadruga je imela povprečno 40 zaposlenih delavcev.

Združni svet je štel 41 članov, upravni odbor pa 7.

Po sklepu občnega zbora, ki je bil 31. 12. 1961, je bila KZ Tomaž pripojena h KK Jeruzalem Ormož. Vpis pripojitve v sodni register je bil opravljen 21. februarja 1962.

Zadnji upravnik pred pripojitvijo je bil Alojz Hergula, računovodja pa Franc Obran.

Po podakih iz pripojitvenega poročila je ob pripojitvi ostalo precej nerešenih zadev. Zadruga je poslovala z izgubo, sporne terjatve proti kooperantom so znašala kar 7.338.415 din.

Ključne misli

Čeprav prispevek obravnava samo tri splošne kmetijske zadruga na ormoškem območju, je mogoče zaradi tega, ker so to bile hkrati največje zadruga, spoznati, kašna je bila dejavnost teh zadrug in na kašnih območjih in površinah so to dejavnost izvajale. Prispevek navaja samo utrinke iz življenja zadrug in se ne spušča v nastanek, razvoj in finančno sliko poslovanja.

Poleg teh zadrug je na ormoškem območju v tem

²¹ Pripojitveno poročilo – Središče 27. 12. 1961.

²² Prav tam.

²³ Prav tam.

²⁴ Prav tam.

²⁵ PAM – Zadr. 160/I.

²⁶ Arhiv Jeruzalem Ormož, Pripojitveno poročilo KZ Tomaž, z dne 31. 12. 1961.

obdobju delovala še vrsta drugih manjših splošnih zadrug, nekatere so pokrivalo zgolj območje ene vasi.

Zaradi kroničnega pomanjkanja strokovnega kmetijskega kadra in pomanjkljivega dela raznih pospeševalnih služb zadruga niso mogle razviti interesa zadružnikov za sodobno kmetijsko proizvodnjo. Tudi politične in gospodarske razmere v začetku šestdesetih let zadružništvu niso bile naklonjene. Kmetijski kombinat Jeruzalem Ormož je postajal gospodarsko najmočnejše podjetje v Ormožu na področju kmetijstva, zato so vodstva zadrug utemeljeno razmišljala, da bo v okviru kombinata možen tudi pospešen razvoj zasebnega kmetijstva. S pripojitvami zadrug, ki so bile dokončno izpeljane do konca leta 1962, je kombinat do leta 1989 povezoval celotno družbeno in zasebno kmetijstvo v Občini Ormož.

Pisni viri

- Pokrajinski arhiv Maribor (PAM) – zadružni arhivi sodnega registra Okrožnega sodišča v Mariboru
- Poslovna poročila in drugi arhivski zapiski v KK Jeruzalem Ormož

Literatura

- Čepič, Zdenko, 1996: Agrarna reforma in kolonizacija v Sloveniji 1945–1948. Maribor.
- Luskovič, Tone, 2004: Zadružna in kmetijska podjetja v občini Ormož 1898–2000. Zgodovinski zapisi I, Ormož, str. 19–30.
- Ogrizek, Emica, 2005: Gradivo za zgodovino zadružništva v Ormožu in okolici. Ormož skozi stoletja V/2, Ormož, str. 381–386.
- Lazarevič, Žarko, 1998: Zadružništvo v Sloveniji v času kapitalizma. Arhivi XVII 1994. Ljubljana.
- Perovšek, Jurij, 1998: Prilagoditev Shulze-Delitschevih zadružno gospodarskih zamisli na Slovenskem v letih 1872–1895. Prispevki za novejšo zgodovino, Ljubljana.
- Zadružni zbornik, izdan ob 100-letnici rojstva Mihaela Vošnjaka, Ljubljana, 1937.

Povzetek

V času, ko se je izvajala agrarna reforma, so bile ustanovljene prve kmečke delovne zadruga. Za ustanavljanje zadrug, v katerih so zadružniki obdelovali zemljo skupaj, so se odločali predvsem na območjih, kjer je bila agrarna reforma izvedena na podlagi zakona o razlastitvi posestev, ki so jih obdelovali koloni in viničarji. To se je zgodilo predvsem v vinorodnih območjih Štajerske in Prlekije.²⁷

Ustanavljanje zadrug naj bi prišlo v poštev povsod tam, kjer bi z razdelitvijo zemlje nastala gospodarska škoda ali pa se zemlja ne bi mogla pravično razdeliti (vinogradi, sadovnjaki, gozdovi).²⁸

Viničarji z razlaščenih posestev so se odločali za ustanavljanje vinogradniških zadrug, ki so bile v resnici oblika kmečkih delovnih (obdelovalnih) zadrug (KOZ).²⁹

Poleg obdelovalnih zadrug, ki so pomenile socialistični sektor, so bile v začetku znane tudi splošne kmetijske zadruga, ki so predstavljale privatni sektor. Ta je običajno zbiral večje kmete, ki se niso hoteli vključiti v delo kmetijskih obdelovalnih zadrug. Te zadruga so se ukvarjale predvsem s trgovino in z odkupom.

Splošne kmetijske zadruga Ormož, Središče ob Dravi in Tomaž, so v začetku 60. let prejšnjega stoletja pokrivale praktično območje celotne občine, saj so se številne manjše zadruga, ki so nekaj časa delovale na tem območju, v drugi polovici petdesetih let postopno pripojile k tem trem zadrugam.

²⁷ Čepič, Agrarna reforma in kolonizacija v Sloveniji 1945–1948, str. 5.

²⁸ PAM, fond OKLO Ljutomer, škatla 15 – Smernice za agrarno reformo.

²⁹ Čepič, Agrarna reforma in kolonizacija v Sloveniji 1945–1948, str. 5–18.

Maja Botolin Vaupotič*

SMO, KER NAS POTREBUJE NA TISOČE LJUDI

Tako je pred dobrim desetletjem Rdeči križ Slovenije (RKS) naslovil svojo zloženko, s katero je na kratko predstavil svoje dejavnosti. V prispevku najprej sledimo kratkemu opisu zgodovinskega razvoja tako v mednarodnem merilu kot na področju Slovenije, drugi del prispevka pa predstavlja aktivnosti Območnega združenja Rdečega križa (OZRK) Ormož danes in vključuje, za lažjo predstavbo, nekatere podatke za leto 2006. Sklenem ga s kronološkim pregledom delovanja Rdečega križa Ormož v obdobju 1965–1970, ki temelji izključno na najdenih pisnih virih, ter z veliko željo odkriti več takšnih virov. Ti bi pomagali osvetliti razvoj društva, ki je že od ranih začetkov združevalo požrtvovalne ljudi. Vedno so jih navdihovale in jih še navdihujejo sanje Henrya Dunanta – potreba po možeh in ženah, ki se v vojni in miru posvečajo zaščiti življenja.

Ključne besede

Humanitarne organizacije, Rdeči križ in Rdeči polmesec, Rdeči križ Slovenije, Območno združenje Ormož, razvoj, delovanje, kronološki pregled 1965–1970

Uvod

Ideja o organizaciji Rdečega križa se ni rodila čez noč. Izoblikovati so se morali pogoji za nastanek neke nove kvalitete v odnosih med ljudmi in državami in le v takih zgodovinskih okoliščinah so lahko padle na plodna tla ideje Jelene Pavlove, Florence Nightigale in Henrya Dunanta. Potrebni pa sta bili še dve strašni vojni, da je ideja o pomoči ranjenim vojakom postala trajna praksa - na nastanek Rdečega križa je močno vplivalo dogajanje ob krinski vojni 1853–1856, v najizvirnejši obliki pa se je ideja o stalni organizirani pomoči in mednarodni zaščiti ranjencev in bolnikov rodila med bitko pri Solferinu, 24. junija 1859.¹

Rojstvo Rdečega križa

24. junija 1859 je bila pri severnoitalijanski vasi Solferino 16 urna bitka med vojskama avstrijskega cesarstva in francosko – sardinijske zveze. V izredno

krvavem spopadu je padlo ali bilo ranjenih 40.000 mož. Kot vedno dotlej tudi tu ni bilo skoraj nobene pomoči ranjenim. Poslovnež, ki je slučajno prišel mimo, se je odločil prostovoljno pomagati. Trpljenje, ki ga je videl, ni spremenilo le njegovega življenja, ampak tudi vedenje do ranjencev po vsem svetu. Ta poslovnež je bil Švicar Henry Dunant.

Slika 1: Henry Dunant (1828–1910), ustanovitelj Rdečega križa in prvi Nobelov nagrajenec za mir.

Dogodki pri Solferinu mu niso dali miru in tako je novembra 1862 izdal knjigo Spomini na Solferino, v njej je jasno in brez prikrivanja dejstev opisal klanje, krike groze, trud zdravnikov, pogum vojakov in trdo delo ter neskončno ljubezen vseh, revnih in bogatih, ki so pomagali ranjencem lajšati trpljenje. V knjigi je zastavil osnovno vprašanje: »Ali ne bi mogli v mirnodobnem času oblikovati reševalnih ekip vnetih, predanih in temeljito pripravljenih prostovoljcev, ki bi v vojnem času pomagali ranjencem?«

Dunantove zamisli so ljudi vznemirile in začelo se je dolgotrajno in utrudljivo delo, ki naj bi vizijo spremenilo v praktičen, učinkovit sistem. Dunant in sodelavci so si zadali zelo ambiciozno nalogo ter povabili v Ženevo strokovnjake različnih držav na konferenco, ki je bila 23.10.1863 in je predstavljala uradno rojstvo Rdečega križa. Celo Dunanta je osupnilo, ko je videl, kdo vse je prišel. Tam je bilo 31 delegatov iz 16 držav. V razpravah sta se prepletala kritika in navdušenje. Določili so znak – rdeči križ na beli podlagi. Konferenca je bila izredno uspešna, njeni sklepi in predlogi so naleteli na glasno odobravanje, sprejetje teh načel pa je pomenilo začetek Rdečega

* Maja Botolin Vaupotič, prof. biologije in kemije, Rdeči križ Slovenije Območno združenje Ormož, Ptujška 8 f, 2270 Ormož.

¹ Ravnikar, Rdeči križ Slovenije – 140 let.

križa, ki je do danes zrasel v največjo svetovno humanitarno organizacijo².

Nekatere države so kasneje rdeči križ zamenjale s polmesecem in danes ima skoraj 185 držav svoje nacionalno društvo Rdečega križa ali Rdečega polmeseca.

V prvih letih gibanja je enotnost mišljenja v glavnem slonela na enakosti oseb. Določene človekoljubne vrednote so kmalu postale konstitutivni element gibanja, ne da bi bile posebej zapisane v pogodbah. Že 1875. leta je Gustave Moynier govoril o štirih glavnih delovnih načelih, ki se jih morajo držati vsa društva. Ta so: predvidevanje, ki zahteva, da že v mirnem času začnemo s pripravami na akcije pomoči za primer vojne; solidarnost, saj je dolžnost društev, da razvijejo medsebojne stike in pomoč; centralizacija, tj. obstoj enega samega društva v državi, ki deluje po celotnem državnem ozemlju; ter vzajemnost, ki določa, da se mora pomoč nuditi vsem ranjenim in bolnim, ne glede na narodnost.

Šele leta 1921 je Mednarodni odbor Rdečega križa (MORK) kot ustanoviteljsko telo gibanja v eni izmed revizij svojega statuta uvedel prvi uradni razglas temeljnih načel, kot so nepristranost, politična, verska in gospodarska neodvisnost, univerzalnost gibanja in enakost članov, ki ga sestavljajo.

Sedem temeljnih načel gibanja, kot jih poznamo danes, so soglasno sprejeli leta 1965 na XX. mednarodni konferenci Rdečega križa in odločili, da jih bodo svečano prebrali na odprtju vsake mednarodne konference: *humanost* – mednarodno gibanje Rdeči križ in Rdeči polmesec, ki je bilo rojeno v želji, da bi brez razlikovanja nudilo pomoč ranjencem na bojiščih, si zdaj s svojo dejavnostjo na mednarodni in državni ravni prizadeva preprečevati in lajšati človeško gorje v vseh okoliščinah. Ščititi želi zdravje in življenje ter zagotoviti spoštovanje človekove osebnosti. Spodbuja medsebojno razumevanje, prijateljstvo, sodelovanje in trajen mir med vsemi narodi; *nepristranost* – gibanje ne dela nobene razlike po narodnosti, rasi, veri, socialnem stanju ali politični pripadnosti. Posameznikom skuša pomagati sorazmerno z njihvim trpljenjem in denarno podpreti najprej najnujnejše primere; *nevtralnost* – da bi ohranilo zaupanje vseh, gibanje zavrača sodelovanje v sovražnostih in vpletanje v politična, rasna, verska in ideološka nasprotja; *neodvisnost* – nacionalna društva kot pomočniki javnih oblasti pri človekoljubnih dejavnostih morajo biti podrejena državnim zakonodaji svoje dežele, ne da bi izgubila svojo avtonomijo, ki jim omogoča, da

vedno delujejo po načelih gibanja; *prostovoljnost* – gibanje je prostovoljno in neprofitno; *enotnost* – v eni deželi je lahko le eno društvo Rdečega križa ali Rdečega polmeseca. Odprto mora biti vsem in s svojo človekoljubno dejavnostjo delovati na celotnem ozemlju; *univerzalnost* – mednarodno gibanje, v katerem imajo vsa njegova društva enake pravice in dolžnost do medsebojne pomoči, je univerzalno³.

MORK je leta 1863 ustanovila skupina švicarskih državljanov (Henry Dunant, Guillaume-Henri Dufour, Gustave Moynier, Louis Appia in Theodore Maunoir). Je nepristranska, nevtralna in neodvisna humanitarna institucija, ki ji je mandat zaupala mednarodna skupnost. Kot promotor in varuh mednarodnega humanitarnega prava si prizadeva zaščititi žrtve oboroženih spopadov, notranjih nemirov in drugih oblik nasilja ter pomagati. Leta 1998 je MORK deloval v več kot 50 državah sveta in imel več kot 8600 zaposlenih⁴. Prva Ženevska konvencija za izboljšanje položaja ranjenih v armadah na bojnem polju je bila sprejeta že leta 1864, danes pa temelji, v mednarodnih oboroženih spopadih, delo MORK-a na štirih Ženevskih konvencijah iz leta 1949 in dveh dopolnilnih protokolih iz leta 1977. Te pogodbe dajejo MORK-u pravico do opravljanja določenih dejavnosti, kot je dajanje pomoči ranjencem, bolnikom in brodolomcem v oboroženih silah, obiskovanje vojnih ujetnikov, pomoč civilistom in na splošno skrb za to, da se z osebami pod zaščito humanitarnega prava ustrezno ravna⁵.

14. januarja 2007 je stopil v veljavo III. dodatni protokol k Ženevskim konvencijam iz leta 1949, ki uveljavlja dodatni zaščitni znak, imenovan Rdeči kristal. Cilj dodatnega znaka je zaščita vseh tistih, ki jo potrebujejo, bodisi uporabnikov humanitarne pomoči, bodisi ljudi, ki poskušajo humanitarno pomoč vročiti.

Rdeči križ v Sloveniji

Na Slovenskem se prične razvojna pot Rdečega križa, ko je bilo pod Avstro-Ogrsko na območju današnje Slovenije ustanovljeno prvo društvo za pomoč ranjenim in bolnim vojakom z imenom Društvo gospa za pomoč ranjencem in bolnim vojakom, ki se je kasneje, leta 1879 preimenovalo v Žensko pomočno društvo Rdečega križa za Kranjsko. Tega leta je bilo ustanovljeno tudi Moško pokrajinsko pomočno društvo Rdečega križa za Kranjsko kot del avstrijskega društva Rdečega križa. 1902. sta se

³ MORK, temeljna načela.

⁴ Oberson, Mednarodno humanitarno pravo – odgovori in vprašanja.

⁵ Prav tam.

² Brown, Henry Dunant.

žensko in moško društvo združili v Deželno in žensko podporno društvo Rdečega križa. 1918. so prekinili zvezo z avstrijskim Rdečim križem in ustanovili slovenski Rdeči križ.

Leta 1921 je kraljevska vlada v Beogradu sprejela odločbo o delu Rdečega križa na celotnem ozemlju SHS. V Sloveniji so v tem času ustanovili banovinski odbor Rdečega križa in podobore (danes območna združenja). Leta 1941 so bila društva Rdečega križa razpuščena, okupator pa je formiral nova društva pod svojim nadzorom. V času II. svetovne vojne je Rdeči križ nudil pomoč beguncem, preganjancem, internirancem v obliki hrane in oblačil, delovala je tudi poizvedovalna služba.

Po vojni se je Rdeči križ Slovenije organizacijsko sicer vključil v Rdeči križ Jugoslavije, vendar mu je uspelo kljub občasnim poskusom, da se Rdeči križ v Jugoslaviji poenoti in centralizira, ohraniti bolj ali manj avtonomen položaj. Rdeči križ Slovenije je bil organizacijsko, finančno in programsko samostojna organizacija. Skupne naloge, ki so bile v pristojnosti Rdečega križa Jugoslavije, so bili predvsem mednarodni odnosi, uveljavljanje Ženevskih konvencij in poizvedovalna služba. Toda celo na teh področjih je Rdeči križ Slovenije deloval (sicer skladno z načeli in predpisi, ki so veljali v Rdečem križu Jugoslavije) zelo avtonomno. Tako je deloval vse do 8. 10. 1991, ko je uradno izstopil iz Rdečega križa Jugoslavije.

Leta 1993 sta Mednarodna organizacija Rdečega križa in Federacija priznali Rdeči križ Slovenije kot enakopravno članico mednarodnega gibanja Rdečega križa in Rdečega polmeseca⁶.

Eden temeljnih programov Rdečega križa Slovenije je *krvodajalstvo*. Je ena največjih solidarnostnih akcij, ki nepretrgoma potekajo po vsem svetu. Zagotavlja stalen vir krvi in krvnih pripravkov, potrebnih za normalno izvajanje programov zdravstvenega varstva. V Sloveniji so bili pred drugo svetovno vojno le posamezni primerki neposrednega dajanja krvi. Za začetek organiziranega krvodajalstva v Sloveniji velja 4. junij 1945, ko je bila v Ljubljani ustanovljena transfuzijska služba in so bile odvzete prve doze konzervirane krvi. Leta 1953 je skrb za organizacijo krvodajalstva prevzel Rdeči križ Slovenije. Prenos obveznosti zbiranja krvi pri Rdečem križu pomeni tudi začetek uveljavljanja načela prostovoljnosti, neplačanosti in anonimnosti. V Sloveniji redno daruje kri nekaj več kot 5% prebivalstva letno, kar zadošča za normalne potrebe slovenskega zdravstva. S tem uresničujemo mednarodno sprejeto načelo, da si mora

vsak narod sam zagotoviti zadostne količine krvi in krvnih pripravkov, ob nesrečah pa se vključi tudi mednarodna solidarnostna pomoč. Z več kot 100.000 krvodajalci letno in nekaj več kot 46.000 litri zbrane krvi sodimo med države z dobro razvitim krvodajalstvom v Evropi. Razvoj medicine je postavil Rdeči križ pred novo nalogo. V skladu s sprejetim zakonom o odvzemu in presaditvi delov človeškega telesa v zdravstvene namene je od leta 1986 – 2006 izdajal izkaznice vsem tistim, ki so se odločili po smrti darovati svoje organe za sočloveka, od januarja 2006 pa je Rdeči križ pooblaščen za zbiranje pristopnih izjav darovalcev.

Rdeči križ se je vseskozi ukvarjal z dejavnostmi, ki pomenijo bistvo in smisel obstoja te organizacije – z izobraževanjem in usposabljanjem aktivistov v laični prvi pomoči, negi bolnika in poškodovanca ter z usposabljanjem za poizvedovalno službo v vojni in miru. Center Rdečega križa za prvo pomoč je sistematično usposabljal predavatelje, zdravnike, medicinske sestre in pedagoge, izdajali so se učbeniki in drugi učni pripomočki, občinski odbori pa so v različnih tečajih usposobili na tisoče ljudi. V Sloveniji so tečaji prve pomoči potekali že v 19. stoletju, množično obiskani pa so bili v času po drugi svetovni vojni. Še zlasti pomembno je usposabljanje posameznikov in ekip za prvo pomoč ob naravnih in drugih nesrečah. Za usposabljanje pripadnikov enot Civilne zaščite, bolničarjev, gasilcev, reševalcev, ekip Rdečega križa in pripadnikov Slovenske vojske je namenjen najzahtevnejši program prve pomoči. Območna združenja RKS organizirajo in izvajajo tudi tečaje prve pomoči kot del usposabljanja kandidatov za voznike motornih vozil.

Ena temeljnih dejavnosti Rdečega križa, ki izhaja iz določi Ženevskih konvencij, Zakona o Rdečem križu Slovenije in Statuta RKS, je *služba za poizvedovanje*. Njena naloga je, da v vojni in drugih izrednih razmerah poizveduje za izginulimi in pogrešanimi osebami, posreduje družinska sporočila in vzpostavlja stike med svojci. Pri izvajanju programa sodeluje RKS s pristojnimi državnimi in drugimi institucijami, prav tako sodeluje s Centralno poizvedovalno službo Mednarodnega Rdečega križa v Ženevi in drugimi mednarodnimi institucijami, tudi z Visokim komisariatom za begunce.

RKS je bil *začetnik boja proti škodljivim razvadam in odvisnostim*. Že zgodaj je začel z zdravstveno-vzgojnimi prizadevanji v boju proti kajenju, alkoholizmu in narkomaniji, se zavzemal za zdrav način življenja in prehrane ter pozival k varovanju pred okužbo z virusom HIV. Za osveščanje ljudi, predvsem mladih, je izdal številne zloženke, priročnike in druge informativno-propagandne

⁶ Albreht, Smo, ker nas potrebuje na tisoče ljudi.

publikacije. Med prvimi je začel izvajati akcije za napredek *splošne higiene in varstva okolja*. Odmevna je bila akcija urejanja higienskih pomanjkljivosti, kot so bila neurejena stranišča in gnojišča in divja odlagališča smeti. Izvedena je bila v letih 1953 – 1956. Zaradi številnih utopitev v rekah in jezerih je RKS začel ustanavljati službo za prvo pomoč ob vodah in usposabljal reševalce. Dal je tudi pobudo za ustanovitev takšnih služb na vseh javnih kopališčih. Naloga RKS je tudi *seznanjanje javnosti z mednarodnim humanitarnim pravom ter širiti in uresničevati načela svetovnega humanitarnega gibanja*.

S E Z N A M

Ustanovnih članov krajevne organizacije RK v Ormožu pri Ormožu leta 1947.

1. Kukol Janko	Tomaž	29
2. Kukol Minka	Tomaž	29
3. Fodark Janez	Rukovci	40
4. Markrab Franc	Rukovci	6

S E Z N A M

Vseh letnikov članov upravnega in nadzornega odbora od leta 1947 dalje:

1. Markrab Franc	Rukovci	6	predsednik
2. Kukol Janko	Tomaž	29	sekretar
3. Kukol Minka	Tomaž	29	sanitarka
4. Mirc Marija	Savci	37	članica
5. Mar Marija	Rukovci	5	članica
6. Goreno Marija	Rukovci	35	članica
7. Horvat Franc	Tomaž	30	blagajnik
8. Sluna Terezija	Trnovci	35	članica
9. Rep Franc	Trnovci	1	član
10. Košek Janez	Mala vas	30	član
11. Petek Marijana	Tomaž	42	članica
12. Gedi Alojzija	Pršetinci	43	članica
13. Horvat Alojz	Mala vas	27	član
14. Viner Alojz	Bratovec	19	član
15. ...	...	...	...

Obrat - Rukovci imajo dve prostori, prvo pravo
1. Rukovci Rukovci 44. leta nad. let. 1947
2. Rukovci Rukovci 44. leta nad. let. 1947

Slika 2: Seznam ustanovnih članov KORK Tomaž pri Ormožu.

RKS opravlja obsežno *socialno dejavnost*. Čeprav pride ta najbolj do izraza v obdobjih po vojni, ob hujših elementarnih nesrečah in v obdobjih gospodarskih kriz, pa Rdeči križ priskoči na pomoč tudi ob vsakdanjih stiskah posameznikov in družin. Ljudem pomaga po svojih močeh: organizira solidarnostne akcije, skrbi za zbiranje in razdeljevanje pomoči, skuša lajšati stisko brezposelnih, brezdomcev, starostnikov, bolnih, osamljenih in sploh vseh, ki potrebujejo pomoč.

RKS se lahko zahvalimo, da imamo v Sloveniji *sodobno zdravilišče in letovišče za otroke in mladino* do 15. leta starosti. Zgrajeno je bilo v letih 1956–1964

na Debelem rtiču pri Ankaranu. Prvič so na Debelem rtiču otroci letovali 1956., do leta 1964 kar pod šotori. Sredstva za izgradnjo so se zbrala s posebno loterijo, prispevki članov Rdečega križa in občanov Slovenije in tudi s pomočjo večjih sponzorjev. Dvema paviljonoma se je leta 1975 pridružil novi, v začetku 90-ih pa je bilo zdravilišče in letovišče urejeno v današnjo podobo⁷.

Rdeči križ v Ormožu

V Ormožu je bil prvi vpis Rdečega križa v register društev izveden 27. 2. 1948, v arhivskih virih pa najdemo seznam ustanovnih članov Krajevne organizacije Rdečega križa (KORK) Tomaž pri Ormožu iz leta 1947 in datum ustanovitve Osnovne organizacije (OO) Rdečega križa Cvetkovci–Osluševci, kar nam daje vedeti, da so se že pred uradnim vpisom združevale skupine prostovoljcev, ki so jim bila blizu načela te največje in najstarejše humanitarne organizacije na svetu.

Iz pisnega vira, ki nosi datum 16. 6. 1990, ko so v današnji KORK Podgorci razvili prapor, je razvidno, da »organiziranje in začetek delovanja RK na področju današnje KS Podgorci sega v leto 1947. 19. novembra tega leta je bila ustanovljena osnovna organizacija RK Cvetkovci – Osluševci. Pobudo za njeno ustanovitev je dal tov. Trunk Alojz, dotedanji član občinskega odbora RK Gorišnica. V to osnovno organizacijo se je kmalu včlanilo 240 aktivistov RK, ki so uspešno izvedli občni zbor in volitve. Za predsednika je bila izvoljena tov. Ozmec Marija, za sekretarja Alojz Trunk, za predsednika nadzornega odbora pa Ivan Ozmec. Leta 1958 se je ta OO pridružila Občinskemu odboru RK Ormož. V tem času, točneje leta 1950, je bila ustanovljena tudi OO RK Bresnica, v katere sklop so spadale še vasi Podgorci, Sterjanci, Preclava in Ritmerk. Njen prvi predsednik je bil Dovečar Jože, tajnik Prejac Ciril in blagajnik Majcen Jože. Ta čas, v letih po vojni, sta imeli obe OO največ dela z delitvijo hrane, oblačil in obutve, predvsem otrokom, ostarelim in gmotno šibkim. S pomočjo občinskega odbora RK Ormož so se že leta 1964 pričeli organizirati razni tečaji in sicer: tečaj prve pomoči, tečaj za šoferje motornih vozil, kuharski tečaji, šivilski tečaji in še nekateri drugi. V teh letih sta obe OO RK tudi pridno pridobivali krvodajalce, nudili pomoč v sanitetnem materialu ter širili svoje članstvo.«⁸

RKS OZ Ormož namenja pozornost in čas izvajanju *tradicionalnih programov RKS* (opisani so v prejšnjem poglavju) na socialnem področju,

⁷ Ravnikar, Rdeči križ Slovenije – 140 let.

⁸ Arhiv RKS OZ Ormož.

zdravstvenopreventivni dejavnosti, delovanju ob naravnih in drugih nesrečah, prvi pomoči, krvodajalstvu, delu z mladimi, pomoč bolnim, starejšim, invalidom in odvisnikom. Dejavnost izvajamo poleg redno zaposlenih z veliko pomočjo krajevnih organizacij in njihovih prostovoljcev, mentorjev mladih članov na osnovnih šolah, v sodelovanju s pogodbenimi delavci (na področju izobraževanja).

Načrtovanje in izvajanje programa krvodajalstva temelji na potrebah zdravstvene službe. Program zajema pridobivanje krvodajalcev in organiziranje krvodajalskih akcij za Zavod RS za transfuzijsko medicino Ljubljana in Bolnišnico Ptuj, vzporedno s tem pa se Rdeči križ zavzema za motivacijo prebivalcev za darovanje delov človeškega telesa. V letu 2006 smo tako pripravili vse potrebno za izvedbo krvodajalskih akcij, ki sta potekali februarja (enodnevna) in avgusta (dvodnevna) za Zavod RS za transfuzijsko medicino. Akcij se je udeležilo skupno 383 krvodajalcev. Na transfuzijskem oddelku Bolnišnice Ptuj so v istem letu odvzeli kri 261 krvodajalcem občine Ormož. Zraven tega so potekale številne druge dejavnosti, kot so udeležbe na sestankih in konferencah o krvodajalstvu, urejanje krvodajalske kartoteke, aktivnosti ob 4. juniju – dnevu krvodajalcev, aktivno sodelovanje in pomoč pri sprejemih za krvodajalce v KO RK Ivanjkovci, Hermanci, Vinski Vrh in Ormož, organizirali smo predavanje za dijake Gimnazije Ormož ter pomagali pri organizaciji odvzema krvi za tipizacijo možnih darovalcev kostnega mozga, ki je potekal na pobudo KO RK Rakovci in KORK Sveti Tomaž, izveden pa je bil v tovarni Carrera Optyl in Osnovni šoli Ormož. Udeležilo se ga je 714 občanov, kar so na oddelku za tipizacijo tkiv označili kot največjo udeležbo v Sloveniji do junija 2006.

Področje socialne dejavnosti je namenjeno vsem ljudem v stiski ali težavah, še zlasti pa: starim in osamljenim, bolnim in invalidom, družinam in posameznikom brez osnovnih sredstev za preživetje, družinam in posameznikom, ki so se znašli v stiski zaradi enkratne življenjske situacije, otrokom in mladostnikom. Del socialne dejavnosti so tudi postaje Rdečega križa, ki so ena izmed oblik, preko katere Rdeči križ izvaja aktivnosti konkretne pomoči in istočasno deluje kot informacijski center o uporabnikih in darovalcih pomoči. Na postajah Rdečega križa se izvaja tudi merjenje krvnega tlaka, sladkorja in holesterola v krvi. V okviru te dejavnosti smo leta 2006 izpeljali zbiralno akcijo za nakup invalidskega vozička, razdeljevali prehrabene pakete, ki smo jih prejeli v skladišče (247), 986 družinam in posameznikom smo razdelili pošiljko hrane iz intervencijskih zalog Evropske unije, v

skupni količini 38.160 litrov mleka ter 14.108 kg moke, testenin, sladkorja, riža, ješprenja. Pomoč smo nudili posameznim občanom pri urejanju bivalnih prostorov, sodelovali pri letovanju otrok na Debelem rtiču in v Punatu, skozi vse leto pa smo v skladišče prejeli oblačila, obutev in igrače ter jih razdeljevali pomoči potrebnim. Merjenje sladkorja in holesterola v krvi ter krvnega tlaka, ki smo ga izvajali na 6 postajah Rdečega križa, se je udeležilo 1896 občanov.

Program podmladka Rdečega križa je namenjen osnovnošolskim otrokom, zelo dobro pa sodelujemo tudi z vrtci, predvsem na zdravstvenovzgojnem področju in področju varovanja okolja. S programom želimo širiti humanitarne vrednote med mladimi, vzgajati jih za zdrav način življenja in pridobivati mlade za delo v humanitarni organizaciji Rdeči križ. V ta namen smo v letu 2006 organizirali seje z mentorji mladih članov, v tednu Rdečega križa smo organizirali kviz za osnovnošolce na temo kajenja, v sodelovanju z Vzgojno varstvenim zavodom Ormož smo v vrtcih Velika Nedelja, Podgorci in Ormož izvajali dejavnost Mali raziskovalec, v sodelovanju z Lokalno akcijsko skupino za preprečevanje zasvojenosti (LAS) Ormož smo organizirali 8. otroški počitniški tabor na Pohorju za osnovnošolce, bili smo organizatorji 4. mladinskega raziskovalnega tabora, na katerem tradicionalno sodeluje tudi Muzej Ormož, za dijake smo v sodelovanju s Psihiatrično bolnico Ormož organizirali delavnice na temo zdravje, preko mentorjev smo posredovali zdravstvenovzgojno gradivo za učence in urejanje oglasnih desk po osnovnih šolah na različno tematiko.

Prioritetna naloga Rdečega križa je priprava in izvajanje programov za različne skupine prebivalcev in tako Rdeči križ v skladu z zakoni izvaja usposabljanja in izpite iz prve pomoči za voznike motornih vozil, pripravlja tudi usposabljanja za prebivalce, za ekipe prve pomoči, skrbi za depoje in opremo učnih pripomočkov ter usposabljanje pripadnikov civilne zaščite. V letu 2006 smo organizirali predavanja za civilno prebivalstvo, s predavatelji prve pomoči smo sodelovali pri izvedbi regijskega tekmovanja ekip civilne zaščite, sodelovali s šolami, izpeljali pa smo tudi tečaje prve pomoči za šoferje, v katerih je izpit opravilo 158 občanov.

Področje zdravstvenovzgojne dejavnosti obsega aktivnosti za omejevanje in preprečevanje kajenja, aktivnosti za preprečevanje vseh oblik zasvojenosti, vključevanje in prizadevanja za čisto okolje, organiziranje predavanj na različne teme, sodelovanje z institucijami, ki izvajajo pedagoške in zdravstvenopreventivne programe, namenjene otrokom, mladini in odraslim. V letu 2006 smo v sodelovanju z LAS Ormož organizirali več zdravstvenovzgojnih

predavanj za občane, se udeleževali izobraževanj, razdeljevali zdravstvenovzgojno gradivo, mesečno organizirali srečanja z varovanci Centra starejših občanov ter se vključevali v aktivnosti po koledarju Svetovne zdravstvene organizacije.

Poizvedovalna dejavnost temelji na delu s strankami, postopkom poizvedovanja, urejanju dokumentacije, posredovanju sporočil. V okviru dejavnosti še vedno pomagamo dvema beguncema, ki sta ostala v naši občini po vojni v 90-ih letih.

Na podlagi programov sodelujemo pri zbiranju sredstev vseh možnih virov (javni razpisi, sredstva, ustvarjena z lastno dejavnostjo, in sredstva, ki jih prispevajo donatorji in sponzorji).

Širjenje znanja o Rdečem križu je ena glavnih nalog za promocijo in utrjevanje miru v svetu. S to dejavnostjo želimo dvigniti raven znanja o mednarodnem humanitarnem pravu in gibanju, pridobiti čim več mladih, širiti humanitarne vrednote in promocijo miru. V ta namen smo v letu 2006 v Tednu RK pripravili razstavo ob 140-letnici RKS, izvedli več predavanj na temo širjenja znanj, sodelovali z lokalnimi mediji, s prostovoljci iz KO RK Vinski Vrh, Ormož in Hermanci smo se udeležili svečanosti ob 140-letnici RKS v Gradacu, z desetimi prostovoljci pa svečanosti v Cankarjevem domu, na občinski ravni smo pripravili slovesnost in sprejem za prostovoljce ter izbranim podelili jubilejna priznanja⁹.

Pod okriljem Rdečega križa Ormož deluje od 1998. Lokalna akcijska skupina (LAS) za preprečevanje zasvojenosti, ki se je leta 2007 preimenovala v Medobčinsko lokalno akcijsko skupino za preprečevanje zasvojenosti na področju občin Ormož, Središče ob Dravi in Sveti Tomaž. LAS je medsektorsko telo, ki povezuje strokovnjake različnih področij (šolstvo, zdravstvo, socialno varstvo, policija ...) z namenom koordinirati preventivne dejavnosti v treh občinah na področju preprečevanja vseh vrst odvisnosti – delo LAS namreč ni omejeno samo na droge, temveč išče možnosti, ki bi mladim omogočile bolj zdrav način življenja in koristno izrabo prostega časa.

Kronološki pregled delovanja Rdečega križa Ormož v obdobju 1965–1970

Žal so pisni viri iz samih začetkov skromni oz. jih ni. Dobro ohranjena je Blagajniška knjiga, ki nosi pod zaporedno številko 1 datum 14. 4. 1958, redke pisne vire najdemo (za današnje Območno združenje Rdečega križa) po letu 1965, za krajevne organizacije

pa po letu 1972. V nadaljevanju sledijo kratki povzetki v arhivu najdenih pisnih virov iz obdobja 1965–1970.

Datum	Opis	Priloga	Utrudila	Legenda	Sto
1958					
14. 4. 1958	Pomoč za zdravila		344,88-		
2. 5. 1958	Pomoč za zdravila		100-		
2. 5. 1958	Pomoč za zdravila			600-	
2. 5. 1958	Pomoč za zdravila		417,5-		
2. 5. 1958	Pomoč za zdravila		147,6-		
2. 5. 1958	Pomoč za zdravila		150-		
2. 5. 1958	Pomoč za zdravila			6000-	
2. 5. 1958	Pomoč za zdravila		2160-		
2. 5. 1958	Pomoč za zdravila		600-		
2. 5. 1958	Pomoč za zdravila		150-		
2. 5. 1958	Pomoč za zdravila		535-		
2. 5. 1958	Pomoč za zdravila		390-		
2. 5. 1958	Pomoč za zdravila		612-		
2. 5. 1958	Pomoč za zdravila		60-		
2. 5. 1958	Pomoč za zdravila		300-		
2. 5. 1958	Pomoč za zdravila		105-		
2. 5. 1958	Pomoč za zdravila		900-		
2. 5. 1958	Pomoč za zdravila		462,88-		6000-

Slika 3: Blagajniška knjiga iz leta 1958.

- 21. marec 1965: Redna letna skupščina Občinskega odbora Rdečega križa. Iz zapisnika redne letne skupščine Občinskega odbora Rdečega križa, ki se je odvijal 21. 3. 1965, je razvidno, da je v obdobju 1963–1964 na območju občinskega odbora RK delovalo 19 osnovnih organizacij RK: Ormož, Središče ob Dravi, Hum, Kog, Hermanci, Miklavž, Vinski vrh, Ivanjkovci, Žerovinci, Lahonci, Ključarovci, Tomaž pri Ormožu, Rakovci, Bresnica, Cvetkovci, Velika Nedelja, Šardinje, Lešnica, Litmerk. V upravni odbor so bili na tej skupščini imenovani takratni predsednik občinskega odbora dr. Jurij Čarf, zdravnik; dr. Drago Zagoričnik, zobozdravnik; Ivan Voršič, upokojenec iz Ormoža; Teodora Čič, medicinska sestra iz Ormoža; Irena Miklašič, učiteljica iz Ormoža; Marija Kukol, gospodinja iz Tomaža pri Ormožu; Marjeta Ritonja, učiteljica iz Ivanjkovcev; Jožica Kolarič, gospodinja iz Ormoža; Paula Lah, uslužbenka iz Ormoža; Bolfenk Pokrivač, uslužbenec s Koga; Stanko Ivanuša, uslužbenec iz Hermancev; Ivan

⁹ Antolič, Poročilo RKS Območnega združenja Ormož za leto 2006.

Krabonja, kmetovalec iz Ključarovcev; Marica Mlinarič, gospodinja iz Miklavža; Franc Zgonc, upokojenec iz Ormoža in Marija Marinič, trgovska pomočnica iz Podgorcev. V nadzorni odbor so bili imenovani Franc Šumak, kmetovalec iz Ormoža; Franc Pleh, uslužbenec iz Ormoža in Tilčka Debeljak, prodajalka iz Ormoža. Vsi imenovani so bili soglasno izvoljeni. Iz poročil predsednika in tajnika¹⁰ je razbrati, da *»akcije RK prispevajo k razvijanju in negovanju solidarnosti, tovarštva, k novim oblikam sodelovanja in pomoči med delovnimi ljudmi, k sklajevanju skupnih individualnih interesov ter spoštovanju načel, ki na njih temelji RK kot široka prostovoljna družbena organizacija.«* Posebno pozornost so že takrat namenjali starim in bolnim, mladini ter opozarjali na problem naraščajočega alkoholizma. Zdravstvenovzgojnih predavanj je bilo v letih 1963 in 1964 skupno 35, udeležilo se jih je 1983 poslušalcev, teme pa so bile naslednje: prva pomoč, zdrava prehrana, tuberkuloza, alkoholizem, varstvo matere in otroka, krvodajalske akcije. Tečaje prve pomoči za odrasle, ki so trajali po 10 ur, je obiskovalo 48 poslušalcev. Iz poročila je razvidno, da je bil dr. Jurij Čarf tisti, ki je s svojim požrtvovalnim delom največ doprinesel k zdravstvenovzgojnemu delu Rdečega križa. Na področju občine Ormož je leta 1965 delovalo 10 šol, število podmladkarjev RK je bilo 2846. Le-ti so po šolah izvedli *»razne higijenske akcije, pomagali šolski mlečni kuhinji, skrbeli za prvo pomoč, opremili omarico, nabavili zdravila iz članarine, zbrali so sadje v sirovem stanju za 820 kg, predelanega v sokove 568 kg, polskih pridelkov za ŠMK so nabrali 3.224 kg. Posebno pohvale vredno je Krajevna org. RK Vel. Nedelja, ki je izvedla tekmovanje s podmladkarji in mladimi člani RK pri osnovni šoli Vel. Nedelja. Tekmovanje je trajalo od 1. 5. do 30. 10. 1964. Na osnovi poročil in predlogov okrajnih tekmovalnih komisij ter obiskov na terenu je bila nagrajena KO RK Vel. Nedelja s podmladkom RK in M. članov z 4 nagrado 30.000.- din v republiškem merilu.«* Postaje prve pomoči Rdečega križa predstavljajo danes eno izmed oblik, preko katere Rdeči križ izvaja aktivnosti konkretne pomoči in istočasno delujejo kot informacijski center o uporabnikih in darovalcih pomoči. V začetku šestdesetih let so omarice na postajah predstavljale *»dobro povezavo z zdravstvenim domom. Vsi dobro vemo koliko časa potrebuje rešilni avto na podeželju, da pride pravočasno do nesreče,*

predvsem ponoči, ko pošta ne dela«. Veliko pozornost so na območju občine Ormož že v ranih začetkih posvečali krvodajalstvu. Podatki iz let 1963 in 1964 kažejo, da je bil odziv tistih, ki so darovali svojo, kri dober. *»Skupno je bilo prijavljenih krvodajalcev zavodu za transfuzijo krvi SRS brez Središča in Koga 635, odzvanih od prijavljenih 423, odklonjenih krvodajalcev 34, odvzemov krvodajalcev 389, odvzete krvi 124 litrov. Bolnici Ptuj je oddalo kri 370 krvodajalcev Središča in Koga.«* Udeleženci skupščine so bili pozvani, da redno oddajajo svoja poročila, saj le tako lahko delo poteka pregledneje, prav tako pa so bili pozvani, da se družabne prireditve s srečelovom, ki jih planirajo med letom, ne smejo izroditi v pijančevanja, saj bo to zelo škodilo ugledu organizacije. Dobiček od prireditev se je namenil predvsem za nabavo zdravil in opremo omaric prve pomoči¹¹.

- 9. julij 1965: glasilo Tednik¹² je bralce obvestilo o pripravah na krvodajalsko akcijo, ki se bo odvijala 21. in 22. septembra istega leta. Hkrati je zapisano, da je na območju občine Ormož 19 krajevnih organizacij RK z 2350 člani in da je med vsemi člani približno 1300 krvodajalcev, med katerimi je mnogo takšnih, ki so kri darovali že 5-krat. V prispevku pozivajo tudi vse tiste, ki krvi še niso darovali, da se akcije udeležijo.
- 9. julij 1965: v glasilu Tednik je bilo objavljeno poročilo o delu Krajevne organizacije RK (KO RK) Ormož, ki je takrat štela 410 članov. V *»minuli izobraževalni sezoni«* so organizirali tečaj za nego bolnika na domu, izvedli krvodajalsko akcijo za ptujsko bolnišnico, ki se je udeležilo 30 članov, za podmladek RK so pripravili dvojne predavanj o negovanju zob in o zdravljenju zob šolske mladine, za odraščajočo mladino so organizirali predavanje o osebni higieni, bilo pa je tudi nekaj predavanj o ženskih boleznih. KO RK Ormož se zavzema, da bi čim več mladine obiskalo obmorske kraje, pomembno pa se jim zdi tudi to, da bi mlade poučili o koristnosti zdravilnih zelišč in gozdnih sadežev, ki lahko mladim pomenijo tudi pomemben dodatni zaslužek ter smotrno uporabo prostega časa.
- Oktober 1965: Iz prispevka Razstava ob tednu boja proti tuberkulozi v ormoški bolnišnici¹³: *»V tradicionalnem tednu boja proti tuberkulozi je*

¹¹ ZAP, 406, RK, šk. 1.

¹² Tednik – glasilo socialistične zveze delovnega ljudstva za Podravje, letnik XVIII, št. 28, str.4

¹³ Tednik – glasilo socialistične zveze delovnega ljudstva za Podravje, letnik XVIII, št. 39, str.4.

¹⁰ Franc Zgonc, roj. 1897, je opravljal naloge sekretarja od leta 1957 do 1974.

občinski odbor RK v Ormožu pokazal precejšen smisel za zatiranje tuberkuloze. Ta občinski odbor je posrednik, ki povezuje zdravstveno službo z družbenopolitičnimi organizacijami in ukrepa vse potrebno za preprečevanje razširjanja nalezljivih bolezni, predvsem pa za preprečevanje zahrbtnje tuberkuloze. Ob tednu boja proti tuberkulozi je predaval dr. Emil Vengušt.

- 12. november 1965: Glasilo Tednik¹⁴ je poročalo o pomoči prizadetim po poplavih, ki so »na območju občine Ormož povzročile nad 1 milijardo dinarjev škode. Voda je poškodovala precej stanovanj, cest, kmetijskih pridelkov, odnesla je nekaj mostov, brvi, precej rodovitne zemlje, lesa, krme za živino in drugo. Pomoč poplavljenecem je občinski odbor RK Ormož razdelil na področju KO RK Cvetkovci, v prihodnjih dneh pa bo pomoč razdeljena tudi na območju KO RK pri Veliki Nedelji, v Središču in v Ormožu.« Prispevek napoveduje še dogodke, ki bodo sledili do konca leta: krajevni odbori (KO) RK bodo opremili omarice prve pomoči iz sredstev Občinskega odbora RK in zavarovalnice Maribor, nekateri KO bodo izvedli 20-urne tečaje za prvo pomoč, vsi KO bodo izvedli občne zборе. Isti Tednik obvešča (na str. 3) tudi o uspešni krvodajalski akciji, na katero se je prijavilo 515 krvodajalcev, udeležilo se je akcije 350 darovalcev, odvzete pa je bilo 103.735 kubičnih centimetrov krvi.
- 7. april 1966: Svetovni dan zdravja je potekal pod geslom »Človek v mestu«.
- 17. junij 1966: iz prispevka v glasilu Tednik¹⁵ je razvidno, da se je Rdeči križ pomembno vključeval tudi v kulturno-prosvetno dejavnost in je v prvi polovici leta že priredil nekaj uspešnih kuharskih tečajev s predavanji iz različnih področij.
- 2. september 1966: v glasilu Tednik¹⁶ je bilo objavljeno vabilo na tridnevno krvodajalsko akcijo v Ormožu, »ki se bo odvijala 15., 16. in 17. septembra. Na območju ormoške občine je okrog 620 aktivnih krvodajalcev, vendar občinska komisija meni, da je to število premajhno in upa, da se bo v prihodnje prijavilo še več ljudi«.
- 18. december 1966: V zadruženem domu pri Veliki Nedelji je bila konferenca KO SZDL Velika Nedelja. Iz poročila je razvidno, da je KO RK Velika Nedelja za novoletne praznike dodelila
- 38 družinam, ki so potrebne pomoči, živila v vrednosti 100.000 S dinarjev¹⁷.
- 13. januar 1967: Tednik¹⁸ je objavil obvestilo o uspelem letnem občnem zboru Rdečega križa Velika Nedelja, ki je bil izveden 26. 12. 1966.
- Januar 1968: pri Veliki Nedelji so uspešno končali 20-urni tečaj prve pomoči, ki ga je organiziral KO RK Velika Nedelja. Tečaja se je udeležilo 18 tečajnikov, od tega 16 deklet in dva fanta. Tečaj je vodila medicinska sestra Elizabeta Tušek, zaključka tečaja pa se je udeležil tudi predsednik Občinskega odbora RK dr. Peter Gašparič¹⁹.
- 19. maj 1968: KO RK Ključarovci je proslavil dvajsetletnico obstoja. Ob proslavi so priredili še vrtno veselico. Čisti dobiček je bil namenjen nakupu sanitetnega materiala za krvodajalce in obdaritev šolskih otrok osnovne šole Runeč²⁰.
- 21. junij 1968: vabilo na krvodajalsko akcijo, ki se bo odvijala 11., 12. in 13. julija je bilo objavljeno tudi v glasilu Tednik²¹. Pisec ugotavlja, da je bilo v preteklem letu na območju občinskega odbora Rdečega križa opravljenih nad 400 odvzemov krvi. Pri pregledu profila ljudi, ki darujejo kri, je zanimiva ugotovitev, da so bile krvodajalske akcije uspešne povsod tam, kjer je uspelo v vrste krvodajalcev pritegniti tudi vodilne ljudi iz družbeno političnih in delovnih organizacij.
- 26. julij 1968: tridnevne krvodajalske akcije, ki je bila organizirana v juliju, se je udeležilo 485 od 712 prijavljenih. Sekretar Franc Zgonc je poudaril, da bi se akcije udeležilo več ljudi, če bi bila organizirana v drugem času, ne pa poleti, ko imajo ljudje veliko dela na kmetiji. Ob tej priložnosti so krvodajalcem razdelili značke za večkrat darovano kri²².
- 26. december 1968: Skupščina Rdečega križa občine Ormož je na podlagi temeljnega zakona o društvih (Uradni list SFRJ – št. 16/65) republiškega zakona o društvih (Uradni list SRS št. 36/65) in 25. člena Statuta republiškega odbora Rdečega križa Slovenije, na svoji redni seji sprejela Pravila občinskega odbora Rdečega križa

¹⁴ Tednik – glasilo socialistične zveze delovnega ljudstva za Podravje, letnik XVIII, št. 45, str. 2.

¹⁵ Tednik, letnik XIX, št. 24, str. 4.

¹⁶ Tednik, letnik XIX, št. 35, str. 3.

¹⁷ Tednik – glasilo SZDL, letnik XX, št. 2, str. 3.

¹⁸ Tednik – glasilo SZDL, letnik XX, št. 3, str. 5.

¹⁹ Tednik – glasilo SZDL, letnik XXI, št. 8, str. 5.

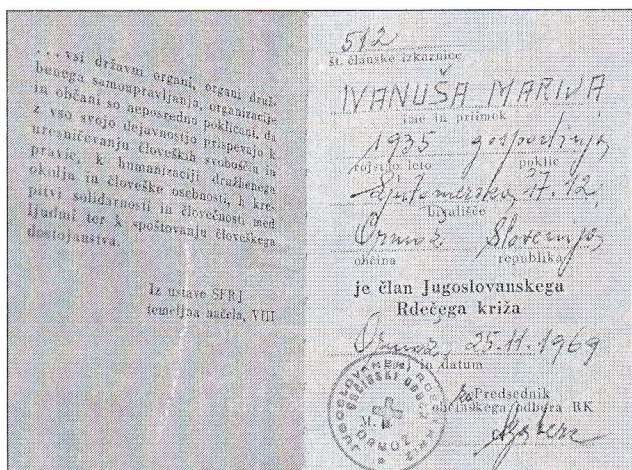
²⁰ Tednik – glasilo SZDL, letnik XXI, št. 19, str. 6.

²¹ Tednik – glasilo SZDL, letnik XXI, št. 24, str. 4.

²² Tednik – glasilo SZDL, letnik XXI, št. 29, str. 3.

Ormož²³.

- 31. december 1968: Izdelan je finančni načrt Občinskega odbora RKS za leto 1969. Za leto 1969 so predvideni dohodki od članarine, od Tedna RK, od mednarodne pomoči, dotacija od občinske skupščine, ostale dotacije in nepredvideni dohodki, ostali dohodki od dejavnosti (krvodajalstvo), zbrani dohodki v posebnih akcijah, prenos sredstev iz preteklega leta in dohodki od prireditev v skupni vrednosti 40.081,00 din. V enaki vrednosti so planirani izdatki za materialne stroške, sredstva za redno dejavnost (organizacijski izdatki občinskega odbora, zdravstvena vzgoja in prosveta, prva pomoč, domača nega bolnika, krvodajalstvo, socialna dejavnost, boj proti alkoholizmu, boj proti tuberkulozi, mednarodna pomoč, pomoč pri letovanju otrok, podmladek in mladina), odvodi in prispevki glavnemu odboru (GO) od članarine (10%), glavnemu in centralnemu odboru od prireditev (20%), odvod GO od mednarodne pomoči po šolskem programu, odvod GO od CARE programa in ostale mednarodne pomoči, odvod zbranih prispevkov v posebnih akcijah, odvod v sklade občinskega odbora RK, prispevki za dejavnost KO RK (dotacija). Podpisniki finančnega plana so predsednik dr. Peter Gašparič²⁴, sekretar Franc Zgonc in računovoja Ivan Voršič.

Slika 4: Prva stran članske izkaznice. (Original hrani ga. Marija Ivanuša iz Ormoža).

- April 1969: na željo mladih je bil organiziran 20-urni tečaj prve pomoči za podmladkarje. Tečaj je

uspešno vodila medicinska sestra Anica Lah. Ob koncu tečaja se je 24 podmladkarjev pomerilo v znanju, ki so ga zelo hitro osvojili²⁵.

- 22. julij 1969: seja Občinskega odbora Rdečega križa Ormož ter predsednikov in sekretarjev krajevnih organizacij Rdečega križa. V treh točkah dnevnega reda so obravnavali minuli Teden Rdečega križa, ki je bil namenjen zbiranju rabljenih oblačil in prihajajočo tridnevno krvodajalsko akcijo, ki je potekala v mesecu avgustu. Tajnik Franc Zgonc je vse prisotne zaprosil, da se potrudijo pri zbiranju prijav za akcijo, saj je treba zagotoviti 600 prostovoljcev. Prisotni so dvomili o zagotovitvi tolikšnega števila prostovoljcev, saj je v mesecu avgustu potekalo v Savinjski dolini obiranje hmelja in se je veliko ljudi odpravilo na delo. Prisotni so obravnavali tudi prošnjo KO RK Šardinje za odobritev 25.000 S din za asanacijo dveh studentov in jo tudi odobrili²⁶.
- 26., 27. in 28. avgusta je v Ormožu potekala krvodajalska akcija, udeležilo se je 416 občanov iz 17 krajevnih organizacij²⁷.
- Prva polovica 1970: občinski odbor Rdečega križa je dobil na vpogled realizacijo finančnega načrta Republiškega odbora RKS za leto 1969. Izdatki so bili namenjeni naslednjim dejavnostim: organizacijskodružbeni dejavnosti, zdravstveno-socialni vzgoji, propagandi, krvodajalstvu, varstvu pred elementarnimi nesrečami in prvi pomoči, mladim članom RK, mednarodnemu sodelovanju, odvodu delovne skupnosti²⁸.
- September 1969: Občinski odbor Rdečega križa Ormož je organiziral za svoje najaktivnejše aktiviste v posameznih krajevnih organizacijah in za najpožrtvovalnejše krvodajalce dvodnevni izlet. 84 udeležencev izleta si je ogledalo letališče na Brniku, nato so potovali čez Vršič do izvira Soče, skozi dolino Trente do Bovca in čez Novo Gorico in Koper do Pirana. V Piranu so jih pričakali predstavniki Občinskega in Mestnega odbora RK Piran²⁹.
- 28. maj 1970 – v Ormožu je bila izvedena nabiralna akcija oblačil, obutve in drugega materiala³⁰.

²⁵ Tednik, leto XXII, št. 16, str. 5.

²⁶ ZAP 406, RK, šk. 1.

²⁷ Tednik, leto XXII, št. 35, str. 4.

²⁸ ZAP 406, RK, šk. 1.

²⁹ Tednik, leto XXII, št. 37, str. 10.

³⁰ Arhiv RKS OZ Ormož – Kronološki pregled 1970–1999.

²³ ZAP 406, RK, šk. 1.

²⁴ Dr. Peter Gašparič je v organizaciji Rdečega križa aktivno deloval od leta 1967 do 1999, bil je dolgoletni predavatelj in predsednik komisije za prvo pomoč, funkcijo predsednika Občinskega odbora RK Ormož pa je opravljal od leta 1967 do 1974.

- 14., 15. in 16. julij 1970 – v Ormožu je bila izvedena krvodajalska akcija, ki ni v celoti uspela. Opaziti je bilo, da je pri odvzemu krvi zastopano kmečko prebivalstvo in delavstvo; minimalno so bili zastopani zdravstveni in prosvetni delavci ter vozniki motornih vozil. Zato je bil podan predlog, da se v letu 1971 pri pridobivanju krvodajalcev angažirajo vse družbene organizacije. Še posebej bi se moralo vključiti avto – moto društvo, saj naj bi bil sleherni voznik motornega vozila tudi krvodajalec, če je za to sposoben³¹.
- 1970 – krvodajalci so se s štirimi avtobusi odpeljali na izlet v Stubiške toplice³².
- September 1970: v Središču ob Dravi so organizirali že tretjo krvodajalsko akcijo v letu 1970. Akcije se je udeležilo 38 krvodajalcev, ki so skupno darovali 13 litrov krvi³³.
- 12. oktober 1970: organiziran je bil seminar za delo s starostniki, ki se ga je udeležilo 24 slušateljev iz KS Središče ob Dravi, Kog, Miklavž, Ivanjkovci, Tomaž, Podgorci, Velika Nedelja in Ormož ter predstavniki DU, SZDL, skrbstvenega organa SO, Zdravstvenega doma Ormož in drugi. Že pred tem je bil sestavljen koordinacijski odbor za pomoč starostnikom pri Občinskem odboru RK v naslednji sestavi: Minka Rajh, v.d. načelnika za občno upravo in družbene službe SO, predsednica komisije in člani Anica Geč, višja medicinska sestra iz Zdravstvenega doma Ormož, Lizika Lah, diplomirana babica, Miklavž pri Ormožu, Marta Peršak, diplomirana babica (teren Podgorci), Kristina Janežič, diplomirana babica, Središče ob Dravi, Ivan Kandrič, predsednik KORK Velika Nedelja, Bolfenk Pokrivač, predsednik KORK Kog, Marija Caf, diplomirana babica, Ivanjkovci, Leon Radoš, predsednik društva upokojencev, Marica Brazda, sekretarka občinske konference SZDL. V krajevnih organizacijah RK so delovale komisije za varstvo ostarelih. Občinski odbor RK je posedoval tudi sezname aktivistov, ki so nudili pomoč starostnikom, nekateri so še ohranjeni v arhivu³⁴.

Namesto zaključka

Henry Dunant je umrl v nedeljo, 30. oktobra 1910, v starosti 82 let. Iz čudaškega, zmedenega moža, čigar sanje so bile celo zanj skoraj prevelike, je izšlo

gibanje, ki danes sega tudi v najbolj oddaljene kotičke sveta. Segajo do milijonov ljudi. Pomaga vojakom in civilistom in resničnost je danes celo lepša od Dunantovih sanj.

Pisni viri

- Tednik – glasilo socialistične zveze delovnega ljudstva za Podravje, letnik XVIII, št. 28, 39 in 45.
- Tednik, letnik XIX, št. 24 in 35.
- Tednik – glasilo SZDL, letnik XX, št. 2 in 3.
- Tednik – glasilo SZDL, letnik XXI, št. 8, 19, 24 in 29.
- Tednik, leto XXII, št. 16, 35 in 37.
- Tednik, leto XXIII, št. 35.
- Zgodovinski arhiv Ptuj (ZAP), 406, RK, šk. 1–6.

Literatura

- Albreht, Anita, 1995: Smo, ker nas potrebuje na tisoče ljudi. Rdeči križ Slovenije, Ljubljana.
- Antolič, Boža 2007: Poročilo RKS Območnega združenja Ormož za leto 2006. Ormož.
- Brown, Pam, 1993: Henry Dunant. Mohorjeva družba, Celje.
- Oberson, Bernard, 1998: Mednarodno humanitarno pravo – odgovori in vprašanja. Ženeva.
- Ravnikar, T., 2006: Rdeči križ Slovenije – 140 let. Ljubljana, Rdeči križ Slovenije.
- Rdeči križ Slovenije Območno združenje Ormož – Kronološki pregled delovanja Območnega združenja Rdečega križa Ormož 1970–1999.

Povzetek

Ideja o organizaciji Rdečega križa se ni rodila čez noč. Izoblikovati so se morali pogoji za nastanek neke nove kvalitete v odnosih med ljudmi in državami. V najizvirnejši obliki se je ideja o stalni organizirani pomoči in mednarodni zaščiti ranjencev in bolnikov rodila med bitko pri Solferinu, 24. junija 1859. V letu 2006 smo praznovali tudi v Sloveniji okroglo obletnico, in sicer 140 let Rdečega križa Slovenije. Rdeči križ je na našem ozemlju deloval neprekinjeno od začetka, prvi vpis na področju Občine Ormož pa je bil izveden 27. 2. 1948. Območno združenje Rdečega križa Ormož namenja pozornost in čas izvajanju tradicionalnih programov RKS na različnih področjih s pomočjo aktivistov krajevnih organizacij, mentorjev mladih članov na osnovnih šolah in v sodelovanju s pogodbenimi delavci. Pod okriljem Rdečega križa Ormož deluje od 1998. Lokalna akcijska skupina za preprečevanje zasvojenosti, ki se je leta 2007 preimenovala v Medobčinsko lokalno akcijsko skupino za preprečevanje zasvojenosti na področju Občin Ormož, Središče ob Dravi in Sveti Tomaž.

³¹ Prav tam.

³² Prav tam.

³³ Tednik, leto XXII, št. 35, str. 10.

³⁴ ZAP 406, RK, šk. 2.

Franc Krnjak*

GOSTILNA MAČEK**

Ormož s starim mestnim jedrom spada med najstarejša naselja na Slovenskem. Razvijal se je neposredno ob grajskem kompleksu, ki je bil obdan z obrambnim jarkom, pozneje pa z zidom. Neposredno zunaj tega zidu je bila postavljena graščinska kovačija, ki je pozneje postala lična meščanska hiša.

Ključne besede

Ormož, Kolodvorska cesta 3, graščinska kovačija, gostilna

Uvod

Starodavni Ormož, v katerem se je razvijalo življenje neprekinjeno vse od poselitve, od leta 2100 pred Kristusom, je dobivalo skozi dolga stoletja različne podobe urbanosti. Znanost nas popelje tisočletja nazaj do zemljank in pozneje do naselbine v bronast dobi. Seveda se je od te dobe naselbina razvijala naprej bolj ali manj uspešno, saj je bronastodobni Ormož pozneje zamrl. Novejše dobe s pretežno nemškim meščanskim življenjem so mestu dale nekakšno urbanistično podobo. Kar nekaj zanimivih stavb je ohranjenih do danes, ne prav iz tistih časov, ampak so novejšega datuma.

Najprej je bila kovačija

Stavba na Kolodvorski cesti 3 v Ormožu, kjer je bil še do nedavnega gostinski lokal, je imela kar lepo število lastnikov in s tem tudi zanimivo zgodovino. Bila je pozidana zunaj grajskega kompleksa in je prvotno služila kot graščinska kovačija, seveda iz praktičnih razlogov. Grajski, ki so jo postavili, žal nam ime takratnega gospodarja ni znano, so namreč potrebovali v bližini takšno obrt, obenem pa je služila tudi širšemu prebivalstvu. Bila je blizu grajskega poslopja in zadosti daleč od radovednih pogledov podložnikov in ustvarjenega hrupa, ki ga je takšna dejavnost ustvarjala.

Pozneje je ta stavba, tudi meščanska hiša se je imenovala, prešla v druge roke, tako da je že leta 1783 dobila hišo po zapuščini pokojnega Lucasa Zinnga njegova hči Elizabeta. Kovač Jacob Wolff, poročen z Marijo (menda sestro Elizabete? op. avt.), je pozneje prevzel hišo in kovačijo od prejšnje lastnice Elizabete Zinng.

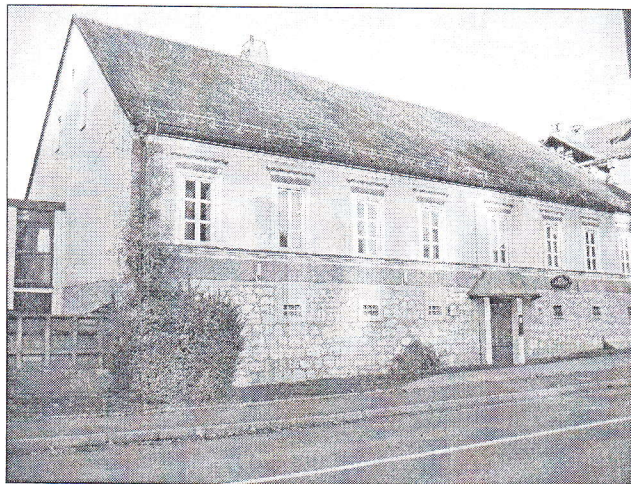
Po smrti kovača Wolffa 1789. leta, njegovi dediči hišo s kovačijo vred prodajo ormoški graščini, grofu

Leopoldu Königsackerju.

Čez slabih dvajset let, leta 1812, hiša s kovaško obrtjo zopet menja lastnika. Tokrat jo kupi mizarski mojster Johann Guttersohn, ki jo leta 1833 proda Franziski Weidlitsch, čez dva meseca pa jo prevzame skupaj z obrtno pravico Franz Sadravetz.

Hišo je nato leta 1846 kupil na javni dražbi meščanski in okrajni ranocelnik Joseph Seifrid. Leta 1865 spet menja lastnika. Tokrat jo kupita zakonca Marija in Ivan Petowar. Dr. Ivan Petowar je bil dolgoletni ormoški odvetnik. Petovarjevi so leta 1900¹ hišo obnovili, dogradili ali celo na novo pozidali².

Od tokrat so se lastniki hiše menjavali v sorodstvu – z dedovanjem. Tako je leta 1936 Hermina Jenko, roj. Petovar, hči dr. Petovarja, hišo ponovno kupila od Ane Petovar, roj. Zadravec, očetove druge žene. Leta 1944 nacistična oblast hišo zapleni.

Slika 1: Nekdanja grajska kovačija danes. (Foto: Franc Krnjak)

Po vojni podeduje hišo Herminina hči Zdenka Jenko, poročena Maček, ki pa ni nikoli stanovala v njej. Že pred drugo svetovno vojno je tukaj stanovala Terezija Zemljak z družino, pozneje pa je v stanovanju ostala

* Franc Krnjak, samostojni raziskovalec, Skolibrova 4, 2270 Ormož.

** Meščanska hiša in graščinska kovačija, Kolodvorska cesta 3.

¹ Ustni vir: ga. Pavla Lah, Ormož, dne 22. 3. 2006.

² V geodetski mapi je novogradnja ali povečanje tlorisa hiše vrisana 1897. leta.

njena hči Pavla, poročena Lah³. Po vojni je tukaj stanovala družina Filipa Horvata, znanega ormoškega gostinca, potem ko so se iz prostorov preselili jugoslovanski oficirji zaradi vojaštva, ki je bilo nastanjeno v gradu. Zadnji stanovalci so bili že prej omenjeni Lahovi, ki pa so se morali leta 1988 preseliti zaradi prodaje hiše. Tako je postalo novi lastnik, leta 1984⁴, trgovsko podjetje Mercator–Zarja Ormož. V kletnih prostorih stavbe odpre Mercator okrepčevalnico, v zgornjih prostorih pa si uredi upravne prostore. Z reorganizacijo in dokončnim prevzemom odda Mercator restavracijo "Maček" v najem zasebniku, upravne prostore pa najame DURS, dokler se le-ta ne preseli na novo lokacijo na Ptujsko ulico 8/c. Mercator končno uspe po večkratnih dražbah staro kovačijo ali "Mačka" prodati novemu lastniku⁵, ki od začetku aprila 2006. leta nadaljuje z gostinsko dejavnostjo.

Povzetek

Na vzhodni strani zaokrožuje mesto zanimiva stavba, bolj iz zgodovinskega kot arhitekturnega vidika, ki je bila prvotno grajska kovačnica. Stavba je bila zunaj grajskega obzidja in je pozneje s preureditvijo postala meščanska hiša. Hiša je vseskozi menjavala lastnike. V njej so bili skladišče, stanovanjski prostori, uprava podjetja, davčna uprava in gostinski lokal. Z novim lastnikom bo, upam, ostala ohranjena in vzdrževana in tako ohranila značaj starega mestnega jedra

Ustni vir

- Pavla Lah, Ormož, rojena 1917.

Pisni viri

- Stanko Vipavec, Ormož v tridesetih letih.
- Zemljiška knjiga in Geodetski urad Ormož.

Literatura

- Fournier, Gernot, Hernja–Masten, Marija, 1988: Hiše in hišni posestniki v mestu Ormož. Ormož skozi stoletja III, Ormož, str. 79–136.
- Vodnik po kulturni in naravni dediščini Občine Ormož, Ormož, 1998.

³ Petovarjevi so imeli v prostornih kletnih prostorih shrambo za vino oz. vinsko klet. Po letu 1945 pa so v kletnih prostorih imela skladišče s pijačami in z drugimi trgovskimi artikli razna ormoška podjetja.

⁴ Kupna pogodba, z dne 25. 4. 1984, med Zdenko Jenko–Maček in Mercator–Zarja Ormož.

⁵ Kupna pogodba, z dne 9. 6. 2005, med TP Mercator in Gomboc, d.o.o., Beltinci.

Franc Krnjak*

PORAVNALI SMO VELIKI ZGODOVINSKI DOLG!

S slovensko državnostjo smo Slovenci dobili tudi nekatere temeljne elemente domoljubja, ki so sicer bili nakazani, vendar premalo vtakani v državotvorni sistem. En kamenček v mozaiku domoljubja je vsekakor obuditev slovenske nacionalne identitete, ki se je najodločnejše prikazala v vihnih dogodkih novembra 1918. leta.

Ključne besede

Spominska obeležja, Rudolf Maister, Društvo generala Maistra, leto 2003, Občina Ormož

Uvod

Vem, da nekateri zapisi in podatki, ki jih bom v uvodu zapisal, skoraj ne "slišijo" med zapise o ustanovitvi sedanjega Društva generala Maistra, pa sem se vendarle odločil zanje. Čez čas bodo namreč tudi ti podatki morda za koga zanimivi. Napisal bom nekaj o tem letu – o letini in nekaterih dogodkih, ki so zaznamovali leto 2003. Seveda bom še posebej temeljito opisal ustanovitev iniciativnega odbora za ustanovitev podružnice Društva generala Maistra in kronološke zapise delovanja društva do danes.

Leto 2003 se je pričelo z mirnim in malo hladnim jutrom, ki se je pozneje sprevrglo v lep, sončen in topel dan. Dan po treh kraljih je pričelo snežiti in snega je nametlo za približno 20 centimetrov do poldneva, do večera pa že skoraj pol metra. Tudi zima je pokazala drugačen obraz – po sneženju 17 stopinj pod ničlo. Zelo nizke temperature so se nadaljevale skozi ves januar z nekaj vmesnimi višjimi temperaturami, ki so imele za posledico večkratno sneženje. Na vincencovo, 22. januarja 2003, je nastala huda poledica, tako da je marsikdo pristal v bolnišnici z grdimi poškodbami. Prav tako je razsajala med prebivalstvom strupena viroza. Takšen je bil pričetek leta, kar se tiče vremenskih razmer.

Ker sem še vedno v januarju, bom zapisal popis slovenskega prebivalstva iz leta poprej. V letu 2002 je živel v Sloveniji skupaj 1.948.250 prebivalcev. Od tega je bilo moških 943.994, žensk pa 1.004.256. Za primerjavo se bom povrnil v leto 1857, ko je na sedanjem ozemlju živel le 1.101.854 ljudi, od tega

535.945 moških in 565.909 žensk. Torej, v skoraj sto petdesetih letih se je prebivalstvo skoraj podvojilo – gotovo predvsem v zadnjih skoraj petdesetih letih z močnim migracijskim trendom ljudi iz južnih republik nekdanje Jugoslavije.

V prvi polovici januarja je vsakega dobro mislečega in domoljubnega Slovenca pretresla novica o smrti tvorca samostojne Slovenije dr. Jožeta Pučnika. Nekdanji disident Pučnik je bil rojen 1932. leta v Črešnjevcu pri Slovenski Bistrici. Njegovi politični nasprotniki iz vrst kontinuitete so se ga bali, zato so ga na vsakem koraku blatili in sovražili.

Marec je bil zaznamovan z atentatom na srbskega premierja Zorana Djindjića. Ta demokrat, ki se je kalil na Zahodu, je predal sodišču v Haagu balkanskega klavca Slobodana Miloševića ter vojnega zločinca in ultranacionalista Vojislava Šešlja. To je bil zadnji Miloševićev udarec.

Zgodaj zjutraj 20. marca pa se je začel uvod v dolgotrajno iraško vojno. Svet ostro protestira proti vojni in predsedniku Bushu. Demonstracije so tudi v sami Ameriki.

Konec istega meseca se je že začela dolgotrajna suša, ki je dodobra zaznamovala to leto, posebno v vinskem letniku. Oblast je prepovedala kurjenje na prostem, vendar je že 6. april prinesel močno ohladitev s slano. Ledene sveče so visele z jokajočih trt, propadle so cvetoče marelice, na zahodu države kot tudi v Ljubljani pa je zapadel sneg. Strupeni severnik je pihal po Prlekiji z orkansko močjo. Ob Dravi proti Središču je dvigoval z njiv rodovitno prst. Občutek je bil zastrašujoč. Peščeni vihar. Narava je izgledala kot v Sahari. Strašno, kaj so norci v socializmu naredili z naravo. Tam, kjer je še pred nedavnim tekla reka, so naredili polje. Sedanji oblastniki, ki so večinoma ostali na oblasti še od prej, pa se ne zmenijo, da bi sanirali okolje. Nespametna družba. Bog nam pomagaj! Slana, začinjena z močnim deževjem, še naprej mori.

V soboto, 12. aprila 2003, je ves dan deževalo. Včasih bolj, včasih manj. Dopoldne je bila v Ormožu lepa slovesnost. Namreč, na pobudo dr. prof. Slavice Šikovec, vodilne dame slovenskega vinarstva, prleške rojakinje iz Grab pri Križevcih pri Ljutomeru, je bila odkrita ob devetdeseti obletnici rojstva spominska plošča prof. Miranu Veseliču, univ. dipl. ing. agr.

* Franc Krnjak, samostojni raziskovalec, Skolibrava 4, 2270 Ormož.

Prof. Veselič je bil vodilni slovenski vinogradniško-vinarski strokovnjak, tehnološki avtor okroglih vinskih kleti (Ormož, Ljutomer itd.), pedagog in idejni oče zaščitne znamke slovenskih vin.

Istega dne popoldne smo člani Zgodovinskega društva iz Ormoža pripravili spominsko razstavo ob 130. obletnici rojstva prof. dr. Karla Ozvalda, pomembnega slovenskega pedagoga in filozofa.

S slavnostnim nagovorom je velikega filozofa počastil prof. dr. Stane Granda, znanstveni svetnik ZRC SAZU, središki pevski zbor Credo pa je pripravil lep vokalni nastop. Povabljeni goste in ostale prisotne je v imenu Zgodovinskega društva Ormož pozdravila kustodinja Zdenka Kresnik, v imenu kraja pa predsednik KS Anton Jelovica. Posebni gost, ki je prof. Ozvalda osebno poznal, je bil akademik prof. dr. Vasilij Melik. Vabilu se je prijazno odzval predsednik Zgodovinskega društva Gornja Radgona prof. dr. Ivan Rihtarič in seveda Ozvaldovi sorodniki: hči Dragica, ki je pogumno zakorakala v dvaindevetdeseto leto, in nečak Branko z družino. Sin Marjan kljub povabilu ni prišel, menda se je opravičil zaradi zdravstvenih težav. "Srjancov" je bilo za prstov ene roke, med njimi je prišlo le nekaj srediških učiteljev z ravnateljem g. Šulekom ter središki dušni pastir g. Drago Avsenak. Če citiram narodnjaka Božidarja Raiča, ki je dejal v svojem ognjevitom govoru, *"da se je Božji prst dotaknul Štajerske zemlje"*, in pomislim, koliko pokončnih mož je izšlo od tukaj (iz središke župnije), postanem žalosten ob sedanjem stanju duha. Župan Trofenik pa se kljub našemu prijaznemu povabilu ni odzval. Pa bi se moral! Spominu na filozofa Ozvalda se prav tako ni odzval noben občinski in krajevni veljak, razen predsednika KS. Ob koncu programa nas je KS lepo pogostila. Vsaj to! Skratka, namen je bil dosežen. Močno pa upam, da se bo stanje duha z morebitno večjo avtonomnostjo trga in z menjavo generacij spremenilo in tudi ta zakrknjenost razvodenila.

Na veliko noč, 20. aprila zvečer, tako je poročala televizija, je bil na Kozjanskem potres četrte stopnje. To je že tretjikrat, da je na samo veliko noč zazibalo to našo ljubo Zemljico. Naključje? Kaj le to pomeni? Gotovo so nam dana jasna sporočila, le ljudje ne dojemamo, ker živimo razvratno, potrošniško, brez vsakršnih življenjskih vrednot, tako družbeno, politično in moralno, misel, ki me skrbi, toda brez moraliziranja. Dejstvo! Žal, povsod je mnogo debilov.

Ponovno je začela pritiskati suša z visokimi temperaturami, tudi več kot 30 stopinj, le ledeni možje s "poscano" Zofko niso razočarali stoletnih napovedi. Prav pošteno je namočilo proti koncu meseca maja, vendar ta moča ni dolgo zdržala. Zdržal pa je ostre napade in kritike ljutomerski župan zaradi postavitve

ličnega vodometa v sredini rondoja. Zapravljanje javnega denarja (20 milijonov SIT) za postavljanje lastnih spomenikov ni nič novega. Tudi v Ormožu je enako, le da je ljutomerski vodomet večji in vpadljivejši, ormoški pa ima menda umetniško noto.

V četrtek, 5. junija, je prišel obiskat Hrvate papež Wojtyła. Suša in visoke temperature, tudi do 36 stopinj, zopet kažejo zobe, tako da je trta že popolnoma odcvetela. Na njivah v obdravskih predelih se škoda zaradi suše že močno pozna. Na izrazito naplavinem svetu so poljščine močno prizadete. Ves junij ni padla kaplja dežja, temperature pa so nenormalno visoke. Gladina vode v Dravi pri Ormožu se je znižala za približno dva metra. V četrtek, 12. junija 2003, je termometer pri nas v gorinah zvečer ob 19. uri kazal rekordnih 47 stopinj!!!

Ta mesec je bil v Središču pomemben dogodek. Namreč, po dolгих letih od osamosvojitve so odprli prepotrebni maloobmejni prehod Središče ob Dravi – Preseka. Toda, tudi tokrat ni šlo vse, kot bi moralo. Prišlo je do sramote, ki jo je zakuhala država s svojimi prenapetimi oblastniki, ko navadnim državljanom ni dovolila prisostvovati slovesnosti. Tudi tistim, ki so bili vabljeni z uradnimi vabili, pa teh niso imeli pri sebi, ker jih je že v Središču pri gasilskem domu ustavljala policija, so preprečili dostop na prizorišče.

Na ivanjsko nedeljo, ob tradicionalnem žegnanju na Humu, gričku, streljaj od Ormoža, se je odvijal prvi pohod iz Vodrancev po "Božidarjevi poti". Pohod so organizirali pesnikovi častilci, ki si želijo, da bi bil pohod tradicionalen. Zanimivo! Kljub suši in vremenu brez dežja je začetek "Ormoškega poletja" skazilo in preprečilo hudo neurje. Toča je klestila po Slovenskih goricah, sosednjem Čakovcu in Varaždinu. Prirediteljem se to ni pripetilo prvokrat.

Na dan državnosti so v soboto veterani vojne za Slovenijo odkrili na Bajzecu pod Kogom spominsko obeležje. Bilo je veliko sonca, veselja, golaža in vina, ki je teklo v potokih, saj je suša neusmiljeno pritiskala. Žetev je bila končana že konec prve deкаде julija. Letina prepolovljena, zrnje pa drobno kot makovo semenje. Drava pod ormoškim jezerom proti Središču je komaj pretočna in topla kot mlaka. Zelo dosti se hodimo kopat v deročo in čisto reko, če še zasluži takšno ime, pod obreško "buro". Pravi raj, tako pravijo prijatelji z Danske, ki so prišli s svojimi družinami na obisk. Ti Danci so bili glavni koordinatorji pri mednarodnem naravovarstvenem projektu, ki ga je vodila Lovska družina Središče.

V začetku avgusta so na pobudo prelata, pesnika in pisatelja prof. Stanka Janežiča v Miklavžu pri Ormožu domačini odkrili spominsko ploščo dvema duhovnikoma: pesniku, Prešernovemu sodobniku,

Štefanu Modrinjaku in pisatelju Francu Kolencu. Ob tej priložnosti je bil izdan tudi ličen spominski zbornik.

Sedaj se že ponekod tudi po vinogradih pozna močna suša. Peklenska vročina in suša. Celotna Evropa je v plamenih. Tudi pri nas na Primorskem in v Alpah. Potoki so presahnili. Nekatere zgodnejše sorte grozdja že zorijo. Vročina ubija tudi ljudi. Bolj izpostavljeni gozdovi se sušijo. Vinogradniki se pripravljajo na trgatev. To se še ni zgodilo, da bi začeli trgatev zadnji teden v avgustu, konec avgusta je že bila končana tu in tam trgatev ranih in srednje ranih sort. V glavnem pa se je celotna trgatev vseh sort končala okoli 20. septembra. Odlična sladkorna stopnja. Strokovnjaki napovedujejo letnik stoletja. Če bo šlo tako naprej, bo morala sladkorna tovarna zapreti vrata, pravijo hudomušneži. No, pa je ni dotokla suša, temveč lakomnost, politika in globalizacija! V tem mesecu se je končala adaptacija zahodne in južne strani ormoškega gradu. Novo pročelje, nova streha in strelovod. Zelo lep zgodovinski objekt, ki pa ni v celoti izkoriščen. Škoda!

Oktober se je začel močno kujati. Zadnji teden v mesecu je med dežjem pričelo močno snežiti, vendar se sneg ni obdržal, popoldne ga je že "pojedlo". Je pa naredil mnogo škode. Cesta med Ormožem in Ljutomerom, v Kačurah, je bila zaprta zaradi polomljenega drevja. O škodi so poročali iz vse Slovenije.

Teden dni pred spominom na mrtve nas je v 76. letu zapustil vodilni zgodovinar – prleški rojak, doma iz Veržaja, prof. dr. Anton Ferenc. Kmalu po prazniku, dnevu mrtvih, so se uresničile napovedi vremenoslovcev. Pričelo je močno deževati, tako da je Drava zaradi velikih nalivov v Alpah močno narasla. Mrzlo pa ni bilo, zato so ljudje na veliko pobirali gobe – "glivce" in "borovjače".

Martinov praznik v Ormožu je odpadel. Ljudje se sprašujejo, zakaj. Saj smo pravi "junaki". Zato pa so slavili člani radgonskega Zgodovinskega društva, ki so obhajali 10. obletnico plodnega delovanja, naše, ormoško Zgodovinsko društvo pa se je na Prešernov rojstni dan ovilo v črno. Nenadoma je umrl član zgodovinskega društva Janko Sever, učitelj na OŠ Ormož.

Dva dni po "Ta veselem dnevu kulture" smo člani Zgodovinskega društva Ormož in Podružnica društva generala Maistra, ki pa še ni bila uradno ustanovljena, pripravili v novonastali galeriji "Veteran" v Ormožu odmeven in uspešen Maistrov večer, ki so ga popestrili mladi glasbeniki in recitatorji OŠ in GŠ Ormož. Časovno smo torej prehitevali dogodke, saj je bila podružnica uradno ustanovljena šele čez teden

dni, 11. decembra 2003, v Gornji Radgoni.

Popoldne 14. decembra so vsi svetovni mediji sporočili veselo novico, da so ameriški specialci v rojstnem mestu Tikrit dan prej prijeli iraškega diktatorja in morilca Sadama Huseina. Svet si je malo oddahnil. Ko je televizija pokazala Sadamovo prijetje, se mi je ta pošast resnično zasmilila – v kakšnem stanju je bila. Ta dan, ko so sporočili novico o aretaciji Sadama, je umrl, star 92 let, moj znanec, urednik, novinar, TV-komentator, publicist in borec za pravice kmečkega človeka Drago Košmrlj. Bil je sodelavec Akademskega agrarnega kluba NJIVA ali Zagrajskega kolektiva, v katerem so bili še Jože Kerenčič, Milena in Polde Berce in drugi.

Zopet je Morana neusmiljeno posegla v kulturno-intelektualne vrste. Umrl je rojak iz Središča, dramski in filmski igralec Boris Kočev, na izteku leta pa se je v visoki starosti poslovil slovenski pesnik, pisatelj in nesrečna figura povojne stalinistično-komunistične vladavine Igor Torkar – Boris Fakin.

Ob koncu uvoda z esejističnim poskusom, ki je precej dolg, bi rad dodal kratek povzetek dogajanj preteklega leta. Leto je bilo sušno, toda bilo je vsega dovolj. Skratka, bogata letina, ki pritrjuje slovenskemu pregovoru "da sušno leto prehrani tri mokra". Odlično je obrodila trta z veliko grozdnega sladkorja. Vinski letnik je bil nadpovprečen, vendar pa je kletarjenje nekaterim delalo težave. Poljščine so dobro obrodile, le v naplavnem svetu je suša močno pestila sladkorno peso, koruzo, pšenico ter vse ostale kulture. Obdarovani smo bili z obilo domačih sliv, zato je bil produkt le-teh zelo kakovosten. Kot zanimivost naj povem, da je bogato obrodil divji črni trn (*Prunus spinosa*), kot tudi najstarejši ljudje tega ne pomnijo. Nekateri so te plodove nabirali za zdravilo. Modro obarvani plodovi v harmoniji z jesensko paleto vseh mogočih barv so nam pričarali v spomin dela slovenskih impresionistov – Sternena, Groharja ... Dovolj je bilo češenj, višenj, jabolk in breskev, le marelic zaradi pogostih spomladanskih pozeb že dolgo ni bilo v izobilju.

Največja nevarnost, ki je pretila človeštvu, pa je silno naraščajoč terorizem, ki se z nezadržno močjo približuje Evropi. Svet pa je bil in ostaja razdeljen, tudi zaradi Iraka in vseh dogodkov, ki so se pripetili po svetu. Nič drugače ni bilo v Sloveniji.

Spoznavaj in brani korenine slovenstva ...

Nič novega ne bom zapisal, če rečem, da je bil v obeh Jugoslavijah Rudolf Maister nebodigatreba ali peto kolo. Njegov življenjski, politični in vojaški karierni vzpon so obdelali mnogi njegovi biografi in zgodovinarji, pa se kljub temu še najde kakšna iskriva

malenkost, ki generala postavi na še trdnejša rodoljubna tla.

Menda se mu je stara Jugoslavija oddolžila z veličastnim odhodom v večnost. Gotovo so si mnogi oddahnili, mnogi iskreni Slovenci pa so za njim globoko žalovali. V življenju in zgodovini je pač tako, da so bili zmagovalci tisti, ki so pozneje vodili narode. Gotova dejstva nam to zagotovo potrjujejo, še posebej po končani drugi svetovni vojni (Francija, Anglija, ZDA, Rusija, Jugoslavija ...). Vsekakor je bil Maister veliki zmagovalec s svojo vlogo, ki jo je odigral po prvi svetovni moriji. Seveda so se novi oblastniki tega globoko zavedali. Kaj drugega so lahko naredili in morali narediti, kot da so ga pod krinko njegovega slabega zdravja na hitro upokojili in se ga tako odkrižali. Da je zgodovina dobra učiteljica, nam potrjujejo slovenski dogodki iz 1994. leta (Depala vas). Elegantne poteze. Maister je bil pri novi oblasti zapisan kot staroavstrijski častnik, ki je v nekih "čudnih okoliščinah" dobil čin generala, pa še za to so mu bili visoki "čaršijski" častniki, ponavadi izšolani v tujini, grozovito zavistni. Tudi pri avstrijskih oblasteh je bil zapisan kot srbofil, zato je imel velike nevšečnosti. Kamor koli so ga "porivali" njegovi nasprotniki, je Maister nedvomno veljal za slovenskega nacionalista s plemenitim značajem, in ne za zlagano intelektualno osebnost. Krasil ga je pravi nacionalizem ali rodoljubje, ki izvira iz čiste in plemenite duše, iz etičnih načel. Kot pravi Slomšek, *"da so narodi kakor veje enega drevesa ter ne smejo drug drugega v rasti ovirati"*.

Po drugi svetovni vojni se v novi Jugoslaviji generalu Maistru ni godilo nič bolje. Seveda je politični zasuk šel v drugo smer in je že imel svojega velikega zmagovalca, ki pa mu v domoljubnem oziru Maister ni smel in mogel nasprotovati. Zanimivo, da se generala niso spomnili v slovenski bratomorni vojni ne "rdeči" in ne "črni". Nobena (slovenska!?) partizanska in nasprotna (slovenska) domobranska enota ni nosila njegovega imena. In imel je srečo, da ga niso vpletili v krvavo svatbo, v kateri bi bilo njegovo pokončno ime za vse večne čase omadeževano. Božja previdnost bi dejala moja mama.

Velika razlika je bila med demokratom Maistrom, ki pa je bil za nameček še avstrijski vojak, in avtokratom Brozom, ki je združil skoraj vse južne Slované, kmalu pa bi mu uspelo spraviti pod svojo kuratelo še bojevite Arnavte in "tutko Bugarine". Tako sta se Maistrov lik in delo izgubila v veliko razsežnejšem partizanskem gibanju in boju. Tudi Maistrovi borci so delili usodo svojega vojaškega vodje. V prvem planu so bili partizani, njihovi svojci in taboriščniki, izgnanci, pregnanci in šele ob koncu šestdesetih let jim je

posijalo prijaznejše sonce. V *Zakonu o agrarni reformi in kolonizaciji v Sloveniji* (december 1945) so v 17. členu omenjeni pri dodelitvi zemlje tudi invalidi iz prejšnjih vojn – 1912 do 1918 in april 1941. Raziskati, koliko le-teh je bilo udeleženih pri dodeljevanju zemlje, bo naloga zgodovinarjev. Dejstvo pa je, da je bil zakon v tem členu pisan na kožo udeležencem balkanske vojne in le malokdo je pri nas dobil zemljo iz tega naslova. V Središču ob Dravi vem le za eno družino, pa še ta je dobila agrarno zemljo iz naslova pregona in uničenja sinov v taborišču in usmrtitve talca. Ob petdeseti obletnici bojev za Maribor so že priletini in izmozgani starčki (mnogo jih je že odšlo na oni svet) dobili skromna priznanja v obliki finančnih podpor, spominskih medalj in prostih voženj v javnem prometu. Občine, iz katerih so izhajali, so jim v tem letu podelile domicile, izšel pa je tudi spominski zbornik, ki po toliko letih kliče po popravkih in pravičnem zapisu.

Toda to niso bili več Maistrovi borci, temveč borci za severno mejo in general Maister je bil le njihov vodja, ki ni smel posegati v stvarnost s svojo karizmo, s katero bi ogrožal (pa čeprav že skoraj petintrideset let v grobu) aktualne(ga) oblastnike(a).

Spomin, ki ne sme zbledeti

O, že dolgo je od vseprleškega praznika – trgatve. Nekateri zgodnji mošči so postali bistri z veliko vsebnostjo alkohola in nepovretega sladkorja, spet drugi, ki so prišli v kleti nekaj pozneje, so še rahlo šumeli in dvigovali goščo. Božansko so dišali. Zato pa si moral biti pošteno previden ob prijaznem povabilu kakšnega znanca ali prijatelja na pokušnjo.

Ob takšnih prilikah so tudi misli in ideje jasnejše, obenem pa najiskrenejše. Občutil sem to iskrenost ob telefonskem klicu 10. oktobra 2003 dopoldne. Bil je prijatelj Ivan Rihtarič iz Gornje Radgone. Po kratkem formalnem dvogovoru me je povabil še ta večer v ormoški hotel na pogovor o ustanovitvi podružnice Društva generala Maistra. Povabilo je bilo zanimivo, le pozneje, ko sem videl udeležence, me je begalo vprašanje, zakaj je bilo snidenje ravno v Ormožu, ko pa bi za vse udeležence bilo zaradi določenih razdalj bližje (in bolj ekonomično) v Ljutomeru ali celo pri Sv. Tomažu. Seveda tega nisem nikoli pozneje nikomur povedal ali o tem vprašal, pa še tokrat tega ne bi omenil, če se ne bi odločil za takšen pristop k pisanju začetkov DGM na našem področju.

Ob prihodu v hotel smo se srečali stari znanci: mag. Milan Lovrenčič, duhovni vodja in častilec spomina na generala Maistra, obenem pa prvi predsednik DGM Ljubljana, Zvonko Meško iz Sv. Tomaža, Milan Nekrep in Ivan Rihtarič iz Gornje Radgone in pa resni in simpatični gospod, ki se je pozneje predstavil kot

Milan Bolkovič iz Križevcev pri Ljutomeru, in seveda jaz, pisec teh vrstic. Zanimiv sogovornik, od katerega sem zvedel, da je bil aktiven borec za samostojno Slovenijo, v nekem smislu nekakšen prleški Rambo. Najin pogovor je podkrepil z darilom svoje knjige z naslovom "Poziv za domovino". Pozneje sem zvedel, da mu je ta knjiga prinesla velike nevšečnosti. Priskledniki pač!

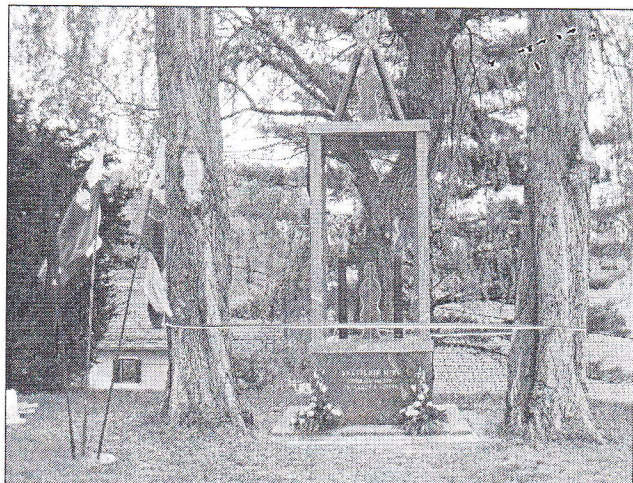
Pogovor je potekal v smislu ustanovitve podružnice Društva generala Maistra. Ideje so se nekako uskladile, le nekdo bi moral prevzeti nadaljnje korake, zato smo se pri tem vprašanju vrteli kot maček okrog vrele kaše. Vsakdo je čakal potezo drugega, tako smo se vrteli v nekem začaranem krogu. Opogumil sem se in predlagal, da bom ob prvi priložnosti oziroma ko bo zadeva dozorela, sklical na podlagi današnjega pogovora ustanovni občni zbor podružnice DGM. Moj predlog so soglasno podprli in me tako imenovali za predsednika iniciativnega odbora za ustanovitev DGM, vsi prisotni pa so postali člani tega odbora. Sedaj so besede tekle v bolj v sproščenem vzdušju. Skupno smo določili ime podružnice, v katero smo vključili tudi Prekmurje, čeprav general Maister tam ni neposredno deloval in so Prekmurci malce nasršeni, če jim ga omeniš. V ta namen smo povabili v podružnico tudi nekatere pomembne ljudi z levega brega Mure, toda večje koristi kot plačevanje članarine z njimi ni bilo. In tako je bil samo še korak do ustanovitve Društva generala Maistra – Podružnice za Prlekijo in Prekmurje. Naj povem, da so glede imena Prlekija imeli dobronamerne pomisleke prijatelji z Radgonskega konca, s trditvijo, da Gornja Radgona z okolico do Radencev ne spada v Prlekijo. Toda prijazno so popustili temu geografskemu lokalpatriotizmu in tako smo skupaj potrdili ime bodoče podružnice društva. Da bi združili še članstvo onstran Mure, smo v naslov podružnice pridali še Prekmurje. Podružnica je imela sedež v Gornji Radgoni.

Dva meseca pozneje, enajstega decembra 2003, je bil sklican ustanovni občni zbor DGM – Podružnice za Prlekijo in Prekmurje. Na prijazno povabilo člana bodoče podružnice dr. Ivana Rihtariča smo ustanovitev podružnice imeli v Gornji Radgoni v prostorih ustanove, ki jo vodi.

Zbrali smo se člani iniciativnega odbora, ustanovljenega 10. oktobra 2003 v Ormožu, zraven pa smo pritegnili še Zdenko Kresnik, kustodinjo ormoške enote Pokrajinskega muzeja Ptuj, upokojeno učiteljico Anico Rajh iz Sv. Tomaža in njeno hčer Sonjo Rajh, profesorico na OŠ, Jožefa Ladiho, veterana vojne za Slovenijo iz Veržerja in Zvonka Bešvirja iz Ormoža. Kot predsednik iniciativnega odbora sem v uvodu povedal, s kakšnim namenom smo se zbrali. Kmalu za

tem je imel besedo predsednik DGM Ljubljana, prleški rojak mag. Milan Lovrenčič. Mag. Lovrenčič je pravzaprav gonilna sila pri ustanavljanju podružnic in društev DGM po vsej Sloveniji. Ker podružnica deluje pod okriljem matičnega društva v Ljubljani, so prisotni izvolili tričlanski podružnični odbor. Naloge so bile zaupane dr. Ivanu Rihtariču, ki je postal predsednik Podružnice, Anica Rajh je prevzela tajniške posle, Milan Bolkovič pa je postal zakladnik ali blagajnik. Člani Podružnice so pripravili in sprejeli program dela za naslednje leto. Med najpomembnejše naloge je sodila nedvomno ponovna postavitve svetilnika miru v Gornji Radgoni. Svetilnik je bil postavljen 1940. leta v spomin padlim žrtvam in Maistrovim borcem, vendar ga je že naslednje leto okupator podrl in uničil. Naj omenim, da bo Podružnica prostovoljno združevala člane treh UE – Gornje Radgone, Ljutomera in Ormoža. Po tem vrstnem redu bo tudi vsako leto drug predsednik Podružnice DGM, tudi z drugim sedežem Podružnice.

30. april 2004. Ta datum bo v novejši slovenski, kot tudi v zgodovini Podružnice Društva general Maister in Zgodovinskega društva Gornja Radgona, zapisan z velikimi črkami. Dan vstopa Slovenije v evropsko civilizacijsko skupnost in ponovno, po triinšestdesetih letih, odkritje svetilnika miru v Gornji Radgoni. Odkritje spomenika je sovpadalo z veliko državno proslavo ob vstopu v EU, ki je bila v Gornji Radgoni. Ob spomeniku je stala častna četa Slovenske vojske, ob njej pa prapori veteranskih organizacij. V programu so sodelovali orkester Slovenske vojske in mešana pevska zbor iz Murske Sobote in Kamnika. V sami pripravi pa so sodelovala tudi skoraj vsa društva iz Gornje Radgone – Podružnica DGM za Prlekijo in Prekmurje, Policijsko veteransko društvo SEVER, Zgodovinsko društvo iz Gornje Radgone, Zveza častnikov Slovenije, Občinski odbor ZZB in še kdo. Spomenik Maistru in njegovim borcem so slavnostno odkrili gornjeradgonski župan Anton Kampuš, predsednik DGM mag. Milan Lovrenčič, načelnik Generalštaba Slovenske vojske Ladislav Lipič in predstavnik borčevske organizacije. Slavnostni govornik je bil vodja projekta za postavitve svetilnika miru dr. Ivan Rihtarič, besedo pa so dobili tudi predsednik DGM Ljubljana mag. Milan Lovrenčič, načelnik Generalštaba Slovenske vojske Ladislav Lipič, župan Anton Kampuš in predstavnik ZB. Gostje so bili tudi nekateri poslanci Državnega zbora. Žal se vabilu niso odzvali sosede iz avstrijske Radgone. Bila je res lepa uvertura v večerno finalno prireditev ob vstopu v EU.

Slika 1: Svetilnik miru v Gornji Radgoni. (Foto: Franc Krnjak)

Zamisel za ponovno postavitv svetilnika miru je nastala v ožjih krogih Zgodovinskega društva Gornja Radgona, ki ga vodi dr. Ivan Rihtarič, in je bila pozneje predlagana Podružnici DGM za Prlekijo in Prekmurje. Seveda je bila ideja z velikim odobravanjem sprejeta pri pogovoru z občinsko oblastjo, ki je bila glavni nosilec finančnega zaloga. Pri finančni konstrukciji je sodelovala z namenskimi sredstvi tudi država. Avtor spomenika je bil Franc Tobias, umetnik s Ptujске Gore, ki je poskušal novemu projektu vdihniti prvotnost, kar mu je vsekakor lepo uspelo. Za današnji čas evropske globalne družbe ima spomenik veliko sporočilno vrednost.

Člani z ormoškega konca nismo hoteli zaostajati za društvenimi kolegi iz Gornje Radgone, zato smo se odločili, da spomenik Maistru in njegovim borcem postavimo pri Svetem Tomažu. Spontane aktivnosti so stekle že v začetku decembra 2003. 5. decembra 2003 je ormoško Veteransko združenje ob pomoči domačega Zgodovinskega društva pripravilo ob slovenskem kulturnem dnevu v novonastali galeriji "Veteran" Maistrov večer. Ob tej priložnosti je predsednik ormoške veteranske organizacije major Miran Fišer, ki je bil obenem tudi član Podružnice DGM za Prlekijo in Prekmurje, pripravil lično razstavo, ki jo je popestril lep kulturni program. Na tej razstavi je bila tudi miniatura skulptura generala Maistra iz brona, ki jo je Miran Fišer prinesel na ogled za to priložnost od predsednika DGM Ljubljana mag. Lovrenčiča.

Bronasta statua je bila na tej razstavi deležna posebne pozornosti. Ker nas je bilo tukaj nekaj članov Podružnice DGM za Prlekijo in Prekmurje, smo po končanem uradnem delu programa sklenili, da bomo ta kip odkupili in ga postavili pri Sv. Tomažu. S prostorom postavitve ni bilo problema, saj nam je

mesto postavitve širokosrčno odstopil tomaževski duhovnik g. Stanko Matjašec. Z Zvonkom Meškom iz Sv. Tomaža sva prevzela celoten projekt postavitve, z obvezo, da bomo s skupnimi močmi začeli zbirati finančna sredstva. Seveda Podružnice DGM nismo mogli finančno obremenjevati, saj so obenem potekale aktivnosti pri postavitvi svetilnika miru. Tako je bilo vse breme na nas, ormoških članih. Največji finančni zalogaj je bil odkup kipa, ki je stal nekaj več kot tisoč evrov. Zadolžili smo dva člana iz Sv. Tomaža, da gresta na pogovor o finančni pomoči k županu g. Trofeniku. Ta ju je sicer sprejel, vendar finančne pomoči ni odobril. Tudi glede odstranitve spomenika iz prve svetovne vojne izpred cerkve pri Sv. Tomažu je tekla beseda. Tako sta Zvonko Meško in tajnica Anica Rajh prišla na naslednji sestanek vsa poklapana brez kakršnih koli upov. Kljub vsemu smo se odločili, da bomo akcijo nadaljevali, kakor koli že bo. Kot prvo – z. Meškom sva vztrajala, da spomenik bo! Na pomoč so priskočili Zgodovinsko društvo Ormož, ki sem ga takrat vodil, občinski odbor veteranov vojne za Slovenijo in pa posamezniki iz župnije Sv. Tomaža, katerih predniki so bili Maistrovi vojaki. Glede kipa je kazalo, da bi ga morali vrniti ali takoj plačati. Zvonko Meško, ki ima umetniško žilico, je takoj vskočil v razpravo in dejal, da bo sam naredil iz gline statuo generala, bronasti kip, ki je že bil odkrit, pa bomo vrnil. Vendar so se razmere umirile in šele nekaj mesecev po odkritju spomenika je vskočila s finančno razliko KS Sv. Tomaž. Z Meškom sva naredila idejni načrt spomenika, ki je bil sprejet, in ga posredovala domačemu kamnoseku Majcnu iz Savcev, ki je tudi doniral znatna sredstva.

Slika 2: Odkritje spomenika generalu Rudolfu Maistru pri Svetem Tomažu. (Foto: Franc Krnjak)

Datum odkritja spomenika pri Sv. Tomažu smo določili za 3. julij 2004. Ta dan je sovpadal s praznikom KS, obenem pa je bilo razvitje veteranskega prapora in odkritje spominske plošče veteranom vojne za Slovenijo. Osnovna šola je na

pobudo naše tajnice, bivše "šolnice" Anice Rajh, pripravila lep program, slavnostni govornik je bil predsednik Podružnice DGM dr. Ivan Rihtarič, ki je tudi skupaj s predsednikom KS g. Mirkom Cvetkom odkril spomenik. Pri odkritju spomenika smo pogrešali mag. Lovrenčiča in ormoškega župana. Po odkritju spomenika je bila v kulturnem domu proslava, ki jo je organiziral OZVVS Ormož, na katerem so Zgodovinsko društvo Ormož, OO ZB Ormož in Podružnica DGM za Prlekijo in Prekmurje podpisali listino o sodelovanju. Po končanem uradnem delu je bilo ljudsko rajanje ob dobri kapljici in srnjakovem golažu. Spomenik Maistru in njegovim bojovníkom tako krasi prostor med cerkvijo in župniščem kljub nekaterim nergačem, ki se tu in tam spotikajo obenj in norčujejo iz njega.

Podružnica DGM je pod vodstvom dr. Rihtariča bolj ali manj uspešno delovala vse do ustanovitve samostojnega društva v začetku septembra 2005. Po vsej Sloveniji so namreč začeli na pobudo mag. Lovrenčiča ustanavljati samostojna DGM. Zato se je izkazala potreba, če je tako prav ali ne, bo pokazal čas, po ustanovitvi zveze DGM s sedežem v Ljubljani.

8. septembra 2005 je bil sklican redni občni zbor Podružnice, ki pa ni bil samostojen občni zbor, saj smo le podružnica, zato je bila na dnevnem redu le ena točka, in to ustanovitev Društva generala Maistra. Iz pravnega vidika je bil ta dan datum rojstva samostojnega društva ali ustanovni občni zbor za društvo, ki se bo za naprej imenovalo *Prleško društvo generala Maistra*. V gostišču Gorica v Stari-Novici vasi smo se ta dan zbrali stari člani Podružnice in nekateri novi. Med ustanovitelji društva so bili takrat prisotni dosedanja predsednik Podružnice dr. Ivan Rihtarič, ki je tudi vodil ustanovni občni zbor, zapisnikarica je bila dosedanja tajnica Podružnice Anica Rajh in člani Milan Bolkovič iz Križevcev pri Ljutomeru, Franc Krnjak in Zvonko Bešvir iz Ormoža, Zvonko Kustec, ravnatelj gimnazije iz Ljutomera, Ozvald Tučič, podžupan občine Križevci pri Ljutomeru, Janko Sitar iz Ljutomera in Brigita Berič iz Radencev. Na občnem zboru je bil izvoljen petčlanski UO, ki mu je predsedoval Milan Bolkovič, tajniške posle bo še naprej opravljala Anica Rajh, blagajna pa je bila zaupana Brigiti Berič, ki je zaposlena v upravi ljutomerske gimnazije. Člana UO sta postala še dr. Ivan Rihtarič in Franc Krnjak. Zaradi registracije društva smo morali določiti sedež društva. Po enakem principu rotacije kot pri ustanovitvi Podružnice DGM smo za sedež društva določili ljutomersko gimnazijo. Društvo je registrirano pri UE Ljutomer. Predsednik društva se praviloma menja vsaka štiri leta, po štirih letih ga zamenja novi, iz druge UE. Prisotne je na ustanovnem občnem zboru pozdravil tudi dosedanja predsednik DGM Ljubljana in idejni vodja

ustanavljanja društev DGM po Sloveniji ter bodoči predsednik Zveze mag. Milan Lovrenčič. Zveza društev je bila ustanovljena kmalu po našem ustanovnem občnem zboru.

Že v času Podružnice je bil vzpostavljen stik z gimnazijo Franca Miklošiča iz Ljutomera. Prvi predsednik PDGM Milan Bolkovič je že v času Podružnice stopil v stik z ravnateljem gimnazije Zvonkom Kustecem o raziskovalni nalogi na temo general Maister. Tako so dijaki ljutomerske gimnazije pripravili odmevni predstavitvi dogodkov iz leta 1918/19. Predstavitve je bila 17. septembra 2005 v OŠ Križevci pri Ljutomeru. Dijaki so predstavili dve temi. Prvo pod mentorstvom prof. Danila Obala z naslovom *"Maistrovi sodelavci in borci iz Prekmurja ter njihova prizadevanja za priključitev Prekmurja h kraljevini SHS"*. Nalogo so predstavili dijaki Maja Fras, Katja Horvat in Damjan Vučko. Drugo nalogo, pod mentorstvom prof. Francija Čuša, z naslovom *"Odziv Prlekov k obrambi severne meje v letu 1918/19"*, sta predstavili dijakinja Anja Ferlin in Iris Kramberger. Pri predstavitvi naloge je sodeloval oziroma prišel poslušat g. Zvezdan Markovič iz Vojaškega muzeja v Ljubljani. Seveda je bilo navdušenje zelo veliko, tako da je bila projektna skupina zatem povabljen na predstavitev teh nalog na obrambno ministrstvo.

Člani društva smo bili tudi zelo veseli povabila na prvo državno proslavo – ob dnevu Rudolfa Maistra. Ta državni praznik, ki je uzakonjen to leto prvič, se praznuje 23. novembra. Veličastna proslava ob tem dnevu je bila v petek, 25. novembra 2005, v UŠC Leona Štuklja v Mariboru.

Ob 15. obletnici osamosvojitvene vojne za samostojno Slovenijo in obletnici rojstva generala Maistra je v četrtek, 23. marca 2006, *Prleško društvo generala Maistra* v sodelovanju z Občino Ljutomer pripravilo v ljutomerskem Domu kulture koncert Orkestra Slovenske vojske. Zelo odmeven in kvaliteten nastop orkestra je popestril slavnostni govornik generalmajor Ladislav Lipič, načelnik Generalštaba Slovenske vojske.

V sklopu turističnih dni na Kogu je društvo sodelovalo tudi pri odkritju spomenika Maistrovim bojovníkom, 17. avgusta 2006. Slavnostni govornik je bil predsednik Zveze mag. Milan Lovrenčič. V šolski avli so krajanji pripravili lično razstavo na temo generala Maistra.

Pred društvom so v bližnji prihodnosti veliki izzivi. Z ljutomersko gimnazijo zelo dobro sodelujemo, zato želimo vzpodbuditi tudi našo ormoško mladino. Želimo si, da bi društvo sprejeli vsi občani, vseh treh UE, še posebno občani z ormoškega področja. Prav od tukaj je bilo v Maistrovih vrstah mnogo zavednih

fantov, ki so se na klic prvega slovenskega generala odzvali braniti domovino Slovenijo. Zato je pred Prleškim društvom generala Maistra velika naloga – tem pogumnim Maistrovim vojščakom postaviti v spomin, in opomin zanamcem, časten spomenik.

Viri

Arhiv avtorja.

Povzetek

Kronološki zapis aktivnosti Društva generala Maistra, ustanovitev Podružnice za Prlekijo in Prekmurje. V glavnem avtor razpreda, seveda po lastnih zapisih, najprej o lokalnih in političnih dogodkih, ustanovitvi Podružnice, o vstopu v EU in postavitvi svetilnika miru v Gornji Radgoni, postavitvi spomenika Maistrovim bojevnikom pri Sv. Tomažu, sodelovanju z Ljutomersko gimnazijo itd. Kritičen pogled v preteklost naj ne bo dejanje sejanja nestrpnosti, temveč temelj resnice. V glavnem je zapis posvečen Maistru in njegovim vojščakom, ki so bili do nedavnega odrinjeni na stranski tir.

Miran Fišer*

NEKAJ UTRINKOV Z ŽELEZNIŠKE POSTAJE ORMOŽ V ČASU VOJNE ZA SLOVENIJO

Prispevek govori o dogodkih na železniški postaji v Ormožu in o njenih zaposlenih, ki so vojno za Slovenijo leta 1991 doživeli na prav poseben način, saj so se najpomembnejši dogodki te vojne odvijali v njihovi neposredni bližini.

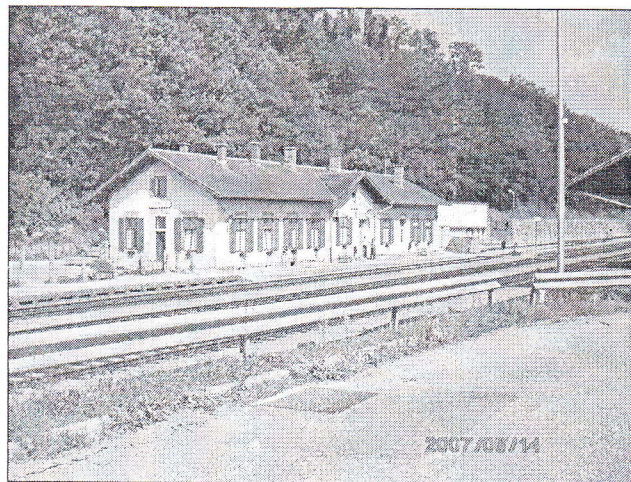
Ključne besede

Leto 1991, vojna za Slovenijo, Železniška postaja Ormož, železničarji, milica, TO

Uvod

Razmišljanja o vojni za Slovenijo 1991 na območju Občine Ormož, udeležencih, škodi, grozi ... je po nekaj več kot petnajstih letih tudi med Ormožani vse manj. To vsekakor ni dobro, saj s tem sami odrivamo v pozabo čas, ko so Ormožani stali na okopih, se skoraj goloroki postavili po robu močnim oklepnomehaniziranim enotam JLA in v neenakovrednem merjenju moči vztrajali do zmage. V pozabo odrivamo dogodke in ljudi, ki so v njih sodelovali, in s tem sami omogočamo, da nas na obrobje zgodovine odriva še kdo v Sloveniji. Prekiniti molk, razbiti zid, ki je zrasel okrog vseh grozot, ki so se zgodile Ormožanom, in opozarjati na ljudi, ki so v enotah TO z orožjem v roki ali na svojih delovnih mestih opravili svoj dolg domovini, je eden izmed ciljev OZVVS Ormož. Želja po izpolnjevanju tega cilja me je pripeljala v Ormož na železniško postajo, na kraj, kjer so se pripadniki TO in milice pravočasno pripravili in odločno ustavili močno oklepnomehanizirano enoto, ki je prodirala v Slovenijo iz Varaždina. V pripravah in v obrambi sami so se branitelji močno opirali na objekte in infrastrukturo železniške postaje v Ormožu. Zanimali so me dogodki na železniški postaji v Ormožu in delo železničarjev, ki so omogočili uporabo lastne infrastrukture za obrambne potrebe, ne glede na stopnjo izpostavljenosti svojih življenj in gospodarske škode. Zanimalo me je vse, kar je treba povedati, da bi ljudje vedeli več o:

- obsegu in pomenu železniške dejavnost na območju občine med vojno,
- stanju na Železniški postaji Ormož od napada na Slovenijo, to je od 26. 6. 1991,
- prisotnosti oboroženih pripadnikov TO na območju Železniške postaje Ormož,
- bojih na ormoškem mostu in vplivu na življenje in delo na območju Železniške postaje Ormož,
- posledicah oboroženega spopada in materialni škodi na železniški postaji,

Slika 1: Železniška postaja 17 let po vojni. (Foto: Ivan Švajgl)

S pomočjo številnih videoposnetkov in fotografij, posnetih med vojno, posameznih pričevanj udeležencev bojov na ormoškem mostu smo lahko v grobem sestavili zaporedje dogodkov na železniški postaji in v neposredni bližini, odgovore na pestro paleto vprašanj o delu in življenju železničarjev v Ormožu pa sem poiskal pri gospodu Viktorju Stajnkju, ki je bil med vojno šef Železniške postaje Ormož.

Dnevni utrip na železniški postaji v času vojne

»O širših razmerah in burnih dogodkih v širši regiji smo imeli bolj malo informacij, zato smo o stanju lahko le sklepali. Od nadrejenih na Železnici v Mariboru nismo dobili informacij, ki bi nam pomagale razumeti celotno situacijo«, mi je v pogovoru o dneh napetosti pred vojno 1991 zaupal Viktor Stajnko.

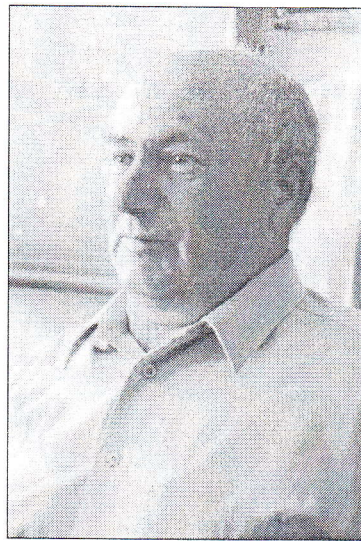
* Miran Fišer, predsednik OZVVS Ormož, Sodinci 21 b, 2274 Velika Nedelja.

Nekaj namigov so železničarji dobili od varaždinskih novinarjev, še več pa se je dalo sklepati iz početja pripadnikov TO, ki so na območju železniške postaje zavzeli bojne položaje in na mostu začeli pripravljati barikado. »Vendar je bilo to zelo pozno, da bi postajo v Ormožu lahko pripravili za delo v vojnih razmerah«, je ocenil razmere na železniški postaji in možnosti za delovanje Viktor Stajnko, ki je od vrha železniške organizacije pričakoval uradne informacije in predvsem usmeritve za ukrepanje v prihajajočih razmerah.

»V času vojne sem bil ves čas na postaji. Zavedal sem se, da sem odgovoren za vse odločitve in s tem za življenje in delo na postaji. Naenkrat, bolj kot kadar koli do takrat, me je zaskrbelo za ljudi, ki si bili zaposleni na postaji, prav tako sem se zavedal odgovornosti za osnovna sredstva na Železniški postaji Ormož«, je svoj položaj neposredno pred spopadom opisal šef ormoške železniške postaje. Ko so začeli streljati na barikado na mostu, so se zaposleni na železniški postaji organizirano umaknili v kritje za železniško postajo. Pod vodstvom šefa postaje so pravočasno stekle priprave za evakuacijo najpomembnejše dokumentacije železniške postaje, da je v spopadu ne bi uničili.

Ne glede na neposredno bližino kraja spopada v Ormožu, so na delo prišli vsi zaposleni delavci železniške postaje. Z organizacijo dela so na postaji zagotovili prisotnost 6 delavcev vsak dan, tako kot v miru. Posebno pozornost je šef postaje posvečal zagotavljanju prisotnosti kritičnih kadrov: prometnikov in kretnikov, saj so bili potrebni za izvajanje najnujnejših ukrepov v prometu. Ostale kadre: blagajnike, komercialiste, skladiščnike, ... pa so lahko pogrešali in jim je šef dovolil oditi domov. »Vsak dan so bili na delovnih mestih drugi ljudje. Ko je prišlo do napada na Ormož, so bili v službi prometnik Mirko Majč, kretnik Ivan Zlatnik, blagajničarka Danica Marin in čistilka Lojzka Žnidarič,« je opisal kadrovske zasedbe na železniški postaji v Ormožu v času vojne.

Tako kot večina udeležencev vojne je tudi Viktor Stajnko doživljal vojno viхро kot neposredno grožnjo za lastno življenje, ob tem pa je nosil še breme odgovornosti za ljudi in poslovanje na ormoški postaji: »Kot šef postaje sem moral biti ves čas v službi, domov sem odšel za kakšno uro na dan po najnujnejših opravkih (hrana, osebna higiena, preobleka...). Domov (v Središče ob Dravi, op. M. Fišer) sem se vozil čez polja, ceste so bile neprevozne zaradi barikad. Zgodilo se je, da sem na svoji poti domov naletel na tankovsko enoto, takrat me je bilo zares strah,« je na kratko opisal Viktor Stajnko.

Slika 2: Viktor Stajnko, šef Železniške postaje Ormož, v času vojne 1991. (Foto: Štefan Hožyan)

Slika 3: Mirko Majč, prometnik na Železniški postaji Ormož, v času vojne 1991. (Foto: Štefan Hožyan)

Prispevek železničarjev k obrambi Ormoža

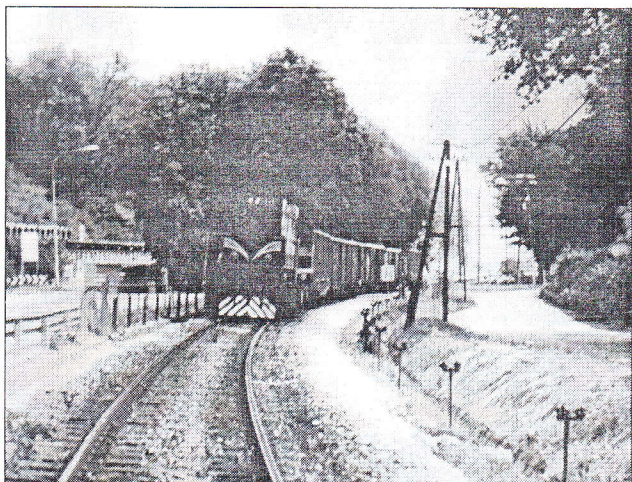
Vsaka železniška postaja je imela v minulih 80 letih kot sestavni del za vojno izjemno pomembne državne infrastrukture, imela je svoj obrambni načrt, ki je natančno določal postopke: evakuacijo, kako obvarujemo osnovna sredstva, zveze, varnostne naprave v primeru vojne vihere. Priprave na družbeno tranzicijo so prinesle spremembe v obveznosti delovnih organizacij na področju obrambe v R Sloveniji, kljub temu pa je ostal vpliv nekdanjih obrambnih aktivnosti. Viktor Stajnko je ocenil, da je bil vpliv obrambnih priprav velik: »Ko se je pričelo, je bil v Mariboru štab za krizne razmere na železnici in takrat smo se iz Ormoža z njimi še pogovarjali, prav tako smo imeli povezavo s TO«.

V času priprav na vojno so imeli železničarji na postaji v Ormožu tri tovarne vlake. Ko je TO

zahtevala blokado železniških prehodov, je šef Postaje Ormož Viktor Stajnko zahteval odobritev iz Maribora: »Naši so menili, da še ni možno izvajati zahtevanih ukrepov oviranja, ker še iz Ljubljane niso dobili potrditve. Ne glede na to, sem ukazal uporabiti vlak za blokado prehoda v Pušencih. Lokomotive, ki so bile osnovna sredstva, smo umaknili pred uničenjem. Imeli smo pripravljen vlak za Pušence, na postaji pa je bil tudi vlak za Pragersko.

Odklopljene lokomotive smo nameravali umakniti na območje Moškanjci«.

V tem času so na Železniški postaji Ormož ostali brez povezav z Mariborom, tako je šef postaje samostojno usklajeval aktivnosti s TO in z drugimi nosilci obrambnih dejavnosti v Ormožu.

Slika 4: Vlak – barikada v Ormožu. (Foto: Štefan Hožyan)

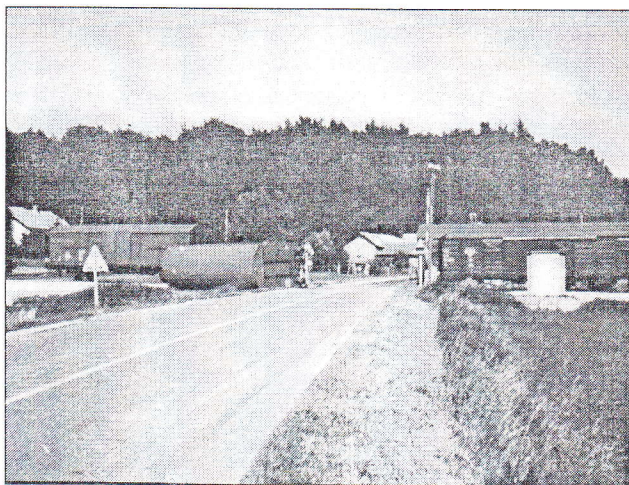
Za vsak premik železniške kompozicije v tistih razmerah je bilo treba izvesti zapleten tehnični postopek za umik blokade na cestnih prehodih. Ko so pripadniki JLA v Pušencih odrinili vagone s tirov, je bilo treba najprej vzpostaviti železniški promet do Pušencev in tja pripeljati dvigala za dvig vagonov. Ker to ni bilo možno, so železničarji prevržene vagone preprosto odrinili s tirov in s tem omogočili najnujnejši promet. Ko so bojne razmere omogočile delo na progi, so ormoški železničarji začeli čistiti progo in po desetih dneh je bil omogočen promet proti Murski Soboti. Za izvedbo te naloge je bilo treba dvigniti prevržene vagone, opraviti pretovor blaga iz poškodovanih vagonov in skladno z varnostnimi predpisi in usmeritvami opraviti pregled proge od Ormoža proti Ljutomeru.

K blokadi pri Veliki Nedelji, kjer je vlak stal več dni, je moral priti tehnični organ iz vagonске službe za izvedbo preizkusa in premika kompozicije v Moškanjce. Vsakokrat pa je bilo treba opraviti pregled proge, saj niso vedeli, kakšne razmere vladajo na progi. Ne glede na to, kako so se življenjsko

izpostavljali, je bilo treba zagotavljati varnost prometa.

V Ormožu so skladno z zahtevo TO s kompozicijo blokirali cestni prehod v Ormožu, Pušencih in pri Veliki Nedelji. Postavljene kompozicije so utrdili in odklopili lokomotive ter jih umaknili na varno v Moškanjce.

Kolona tankov je na poti iz Središča ob Dravi premagala oviro pod Humom in prebila barikado na železniški progi v Pušencih, kjer so s tankom prevrnili vagon. Enote JLA so prihajale tudi iz Čakovca, o tankih proti Središču so ormoške železničarje obvestili kolegi iz Macinca. »To informacijo sem takoj prenesel na TO, ki je takoj zahtevala blokado prehoda v Pušencih. Na železniški postaji smo imeli samo še 6 vagonov in lokomotivo.

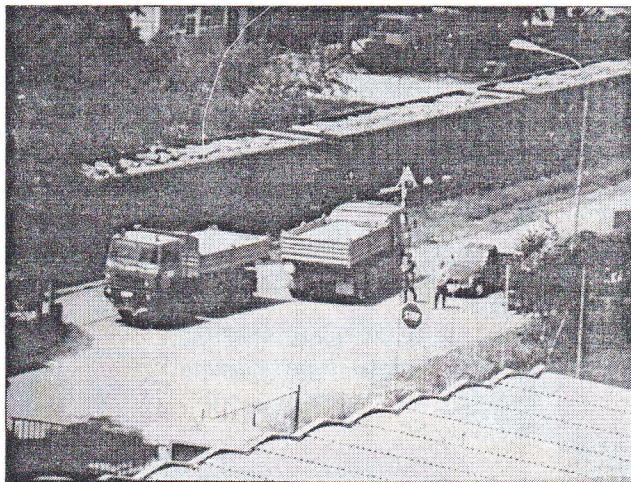
Slika 5: Barikada v Pušencih, ki jo je JLA prebila. (Foto: Štefan Hožyan)

Približno ob 12.00 sem zahteval premik kompozicije na prehod Pušenci, lokomotivo pa smo umaknili v gozdček nad omenjenim preходом. Lokomotiva je na tej lokaciji ostala ves čas vojne, saj je bila dobro skrita. Ljudje, potrebni za premik lokomotive, so bili ves čas na lokomotivi in so se na predvideno časovno obdobje menjavali,« je zatrdil Viktor Stajnko.

Razmere v Središču ob Dravi so bile izjemno kritične. Branitelj iz vrst TO je bilo za en pehotni vod, brez protioklepne oborožitve, enota milice, ki je varovala mejnokontrorno točko, tudi ni bila izurjena ali opremljena za protioklepni boj. Manjšo oviro je predstavljal potok Šantavec, sicer pa na širokem ravnem polju ni bilo opore za izbiro položajev in resno upiranje močnemu in dobro oklepljenemu nasprotniku.

TO je postavila nekaj tovornih vozil v barikado na mostičku in zahtevala močnejšo barikado na železniškem prehodu. Zahtevi za blokado prehoda v Središču je bilo lahko ugoditi, saj je bil v Središču

vlak, ki je čakal na križanje. Vlak so postavili na prehod, lokomotivo pa so umaknili v Čakovec. Ne glede na postavljeno blokado, je JLA brez težav prišla preko proge na drugem mestu, kakšnih 500 metrov niže od cestnega prehoda. Ves čas je obstajal strah, da se bodo vagoni razklenili in oddrveli proti Čakovcu, to bi lahko ogrožalo ljudi ob progi.

Slika 6: Vagoni, ki so bili postavljeni v barikado v Ormožu, so bili polno otovorjeni, sama barikada pa je bila okrepljena s težkimi tovornjaki. (Foto: Štefan Hozyan)

Sodelovanje železničarjev s pripadniki TO in milice

Ne glede na vse, zaposleni na železniški postaji in pripadniki TO niso imeli težav. »TO smo dojemali kot glavni dejavnik, mi pa smo naredili vse, da bi jim pomagali,« je povedal Viktor Stajnko. Ko železničarji niso imeli več zvez z nadrejenimi na Pragerskem in v Mariboru, so se povezali s štabom TO v Ormožu, da bi zvedeli, kaj se dogaja. Informacije, ki so jih dobili od TO, so šteli za uradne. Z Občino ali drugimi v Ormožu niso imeli povezav in niso dobivali informacij. »Na postajo so prihajali neki Ljutomerčani, ki jih nisem poznal, glavni pa so bili Ormožani – Saško Štampar, Ivan Kuharič,« je poudaril Viktor Stajnko. Z oddelkom za obrambo v pripravah na vojno niso imeli stikov, »ko je šlo zares, so nas klicali, da bi postavljali barikade na prehodih,« je še povedal Viktor Stajnko.

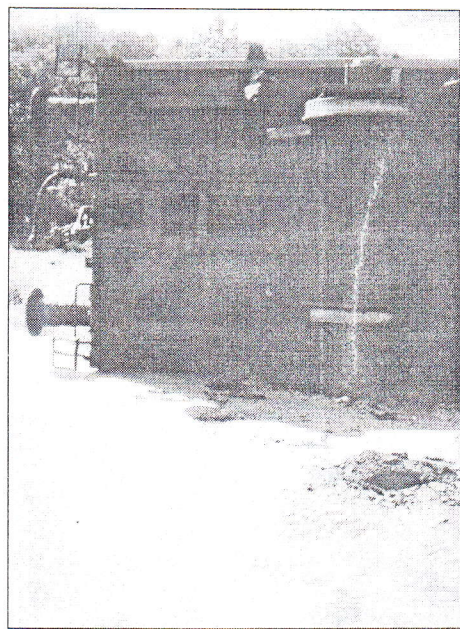
Vojna škoda, ki jo je utrpela železniška postaja

Med vojno je bil zaradi vojnega delovanja JLA in TO v območju železniške postaje poškodovan železniški objekt: močno je bila prestreljena streha, prav tako prometni urad, na pisarni šefa postaje so bila uničena okna, skladišča so bila močno prestreljena, poškodovan je bil tudi vhod v skladišče.

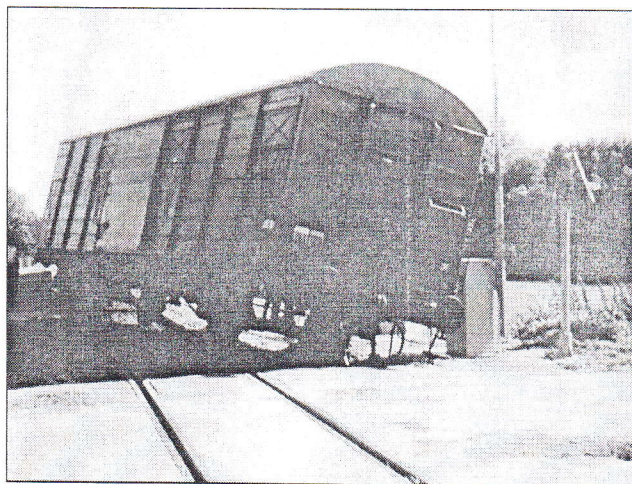
Na več mestih so bile na progi poškodbe, ki so jih

povzročili tanki JLA z gosenicami. Več vagonov je bilo poškodovanih.

Železniški promet je stal več kot 10 dni. Pred vojno je na Železniško postajo Ormož prepeljalo tudi do 89 vlakov dnevno.

Slika 7: Z barikado na prehodu smo le ovirali prodor nasprotnikovih tankov. (Foto: Štefan Hozyan)

Slika 8: Vagon po prodoru nasprotnika skozi Pušence. (Foto: Štefan Hozyan)

Napori ormoških železničarjev so že četrty dan omogočili vzpostavitev prometa proti Ljubljani, proti Murski Soboti pa je bilo še vedno zaprto. Tako so do Ormoža pripeljali potniški vlaki (zeleni vlak), dalje pa ne. Tovorni vlaki pa niso vozili 10 dni.

Sklepne misli

Železničarji so bili med tistimi delavci, ki so opravljali delo posebnega družbenega pomena in so bili v času vojne ves čas na delovnih mestih. Skrbeli so za potnike, ki so se v času vojne znašli na vlakih ali

na območju železniške postaje, bili so odgovorni za blago v transportu in za osnovna sredstva na železniških postajah. Ob vsem tem pa so se angažirali v obrambnih nalogah s postavljanjem ovir z vlakovnimi kompozicijami na železniških prehodih in omogočili uporabo železniške infrastrukture za potrebe TO.

Zaposleni na ormoški železniški postaji so vojno za Slovenijo 1991 doživeli na prav poseben način, saj so se najpomembnejši dogodki te vojne odvijali v neposredni bližini in na območju postaje. Ne glede na intenzivnost bojnih spopadov med enotami TO in JLA, so ormoški železničarji ostali na svojih delovnih mestih, poskrbeli za varnost zaposlenih in zaščitili najnujnejše naprave in dokumentacijo postaje, da jih v boju ne bi uničili. Pri tem so smiselno uporabili vse izkušnje, pridobljene pri obrambnem načrtovanju v minulih letih, saj so bili v času vojne brez pravih povezav z odgovornimi na železnici, kakor tudi z nosilci obrambnih nalog v občini Ormož.

Ves čas priprav na vojno so delavci Železniške postaje Ormož pripadnike enot TO Občine Ormož sprejemali z razumevanjem in jim pomagali v obrambnih nalogah. V času priprav na vojno in v času vojne so pripadniki TO uporabljali železniško infrastrukturo za potrebe obrambe, uporabljali sredstva zvez na železniški postaji in bili deležni prijazne besede železniškega osebja.

Slika 9: Železničarji na odprtju razstave, ki jo je OZVVS postavila aprila 2007 na Železniški postaji Ormož. (Foto: Štefan Hožyan)

Prispevek slovenskih železničarjev k obrambi komaj oklicane samostojnosti in suverenosti je v veliki meri presegal z zakonom in s pravili delovanja predpisane dolžnosti. Na delovnih mestih so vztrajali, ne glede na nevarnost, in zagotavljali varnost v prometu, ko pa je promet obmoroval, so se angažirali pri postavljanju blokad in barikad z vagoni ter evakuirali vozni park na skrivne lokacije.

Člani OZVVS Ormož smo pozorno proučili dogodke

na Železniški postaji Ormož v času vojne za Slovenijo 1991, ovrednotili prispevek železničarjev k obrambi Ormoža in pripravili razstavo, s katero smo želeli svoja dognanja predstaviti javnosti. Razstavo smo pripravili s posebno odgovornostjo do vseh Ormožanov, zaposlenih na železnici, ki so v času vojne vztrajali na delovnih dolžnostih in odgovorno opravljali svoje delo. Neprecenljiv prispevek k podobi razstave, ki smo jo postavili v avtentično okolje – na Železniško postajo Ormož, so dajale fotografije, ki jih je leta 1991 posnel Štefan Hožyan ml.

Viri

- Spletna stran OZVVS
http://www.zvvs.si/Ormoz/a_zgodovina.htm:
- Fišer, Miran, Zemljič, Franc, 2006: Pričevanje Viktorja Stajnka o dogodkih.
- Kuharič, Ivan, 1992: Dogodki na mostu, okrogla miza ob obletnici vojne, ZRVS Ormož.
- Štampar, Aleksander, 1992: Okrogla miza ob obletnici vojne 1992 ZRVS Ormož.
- Spletna stran OZVVS Ormož,
http://www.zvvs.si/Ormoz/a_zgodovina10.htm:
- Ferme, mag. Jurij, 2004: Povzetek gradiv postaje Milice Ormož v osamosvojitvenem procesu in vojnih dogodkih v Občini Ormož v letu 1991.

Povzetek

Zaposleni na ormoški železniški postaji so vojno za Slovenijo 1991 doživeli na poseben način, saj so se najpomembnejši dogodki te vojne odvijali v neposredni bližini in na območju postaje. Ne glede na intenzivnost bojnih spopadov med enotami TO in JLA, so ormoški železničarji ostali na svojih delovnih mestih, poskrbeli za varnost zaposlenih in zaščitili najnujnejše naprave in dokumentacijo postaje, da jih v boju ne bi uničili. Pri tem so smiselno uporabili vse izkušnje, pridobljene pri obrambnem načrtovanju v minulih letih, saj so bili v čas vojne brez pravih povezav z odgovornimi na železnici, kakor tudi z nosilci obrambnih nalog v občini Ormož. Pri tem je vsekakor pomembno vlogo odigral tedanji šef železniške postaje Viktor Stajnko, ki se tistih dni spominja z besedami: »V času vojne sem bil ves čas na postaji. Zavedal sem se, da sem odgovoren za vse odločitve in s tem za življenje in delo na postaji. Naenkrat, bolj kot kadar koli do takrat, me je zaskrbelo za ljudi, ki si bili zaposleni na postaji, prav tako sem se zavedal odgovornosti za osnovna sredstva na Železniški postaji Ormož«.

Zvonko Meško*

PRISPEVKI IZ VOJNE ZA SLOVENIJO – KAKO SMO DOŽIVLJALI VOJNO 1991 V KRAJEVNI SKUPNOSTI TOMAŽ

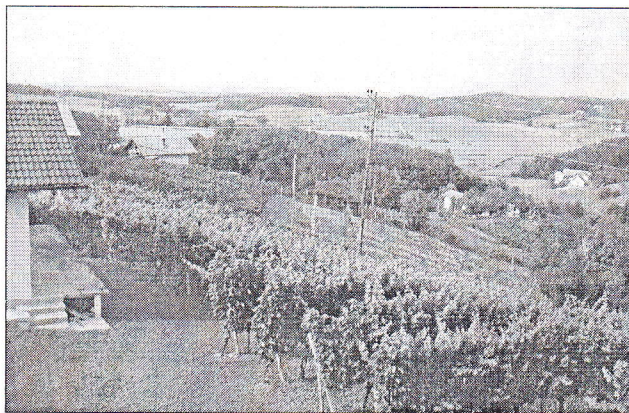
Prispevek govori o vojnih dogodkih iz leta 1991 na območju tedanje Krajevne skupnosti Tomaž.

Ključne besede

KS Tomaž, leto 1991, vojna za Slovenijo

Slovenski narod je imel vedno željo biti samostojen in neodvisen. V preteklosti smo hlapčevali – enkrat enemu, drugič drugemu, ki si je lastil slovensko zemljo in njene prebivalce.

Želja po samostojnosti je bila v mislih in srcih vseh domoljubov. Tleča hotenja generacij so se okrepila v odločitvah, ki jo je potrdil plebiscit 23. 12. 1990. Nasprotniki slovenske samostojnosti niso hoteli razumeti naših hotenj in odločitve. Rotili so nas in potem vedno močneje grozili, da bi nas odvrnili od stoletnih sanj. Zaplenili so večino orožja TO, da bi oslabili obrambno moč Slovenije. Ne glede na vse: Slovenija je bila odločna in pripravljena braniti svojo odločitve!

Slika 1: Pogled s Tomaža proti Koračicam. (Foto: Miran Fišer)

Pričakali smo 26. junij 1991

Zvečer, ko je bila razglasitev slovenske samostojnosti, sem s tajnikom naše Krajevne skupnosti Ivanom Rakušem in ožjo družino spremljal državno proslavo, ki je bila enkratna.

Z vaškimi odbori smo se dogovorili, da po končani proslavi ob razglasitvi samostojnosti prižgemo kresove. Bila je že polnoč, ko sva se s tajnikom Ivanom Rakušem peljala po naši krajevni skupnosti. Vaščani so res držali besedo in prižgali kresove. Noč je bila mirna, tiha. Kresovi so ugašali, ugašal je tudi čas neke zgodovine.

Novi dan

27. 6. 1991 nam je prinesel to, kar smo slutili: včeraj brat je bil danes sovražnik, ki je začel z oboroženo silo rušiti po mladi slovenski državi.

Zjutraj, okrog šeste ure, sem poklical tajnika Ivana Rakuša. Kmalu po tem sva se dobila na sedežu KS, kjer sva poslušala radijska poročila; ugotovila sva, da je zadeva resna. Ob sedmi uri sem poklical Bojana Rajha na Oddelek za obrambo v Ormož in ga vprašal, ali že ima nalog za aktiviranje narodne zaščite. Odgovoril mi je, da nima še nič.

Ob 7.30 se je pripeljal policijski kombi. Vprašali so me, ali sem pripravljen vzeti v hrambo večje količine streliva za orožje. Brez pomisleka sem sprejel nalogo in strelivo uskladiščil v svoji stanovanjski hiši, v kleti.

Prepričan sem bil, da je takratna milica zagotovo imela vse informacije o sovražnikovi nameri, zato sem prišel do sklepa, da je najbolje, če takoj pristopimo k izvajanju nalog po načrtu narodne zaščite. Sklicali smo štab narodne zaščite in začeli izvajati naloge, ki so bile zajete v Varnostnem načrtu KS Tomaž.

Tako smo zavarovali vodovodna zajetja, razdelilno postajo plinovoda, ki napaja mesto Ormož, vključno mesta, predvidena za zbiranje pripadnikov TO, določili premično patruljo ...

Ko smo dobili sporočilo za prevzem orožja, ki pripada NZ KS Tomaž, sva se z Ivanom Rakušem zapeljala v Ormož. Po poti sem opazoval, kako so ljudje panično bežali po njivah proti Dobravi. Zapeljala sva s ceste mimo OŠ Stanka Vraza, kjer so bile zbrane enote milice, in po tej poti nadaljevala v Ormož do sedeža Krajevne skupnosti. V Ormožu, na sedežu KS, sva pregledala orožje, ki naj bi pripadalo nam iz Tomaža. Po pregledu orožja sva ugotovila: »Dobra muzejska zbirka, a s tem si bo težko pomagati!«

* Zvonko Meško, Sveti Tomaž 10, 2258 Sveti Tomaž.

Za potrebe narodne zaščite v KS Tomaž smo imeli nekaj kosov osebne oborožitve, ki je bila last KS Tomaž. Zraven tega smo imeli na voljo tudi ostrostrelno orožje, last članov Lovske družine Tomaž. Vsak pripadnik je dobil poziv in izkaznico za nošenje orožja v skladu z zakonom o narodni zaščiti. Tako smo bili tudi mi, opremljeni in pripravljeni braniti Občino Ormož po globini in s tem zaledje enot TO, ki so bile v stiku z agresorjem.

Ko je bila NZ formirana, smo jaz, Ivan Rakuša in Zdravko Petek, ki je bil poslovodja trgovine pri Tomažu, pregledali zaloge živil v trgovini in se dogovorili o primerni rezervi. Tako so prodajalci sami skrbeli za obseg najnujnejših zalog. Tudi kruha smo imeli vedno dovolj.

Tanki so oblegali Ormož z desnega brega Drave. Ljudje so bežali iz mesta, in tako se je število prebivalcev naše krajevne skupnosti povečalo kar za nekaj duš. Takrat smo spoznali, kako prav smo ravnali, da smo nadzorovali blagovne rezerve.

V Tomažu ni bilo ulične razsvetljave, tema je bila prav moreča, kar je bilo še najbolj neprijetno za naše obveznike na dolžnostih. Okrog 22. ure me je stražar obvestil, da je parkirал neki sivi tovornjak, menda od JLA. Previdno sem šel pogledat. Temno je bilo, zato sem že od daleč posvetil z reflektorjem v registrsko tablico in videl oznako MB ... Stopil sem do voznika in spoznal Joža Brumna. Povedal je, da vozi pripadnike diverzantskega voda TO Ormož in da bodo tu nekje prespali. Takoj smo jim dali na voljo prostor krajevne skupnosti.

Slika 2: Zvonko Meško v območju delovanja NZ Tomaž.
(Foto: Miran Fišer)

Teritorialci so bili vidno izčrpani, tako da jim je streha nad glavo prišla kar prav. Narodna zaščita je prevzela stražarske dolžnosti, da so se lahko vsi pripadniki TO naspali. Kmalu smo ugotovili, da so bili pripadniki TO ves dan brez hrane. Ko so teritorialci počivali,

smo Ivan Rakuša, Zdravko Petek in jaz organizirali ekipo za pripravo hrane. Tako smo ponoči skuhali 50 litrov čaja, vsak teritorialec je dobil precej kruha in konzerve.

Naslednji dan, zjutraj ob 5.00 uri, smo končno vzpostavili zvezo s štabom TO v Ormož in jim sporočili, da je diverzantski vod prenočil na območju KS Tomaž in da so ravno pri toplem zajtrku. Za diverzantski vod smo od štaba prejeli novo povelje, ki se je glasilo: »Takoj v Ormož«!

Slika 3: Na cesti v Koračicah proti Ljutomeru so pripadniki 73. ObmŠTO s podiranjem dreves napravili barikade, NZ Tomaž pa je zagotavljala pripadnike za nadzor območja.
(Foto: Miran Fišer)

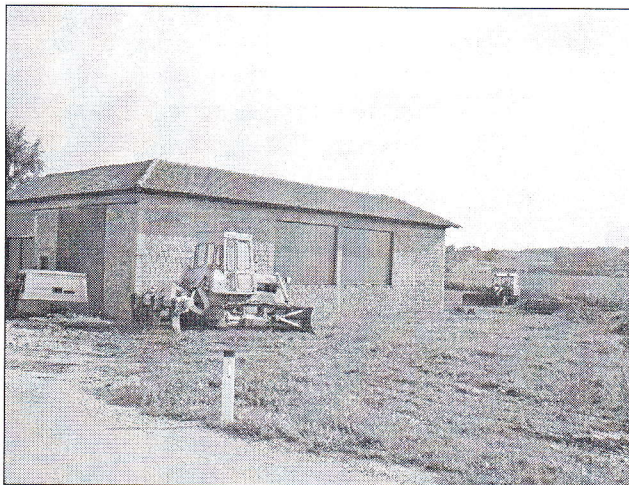
Poskrbeli smo, da so bile barikade povsod na našem območju: v Koračicah na cesti proti Ljutomeru. Izdelali smo načrt dodatnih barikad, če bi bilo to potrebno, in sicer: v Savcih na mostu in na serpentinah v Trnovcih, na cesti proti Gomili. Spremljali smo vsa poročila, da bi bili na tekočem o divjanju Jugoarmije in smereh prodiranja. Tankov sicer ni bilo na območju naše KS, a mi smo bili pripravljeni.

28. 6. – petek

Ponoči, ob 23.20 sta stražarja Janko Lukačič in Jože Skuhala ustavila dve vozili s tablicama JLA. Ko smo jih legitimirali, smo ugotovili, da pripadajo saniteti (kapetan, poročnik in civil), ki je namenjena v Gornjo Radgono. Preiskali smo avtomobila, ki sta bila popolnoma prazna. Zastavili smo si vprašanje: kaj z njimi?

S štabom TO nismo mogli dobiti zveze, zato sem poklical postajo Milice Ormož in dobil odgovor, naj se sami odločimo. Po podatkih, ki smo si jih pridobili pri pregledu, je bilo potrjeno, da so sanitetna ekipa, zato smo se odločili, da jih ne bomo zadrževali. Nadaljevali so vožnjo proti Gornji Radgoni, ne vem, kje in kako so se prebili. Glede na večkrat opaženo

zlorabo simbolov Rdečega križa od JLA, obstaja velika verjetnost, da niso bili pripadniki sanitetne enote, ampak izvidnica, ki je iskala prehode za preboj tankovskih enot. Kdo bi vedel!?

Slika 4: Križišče v Savcih je bilo treba utrditi, zato smo se dogovorili z lastnikom gradbenih strojev, da jih bo postavil v barikado na mostu. (Foto: Miran Fišer)

Radgona je gorela

Nebo nad Tomažem je bilo nemirno. Oblake nad Tomažem sta razparala dva miga Jugoslovanskega vojnega letalstva, zavila proti Žerovincem in, kot smo kasneje slišali, raketirala barikado. Videli smo izstrelke, ki so švignili izpod letal, in slišali eksplozije. Čez nekaj časa je priletel helikopter. Priletel je od Podgorcev in krožil nad Tomažem, lebdel na centrom, odletel proti lovski koči, se vrnil nad center in spet krožil. Verjetno so imeli piloti stare podatke o zbirnih mestih enot TO Občine Ormož iz vojaških vaj MURA in DRAVA, ki jih je TO izvedla v minulih desetletjih. Ničesar niso našli.

Menda so ta helikopter v naslednjih dneh teritorialci zajeli nekje pri Ljutomeru.

29. 6. – sobota

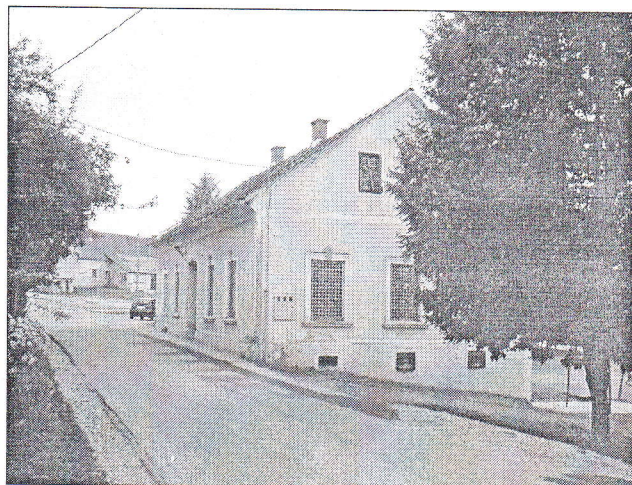
Stopili smo v stik z Rdečim križem. Dobili smo povratno informacijo, da so naši fantje, ki so v JLA, že prestopili v TO. Izvedeli smo tudi, da Podplatnik kljub prizadevanjem ne more iz kasarne.

Z Zdravkom Petkom sva se spet zapeljala v Ormož po zaloge hrane. Ormož je dajal vtis izumrlega mesta. Mimogrede sva razdelila nekaj hladne pijače miličnikom, ki so bili v zasedi na Ptujski in Ljutomerski cesti.

Zvečer nam je prijatelj Mirko, ki živi v Gornji Radgoni, pripovedoval o pravih pouličnih bojih, ki so se odvijali v Gornji Radgoni.

Narodna zaščita je svojo nalogo opravljala še naprej.

Premična patrulja je neprekinjeno nadzorovala celotno območje KS Tomaž.

Slika 5: Premočene in sestradane pripadnike voda TO smo nahranili in namestili v prostorih KS. (Foto: Miran Fišer)

30. 6. – nedelja

Nekaj po šesti uri zjutraj nas je obiskal Podplatnik, ki mu je uspelo pobegniti iz JLA in prestopiti v TO. Vedel je, da smo ga iskali preko Rdečega križa Slovenije in se nam je prišel zahvalit za izkazano skrb.

V KS Tomaž smo v spomin na osamosvojitve posadili lipo. Svečanost je bila predvidena za 9. uro, vendar smo prireditve odpovedali, saj je bil napovedan letalski napad. Sporočena nam je bila prepoved zbiranja ljudi in zadrževanja na javnih mestih. Nastala je panika. Ljudje so bežali v kleti. Čez pol ure je bil letalski napad preklican.

Slika 6: NZ Tomaž je varovala vse pomembne objekte v KS, med njimi vodovod. (Foto: Miran Fišer)

Popoldne je poklical Bojan Rajh, načelnik Oddelka za obrambo Občine Ormož, in nam sporočil šifro. Ko sva z Ivanom Rakušem dobljeno šifro dešifrirala, sva takoj poklicala kurirje in aktivirala vse enote civilne zaščite v krajevni skupnosti. Brez odlašanja so se

zbrali, pregledali svoje naloge in obnovili strokovna znanja. Pozno zvečer so lahko odšli domov.

Stanje se je počasi umirjalo in življenje je spet začelo teči po starem. Narodna zaščita KS Tomaž je še naprej opravljala svoje naloge, vse do brionske deklaracije.

Sklepne misli

Ko danes, več kot petnajst leti po teh dogodkih, razmišljam, kako je bilo in kako bi lahko bilo, se vprašam: kaj če Slovenija ne bi uspela? Bi v tem primeru mi bili sovražniki naroda, mi, ki smo se kot domoljubi odzvali klicu domovine. Izpostavili smo se in pri tem tvegali družine, sebe in prijatelje.

Oblast v Republiki Sloveniji pri podelitvi statusa veterana še vedno ne obravnava vseh udeležencev vojne za Slovenijo enakovredno. Mnogo nas je, ki smo sodelovali, pa imamo občutek, kot da nas je država odpisala.

Še mnogo bi se dalo napisati, tudi o dogodivščinah, na primer, kako je Franc Voršič, oborožen, hitel pomagat Grilovemu Stanku, ki je streljal pri vodovodnem rezervoarju.

Vir

Lastni spomini.

Povzetek

V času vojne za Slovenijo smo bili aktivni tudi v Krajevni skupnosti Tomaž. Najprej smo zavarovali vodovodna zajetja, razdelilno postajo plinovoda, ki napaja mesto Ormož, vključno mesta, predvidena za zbiranje pripadnikov TO, določili premično patruljo ... Za potrebe narodne zaščite smo imeli nekaj kosov osebne oborožitve, ki je bila last KS Tomaž. Zraven tega smo imeli na voljo tudi ostrostrelno orožje, last članov Lovske družine Tomaž. Vsak pripadnik je dobil poziv in izkaznico za nošenje orožja v skladu z zakonom o narodni zaščiti. Tako smo tudi mi v KS bili opremljeni in pripravljeni braniti občino Ormož po globini in s tem zaledje enot TO, ki so bile v stiku z agresorjem. Poskrbeli smo, da so bile barikade povsod na našem območju: v Koračicah na cesti proti Ljutomeru. Izdelali smo načrt dodatnih barikad, če bi bilo to potrebno, in sicer: v Savcih na mostu in na serpentinah v Trnovcih, na cesti proti Gomili.

Miran Fišer*

PRISPEVEK K ZGODOVINI OBMOČNEGA ZDRUŽENJA VETERANOV VOJNE ZA SLOVENIJO ORMOŽ

Prispevek govori o nastanku Območnega združenja veteranov vojne za Ormož, njegovem sodelovanju s sosednjimi združenji, z ormoškimi in okoliškimi ustanovami ter društvi. Dotakne pa se tudi prireditvev in kulturnih dogodkov, ki jih združenje organizira.

Ključne besede

OZVVS, vojna za Slovenijo, leto 1991, Ormož

Uvod

Območno združenje veteranov vojne za Slovenijo Ormož (OZVVS) je stanovska, domoljubna nevladna in neprofitna organizacija, ki združuje udeležence in udeležence priprav na vojno in vojne za Slovenijo 1991 z območja Občin Ormož, Središče ob Dravi in Sveti Tomaž. V OZVVS Ormož negujejo spomin na udeležence in udeležence ter dogodke v času oblikovanja MSNZ 1990, delovanja enot TO, milice, gasilcev in obrambnega sistema Občine Ormož v času vojne 1991. Pri svojem delu skrbijo za socialno statusne zadeve udeleženk in udeležencev vojne, ohranjamo spomin na obdobje 1990/91 in sodelujejo s sorodnimi organizacijami in društvi, ki negujejo domoljubje in imajo pozitiven odnos do braniteljev Slovenije.

Pregled več kot deset let dela OZVVS je obsežna in odgovorna naloga, saj gre za organizacijo, ki je sestavljena iz velikega števila manjših koščkov, in do slehernega smo na poseben način odgovorni. Najprej gre za organizacijo, v katero je vključenih več kot dvesto članov s pisano paleto interesov, hotenj in pričakovanj. Potem je tukaj stanovska narava OZVVS z vsemi pogledi in ocenami o smiselnosti in upravičenosti uporabe TO in obrambnih struktur v nekdanji državi in subjektivnimi in emocionalno okrepljenimi pogledi na osebno vlogo in priznanje za udeležbo v vojni za Slovenijo. Tukaj je tudi vpliv odgovornosti OZVVS do zgodovine, saj so udeleženci dogodkov pogosto edini vir podatkov in brez njih ne bo mogoče sestaviti mozaika in prave slike o vojni. Ob tem se poraja vprašanje, ali je upravičeno pričakovati,

da bo OZVVS edini skrbnik spomina na vojno za Slovenijo.

Morebiti je v pregledu večletnega dela OZVVS mogoče najti odgovore na posamezna vprašanja ali pa vsaj oceniti, ali so v tej organizaciji na pravi poti in ali razpolagajo s potrebnimi potenciali za uresničitev ciljev in nalog, ki so si jih zapisali v svoja pravila. Prav je, da se ozremo v obdobje, kjer so korenine OZVVS – v obrambne priprave pred vojno, oblikovanje vojaških kolektivov in obrambne obveznost državljanov nasploh pred vojno in v njej. Pregledali bomo tudi pobude, ustanovitve in delovanje OZVVS, da bi ocenili skladnost načrtovanih in uresničenih ciljev ter njihov vpliv na krepitev OZVVS.

Nekatere značilnosti obrambnega sistema in njihov vpliv na nastanek OZVVS

Pripadnost članstva Območnemu združenju veteranov vojne za Slovenijo Ormož je povezano s pripadnostjo obrambnim strukturam, v katerih so posamezniki sodelovali v pripravah na vojno do leta 1991 in v vojni za Slovenijo 1991. Pred vojno so Ormožani skladno z Zakonom o SLO in DS sodelovali na različnih področjih: v vojaških enotah (JLA ali Teritorialne obrambe) – kot rezervisti na vpoklic, v milici kot rezervni miličniki, v enotah narodne zaščite, v delovnih organizacijah – pomembnih za obrambo, kot delovni obvezniki, v enotah civilne zaščite, v službi opazovanja in obveščanja ter z dolžnostjo materialnega dajanja.

Dolžnosti s področja obrambe so bile za obveznike pravzaprav velika dodatna obremenitev, saj so usposabljanja potekala v dela prostem času, v sobotah in ob nedeljah ... Pri nekaterih posameznikih so te obveznosti povzročale določeno stopnjo odpora, v glavnem pa so se Ormožani dobro odzivali na obrambne obveznosti, še posebej pripadniki Teritorialne obrambe.

Na območju nekdanje Občine Ormož je vse od 1968. leta, od ustanovitve Teritorialne obrambe, delovalo občinsko vojaško vodstvo in enota TO. Organizacijska struktura Teritorialne obrambe Občine Ormož je bila precej stabilna, v dobrih dvajsetih letih obstoja je doživela le nekaj opaznejših preoblikovanj,

* Miran Fišer, predsednik OZVVS, Sodinci 21 b, 2274 Velika Nedelja.

ki so imela svoje vzroke v vojaško-političnih razmerah v geostrateškem prostoru: zaostrovanja in popuščanja med vojaško-političnima blokoma in odnosi velesil do Jugoslavije. Preoblikovanje Teritorialne obrambe, ki je bilo izvedeno sredi osemdesetih let prejšnjega stoletja, je dalo enotam TO Občine Ormož nekaj značilnosti, med temi so bile najvidnejše:

- vsem enotam TO na območju Občine Ormož je poveljeval Občinski štab TO iz Ormoža,
- enote TO so bile majhne, lahko oborožene in hitro premične sile – praviloma moči voda,
- prevladujoč je bil krajevni način popolnjenja enot z rezervisti,
- starost vojaških obveznikov v enoti TO je bila med 30 in 35 leti in precej izenačena,
- mobilizacijska zbirališča enot TO so bila v neposredni bližini kraja bivanja obveznikov,
- usposabljanja ali tako imenovane orožne vaje so bila praviloma v območju prebivanja obveznikov.

Vse to je usodno vplivalo na čvrstost vojaških kolektivov enot TO in je krepilo motivacijo ter izurjenost posameznikov in enot v celoti.

Menim, da je nekaj podobnega veljalo tudi za druge strukture sistema obrambe in zaščite na območju Občine Ormož, ki so delovale za potrebe Teritorialne obrambe Ormož, kakor tudi za dolžnostne enote zaščite in reševanja v Občini Ormož.

Družbene spremembe, ki smo jim bili priča v Sloveniji konec osemdesetih let prejšnjega stoletja, so prinesle radikalne spremembe na obrambnem področju. Pripadniki Teritorialne obrambe in drugih delov obrambnega sistema v Občini Ormož so na poseben način občutili organizacijske spremembe, ki so se zgodile tik pred vojno. Leta 1990 so Ormožani opravili v okviru OŠTO Ormož še zadnje priprave na vojno, v tem času pa so že tekli procesi preoblikovanja Teritorialne obrambe. Akcija enot JLA pri razorožitvi Teritorialne obrambe in drža najodgovornejših v OŠTO pri predaji orožja v skladišča JLA, sta zagotovo le še pospešili procese preoblikovanja. Ne glede na uspehe, ki so bili doseženi v obdobju delovanja manevrske strukture narodne zaščite tudi na območju odgovornosti OŠTO Ormož, se je v drugi polovici leta 1990 zgodila nova »regionalizacija«. Območje odgovornosti nekdanjega štaba TO občine Ormož je prešlo iz Podravja v Pomurje. Zato so Ormožanom v vojni poveljevali iz 73. ObmŠTO, ki je imel sedež v Ljutomeru. Ob vseh težavah in kratkem času za oblikovanje nova poveljniška struktura ni uspela vzpostaviti pristnih odnosov in potrebnega zaupanja s pripadniki enot TO z območja Občine Ormož. Vsaj v odločilnih dneh

vojne ne! Prav tako so imeli pripadniki enot TO z območja Občine Ormož občutek zapostavljenosti tudi v času po vojni, saj je štab iz Ljutomera zelo skoparil s pohvalami in z odlikovanji za Ormožane, kar je bilo v grobem nasprotju s prispevkom pripadnikov enot TO iz Ormoža v spopadih na območju občine Ormož. Ker se tudi v letih po vojni odnos vodstva TO iz Ljutomera do pripadnikov TO z območja Občine Ormož ni bistveno spremenil, je dozorevala želja in potreba po območni organiziranosti združenja veteranov, ki je leta 1994 že delovalo na pokrajinski ravni v Mariboru, kamor so se Ormožani želeli organizacijsko priključiti.

Pobuda za oblikovanje OZVVS v Ormožu

Pobuda za ustanovitev Območnega odbora združenja veteranov vojne za Slovenijo Ormož je izvirala iz hotenja in potreb udeležencev vojne po povezovanju in vplivu na vrednotenje dosežkov v vojni. Ob tem pa je bil spomin na to, da so v Ormožu ostali brez Občinskega štaba TO tik pred vojno, še zelo živ in boleč. Vzpodbudo za oblikovanje območnega združenja je dalo predsedstvo Pokrajinskega odbora ZVVS za vzhodno Štajersko iz Maribora, leta 1994. V pokrajinskem odboru ZVVS so iz Ormoža delovali Miran Fišer, Bojan Rajh in Mirko Novak. Za pripravo ustanovnega zbora veteranov v Ormožu je bil oblikovan iniciativni odbor, ki ga je vodil Miran Fišer, ob njem pa so delali še Marta Peršak, Bojan Rajh, Mirko Novak, Marijan Premuš, Ivan Kuharič in Danilo Siviloti. Iniciativni odbor je delal od oblikovanja v septembru 1994 do ustanovnega zbora veteranov, 23. junija 1996 v Ormožu.

Ustanovitev OZVVS Ormož

Ustanovni zbor OZVVS Ormož je bil v dvorani PGD Ormož. Udeležilo se ga je 17 ustanovnih članov: Miran Fišer, Mirko Novak, Ivan Kuharič, Bojan Rajh, Ernest Pleh, Ivan Švajgl, Jožek Kosi, Aleksander Štampar, Branko Jovanovič, Jože Trstenjak, Boris Cizerl, Maks Horvat, Franc Hergula, Franc Puklavec, Marjan Premuš, Franc Ploier in Vito Pajek. Ustanovni zbor veteranov je vodilo delovno predsedstvo v sestavi – Bojan Rajh, Ivan Kuharič in Ernest Pleh. Na zboru so soglasno izvolili vodstvo OZVVS Ormož: predsednik Miran Fišer, podpredsednik Aleksander Štampar, tajnik Bojan Rajh in člani odbora: Marko Kočevar, Roman Kralj ter Marijan Premuš. V komisijo za nadzor so bili izvoljeni: predsednik Ivan Kuharič, članica Zdenka Golob in član Boris Cizerl. V častno razsodišče: predsednik Mirko Novak, članica Marta Peršak in član Vito Pajek. OZVVS Ormož ob svoji ustanovitvi ni imela lastnih prostorov, zato je bil prvi naslov OZVVS na Sekretariatu za obrambo v Ormožu, kjer so hranili vso

dokumentacijo odbora in jim nudili potrebno administrativno-tehnično pomoč.

Nekateri poudarki delovanja OZVVS

Ormož

V mandatnem obdobju 2004/07 vodi OZVVS predsedstvo v sestavi: Miran Fišer – predsednik, Franc Hergula – podpredsednik, Bojan Rajh – sekretar, Božo Jaušovec – blagajnik, Boris Vukan – gospodar, člani: Zvonko Meško, Milan Hedžet, Ernest Pleh, Stanko Zamuda, Ivan Lukman, Marko Kočevar, Vinko Štefančič, Franc Grašič, Danilo Korotaj, Branko Žnidarič, nadzorni odbor: Tonček Marčec (predsednik), Boris Kovačič in Stanko Jurkovič (člana); častno razsodišče: Ivo Orešnik (predsednik), Zdenka Golob in Roman Kralj (člana).

V več kot desetletnem delu je OZVVS usmerila svoje delo k uresničevanju ciljev: skrb za članstvo OZVVS, krepitev ugleda ZVVS, krepitev bojevnih tradicij slovenskega naroda in domoljubja, pridobivanje novih članov, po pridobitvi klubskih prostorov v Ormožu tudi v delovanje kluba Veteran, negovanje spomina na dogodke ob pripravah in v vojni na območju občine Ormož

Skladno s cilji dela je v letnih planih dela nastalo veliko težiščnih nalog, ki so jih enakomerno porazdelili v mesečne plane dela. Delo OZVVS se je krepilo z rastjo razpoložljivih finančnih sredstev. Najprej so bili odvisni od izrednih dotacij ZVVS oziroma Pokrajinskega odbora, čez nekaj let so dobili del zbranih sredstev iz članarine, kmalu je Območnemu združenju pripadla celotna zbrana članarina, v naslednjih letih so z Občino Ormož podpisali pogodbo o financiranju delovanja OZVVS in si pridobili stalen vir financiranja. Za izvedbo večjih nalog, predvsem prireditve, so poiskali tudi sponzorje in donatorje. Sodelovali so tudi z organizacijami in društvi, ki so imeli podobne cilje in poglede na posamezne naloge, in s tem racionalizirali porabo finančnih sredstev za pripravo in izvedbo posameznih projektov. Pogosto so tudi sami prijeli za delo in tako zmanjševali stroške.

Za posamezne večje akcije so oblikovali delovne skupine, ki so nalogo samostojno pripravile in izpeljale. Predvsem slednje je pokazalo, kako pomemben je dober stik s članstvom v posameznih okoljih. Seveda se je tudi v OZVVS pojavljalo, da so se organizatorji trudili in vlagali napore z željo – ustreči večini. Pri tem pa jih je občasen slab odziv članstva na dobro pripravljene aktivnosti prizadel.

Skrb za članstvo OZVVS se v veteranski organizaciji kaže na več načinov. Nematerialni učinki skrbi za člane so se kazali skozi različne oblike izkazovanja

časti in negovanja spomina na posameznike. Poskrbeli so, da so s praporom in z govornikom sodelovali ob poslednjem slovesu od umrlih veteranov. Ob dnevu spomina na mrtve pa obiščemo grobove vseh umrlih članov in se poklonimo njihovem spominu s skromno svečko.

ZVVS omogoča izplačilo enkratne materialne pomoči članom, ko se znajdejo v hudi stiski, letno so po trije člani iz OZVVS prejeli takšno pomoč.

Pomoč in svetovanje udeležencem vojne za pridobitev statusa vojnega veterana je med stalnimi nalogami in teče ob vsakodnevnih stikih s člani in z drugimi udeleženci vojne za Slovenijo 1991. Pri tem se zavedajo, da je čas, ko je bilo zelo enostavno urediti statusne zadeve, mimo.

Priznanja in pohvale sodijo med najpogostejše oblike nematerialnega nagrajevanja članov v vseh organizacijah, v ZVVS pa toliko bolj, saj ima korenine v vojaškem okolju. OZVVS Ormož je na začetku svoje člane nagrajevala s priznanji ZVVS, vendar se je izkazalo, da to ni dovolj. Zato so leta 2004 izdelali lasten Pravilnik o priznanjih, da bi lahko nagradili člane, ki so izjemno uspešni na svojem področju dela. Za zasluge pri izgrajevanju in krepitvi OZVVS Ormož, uspešno izpolnjevanje posameznih nalog, prizadevno in dolgoletno delo v Zvezi, zbiranje in ohranjanje zgodovinskega gradiva, uspešno sodelovanje s sorodnimi organizacijami in z društvi na območju Občine Ormož pa tudi širše, OZVVS Ormož podeljuje: zahvalo OZVVS Ormož, priznanje OZVVS Ormož, naziv častni član OZVVS Ormož.

Zahvalo OZVVS Ormož so pripravili kot enostopenjsko priznanje posameznikom, poveljstvom, enotam, organizacijam ali društvom za pomoč pri izgrajevanju in krepitvi OZVVS Ormož ter za dolgoletno delo v organih OZVVS Ormož. Prejemniki zahvale OZVVS Ormož za leto 2006 so Miro Kržišnik, Miklavški oktet, Muzej Ormož, Vladimir Rajh, SD Podgorci – Franc Kovačec in Ivan Kutnjak.

Priznanje OZVVS Ormož so pripravili kot tristopenjsko priznanje (bronasto, srebrno in zlato) posameznikom za zelo uspešno izvedbo posameznih nalog, prizadevno delo v ZVVS, prispevek k uveljavljanju ZVVS v sodelovanju z domoljubnimi organizacijami in društvi na območju Občine Ormož. Priznanja se praviloma podeljujejo po zaporedju sledljivosti, najprej se torej podeli bronasto, nato srebrno in na koncu zlato priznanje. Za leto 2006 so medaljo bronasto priznanje prejeli: 37. VTP / EVOJ VGM, Metod Belšak, Herman Prejac, Marko Kočevar in Zdravko Petek.

Prejemnik srebrnega priznanja OZVVS Ormož za leto 2006 je bil Zvonko Meško.

Naziv častni član OZVVS Ormož podeljujejo kot enostopenjsko priznanje posameznikom, ki so s svojimi dejanji v obrambi Republike Slovenije leta 1991 posebej izkazali zaupanje pripadnikom Teritorialne obrambe, oziroma so se v okviru svojih možnosti posebej zavzemali za uveljavitev statusa veteranov vojne za Slovenijo 1991. leta. Priznanje častni član OZVVS Ormož so prejeli dr. Jože Bešvir, mag. Jurij Ferme, Ivan Kuharič, Stanko Zamuda, Darko Kosi, Jožef Zadravec, Vinko Štefančič, Ivan Švajgl, Bojan Rajh, Miran Fišer in posmrtno Marjan Špacapan, Boris Verbančič, Alojz Jaušovec.

Posebno področje skrbi za člane je delo na interesnem področju, kjer so pripravili vrsto aktivnosti. Med njimi se je najbolj uveljavila strelska dejavnost. Organizirali so strelska tekmovanja z zračno puško pri Sv Tomažu, z MK v Podgorcih in na Presiki. Strelski rezultati so bili vzpodbudni, velik interes pa nas zavezuje k širjenju strelske dejavnosti med veterani. Pripravili so šahovsko srečanje veteranov, vendar jih na tem področju čaka še veliko dela, če želijo uveljaviti šah kot množično dejavnost veteranov.

Rednih oblik rekreacijske dejavnosti veteranov v športnih dvoranah in bazenih kljub več poskusom in čvrsti volji ni uspelo vzpostaviti, izkazalo se je, da je pohodništvo obetavno področje dela. Ob različnih priložnostih so se zbrale manjše skupine veteranov – pohodnikov, ki so redno nabirali kondicijo. Na pohodih pa so se družili in srečevali z ljudmi v svojem kraju ter promovirali OZVVS. Vsa leta se je krepil interes za udeležbo na pohodu v Logarski dolini, ki ga v septembru pripravljajo celjski športni delavci in Slovenska vojska. Pohoda v Logarski dolini so se udeleževali na lastne stroške, v zadnjih letih pa ob podpori 37. VTP iz Maribora.

V veteranskih vrstah je veliko strastnih ribičev, ki so iskali svojo priložnost avgusta na Ptuj na državnem tekmovanju ZVVS ribičev, letos pa so organizirali tekmovanje v ribolovu rib s plovcem tudi na ormoškem ribniku.

Pridobivanje novih članov je stalna naloga. Nalogo, približati OZVVS čim širšemu krogu udeležencev vojne za Slovenijo in jih vključiti v delo OZVVS, so zaupali poveljnikom vodov in drugim posameznikom, ki so opravljali pomembne naloge v času vojne, a se je izkazalo, da je to premalo. Okrepili so neposreden stik s posameznimi udeleženci vojne in jih povabili v svoje vrste. Nova priložnost se je ponudila z začetkom delovanja veteranskega kluba, saj se le ta uveljavlja kot prostor za druženje veteranov in izmenjavo informacij o našem delu. Na ta način so stike z udeleženci vojne dvignili na osebno raven in prenehali komunicirati z veterani le preko pošte.

Krepitev bojevniških tradicij slovenskega naroda in domoljubja

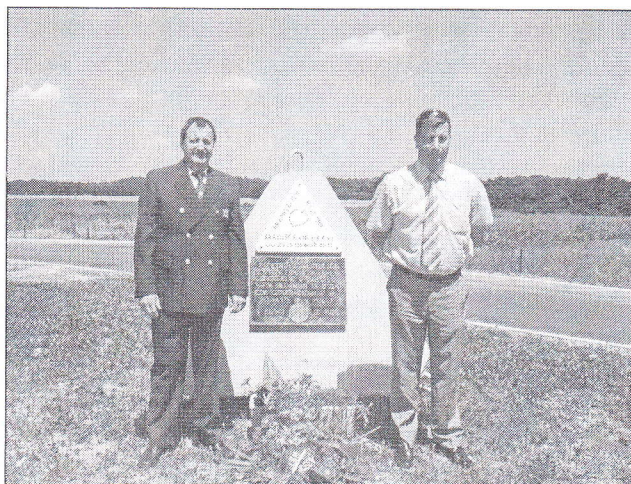
Člani OZVVS sodelujejo z Zgodovinskim društvom Ormož, Društvom generala Maistra za Prlekijo ter muzejema v Ormožu in na Ptuj s ciljem prispevati gradivo o pripravah in poteku vojne na območju Občine Ormož. V sodelovanju z veteranskima organizacijama (ZZB NOV in Policijskim veteranskim društvom SEVER), ZSČ in Slovensko vojsko želijo doseči visoko stopnjo vzajemnega spoštovanja in seznanitve z načinom delovanja, organizacijo enot, v katerih so sodelovali Ormožani, in prispevkom posameznikov k rešitvam na vojaškostrokovnem področju.

Ob odprtju veteranskega kluba so postavili na ogled slovenska vojaška in veteranska odlikovanja, ki so jih Ormožani prejeli za svoje sodelovanje v vojni za Slovenijo. Razstavo so dopolnili z odličji, ki so jih Ormožani prejeli za delo v TO in Slovenski vojski doma in v mirovnih misijah. S posebnim ponosom so priložnostno razstavo pokazali Karlu Erjavcu, ministru za obrambo RS Slovenije, ko je leta 2006 predal klubske prostore OZVVS. V veteranskem klubu je na ogled stalna zbirka slovenskih vojaških in veteranskih uniform ter razstava vojaških znakov, emblemov, kovancev in značk, ki so jih zbrali člani OZVVS ob rednem delu v Slovenski vojski ali kot zbiratelj.

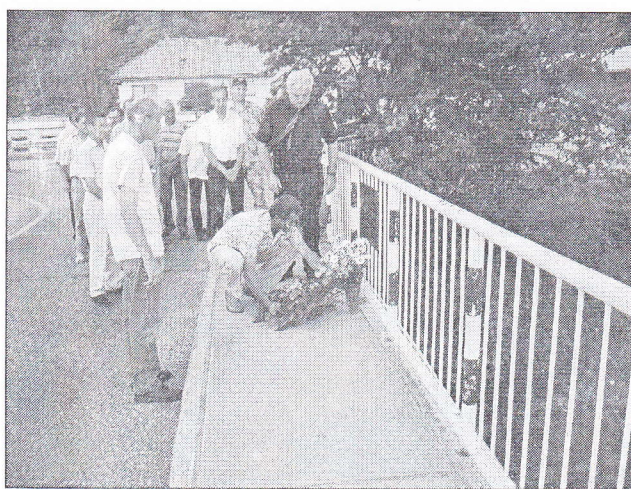
Postavljanje in odkrivanje pomnikov, spominskih plošč in drugih pomnikov, povezanih z dogodki v letu 1990 in 1991, OZVVS šteje med pomembne in uspešne načine krepitve bojevniških tradicij in domoljubja. Do sedaj so pri postavitvi pomnikov sodelovali z Občino Ormož pri postavitvi spominske plošče na mostu v Ormožu in bojnega znaka v grajskem parku v Ormožu ter spominske plošče na mejnem prehodu v Središču ob Dravi. V sodelovanju s Krajevno skupnostjo Kog in z Gasilsko zvezo Ormož ter Prostovoljnimi gasilskimi društvi Vitan – Kog Hermanci, Miklavž in Ormož so postavili pomnik braniteljem meje in gasilcem, ki so v času vojne kljub obstreljevanju iz jugoslovanskih tankov gasili goreče hiše in sodelovali v reševanju imetja iz vojnih požarov.

Pripadnikom Narodne zaščite KS Tomaž v čast so v sodelovanju s KS Tomaž odkrili spominsko ploščo, ki je postavljena na Dom krajanov pri Tomažu.

OZVVS skrbi za večino postavljenih pomnikov, jih zgledno vzdržuje in ureja okolje. Pri tem sodeluje z najbližjimi sosedi, kot na primer v Gomili s Haložanovimi, ki so prijazno odstopili zemljišče za pomnik, in poskrbijo za cvetje, ki je tam zasajeno. Podjetnik Rajko Bukovec iz Presike je v Gomili uredil okolico pomnika, položil tlakovce in lične stopničke.

Slika 1: Pomnik braniteljem meje TO in miličnikom v Središču ob Dravi po odprtju novega mejnega prehoda. (Foto: Boris Vukan)

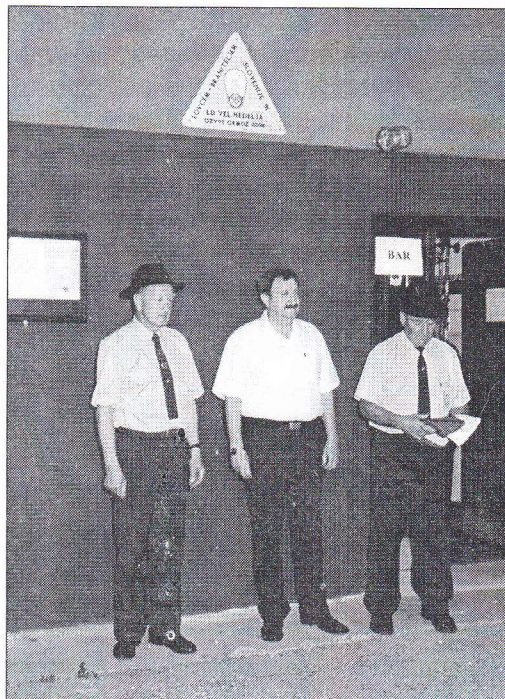

Slika 2: Delegacija OZVVS med polaganjem cvetja k spominski plošči na mostu v Ormožu. (Foto: Boris Vukan)

Slika 3: Predsednik KS Tomaž g. Mirko Cvetko in Zvonko Meško med odkritjem spominske plošče na Domu krajanov pri Tomažu. (Foto: Boris Vukan)

Sodelovanje s poveljstvi in z enotami Slovenske vojske je za OZVVS posebnega pomena, saj s tem veterani ohranjajo stik z vojaško strukturo, ki so ji nekoč pripadali, spremljajo njen razvoj in posodabljanje, na drugi strani pa so deležni pomoči na logističnem in strokovnem področju pri izvajanju načrtovanih aktivnosti. S poveljnikom 72. brigade SV so podpisali listino o sodelovanju in skozi vse leto uresničevali dogovorjene cilje. Prav tako so sodelovali s 37. VTP in z njegovimi EVOJ v Mariboru, Murski Soboti in Slovenski Bistrici. Brez njihovega sodelovanja in logistične podpore bi bilo doseganje načrtovanih ciljev bistveno težje.

Slika 4: Mag. Emiljan Trafela, Miran Fišer in Anton Kace ob odkritju spominske plošče na LD Velika Nedelja. Foto: Boris Vukan.

Spominske plošče braniteljem so trikotne oblike in predstavljajo protioklepno oviro, izdelane so iz belega marmorja, s čimer so v OZVVS želeli poudariti neomadeževanost osamosvojitve in spoštovanje določil mednarodnega prava v spopadih, v katere so bili vključeni pripadniki TO in drugi branitelji Slovenije.

Krepitev ugleda ZVVS

Sodelovanje z županom občine Ormož, Središča ob Dravi in Sv. Tomaža je steklo takoj po vzpostavitvi občinskih vodstev. Županom so predstavili cilje ZVVS, program dela in njegovo uresničevanje. Seznanjanje širše javnosti o delu OZVVS so izvajali z rednim sodelovanjem z medijskimi hišami, ki "pokrivajo" Ormož in širšo regijo (ormoški Radio Prlek, KTV Ormož, Štajerski Tednik, Večer, Radio

Maribor, ...), z lastno spletno stranjo, ki je javnosti in našim članom na voljo na internetnem naslovu http://www.zvvs.si/Ormoz/a_aktivnosti.htm.

Slika 5: Člani OZVVS so ponosni tudi na pomnike velikemu vzorniku generalu Rudolfu Maistru – spominska plošča no Kogu. (Foto: Boris Vukan)

Slika 6: Poveljnik 72. brigade SV podpolkovnik Friderik Škamlec ob podpisu Listine o sodelovanju z OZVVS Ormož. (Foto: Boris Vukan)

Delo kluba Veteran

OZVVS Ormož je 2005. leta s pogodbo z MORS prejelo v uporabo klubske prostore. Junija 2006 je minister za obrambo R Slovenije Karl Erjavec tudi uradno odprl klubske prostore. V nekdanjem skladišču TO občine Ormož so veterani s prostovoljnim delom in s finančno podporo sponzorjev pripravili zgledne pogoje za klubske dejavnosti.

Leto 2005 in 2006 so porabili za ureditev prostorov, v glavnem pa so zapolnili mesečne načrte s termini za srečanja pripadnikov enot TO, z delom predsedstva OZVVS in uredniškega odbora ter predavanji, ki jih je pripravila ZŠČ Ormož.

Pot do klubskih prostorov je bila dolga, na njej pa so

bili veterani iz Ormoža deležni obsežne pomoči in podpore mnogih posameznikov in organizacij: ZVVS je Ormožane podprla ob posredovanju prošnje za dodelitev prostorov na MORS; 37. VTP jim je omogočal uporabo skladišča TO še pred formalno dodelitvijo; prošnji OZVVS za donatorska sredstva in pomoč pri ureditvi prostorov so se odzvali Silvo Zemljčič, Ekoenergetika, Adriatik (Klopoteč), Panič Dean TOOLS d.o.o., s.p. Jurkovič; pri urejanju prostorov so bili angažirani člani Ernest Pleh, Stanko Jurkovič, Franci Šulek, Jožek Kralj, Milan Hedžet, Zvonko Meško, Vlado Fras, Boris Vukan, Zdravko Petek, Štabuc, Franc Vojsk.

Za potrebe dela kluba so si pridobili, kupili ali izposodili opremo, s katero ponujajo pestre oblike priložnosti dela v klubu. Tako so se oskrbeli z izjemno obsežnim fondom vojaške strokovne literature. V priročni knjižnici imajo knjižne enote o Slovenski vojski, sodobnih vojaškostrokovnih vprašanjih današnjega sveta, pogledih in organiziranju obrambe v času SFRJ, teme o II. svetovni vojni. Tako med več kot 200 naslovi še tako izbirčni bralci najdejo kaj zase.

Slika 7: Minister za obrambo RS Karl Erjavec med ogledom razstave v veteranskem klubu. (Foto: Boris Vukan)

Ob obisku veteranskega kluba so obiskovalcem na voljo tudi: razstava orožja TO, razstava vojaških kovancev in oznak, informacije o Slovenski vojski in vojaškem poklicu, vaje v razstavljanju pehotnega orožja.

Za načrtovanje dela in skrb za nemoten potek dogodkov v klubu veteranov Ormož skrbi upravnik Borisa Vukan. Klub ponuja 120 kvadratnih metrov uporabne površine, preko 50 sedežev za predavanja ali prostor za sestanek do 30 ljudi.

Skrb za negovanje spomina na delovanje MSNZ

Maja 1990 smo bili izdani, razoroženi in ponižani. Vodstvo slovenske Teritorialne obrambe je ukazalo razorožitev občinskih štabov TO, ki ga je v maju 1990 brez zapletov izvedla JLA. Zdelo se je, da nihče ne nasprotuje razoroževanju Teritorialne obrambe. Pa le ni bilo tako! Ministra za obrambo in notranje zadeve sta sprožila nastanek manevrske strukture narodne zaščite (MSNZ) z nalogo vzpostavitve obrambne strukture, ponovne oborožitve in obrambe Slovenije.

Na območju občin Maribor, Ruše, Pesnica, Lenart, Ptuj, Ormož in Slovenska Bistrica so odločni domoljubi vzpostavili MSNZ za vzhodno štajersko pokrajino kot edini možen izhod iz blokade dela TO, do katere je prišlo po razorožitvi Občinskih štabov TO.

MSNZ je nastala z nalogo organizirati in opremiti bojno silo, na katero se bo lahko naslonila slovenska oblast tudi v primeru izrednih razmer v R Sloveniji, kar je skozi obdobje svojega delovanja v celoti uresničila.

MSNZ je opravila glavne naloge, povezane s tajnim odvzemom orožja TO iz skladišč JLA, z vzpostavitvijo tajnih skladišč orožja in načrtovanjem uporabe enot MSNZ v primeru intervencije JLA. Po nabavi orožja je MSNZ skrbela tudi za skrivna skladišča in redno preseljevanje orožja na skrivne lokacije. Občinski štabi MSNZ so delali na skriven način, kar je bilo doseženo z delitvijo dela in angažiranjem med seboj nepovezanih skupin.

Pokrajinski štab MSNZ za vzhodno štajersko je v največji tajnosti organiziral in vodil mag Marjan Fekonja, pripadnik stalne sestave ŠTO VŠP. Njegovimi najožji sodelavci, vsi pripadniki stalne sestave, so bili organizatorji MSNZ, in sicer: pomočnik za organizacijo tajnih zvez in poveljevanje – polkovnik Andrej Kocbek, pomočnik za varovanje in organizacijo tajnih operacij – podpolkovnik Gorazd Vidrih, pomočnik za logistično oskrbo in tajna skladišča – podpolkovnik Mihalj Bukovec in namestnik za načrtovanje in poveljevanje – major Marjan Strehar.

V priprave na obrambo pred agresijo JLA so bili vključeni tudi drugi pripadniki stalne sestave Teritorialne obrambe.

MSNZ so v občinah vodili načelniki – organizatorji MSNZ:

V Mariboru polkovnik Venčeslav Ogrinc, v Pesnici polkovnik Vladimir Maher, v Rušah major Anton Sračnik, v Lenartu major Peter Leopold, na Ptuj major Stanko Žitnik, v Ormožu podpolkovnik Miran Fišer in v Slovenski Bistrici major Marjan Strehar.

Načelniki štabov MSNZ so o načrtih in delovanju občinskih štabov MSNZ sproti in v celoti informirali župane in usklajevali delo s komandirji postaj milice.

MSNZ je delovala v največji tajnosti do oktobra 1990, ko je prešla pod poveljstvo novega RŠTO. MSNZ je »novi« TO prepustila tisoče kosov orožja, do podrobnosti izdelane obrambne načrte in organizacijo enot in štabov, ki je bila prilagojena razpoložljivi količini orožja v posamezni občini.

Ob 15-letnici oblikovanja MSNZ so se spomnili časa, ko so pripadniki MSNZ iz skladišč JLA vzeli orožje TO in omogočili obrambne priprave na območju Občine Ormož. Tako so sodelovali v pripravi regijske prireditve MSNZ v Mariboru, kjer so v sodelovanju s 37. VTP SV pripadnikom MSNZ Ormož vročili priznanja. Spominske znake MSNZ so prejeli Srečko Voršič, Bojan Rajh, Franček Maučič, Darja Majcen, Frančišek Tušak, Tomaž Bolcar, Bojan Bugar, Mirko Novak, Miran Fišer, Franc Bokša, Boštjan Špacapan, Franček Gorak, Jože Korban, Zoran Poš ter posmrtno Marjan Špacapan in Boris Verbančič.

Slika 8: Pripadniki MSNZ Ormož na srečanju v vojašnici generala Maistra v Mariboru. (Fotoarhiv 37. VTP)

OZVVS Ormož se je vključila v program javnih del

OZVVS Ormož je prijavilo program – Lokalni zaposlitveni programi – javna dela za leto 2006, ki je sicer namenjen socialni in delovni vključenosti brezposelnih oseb, dvigu njihove ravni znanja in delovne usposobljenosti, spodbujanju prehoda v redno zaposlitev in razvoju novih delovnih mest v lokalnih skupnostih. S programom so se prijavi na Skupnosti za zaposlovanje in prosili za podporo tudi Občino Ormož, saj se tudi v vrstah veteranov vojne za slovenijo primeri brezposelnosti, med cilji delovanja OZVVS pa je jasno zapisana naloga: pomoč članom ZVVS. Tako smo v dopustniških mesecih oblikovali idejo in na predsedstvu OZVVS sprejeli odločitev za

angažiranje vsaj enega veterana v programu javnih del. Reči je eno, storiti pa drugo. Najprej so morali poiskati podporo, ki jo je župan Občine Ormož zagotovil brez težav, nato pa so iskali način prijave in oblikovali program. Poiskali so veliko sogovornikov, za katere so verjeli, da imajo izkušnje z javnimi deli. Zdelo se je, kot da iščejo šivanko v kopici sena.

Kmalu so našli pravo pot, pripravili program, ki je bil na Zavodu za zaposlovanje sprejet, in na koncu je prišlo do podpisa pogodbe z Borisom Vukanom za angažiranje v programu, ki so ga imenovali Veteran Ormož. Dogovorili so se, da bo: pomagal pri vzdrževanju veteranskega kluba, pomagal pri urejanju računalniških evidenc in baz podatkov in arhivskega gradiva, sodeloval v organizaciji prostočasnih aktivnosti članov OZVVS Ormož, sodeloval v pripravi razstav in prireditev OZVVS, sodeloval pri informiranju mladih in občanov o vojni za Slovenijo na območju Občine Ormož.

V pripravo programa za izvajanje javnih del so vstopili z zelo jasnimi pričakovanji, tako za OZVVS, Občino Ormož, kakor tudi za udeleženca, to je Borisa Vukana. V OZVVS so izrazili pričakovanje, da bomo z izkušnjo, pridobljeno v programu javnih del, postopoma vzpostavili pogoje za stalno delovno mesto.

Z angažiranjem stalnega upravnika veteranskega kluba so v OZVVS ustvarili razmere za pospešeno urejanje statusnih zadev veteranov, zagotovili so si vpliv na socialne razmere nekaterih udeležencev vojne za Slovenijo in večjo promocijo veteranstva na območju Občine Ormož. Zagotovili so si razmere za izboljšanje prostočasnih aktivnosti veteranov v Ormožu.

Občini Ormož, kot naročniku javnih del, smo zagotovili, da bomo z angažiranjem v programu javnih del krepili ugled Občine Ormož, skrbeli za promocijo dogodkov v vojni za Slovenijo na območju Občine Ormož in sodelovali v urejanju statusnih zadev občanov Ormoža, ki so bili udeleženci priprav in vojne za Slovenijo. V financiranju programa javnih del sodelujeta Zavod za zaposlovanje s 60% in naročnik javnih del Občina Ormož s 40% osebnih prejemkov, vključenih v javna dela.

Medsebojne obveznosti med Zavodom, Občino Ormož – naročnikom – in OZVVS Ormož – izvajalcem programa javnih del – so uredili s pogodbo o izvajanju programa javnega dela za 3 mesece v letu 2006 in za 9 mesecev v letu 2007.

Odmevnejši dogodki v OZVVS Ormož

Razstava vojaških in veteranskih značk (februar 2005)

Motiv za pripravo in postavitev razstave vojaških in veteranskih značk, emblemov in oznak izhaja iz skrbi veteranske organizacije za negovanje in krepitev pozitivnega odnosa do vojne za Slovenijo 1991, s tem pa krepitev domoljubja. Negovanje spoštljivega odnosa do kolektivov, ki so jih med vojno tvorili pripadniki TO in milice, je ob ohranjanju zgodovinskega spomina obrnjen tudi v sedanost, saj sta se po vojni iz teh struktur razvili Slovenska vojska in policija. Nekaj razlogov za pristop k tako obsežni nalogi, kot je razstava značk, je zagotovo tudi v zbirateljski žilici, ki jo v sebi nosi vsak izmed nas, ali pa se v njem zaneti, ko pride v stik s predmeti, simboli in z vrednotami enot, ki smo jim pripadali.

Vojaške oznake so v preteklosti nastale predvsem v podporo vodenju enot na bojiščih, ob tem pa so omogočale prepoznavanje pripadnosti vojaški strukturi. Tako je označevanje vojaških enot in posameznikov iz povsem praktičnih razlogov (slediti praporu in svoji enoti v boju) s časom preraslo v motivacijski pripomoček, s katerim so krepili občutek pripadnosti vojaški enoti, vojaškemu kolektivu in bratstvu, ki se je izgradilo v času služenja vojski. Čut pripadnosti so posamezniki negovali tudi po odhodu iz vojske in kot odsluženi vojaki – veterani obujali spomine na minule čase priprav in obrambe časti cesarjev, kraljev, domovine, Pogosto so s takšnim odnosom krepili ugled armade, ki so ji bili vdani, in poveljevali ideale, za katere so bili pripravljeni žrtvovati tudi svoja življenja. Zato ni presenetljivo, da so bile vojaške oznake (prapori, našitki, značke, ...) lično izdelani, da so bili paša za oči. Čez čas, ko tradicija postane vrednota v družbi, ali pa takoj, zaradi zbirateljske vneme, postanejo veteranski in vojaški znaki iskana »roba«.

Skozi razstavo smo se prepričali, da je bilo v Sloveniji od vojne 1991 in oblikovanja lastne vojske in policije oblikovanih zelo veliko različnih znakov, izvezenih našitkov in skovanih značk. Tudi to nam govori, da Slovenci znamo spoštovati bojevnikiške tradicije in da smo ponosni na svojo pripadnost enotam v katerih smo služili. Predvsem pa, da v spoštovanju bojevnikiških tradicij nismo sami.

V OZVVS Ormož so se odločili pripraviti razstavo vojaških oznak v skoraj vseh pojavnih oblikah (značke, našitki, kravatne igle, obeski za ključke, spominske plakete in nalepke). Organizatorji so uspeli motivirati zbiratelje, da so izpraznili zaprašene police in čim več zbirk postavili na ogled. Tudi zato, da bi se spomnili svojih enot, prijateljev in idealov, ki so jih družili.

Ormožani so se prvič postavili v vlogo organizatorjev takšne razstave. Organizacijsko plat so zaupali Stanku Jurkoviču in njegovi ekipi v prepričanju, da zmorejo izziv in nam pripravijo zbirateljsko poslastico. Za zagotovitev kar se da bogate in zanimive razstave so organizatorji povabili tudi druge veteranske organizacije, stanovske organizacije, izdelovalce značk in zbiralce vojaških oznak iz vse Slovenije. Uspeli so!

Razstava: Ormožani v vojaških, policijskih in veteranskih uniformah (marec 2005)

OZVVS Ormož je postavilo razstavo Ormožani v vojaških, policijskih in veteranskih uniformah. K oblikovanju razstave so povabili Slovensko policijo, Slovensko vojsko, ZVVS in SEVER, ZSC ter posamezne zbiralce uniform s širšega območja. Cilj: na enem mestu zbrati uniforme, v katerih so Ormožani opravljali svojo vojaško službo v pripravah na vojno in v vojni za Slovenijo 1991 pa vse do današnjih dni.

V osrednje mesto so postavili uniforme, ki so jih nosili branitelji Ormoža v letu 1991 v vrstah TO in milice. Razstavili pa so tudi uniforme, ki so jih Ormožani nosili: kot mladinci prostovoljci in obvezniki na »predvojaški vzgoji«, uniforme vojakov in častnikov enot TO Občine Ormož.

Prav tako smo postavili na ogled miličniško uniformo in zbrali dovolj gradiva, iz katerega je videti njen razvoj v sodobno policijsko uniformo.

Na odprtju razstave je predsednik OZVVS Ormož Miran Fišer poudaril: »Ormožani smo v preteklosti znali nositi vojaško uniformo, ne glede na to, ali smo s tem našli svoj poklic ali pa smo opravljali državljansko dolžnost kot obvezniki. Vselej smo spoštovali pravila službe, a smo tudi znali poslušati glas srca in klic domovine. Tako je bilo tudi leta 1990 in 1991, ko so družbene spremembe napovedovale potrebo po oboroženi obrambi slovenskih hotenj. Ormožani smo na obrambnem in varnostnem področju poklicno in kot obvezniki, skoraj kot en mož, šli v pravo smer. Vrnili smo orožje Teritorialne obrambe, ki ga je JLA prepeljala v svoja skladišča, strnili smo vrste in se pripravili na prihajajočo vojno. Čeprav nismo mogli slutiti, kako hitro in kako močno nas bo zajela vojna vihra, ste pripadniki TO, milice in drugih obrambnih struktur v Ormožu svojo dolžnost opravili zelo dobro in brez nepotrebnih žrtev, enote JLA pa so prebivalcem povzročile veliko materialne škode. Slovenci smo sproti uvajali novo uniformo in oznake ter postali prava obrambna struktura nove države. Čeprav je Ormož izgubil svoj štab TO že pred vojno, smo Ormožani vse bolj prisotni v obrambnih strukturah Slovenske vojske.«

Posebno skrb so organizatorji razstave posvetili zbiranju razstavnega gradiva, ki kaže značilne točke preobrazbe uniform iz jugoslovanskega obdobja v slovenski čas. Pri tem so nazorno poudarili strukture, v katerih so služili Ormožani in Ormožanke. V času tik pred vojno za Slovenijo je bilo v stalni sestavi TO 5 oficirjev, 3 podoficirji, med njimi 2 pripadnici TO. V enote TO je bilo iz rezervne sestave razporejenih nekaj več kot 500 obveznikov, od tega 17 oficirjev, 52 podoficirjev, med njimi tudi ena pripadnica. V JLA je bilo iz Ormoža 9 oficirjev, 6 podoficirjev in 4 vojaki na služenju vojaškega roka ter 2 gojenca vojaških šol. Po osamosvojitvi Slovenije je prisotnost Ormožanov in Ormožank v Slovenski vojski v stalni sestavi Slovenske vojske veliko večja kot pred letom 91. V enotah in poveljstvih Slovenske vojske ter v vojaškem šolstvu je zaposlenih preko 20 častnikov, 18 podčastnikov in podčastnic ter 15 vojakov in vajakinj. Poseben kotiček je bil na razstavi posvečen tistim Ormožanom, ki so s ponosom nosili slovensko vojaško uniformo na mednarodnih misijah v Albaniji, Bosni in Hercegovini, na Cipru in v Afganistanu.

Prav tako so bile na razstavi poudarjene veteranske in stanovske uniforme, ki jih nosijo Ormožani, med njimi tudi uniforme članov ZSC. Posebno mesto so dobile tudi uniforme gasilskih operativcev, angažiranih v reševalnih akcijah ob požarih, ki so jih zanetile enote JLA in kasneje z orožjem ogrožale gasilce pri gašenju in reševanju.

Organizatorji razstave so spoznali, da je zbiranje gradiva za tako obsežno razstavo izjemno naporno in strokovno zahtevno delo, zato so se ob postavitvi omejili na obdobje 1990/91 do 2004. Med zbiranjem gradiva so ugotovili, da se je veliko uniform in drugega gradiva izgubilo, saj je uniforma artikel, ki podleže načelu zadolževanja, torej je to »potrošna roba«, ki jo ob zadolžitvi novega artikla vrnemo ali zavržemo, saj se je izrabila. Vendar se na srečo to ni zgodilo v vseh primerih. Posamezniki so iz različnih razlogov ohranili svoje uniforme in s tem ohranili delček spomina ki so ga s postavitvijo razstave podelili z več kot 600 obiskovalci.

Obisk ministra za obrambo (junij 2006) je velik dogodek, ki se domoljubnim organizacijam, kakršna je OZVVS, zgodi izjemoma. V Ormožu so bili počaščeni s prihodom Karla Erjavca ob odprtju klubskih prostorov OZVVS. Dogodek so skrbno načrtovali dalj časa. Ernest Pleh je skrbel za stike z uradom ministra, Miran Fišer je prevzel nalogo usklajevanja dogodka s poveljnikom 72. brigade Prleškimi društvom GM, PGD Ormož in OZSČ. Tomaž Bolcar je skrbel za likovno razstavo in kulturni program ob odprtju, Bojan Rajh pa je usklajeval potek odprtja.

Ministru Erjavcu so predstavili potek gradnje skladišča TO Ormož in njegov pomen za razvoj MSNZ leta 1990 po razorožitvi TO.

V nagovoru ob odprtju prostorov je minister Erjavec poudaril pomen dogodkov v Ormožu v vojni za Slovenijo 1991 in vlogo pripadnikov ormoških enot TO v obrambi Slovenije. Minister za obrambo in predsednik OZVVS Ormož sta prerezala trak in tako je bil veteranski klub tudi uradno odprt.

Minister si je ogledal postavljeno likovno razstavo Danila Kovačeca in se z njim pogovarjal o vojni in likovnem ustvarjanju. Ogledal si je tudi razstavo slovenskih vojaških odlikovanj, ki so jih za svojo zvesto službo v TO prejeli Ormožani. Z avtorji razstave je spregovoril o Ormožanih, zaposlenih v SV, in njihovem prispevku v mirovnih misijah.

Okrogla miza (junij 2006)

Predstavniki veteranskih, domoljubnih organizacij in gasilskih društev so se pred ministrom za obrambo pogovarjali o sodelovanju s SV in delu na obrambnem področju. V dokaz dobrega sodelovanja so predsednik OZVVS Ormož, poveljnik 72. brigade in predsednik OZŠČ Ormož, podpisali listino o sodelovanju. Prisotnost ministra za obrambo je dogodku dala poseben pomen.

Podpis listine o sodelovanju z 72. brigado Slovenske vojske (junij 2006)

V OZVVS Ormož so pred leti vzpostavili tesno sodelovanje z 72. brigado, zato so želeli razmerje postaviti še v formalne okvire. Ob odprtju veteranskega kluba so videli še večje možnosti in potrebo po sodelovanju. S podpisom listine so se zavezali k trajnemu sodelovanju na področju vojaškostrokovnega dela, krepitvi domoljubja in negovanju spomina na ljudi in dogodke v vojni za Slovenijo 1991.

Listino sta podpisala poveljnik 72. brigade, podpolkovnik Friderik Škamlec, in predsednik OZVVS Ormož Miran Fišer.

Likovna razstava (junij 2006)

V veteranskem klubu – galeriji Veteran, kot smo jo poimenovali ob prvih likovnih razstavah, je postavil na ogled svoja likovna dela član OZVVS – veteran Danilo Kovačec.

Danilo Kovačec je udeleženec vojne za Slovenijo, prejemnik bojnega znaka Ormož. Po vojni se je začel ljubiteljsko ukvarjati s slikanjem. Domišljajske risbe Danila Kovačeca spominjajo na netuzemno pokrajino, v kateri se prepletata mračnost brezen obupa in glasnih krikov, verjetno njegovih prvih stvaritev, z

opazno vedrino njegovih z živalmi, rastlinami in z ženskimi akti prepletenimi podobami svetlejše sedanosti. Spogledovanje z verskimi ikonami daje slutiti smer, v katero bodo obrnjene njegove fantazijske podobe v prihodnje. Danila Kovačeca odlikuje odlično poznavanje slikarske obrti, poznavalska uporaba barv in mojstrsko senčenje. Impresivne slike Danila Kovačeca daleč presegajo okvire, v katere jih je postavil na ogled. Verjetno bi bolj prefinjena postavitev potegnila v ospredje še kakšen del globine njegovih slik ali pa je ravno s tako dekoracijo hotel nekaj globine tudi skriti.

Razstava o vojni za Slovenijo na železniški postaji v Ormožu

OZVVS Ormož je 20. aprila 2007 v sodelovanju z vodstvom Železniške postaje Ormož postavila razstavo, ki so j posvetili železničarjem in dogodkom v dneh agresije na Slovenijo 1991. »Med prvimi in najtežjimi dogodki vojne za Slovenijo 1991 na območju Občine Ormož so napadi JLA na Ormoški most in preboj barikade v Središču ob Dravi. Večino dogodkov se je odvijalo v območju železniških objektov, ki so braniteljem služili kot položaji in opora za bojevanje proti občutno premočnemu nasprotniku. Ob tem so železničarji pripadnikom enot TO nudili svojo infrastrukturo za namestitev in predvsem za povezave. Železničarji so se tudi aktivno vključili v obrambna prizadevanja Slovenije, svoj vozni park so postavili v barikade in občutno upočasnili nasprotnika v njegovem naletu na Slovenijo. Z enako odgovornostjo so pravočasno poskrbeli za potnike, sodelavce in opravili vse korake za ohranitev operativne sposobnosti železnice v območju njihove odgovornosti. Iz občudovanja in globokega spoštovanja dejanj, ki so presegala z zakonom in železniškimi pravili predpisano ravnanje zaposlenih, želimo v OZVVS Ormož opozoriti javnost, da so bili železničarji predolgo odrinjeni, krivično pozabljeni,« je v nagovoru ob odprtju poudaril predsednik OZVVS Ormož Miran Fišer. Šef postaje Ormož leta 1991 g Viktor Stajnko je zbranim opisal dan agresije in dneve, ko je bila postaja izpostavljena ognju, ki so ga bruhal topovi JLA. Spomnil se je vseh ljudi na postaji, ki so z njim delili težave tistega časa ter skrbi, ki jih je imel ob vsaki odločitvi, za katero ni bilo pokritja v splošnih železniških predpisih in načrtih za vojne priprave. Obiskovalci so si ogledali razstavo in se še dolgo zadržali v prijetnem druženju v postajni čakalnici, kjer bo razstava na ogled vse do prvomajskih praznikov.

Obisk v vojašnici generala Maistra ob dnevu Slovenske vojske (maj 2007)

Veterani vojne za Slovenijo Ormož smo se z veseljem

pridružili pripadnikom Slovenske vojske ob praznovanju dneva Slovenske vojske, saj s pripadniki 72. brigade in 37. VTP dobro sodelujemo. Vodstvo vojašnice generala Maistra v Mariboru nas je povabilo v vojašnico in k sodelovanju v programu – tako med tekmovalce kakor tudi med organizatorje. Naš član Jože Korban je bil med organizatorji šahovskega turnirja, Karel Mertik in Zdravko Petek pa sta se pomerila v kuhanju vojaškega golaža. Pripadniki Slovenske vojske so za obiskovalce pripravili vrsto športnih tekmovanj, srečanje motoristov, program za najmlajše, ogled sodobne vojaške tehnike, ... Ob tem smo v vojašnici generala Maistra srečevali izjemno veliko znancev iz Slovenske vojske in iz sosednjih OZVVS. Privoščili smo si krajši klepet in izmenjavo izkušenj o delu v ZVVS. Skratka, v vojašnici je bilo izjemno živahno in domiselno, tako je dan minil, kot bi mignil. Ob tej priložnosti se zahvaljujemo tudi PGD Ormož, ki nas je prepeljalo v Maribor.

Upokojenci MORS na obisku v veteranskem klubu Ormož (april 2007)

V torek, 22. maja, so se upokojenci MORS odpravili na izlet po Prekmurju in Prlekiji. Na območju Občine Ormož smo jih sprejeli člani OZVVS Ormož in jim predstavili dogodke iz vojne za Slovenijo 1991 v Gomili pri Kogu. Obiskovalcem smo podrobno opisali čas, ko je oklepno mehanizirana enota JLA izgubila dva tanka in se maščevala tako, da je požgala 9 kmetij in streljala na gasilce, ki so prihiteli na pomoč. Upokojenci MORS so si ogledali tudi pomnik, ki ga je OZVVS Ormož postavila braniteljem meje in gasilcem, ki so nesebično posredovali ob vojnih požarih leta 1991, ter se pogovorili z udeleženci teh dogodkov.

V Ormožu smo gostom predstavili dogodke v mestu in na mostu, kjer so enote TO Ormož v spopadu ustavile močno oklepno mehanizirano enoto, ki je prodirala iz Varaždina. Celoten vpogled v priprave na vojno in vojne dogodke, ki so se odvijali na območju Občine Ormož, so gostje dobili ob ogledu muzejske zbirke, posvečene vojni za Slovenijo 1991.

Sprejem veteranov pri županu v Ormožu (junij 2007)

Ob dnevu državnosti je župan občine Ormož Alojz Sok pripravil sprejem za veterane vojne za Slovenijo 1991. Ob tej priložnosti se je zahvalil udeležencem vojne za Slovenijo, ki so leta 1990 in 91 znali in hoteli poslušati svoje srce in so se izpostavili za domovino in pri tem uspeli.

Sprejem pri županu je bil tudi priložnost za podelitev spominskih znakov pripadnikom voda PDD, ki so leta 1990 prejeli orožje na dom in kot enota za posebne

namene zagotavljali visoko stopnjo bojne pripravljenosti Teritorialne obrambe na območju Občine Ormož. Spominski znak so prejeli: Antun Bogadi, Boris Cizerl, Vladimir Fras, Ivan Golob, Matjaž Kociper, Milan Korotaj, Ivan Kuharič, Janko Murad, Tonček Murad, Martin Petek, Franc Puklavec, Ivan Puklavec, Bojan Simonič, Danilo Siviloti, Franc Štrman, Franci Šulek, Marjan Topličar, Dušan Trop, Jožef Trstenjak, Anton Velnar, Boris Vukan. Podeljen je bil tudi spominski znak »štabi TO« Ormožanom, ki so bili razporejeni v 73. ObmŠTO v Ljutomeru. Spominski znak so prejeli: Vito Pajek, Ivo Orešnik, Aleksander Štampar, Ivan Belcl, Franc Fajfar, Marjan Burjan, Božo Jaušovec, Branko Jovanovič, Jožef Kosi, Ciril Bogša.

Spominske znake je podelil poveljnik 37. VTP podpolkovnik Miran Fišer in pri tem poudaril odločnost in hrabrost udeležencev vojne za Slovenijo 1991, kot zgled pripadnikom Slovenske vojske, ki skrbno negujejo bojne tradicije enot in štabov TO 1991. Podpolkovnik Fišer se je zahvalil županu Občine Ormož in veteranom za izjemen prispevek v vojni za Slovenijo 1991 in jim čestital za prejeta odličja ter želel vse najlepše ob dnevu državnosti. Po opravljeni sprejemu in podelitvi priznanj so zbrani veterani vojne za Slovenijo odšli na koncert Orkestra Slovenske vojske v ormoški grad. Srečanje ob dnevu državnosti je pomenilo tudi za druženje in obujanje spominov na čas težkih preizkušenj, spopada z oklepno enoto JLA in srečnega konca.

Slika 9: Orkester Slovenske vojske prvič na odru Ormoškega poletja. (Foto Bojan Rajh)

Koncert Orkestra Slovenske vojske v Ormožu ob dnevu državnosti (junij 2007)

OZVVS Ormož in Občina Ormož sta ob dnevu državnosti zagotovila nastop Orkestra Slovenske vojske na odru »Ormoškega poletja«. Nastop vrhunskih glasbenikov iz Slovenske vojske v Ormožu je podprlo vodstvo Slovenske vojske. Vojaški orkester

je v Ormožu nastopil v popolni sestavi in je pod umetniškim vodstvom magistra Janija Šalamona pripravil izjemen kulturni dogodek. Vojaški glasbeniki so se Ormožanom predstavili z za uho prijetnim programom in vrhunsko izvedbo. Po zaključenem koncertu so veterani OZVVS Ormož povabili vse udeležence v veteranski klub na pogostitev, ki jo je pripravilo 37. VTP Slovenske vojske iz Maribora.

Srečanje veteranov in krajanov v Gomili pri Kogu (julij 2007)

OZVVS Ormož je v sodelovanju s KS Kog in PGD Vitana-Kog, Hermanci in Miklavž pri Ormožu ter 37. VTP Slovenske vojske pripravila tradicionalno srečanje v Gomili pri Kogu. Srečanje pripravljamo v spomin na pripadnike enote TO in prostovoljne gasilce Vitana, Koga, Hermancev, Miklavža, Ormoža in Hardeka ter članov DVD Robadje iz sosednje R Hrvaške, ki so hrabro in nesebično gasili in reševali ob požarih. Požare na 9 kmetijah je zanelila oklepna enota JLA, ki je v spopadu s pripadniki TO izgubila 2 tanka, nato pa se je maščevala s požiganjem domačij.

Spominska svečanost se je začela s kulturnim programom, ki so ga pripravili Trobilni kvartet Glasbene šole Ormož, pod vodstvom dirigenta Slavka Petka, pevski zbor Društva upokojencev Kog, pod vodstvom Anice Petek, in humorista Janko Klajničar ter Jožko Kolarič.

Zbrane je nagovoril predsednik OZVVS Ormož Miran Fišer, ki je obudil spomin na dogodke 2. in 3. julija 1991 v KS Kog se zahvalil pripadnikom enote TO, hrabrim krajanom in nesebičnim gasilcem. Poudaril je tudi potrebo po skrbi za veterane, ki zaradi gospodarskih gibanj v družbi ostanejo brez delovnih mest in virov preživetja, spomnil se je tudi delovnih organizacij, ki so sodelovale v vojni za Slovenijo, in tako kot Tovarna sladkorja Ormož odločilno prispevale k zmagi. Sedaj pa jih v imenu gospodarskega razvoja zapiramo in zanemarjamo, da gre pravzaprav za žive spomenike iz obdobja vojne za Slovenijo. V imenu krajanov KS Kog je udeležence srečanja pozdravil predsednik Krajevne skupnosti Kog Zdravko Hlebec. Slavnostni govornik je bil župan Občine Ormož Alojz Sok, ki je veličino uspeha v vojni za Slovenijo postavil ob bok zgodovinskemu dogodku od Karantanije, razpada avstro-ogrskega cesarstva ter dogodkov prve in druge svetovne vojne. Spomnil je na pripadnike enot TO, takratne milice ter prostovoljne gasilce in dogodke iz vojne za Slovenijo ter poudaril potrebo po ureditvi statusnih zadev veteranov vojne za Slovenijo. Zaslužnim članom za uspešno delovanje OZVVS so podelili plakete. Družinam, ki so leta 1991 na svojih

domovih hranile orožje in pod svojo streho sprejele pripadnike enot TO, so podelili priznanje »slovenska družna«, in sicer: Kerenčičevim s Kajžarja, Pšakovim iz Ormoža, Meškovim iz Svetega Tomaža, Bokševim z Litmerka in družini Fišer iz Sodincev. Letošnjega srečanja v Gomili, ki iz leta v leto postaja vse odmevnejše, se je letos udeležilo preko 400 veteranov, gasilcev in domačinov, ki so jim pripadniki 37. VTP postregli s pravim vojaškim pasuljem, skuhanim v vojašnici Slovenske vojske v Murski Soboti.

Obisk OZVVS Brežice v Ormožu (september 2007)

Člani OZVVS Brežice so obiskali Ormož. V OZVVS Ormož so pripravili program obiska, v katerem so želeli predstaviti Ormož danes in Ormož v času vojne za Slovenijo 1991 ter delo OZVVS Ormož od ustanovitve. Srečanje je steklo gradom v Ormožu, kjer je goste iz Brežic pozdravil predsednik OZVVS Ormož Miran Fišer, nato je vodenje prevzel Boris Vukan s sodelavci. Delavci Muzeja Ormož so obiskovalce popeljali skozi razstavo o vojni za Slovenijo v Ormožu in na ogled drugih zbirk v gradu. Po ogledu muzeja so si gostje ogledali pomembnejše lokacije na območju Občine Ormož, kjer so se odvijali najpomembnejši dogodki vojne za Slovenijo. Goste so povabili tudi v veteranski klub, kjer so jim predstavili delovanje kluba OZVVS Ormož in skozi video film o vojnih dogodkih v Ormožu obudili potek osamosvojitvene vojne leta 91 v Ormožu in okolici. Z Brežičani smo preživeli dan, ki smo ga posvetili obujanju spominov na težke dni iz leta 1991, in poti, ki smo jo veterani prehodili do danes v prizadevanjih za uveljavljanje statusa veterana.

Skrb za zunanjo podobo OZVVS Ormož

Skrb za krepitev ugleda OZVVS Ormož in s tem tudi pripadnost veteranski organizaciji je poudarjeni cilj delovanja. Za doseg tega cilja smo posvetili tudi nekaj skrbi za oblikovanje zunanje podobe članov, ko so angažirani kot veterani, pa tudi zunaj tega. Članom in simpatizerjem so ponudili lično čepico, majico in brezrokavnik, ki jih lahko nosijo na shodih članov, javnih prireditvah ali kjer koli v zasebnem življenju, saj ni sestavni del predpisanega kroja ali veteranske uniforme. Zagotovo je sporočilna vrednost veteranskih simbolov s prepoznavnostjo OZVVS Ormož okrepila popularnost veteranske čepice, ki je izdelana v dveh barvah: modri in zeleni. Spredaj ima izvezen barvni znak ZVVS, pod njim je napis ORMOŽ.

Zelena čepica je namenjena članom OZVVS Ormož, modra pa članom predsedstva, kar je tudi izvezeno na levi strani čepice, na desni pa je ime posameznega člana vodstva. Tako sta poudarjena individualnost in

prepoznavnost posameznih nosilcev odgovornih funkcij v OZVVS.

Majica je temnejše zelene barve z izvezenim barvnim znakom ZVVS, z napisom Ormož. Namenjena je članom in simpatizerjem OZVVS.

Brezrokavnik je peščene barve, s tem smo se želeli izogniti preveč vojaškimi, ribiškimi ali lovskimi rešitvam, ki jih nakazuje obilica različnih žepkov. Na levi zgornji strani je izvezen barvni znak ZVVS, z napisom Ormož. Idejno zasnovano zunanjo podobo je prispeval Boris Vukan, ki je tudi skrbel za korektno izdelavo.

Članom OZVVS Ormož in zbiralcem vojaških ter veteranskih insignij smo v letih 2005 in 2006 ponudili dve znački: spominsko značko OZVVS Ormož, ki smo jo posvetili 15. obletnici vojne za Slovenijo 1991, in člansko značko OZVVS Ormož.

Spominska značka je prispevek k ohranjanju spomina na vojno za Slovenijo 1991 in h krepitvi ugleda OZVVS. Značka je izvedena kot okrogla priponka, premera 28 mm. Na modri podlagi, v odtenku ormoške zastave, z zlato obrobo, sta umeščena enako velika grba: ZVVS in Občine Ormož. V loku nad grboma je izpisano OZVVS ORMOŽ, pod grboma je vodoraven napis 15 LET.

Članska značka ZVVS je 20 mm velika priponka, ki je v osnovi grb ZVVS s polkrožnim napisom ORMOŽ, na modri podlagi v odtenku ormoške zastave. Napis je umeščen v podnožje venca in med puškini kopiti tako, da ne spreminja osnovne podobe grba ZVVS.

Idejno zasnovi obeh značk je pripravil Ernest Pleh, ki je tudi skrbel, da je izdelovalec DVZ Ponikve, d.o.o., sledil predlagani zamisli.

Sklepne misli

Od ustanovitve leta 1996 se je Območno združenje veteranov vojne za Slovenijo Ormož potrdilo kot stanovsko, domoljubno, nestransko, nepridobitno in nevladno društvo. V njem se prostovoljno združujejo udeleženci priprav in vojne za Slovenijo, ne glede na to, ali so v dogodkih za ohranitev samostojne in neodvisne Republike Slovenije v obdobju od 17. maja 1990 do 26. oktobra 1991 sodelovali prostovoljno ali kot obvezniki. V vrste OZVVS se skladno s pravili veteranske organizacije vključujejo posamezniki, ki so bili angažirani: v manevrski strukturi narodne zaščite, v enotah Teritorialne obrambe, v upravnem organu za obrambo, v organih za notranje zadeve, v narodni zaščiti, v gasilskih enotah in štabu civilne zaščite ali pa so bili zaposleni v podjetjih in institucijah, ki so izvajale naloge civilne obrambe.

Značilnosti, ki so povezovale pripadnike enot TO v času vojaške razporeditve, se v veteranski organizaciji niso samodejno potrdile kot vrednota, zaradi katerih bi se večina udeležencev vojne želela včlaniti v ZVVS. Če lahko rečemo, da so bili pripadniki enot TO zadovoljni z vzdušjem v enoti TO, ko so bili razporejeni v male vojaške enote v neposredni bližini doma, ... tega ne najdemo med prevladujočimi motivi za vključevanje v ZVVS. Nekdaj čvrsta pripadnost enoti in zaupanje poveljniku se je po reorganizaciji TO leta 1990 in v letih po vojni nepovratno izgubila. Zagotovo bi lahko našli del odgovora v družbenih spremembah, ki so lojalnost državljanov na področju izpolnjevanja obrambnih dolžnosti izrinili kot vrednoto državljana. Odgovore bi morali iskati tudi v visoki stopnji razočaranja udeležencev vojne nad enostransko prisvojitvijo »vojnih zaslug« - 73. ObmŠTO Ljutomer, v katerem so takoj po vojni pozabili na rezerviste z območja Občine Ormož. Nekaj takšnega je bilo pričakovati, saj nova poveljniška struktura 73. Obm ŠTO ni uspela vzpostaviti pristnih odnosov in zgraditi potrebnega zaupanja s pripadniki TO z območja Občine Ormož.

Več možnosti za izhod iz labirinta neporavnanih računov v preteklosti ima OZVVS, ki se mora odzvati na te izzive s sodobnimi in članom prijaznimi programi ter metodami dela. Pri iskanju svoje vloge je OZVVS našlo nekaj organizacijskih oblik delovanja, ki so blizu interesom veteranov in niso nujno preslikava vojaške organiziranosti iz časa osamosvojitvene vojne. Svojo nalogo sta na tem področju začeli izpolnjevati tudi država in lokalna skupnost. Od ministrstva so prejeli v uporabo veteranski klub, ki je izjemno močna vzpodbuda za delo veteranov. Prav tako so uspeli na natečaju za vključitev v javna dela in imajo na voljo »stalno zaposlenega« veterana, ki ga v celoti financirata država in Občina Ormož. K temu ima OZVVS ob sredstvih iz članarine stalen finančni vir, ko po pogodbi o financiranju deleža z Občinami Ormož, Sveti Tomaž in Središče ob Dravi zagotavlja izvedbo sodobnega in veteranom zanimivega programa dela. Ob tem je OZVVS vzpostavilo dobro sodelovanje s Slovensko vojsko, kar je v veliko pomoč pri večjih prireditvah.

Pisni viri

- Arhiv OZVVS Ormož, Letna poročila predsednika OZVVS od 1995 do 2006.
- Arhiv OZVVS Ormož, Zapisniki zbora veteranov 1995 do 2006.
- Arhiv UO za obrambo Ormož, Poročilo o aktivnostih v obdobju agresije Sekretariata za obrambo občine Ormož, št. 851/38, z dne 01. 08. 1991.
- Kuharič, Ivan: Okrogla miza ZRVS Ormož ob 1. obletnici vojne 1992.
- Poročilo o bojni pripravljenosti TO Občine Ormož za leto 1987.
- Sklep o izbiri programa izvajanja javnega dela, št 563-50/06-1100-4-0884, z dne 12. 09. 2006.
- Spletna stran OZVVS Ormož <http://www.ozvvs-ormoz.zvvs.si/>.
- Statut ZVVS št 3/2000, z dne 21. 12. 2000.
- Zakon o obrambi, ULRS, šte. 82/94, 30. 12. 1994, Ljubljana.

Literatura

- Fišer, Miran, 2004: Ustanovitev Območnega združenja veteranov vojne za Slovenijo Ormož. Zgodovinski zapisi 1, Ormož, str. 73–76.
- Švanjcer, Janez, 1993: Obranili domovino. Viharnik, Ljubljana.
- Zemljič, Franc, 2004: Izboljšanje delovanja OZVVS Ormož s prilagajanjem organizacijske in vodstvene strukture. Veteranov zbornik 2004, ZVVS Ormož.

Povzetek

OZVVS Ormož združuje udeležence vojne za Slovenijo 1991 z območja Občin Ormož, Središče ob Dravi in Sveti Tomaž. Skrbijo za socialno statusne zadeve udeležencev vojne, negujejo spomin na obdobje 1990/91 in sodelujemo z organizacijami, ki negujejo domoljubje in imajo pozitiven odnos do braniteljev Slovenije. Pobuda za ustanovitev Območnega odbora je nastala iz hotenja udeležencev vojne po povezovanju in vplivu na vrednotenje dosežkov v vojni. OZVVS išče sodobne in članom prijazne programe dela, ki niso nujno preslikava vojaške organiziranosti iz časa osamosvojitvene vojne. Financiranje dela urejajo z Občinami Ormož, Sveti Tomaž in Središče ob Dravi, kar zagotavlja izvedbo programa dela. Ob tem so vzpostavili dobro sodelovanje s Slovensko vojsko, kar je v veliko pomoč pri večjih prireditvah.

Franc Krnjak*

NARAVNA DEDIŠČINA ORMOŠKE OKOLICE**

Ormož z okolico je s svojo lego in odličnostjo posebno cenjen med poznavalci naravne dediščine, etnologije, enologije, ruralne arhitekture, arheologije ter ostalih posebnosti, ki izhajajo iz teh krajev. Prispevek sicer podvaja nekatere zapise, ki jih je v svojem prispevku o ormoškem parku – neznanem znancu, zapisala v prejšnji številki Zgodovinskih zapisov Maja Botolin-Vaupotič, prof. biol. Moj namen ni, da bi avtorico v njenem raziskovanju kakor koli popravljaj, ta prispevek naj bo kot dopolnitev oz. dopolnilno nadaljevanje njenega zapisa in naj tako zaokroži (kar pa ne sme biti dokončno) pogled v naravno dediščino Ormoža in okolice. Združitev obeh prispevkov bo zagotovo našlo ugoden odziv med bralci.

Ključne besede

Naravna dediščina, Ormož, okolica, Natura 2000

Uvod

Ormoško občino sestavljajo jugovzhodni obronki Slovenskih goric, ki se polagoma spuščajo v nižine ob Dravi, pri čemer se spreminja njena geološka sestava tal od miocenskih slojev laporja in peščenjakov preko pliocenske ilovice in diluvialnega proda do aluvialnih naplavin. Naseljena že v predzgodovinski dobi je v času Rimljanov igrala pomembno vlogo kot prehodno ozemlje med Panonijo in Italijo. Okoli leta 570 poseljena od Slovencev je leta 796 prešla v sestav frankovske države, med leti 898 in približno 1200 pa je bila v madžarski posesti. Od začetka 13. stol. je bilo njeno ozemlje nepretrgoma v sestavu štajerske vojvodine, cerkveno pa je spadalo pod salzburško nadškofijo. Večji kraji so le v nižinskem delu občine, v gričevnatem predelu pa prevladujejo razložena naselja po slemenih, v večini jih pokrivajo vinogradi, sadovnjaki in večinoma listnati gozdovi.

Ormoški park – zeleni inventar mesta

Grajski park z nasadi v okolici, vključno z varovalnim parkovnim gozdom ob Kolodvorski ulici, ki varuje breg pred usedanjem in plazitvijo, zaokrožuje grajski kompleks, ki je bil nekoč mnogo večji in hortikulturno bogatejši. Park se je nekoč odlikoval po izredni parkovni arhitekturi redkih drevnin – eksotov in dekorativnem cvetju. Razvijal se je stoletja, vsak nov lastnik pa mu vtisnil svoj pečat. Danes je park drevninsko, z eksoti siromašen, saj so nekatera drevesa odmrli ali bila žrtev naravnih ujm, največ škode pa je park utrpel okrog leta 1960, ko so gozdarski delavci pustošili po grajskem parku in posekali več eksotičnih dreves (japonski macesen, metasekvoja itd.). Predpostavljeni so takšno dejanje opravičevali z neznanjem sekačev, ki naj bi mislili, da so drevesa suha. Menda pa je "nekdo" potreboval takšen žlahten les za izdelavo pohištva. Za pomlajevanje parka se je v preteklosti naredilo bore malo, nič kaj rožnato ni tudi sedaj. Fond zanimivih posebnih parkovnih dreves je ostal na ravni, ki smo jo nasledili od prednikov, za pomlajevanje oz. dosaditev redkih parkovnih dreves pa ni bilo posluha in potrebe. O odnosu do parka nam priča spomin, da so v njem dolga leta okoliški kmetje, posebno oni čez Dravo, iz parka vozili steljo in krmo za živino – seno.

Ormoški park sodi med ambientalno najlepše v Sloveniji. Arhitektonska ureditev, razgibanost površine, prelepi razgledi z dravske terase proti osamelemu vinorodnemu Humu, ki ga sedaj omejuje novo naselje ob vinski kleti in proti hrvaški ravnini z Zagorskim pogorjem, z najvišjim vrhom Ivanjščico. Prav ti dejavniki so ustvarili kvaliteto tega parka. Sicer je bil grajski park mnogo večji, kot je danes. V ta kompleks sta spadala grajska vrtarnija na severni strani parka in grajski sadovnjak, ki se je razprostiral na lokaciji sedanje Petrolove črpalke in sosednjih hiš ter čez Ljutomersko cesto skoraj do ormoškega gasilskega doma. Nekdaj je grajski park segal skoraj do "Zverinjaka", saj so tamkaj imeli grajski svoj rezervat z divjadjo za svoje potrebe. Pozneje so iz grajskega kompleksa izločili zemljišča za izgradnjo hiš ob vzhodni in južni vpadnici, za bencinski servis in letno kopališče. Na mestu sedanje vinske kleti pa so rasli stoletni hrasti, ki so zaokroževali grajski kompleks.

* Franc Krnjak, samostojni raziskovalec, Skolibrova 4, 2270 Ormož.

** Prispevek je bil objavljen kot učno gradivo pri usposabljanju turističnih vodnikov v takratni skupni občini Ormož.

Zahodna stran parka, ob Kolodvorski ulici, ki jo tvori nekdanji obrambni jarek, je zasajena z rdečim borom, pacipresami, jeseni, hrasti, ameriški kleki, divjim kostanjem ipd., južno pobočje pa krasijo vse do vinske kleti stoletni hrasti in gabri. Ob grajskem parkirišču, tik nekdanjega grajskega gospodarskega poslopja (nekdanj podjetje Ograd), najdemo razvejano gledicijo (*Gleditsia triacanthos*), malo južneje od nje pa krilata oreškarja (*Pterocarya fraxinifolia*). Ob vstopu v grad nas na desni strani pozdravi orjaški veliki jesen (*Fraxinus excelsior*), z obsegom 470 cm in s starostjo 190 let. Takšnih orjakov je v parku še več, največji, s premerom 664 cm, je padel leta 2005. Po videzu sodeč, drevo, ki je bilo po nekaterih izračunih staro približno 270 let, ni kazalo znakov skorajšnje smrti. Menda je bilo nevarno za obiskovalce in parkirane avtomobile, zato so ga obsodili na smrt. Včasih so v glavah nekaterih čudna pojmovanja za nevarnost. Ob velikem zdravem štoru rastejo sedaj trije njegovi mladi nasledniki in upamo, da jih čez 300 let ne bodo na tako krut način odstranili. Pred vhodom v nekdanji "Ograd" nas, še posebej v jeseni, pozdravi drevesni fosil – dvokrpi ginko (*Ginkgo biloba*). Okamnine te vrste drevesa so na Kitajskem našli iz obdobja mezozoika. S Kitajske so drevo prenesli na Japonsko in v Korejo, kjer so ga častili kot tempeljsko drevo. V Evropo so ga prinesli okrog leta 1730, kot okrasno parkovno drevo. Ginkovec je znan tudi po zdravilni moči. Rastlina je dvodomna, z enospolnimi cvetovi. Ta ginko je moškega spola, ženska pa raste ob Brodarjevi vili ob vstopu v Ormož pri bolnišnici. Dvokrpi ginko spada, tako kot iglavci, med golosemenke. Ob potki za bencinskim servisom raste rogovilasti in trnasti oranževcec (*Maclura aurantiaca*). Spada v družino murvovk in prihaja iz Severne Amerike. Oranževcec dobro prenaša obrezovanje, zato ga nekateri sadijo za žive meje. Cvetovi so enospolni, razvijajo se iz soplodja, ki se pozneje razvije v okroglo tvorbo velikosti oranže. Ta je prekrita z bradavičastimi izrastki. Zreli rdeči plodovi niso užitni. Ob makluri so belo in zeleno igličaste lavsonove paciprese. Malo vstran na levi strani nas razveseljuje rdeča bukev (*Fagus sylvatica* f. *purpurea*). Škrlatni listi nas razveseljujejo vse leto. Naprej, pred prvo hišo, se bohotijo kanadska čuga, zelena duglazija in ameriški klek, na levem bregu nekdanjega obrambnega jarka in pozneje ribnika pa nas pozdravijo kriptomerije in močvirske ciprese. Naprej po nasipu rastejo smreke in jelke. Najdebelejša meri v obsegu 305 cm in je stara okrog 125 let. Smreka (*Picea abies*) je pri nas zelo razširjena. Latinsko ime izvira iz smole, ki jo izloča (smola – lat. *pix*). Smreko često zamenjujemo z jelko. Ta se loči od jelke po iglicah, ki so na prečnem preseku rombaste namesto sploščene oblike in imajo zašiljene konice. Ima viseče storže, ki so pri jelki pokončni. Na križišču poti proti

kopališču raste kapitalni rumeni dren in mlada cedra, malo naprej je nekdanj rasel piramidalni hrast (*Quercus robur pyramidalis*), posebnost ormoškega parka. Pred več kot desetletjem je propadel, zato so na njegovo mesto zasadili novo drevo iste vrste, ki je že kar bujno. Zraven stare na pol podrte katalpe ali cigarovca raste ravno tako piramidalni gaber. Desno, proti jugozahodu, raste ob poti orjaška javorolistna platana (*Platanus acerifolia*). Platane so vzgojili v 17. stol. v Franciji s križanjem ameriške in bližnjevzhodne. To "težko" drevo je odporno proti drevesnim škodljivcem, le včasih ga na veliko polomi močan orkanski veter. Ogromna platana raste v centru Ormoža, na dvorišču Veselkovih v Žigrovi ulici. V sosesčini z negnojem in orjaškim hrastom – dobom, ki meri v obsegu 440 cm. in s starostjo okrog 175 let, nas pozdravi, za nekatere ljubitelje ormoškega parka – tulipanovec (*Liriodendrom tulipifera*). Tulipanovec izhaja z vzhodnega dela ZDA. To okrasno drevo s cenjenim lesom ima izvor imena iz grščine - "leirion", kar pomeni lilija, in dendron - drevo in se nanaša na značilne cvetove. Tudi listi so značilne oblike – štirikrpi, sinjezeleni, preden odpadejo, pa se živorumenno obarvajo. Les je svetlo rumen in gost. Uporabljajo ga za izdelovanje ladij in pohištva. Ob zahodni meji kopališča se bohoti posajen lipov drevored, med katerim rastejo rdeči bori, jesen, gaber ipd.

V jugovzhodnem predelu parka je družinska grobnica zadnjih lastnikov ormoškega gradu – družine Wurmbrand (Wurmbrand-Stuppach, Georgevits, Pongratz), zgrajena 1914. leta. Grobnico obdaja navadno gozdno drevje – gaber, smreka, kapitalni zeleni bori, lipa, hrast, divji kostanj, divja češnja in še nekatera drevesa. Tik vhoda v park z vzhodne strani pa so posajena tri medena drevesa-eksot s Kitajske (*Evodia hupphensis*).

Vračajoč se proti gradu, nas desno ob poti pozdravijo beli topoli (*Populus alba*). Pogled naprej proti grajskemu stolpu nam zastira domači kostanj, v levem kotu so zopet posajene evodije, ob poti, ki pelje proti gradu in preči mostič tik gradu, za tulipanovcem, rastejo kapitalni cempri. Prav ti dajejo s zimskim času odlično zavetje veverici in nekaterim pticam. Tudi sicer je ormoški park bogat z divjim živalstvom. Poleg neštetihih ptic, ki tu živijo vse leto, najdemo tukaj skoraj vse selivske ptičje vrste. V park prihaja na pašo srnjad, posebno pozimi in poleti v nočnem času. V parku so prisotni tudi lisica, divji zajec, včasih tudi fazan, kuna in jazbec. Grajski ormoški park je torej zanimiva ekološka točka in pomemben biotop, ki se naslanja na sam center mesta. Zato je tudi na udaru vandalov, ki uničujejo v parku inventar in onesnažujejo okolico. Vzhodna stran parka pa je ogrožena od nekaterih nevestnežev iz bližnjega

naselja ob vinski kleti, kjer v globoko škarpo nad vinsko skladišče odlagajo svoje odpadke. Vračajoč se po potki, ki zavije pri tulipanovcu na levo proti gradu, desno, tik prestopa mostička, vidimo mogočen rogovnjak, daljni sorodnik akacije. Naprej, proti gradu, rastejo pajesen, levo pod gradom orjaški cemprij in nato mogočni tisi. Na območju parka je edinstveno rastišče pegastega kačnika (*Arum maculatum*), je zelo redka rastlina humoznih, vlažnih tal in svetlih gozdov. V jeseni so cvetovi obloženi z rdečimi plodovi. Vsa rastlina je zelo strupena.

Zunaj grajskega kompleksa je v Ormožu in bližnji okolici kar nekaj zanimivih drevnin, ki jih ne smemo prezreti. Zanimiv je park ob Brodarjevi vili ob Ptujski cesti v Ormožu. Himalajski bor, pančičeva omorika, ginko biloba, brini, tise, itd. je le nekaj tukaj naštetih, ki krasijo mesto.

Ob cesti proti Hardeku, za nekdanjo Šumakovo hišo, na levi, stojita dva zimzelena hrasta (*Quercus turneri pseudoturneri*). Hrast je zelen vso zimo in šele spomladi, ko prične gnati, odvrže staro listje. Ta hrast je cepljenec sredozemskega hrasta-črničevja na hrast dob. oba je cepil in posadil vrtnar pri grofu Varadyju Jakob Kukovec s Hardeka. Prav ta vrtnar je konec dvajsetih let prejšnjega stoletja, na zahtevo hotelirja Rajha, zasadil z iglavci in uredil ličen zasebni park s klopmi, nekdanji severni obrambni jarek.

Jakob Kukovec in pozneje njegov sin Rado sta na svoji domačiji na Hardeku ustvarila pravi arboretum redkih rastlin. Leta 1965 sta Rado in žena Ivanka pričela zasajevati in dopolnjevati očetov botanični vrt. Vseh iglavcev je bilo preko 60 vrst. Posebnost vrta so toreja-tisa (*Torreya californica*), ki je zelo občutljiva na mraz, razlikuje se od sorodnih tis po zelo dolgih in širokih iglicah in ima oreškaste plodove. Kanarski bor (*Pinus canariensis*), cedre, sekvoje, tise kriptomerije, tuje, ginkovce in tulipanovce in še. Seveda pa je na vrtu posajenih več različnih smrek in ostalega zanimivega rastlinja. Danes je vrt v stanju, kakršnem je, saj se po smrti Rada Kukovca vrt ni botanično obnavljal, kvečjemu je kakšna rastlina propadla ali izginila.

Zanimiva naravna dediščina, zavarovana s pravilnikom o določitvi in varstvu naravnih vrednot (Natura 2000):

Med zavarovane vrednote našega področja spada med drugim tudi reka Drava s svojimi štirimi sklopi zavarovanja:

1. Drava z rečno loko na območju med Ormoškim jezerom in Središčem ob Dravi.
2. Sonaravna struga Drave z obrežji in prodišči med

Ormoškim jezerom in Središčem ob Dravi, jugozahodno od Obreža.

3. Sonaravna struga Drave z obrežji in prodišči med Ormoškim jezerom in Središčem ob Dravi, južno od Središča ob Dravi.
4. Habitat hrčka na Središkem polju.

Ti štirje skupni sklopi tvorijo želeni "Krajinski park Središče ob Dravi", ki še ni ali pa nikoli s takšnim imenom ne bo zaživel¹. Skratka, zavarovano območje reke Drave od Ormoškega jezera do Središča ob Dravi ima sedaj višji in pomembnejši status, kot bi ga imel z lokalnim zavarovanjem. Vsi štirje sklopi zavarovanja imajo državni pomen z vidika hidrologije, zoologije ter pomembnosti ekosistema.

Reke so krvotok pokrajine, skozi katero tečejo. Reka pa ne prenaša oz. pretaka samo vode, temveč s seboj nosi hranilne in trdne snovi. Preko podtalne vode so v stiku s svojo okolico. Poplave pognojijo gozdove in travnike v dolinah, ko pa se voda umakne v svojo strugo, jo filtrirni učinek loke očisti. Moč vode je prvotno stalno spreminjala tok rek. Rečna dinamika je ustvarila strme stene, prod in pesek pa je reka odložila na mestu, kjer tok ni bil tako močan. V toku reke so nastajali in izginjali otoki. Bogato členjena rečna pokrajina je bila življenjski prostor za mnoge živali in rastline.

Ormoško jezero z dravsko loko in reko Dravo

Akumulacijska jezera predstavljajo drugoten življenjski prostor, ki ga je ustvaril človek. Njihov pomen je v nasprotju z vlogo naravnega rečnega vodotoka izredno majhen, vseeno pa imajo nekatere prvine, ki jih zaradi uničene Drave naravovarstveno ne gre zapostaviti, npr. počivališče, prenočišče in prehranjevanje selivskih in stalno tu živečih ptic. Zato štejemo Ormoško jezero, seveda skupaj z reko Dravo, med ornitološko pomembna področja (IBA-Important Bird Areas). Jezero se razprostira na površini 350 hektarjev, na katerem je pomembno prezimovališče različnih vrst gosi – do 4500 primerkov. V ostrih zimah, ko jezero zamrzne, ostane samo tok nekdanje reke, prezimujejo nekatere vodne ptice v stari strugi Drave. Celotno področje zavarovane naravne vrednote je zanimivo in pomembno iz bio- in ekostališča. Edinstven biotop za številne živalske in rastlinske

¹ Področje med Ormožem in Središčem ni bilo iz takšnih ali drugačnih razlogov zavarovano z občinskim odlokom. V preteklosti je bilo kar nekaj poskusov zavarovanja, vendar se je vedno našlo nekaj občinskih svetnikov, tudi iz Središča, ki so zavarovanju oz. razglasitvi KP nasprotovali. V teh združenjih jih je prehitela evropska zakonodaja, ki je to področje reke Drave zavarovalo z Naturo 2000.

vrste. Največje bogastvo "Krajinskega parka" (KP) predstavljajo ptice. Doslej je bilo ugotovljenih 105 gnezdiških vrst, od katerih je kar polovica na rdečem seznamu ogroženih vrst. Velika bobnarica, kvakač, črna štorljka, krehelj, žličarka, breguljka, tukalice je le nekaj naštetih, za lažjo predstavitev. Prezimujejo tudi tukaj 104 ptičje vrste, npr. beločela gos, konopica, dolgorepa raca, kostanjevka, plašica, brkata sinica, mali galeb, rjavka, črna raca itd. Pravo bogastvo so tudi kačji pastirji, plazilci, pajki, dvoživke, vidra in pa, seveda, druga lovna divjad: srnjad, divji prašič, jelen, poljski zajec, fazan, jerebica, lisica, kune in jazbec. V času žetve pa nas razveseljuje s svojim petjem najmanjša kura selivec – prepelica. V zadnjem času so strokovnjaki za metulje odkrili zelo redkega metulja – hromega volnoriteža (*Eriogaster catax*), ki domuje na črnem trnu in prav tako metulj endemit, imenovan petelinček, ki živi na plevelu podraščec. Posebnost so tudi lastovkam podobne ptice – breguljke, ki domujejo v številnih kolonijah v peščenih obrežnih stenah reke. V zimskem času je reden gost Ormoškega jezera in dravske loke orjaška ptica ujeda, orel belorepec ali postojna (*Haliaetus albicilla*). Vsa letna obdobja so za obisk KP svojevrstno doživetje.

Edinstven svet krajinske podobe med Ormožem in Središčem ob Dravi, v dolžini skoraj 10-ih kilometrov, ki na svoji poti oblikuje mnoge zavoje s številnimi brzicami. Reka ima številne rokave, zalive, polotoke, otoke, prodišča in mnoga trstišča. V poplavnem območju rečne loke je okrog 50 mrtvic, pomembni biotopi, ki jih napajajo z vodo podtalnica in potoki.

Na približno devetih kilometrih, med zapornico akumulacijskega jezera in Središčem, kjer Drava zapusti slovensko ozemlje, ima reka 7 m padca, nato se umiri proti podravske in madžarske ravnice. Pred izgradnjo HE Varaždin je imela reka v normalnem stanju čez 100 kubičnih metrov pretoka, ki je pozneje padel na vsega 8 kubičnih metrov. Ob obilnem deževju in topljenju snega pa se rečni pretok poveča celo za več kot dvestokrat. Takrat poplavi vso dravsko loko na levi in desni strani. Približno kilometrski pas levega brega reke, celotno polje od Ormoža do Središča, je edino stanišče poljskega hrčka (*Cricetus cricetus*).

Nekaj najpomembnejših in zanimivih naravnih znamenitosti:

V letu 1992, na predlog Zavoda za varstvo narave in kulturne dediščine Maribor, je takratna SO Ormož sprejela odlok o razglasitvi naravnih znamenitosti v občini Ormož. Takrat je bil sprejet odlok o razglasitvi Krajinskega parka Jeruzalemsko–Ormoške gorice in

nekateri naravni rezervati. Na podlagi tega Odloka in na podlagi Zakona o ohranjanju narave (UL, RS, št. 22/03) je bil oktobra 2004 sprejet Pravilnik o določitvi in varstvu naravnih vrednot; določa dele narave, ki so zaradi svojih lastnosti spoznani za naravne vrednote. Med te spadajo, poleg že treh naštetih – Drava, še:

- Blumenauovi pravi kostanji v Velikem Brebrovniku, trije mogočni kostanji ogromnih razsežnosti. Legenda pravi, da so bili posajeni na trupla pokopanih Turkov, ki so jih pobile ženske v Babjem klancu v Jeruzalemu leta 1664. Prav tako kostanj ob cesti v ovinku pred Jeruzalemom oz. Babjim klancem. Po mnenju strokovnjakov kostanji niso toliko stari, kot pravi legenda. Resnično pa je dejstvo, da so kostanji v svoji dolgi življenjski dobi pomagali preživeti mnogim ljudem, da niso od gladu pomrli. Od tega, pravi moj znanec, niti ni tako dolgo. Danes je kostanje dodobra načel zob časa, nekateri pa imajo velike rane od udara strele. Mogočna drevesa si je vredno ogledati.
- Pomemben biotop, ki je v naši neposredni bližini, je mokrišče v Ivanjkovcih med državno cesto proti Ljutomeru in žel. progo. Mokrišče je ostanek nekdanjih graščinskih ribnikov.
- V Koračicah pri Sv. Tomažu rastejo znameniti Janžekovičevi dobi (hrasti) drevesa izjemnih dimenzij.
- V gozdu Koračica v Obrežu je zavarovano pragozdno območje črne jelše in belega gabra. Poskus gozdarjev, kako se bo gozd obnavljal brez posegov človeka.
- V Lahoncih si je vredno ogledati Rajhov mamutovec (*Sequoiadendron giganteum*). Menda ga je posadila leta 1910 takratna lastnica Julija Kreber s Ptuja, na grob svojemu psu.
- Zanimiva je tudi Najžerjeva lipa v Loperšicah, ki je prav tako izjemnih dimenzij.
- Kukovčeva zimzelena hrasta na Hardeku sem že omenil pri ormoških zanimivostih.
- Rastišče navadnega rakitovca ali belega trna (*Hippophae rhamnoides*) ob državni meji pri Središču ni bilo strokovno vzdrževano, zato je v večji meri propadlo oz. zaraslo s črnim trnom in z glogom. Tu in tam se še najde kakšen primerek rastline. Zanimivo je rastišče močvirske logarice (*Fritillaria meleagris*) pri Savcih.
- Lipa v Sodincih pri kapeli, ki ima zanimivo zgodovino².
- Orjaški beli topoli v Otoku pri Veliki Nedelji.

² Krnjak, O ljudskih grbih in še kaj, str. 75.

- Šinkova lipa na Gradišču v Središču ob Dravi.
- Trnava, severno ob Središča do tromostovja v Jastrebcih. Zanimiv prvobitni biotop, ki ga naseljujejo mnogi vodni organizmi, od sončnega ostriža, pritepenca s Kitajske, vseh vrst rib, školjk škvrčkov, rakov jelševcev in pa, seveda, vidra.

Viri

- Izrezki iz časopisov.
- Projekti DOOPS: DRAVA – Mura, Drava, gosi.
- Svet ptic, št. 4, februar 2005.
- Uradni vestnik občin Ormož in Ptuj, 12. 11. 1992.
- Uradni list RS, št. 111, z dne 14. 10. 2004.

Literatura

- Botolin Vaupotič, Maja, 2003: Ormoški park – ali ga poznamo?. Bilten nladinskega raziskovalnega tabora, Ormož.
- Krnjak, Franc, 2004: O ljudskih grbih in še kaj.
- Kukovec, Rado, 1990: Ormoški spomini. Ljubljana.
- Božič, Luka, 2003: Mednarodno pomembna območja za ptice v Sloveniji.
- Med Dravo in goricami, Glasilo TD Središče ob Dravi.
- Krajinski park Središče ob Dravi, brošura, 2003.
- Lovstvo skozi čas v naših krajih 1995 – ob 50-letnici, Lovska družina Središče.
- NATURA 2000: Priložnost za naravo in gospodarstvo – Regija "Štajerska mejna Mura", 2002.
- NATURA 2000: Svetla prihodnost varstva narave, 2003.
- Ormoška vinska turistična cesta, zloženska, marec 2001.
- Raziskovalni tabor študentov biologije, Središče ob Dravi, 1997.
- Šoštarič, Mirko, 1973: Podoba krajine in narava v ormoški občini. Ormož skozi stoletja (uredil Jože Curk), Maribor, str. 287–305.

Povzetek

Zanimiva in bogata je narava, ki nas obdaja, vendar jo premalo poznamo. Le nekaj korakov nas loči od "mestnega vrveža" in že smo tako rekoč v pristni naravi, obdani z mnogimi zanimivostmi. Posebno ormoški grajski park je zanimiv s svojimi drevninami, nič manj pa niso zanimivi mnogi primerki naravnih spomenikov po celotni nekdanji ormoški občini. Posebno zanimiv je biotop ob reki Dravi med Ormožem in Središčem ob Dravi, z ornitološkega vidika pa tudi Ormoško jezero. Ta gosti na desetine vrst najrazličnejših vodnih ptic, v zadnjem času pa je stalen gost orel belorepec.

Nevenka Korpič*

VREMENSKE NAPOVEDI NAŠEGA PODEŽELJA

V prispevku govorim o kmečkih vremenskih rekih in pregovorih, ki so nastali na osnovi večstoletnih izkušenj in opazovanj narave preprostih kmečkih ljudi. Kljub temu da se njihovo »resničnost« da zelo težko dokazati, pa je v vremenskih napovedih našega podeželja veliko zanimivega, odsevajo se preprosta kmetova modrost in dolgoletne izkušnje v preprostem, vsakdanjem kmetovem življenju in mišljenju.

Ključne besede

Vreme, napoved, kmet, podeželje, reki, pregovori

Uvod

Vsak narod hrani v svoji govorjeni ali zapisani zakladnici ljudskega blaga in duha modre izreke in pregovore, ki odsevajo način življenja narodov. Slovenci jih poznamo že od nekdaj, o čemer pričajo številna književna dela od Trubarja naprej. Največ jih hrani ljudstvo, ki je rado vpletalo v govor primere svojih pregovorov in rekov, da bi z njimi obogatilo vsakdanjo govorico. V teh pregovorih je veliko šegavosti, modrosti. Reki in pregovori veljajo za nauke izkušenega prijatelja in ogledalo narodovega mišljenja, saj se v njih zrcalijo razum in bogate izkušnje naroda, narodov značaj, življenjske izkušnje slovenskega človeka, pa tudi prazne vraže in verovanja. Pregovori pomenijo »cvet jezika«, »dragocen zaklad«, »dušno zdravje«, »narodovo šolo«, »zlata zrnca«, »iskre življenjske modrosti« in »zaklad narodove duše«. Reki in pregovori se dvigajo nad vsakdanji jezik, skozi njih pa se ugotavljajo in potrjujejo posamezne resnice. Zato je pomembno, kako to resnico povemo. Vrsta izobražencev, piscev, predavateljev, urednikov uporablja pri svojem vsakdanjem delu pregovore, saj jih vodijo pri delu in ustvarjanju. Pregovore delimo na skupine. Reki in pregovori imajo poučen namen, v njih se kažejo življenjska izkušnja in modrosti naših prednikov. Čeprav so si po vsebini pogosto protislovni, so poučni in polni življenjskih resnic, koristnih tudi za današnji čas.

Kmet: vreme

V preteklosti so se pogosto norčevali iz posameznikov, ki so želeli napovedovati vreme. Vzrok temu so bile pratike, ki naj bi po mnenju večine napovedovale to, česar »preprosti kmečki vremenski

preroki« natančno ne bi vedeli. Pravili so, da se natančnega vremena ne da povsem zanesljivo napovedati. Če pa se posamezniku že posreči »zadeti« pravo vreme, pa je to bolj sreča, ne pa pravilo. Kljub temu pa je med preprostimi ljudmi razširjenih oz. se je vse do danes ohranilo veliko ljudskih vremenskih pregovorov. Še danes mnogi kmečki ljudje napovedujejo vreme po določenih dnevih v letu, svetniku in prazniku: *Če na križevu dež gre, bo iz vsake mele dobra župa* (bo slabo leto).¹ Nekateri vremenski pregovori so namreč takšni, da se po enem samem dnevu napoveduje vreme v daljno prihodnost: *Med božičem in praznikom sv. treh kraljev so ljudje pazljivo opazovali vreme, saj je veljalo, da bo teh dvanajst dni pokazalo, kakšno bo vreme naslednjih dvanajstih mesecev*.² Številne večstoletne kmetove izkušnje v zvezi z napovedovanjem vremena so še danes razširjene med ljudmi: *Kakšni so ljudje, takšno je vreme* (zlobni – grdo, prijazni – lepo).³ Vendar pa so mnoge takšni, da se v nekem daljšem časovnem obdobju uresničijo le redko: *Kakšno vreme Menarda (8. junija) kane, tako cel mesec ostane*.⁴ To pa je varljivo. Le redko se zgodi, da se vreme ravna prav po teh, že vnaprej določenih pravilih. Kljub temu pa kmečki vremenski pregovori niso prazne vraže in so pogosto plod dolgoletnih izkušenj kmečkih ljudi. V njih lahko najdemo veliko resničnega in zanimivega: *Zlato jutro, »posrani« večer*.⁵ Nekateri so objavljeni tudi v pratikah in koledarjih. Tukaj se lahko srečamo še z »umetnimi« vremenskimi pregovori, ki so jih sestavili pisci pratik, koledarjev in avtorji strokovnih člankov. Stari ljudski vremenski pregovori pa so bili zbrani med kmečkimi ljudmi. V dolgih stoletjih je med preprostimi ljudmi nastalo mnogo vraž, po katerih so ljudje napovedovali vreme. Te so nastale v njegovih dolgoletnih izkušnjah vsakdanjega življenja, včasih tudi v povezavi z godovi svetnikov. V glavnem so verjeli, da »morajo vsi glavni svetniki lepo vreme

* Nevenka Korpič, kustosinja etnologinja, Muzej Ormož, Kolodvorska cesta 9, 2270 Ormož.

¹ Inf. Nežka Vaupotič, Ormož.

² Inf. Nežka Strnad, Velika Nedelja.

³ Inf. Nežka Vaupotič, Ormož.

⁴ Radešček, Slovenske ljudske vraže, str. 243.

⁵ Inf. Krista Bombek, Velika Nedelja.

prinesti».⁶ Ljudje so kmalu spoznali, da so različni naravni pojavi tesno povezani z vremenskimi spremembami.

Živali: vreme

Še danes so številni ljudje prepričani, da lahko tudi živali napovejo vreme. To je danes že deloma dokazano, saj se živali ravna po nagonu. Tako živali začutijo naravne spremembe, saj sprememba vremena ne nastopi nenadoma, temveč je to proces. Med ljudmi je razširjena »medvedova« modrost za 2. februar (svečnico): *»V brlogu medved se zbudi. Če sončno je, se obrne. Ve, da zima se povrne, in nazaj zaspi. Če pa je mrzlo, pa vstane, ker ve, da je pomlad že tukaj«*.⁷ Med najboljše vremenske preroke prištevamo pajke in zeleno žabico. O tem je že leta 1901 pisal Gregorij Pečjak v *»Stoletni pratiki dvajsetega stoletja«*. Avtor napoveduje lepo vreme, kadar *»so živali pri svojem delu vesele in urne«*.⁸

- če pajki pridno predejo mreže ali čakajo na že napredenih; rege plezajo kvišku; lastovice lete visoko; slavec poje bolj veselo; škranček se dviga v višave; čebele se vračajo kasno domov; mušice plešejo še po sončnem zahodu; petelini zjutraj močno kikirikajo.

Živali napovedujejo slabo vreme, kadar so nestrpne in popuščajo pri svojem delu:

- če se pajki poskrijejo in le nekateri delajo majhne mreže; kotni pajki se obrnejo v skrivališča; rega leze k tlom; lastovice letajo nizko ob vodi, da si zmogijo perutnice; petelini večkrat kikirikajo ob nenavadnem času.

Zanimiva je Pečjakova razlaga o tem, kdaj pajki napovedujejo lepo ali slabo vreme: *»Lepo vreme napovedujejo takrat, ko delajo nove mreže, stare pa popravljajo. Mreže obešajo na dolge glavne niti in celo ponoči pričnejo delati nove. Slabo vreme pričakujemo takrat, ko jih je pri delu malo ali celo nič. Če pa že kateri dela mrežo, naredi glavne niti zelo kratke. Vetrovno vreme pa pričakujemo takrat, če v sicer suhem vremenu ni nobenega pajka zunaj ali če kateri le začne delati mrežo, pa brez vzroka delo opusti in se skrije. Včasih pa že pri narejeni mreži en*

del podre in se skrije«.⁹

Pratika, koledarji: vremenske napovedi

Pri vremenskih spremembah so se ljudje v preteklosti pogosto ravnali po dogajanjih v naravi. Kmetje so pozorno opazovali naravne spremembe, *»narava jim je kazala vreme«*.¹⁰ Zato so imeli tudi do nje spoštljiv odnos. Vremenske spremembe so jih preganjale tudi k opravljanju posameznih del, predvsem v jesenskem času, ko so pričakovali hladnejše vreme.

Sicer pa je že Pečjak v *»Stoletni pratiki«* naštel še nekaj vremenskih napovedi, po katerih lahko pričakujemo, kakšno bo vreme.

Lepo vreme lahko pričakujemo:¹¹

Če barometer na visokem mirno stoji ali pa če se iz nižine znatno vzdigne; če je zrak suh; če pade obilno rose, ki dolgo ostane; če so vrhovi gora brez megle in oblakov; če sonce vzhaja svetlo rumeno; če sonce zjutraj ali zvečer žari in je le malo rdečkasto ter brez oblakov za seboj; če je mesec svetlo bel; če se luna spremeni v uri blizu polnoči; če se megla spušča k tlom; če se oblak na istem mestu manjša; če oblaki na nebu stojijo kot ovčice; če se zvečer brez grmenja mnogo bliska; če se dim kadi naravnost kvišku; če plamen rad visoko plapolja.

Slabo vreme lahko pričakujemo:¹²

Če barometer pada; če je zrak vlažen; če se kamen, lapor in zidovi poté; če strune popuščajo in se les napne; če sol postane vlažna, moka kepasta; če v zaceljenih udih začne trgati; če rosa naenkrat izgine, četudi ni vetra; če se deževna mokrota brez vetra hitro suši; če rosa zjutraj izostane, čeprav ni ne oblačno ne vetrovno; če je soparno in sonce žge; če je zjutraj svetla in obilna zarja; če sonce vzhaja megleno in ima belkast obroč okrog sebe; če so zvečer za soncem temni oblaki; če po jasnem vremenu gore dobe oblake; če ima luna meglen obroč; če oblak raste; če se megle dvigajo in zgoščajo; če dim noče kvišku.

Vremenski pregovori se med seboj vsebinsko povezujejo, saj iz enega vremena lahko sklepamo drugo: *Če zime dolgo ni, kasno se še zgodi*.¹³ Če je kakšen mesec torej bolj suh, se res utegne zgoditi, da je naslednji bolj moker. Sicer pa se pogosto po vremenu določenega dne napovedujeta prihodnje vreme in letina: *Jasna velika maša (15. avgust),*

⁶ Inf. Ciril Meško, Lahonci: Ob svetkih kmetje niso delali, odpravili so se k maši (na žegnanja) ali odšli na romanja. Ker so romali ponavadi peš, so verjeli, da jim bo »Bog dal lepo vreme«.

⁷ Prav tam, str. 239. V Stoletni pratiki dvajsetega stoletja, ki jo je izdalo Katoliško tiskovno društvo v Ljubljani leta 1901, se je Pečjak ponorčeval iz »podeželskih« vremenoslovcev.

⁸ Radešček, Slovenske ljudske vraže, str. 240.

⁹ Prav tam, str. 240.

¹⁰ Inf. Ciril Meško, Lahonci.

¹¹ Radešček, Slovenske ljudske vraže, str. 241.

¹² Prav tam, str. 243.

¹³ Prav tam, str. 243.

sladko vince prinaša.¹⁴ (Če grozdje lepo zori in v avgustu postane sladko, bo dobra letina).

»Ormoški ljudski vremenar« Ciril Meško

Tudi na širšem ormoškem območju so na splošno ohranjena še številna verovanja v napovedi vremena. Pravi ljudski vremenoslovec je še danes g. Ciril Meško iz Lahoncev, ki si že več kot 40 let (od leta 1960) vsak dan natančno zapisuje vreme (temperature, padavine) in se po njem tudi ravna. Že njegov oče Maks si je zapisoval vreme, svoje vedenje o napovedovanju vremena pa je tako prenesel na sina Cirila. V dnevnike sta natančno zapisovala številna opazanja o vremenu, na osnovi primerjave vremena med posameznimi leti pa sta sklepala tudi na vreme naslednjega leta, na temperature in količino padavin. Oba sta (bila) pri ljudeh spoštovana podeželska vremenoslovca, saj je marsikdo od blizu in daleč prihajal k njima po nasvet glede vremena. To pa posebej takrat, ko so se bližala kakšna večja kmečka opravila (setev, žetev, mlattev, košnja, sušenje sena, trgatve), saj je bilo uspešno opravilo teh del odvisno tudi od lepega vremena.

V obdobju med leti 1920 in 1962 na območju Lahoncev ni bilo toče, saj so ob nevarnosti neviht »zvonili pri vaški kapeli in preganjali točo«¹⁵. V dnevnik pa je 12. julija 1962 g. Maks Meško zapisal, da je bila tako močna toča, da je stolkla prav vse. Gospod Ciril Meško ima prav tako velike izkušnje z napovedovanjem vremena. Pri tem pa opazuje tudi dogajanja v naravi in pravi, »da dokler je breg nad hišo zelen, še ni hudo« (še ni suše). Za padavine meni, da mora »priti fronta od SV«, kajti takrat bodo padavine obilne (dežne, snežne). Pri zapisovanju vremena je prišel do sklepa, da so se v zadnjih 40 letih temperature znatno zvišale (povprečno tudi za okrog 10 stopinj), količina padavin pa se je v zadnjih 40 letih zmanjšala tudi do 20%. Kot dokaz temu je tudi travnik pri hiši, ki je bil še pred leti močvirnat, danes pa je popolnoma izsušen. Tako g. Meško ugotavlja za zadnja leta pomanjkanje vode. To dokazujejo tudi številna kmečka opravila, ki so se pomaknila že v sredo meseca aprila (npr. setev koruze okrog 20. aprila, nekoč so jo sejali šele v maju). Glede napovedovanja zime pravi, da »mora sneg za miklavževo opadnoti, držati more do okoli 11. januarja, ko je najhujša zima, med 20. in 24. januarjem more priti do otoplitve – sneg gre dol, zemlja se napije vode. Za svečnico pa morejo priti ohladitve in pasti more dosti snega, tako da zemlja zmrzne. Mraz more držati do jožefovega (19. marec), potlan bo

dobro leto«. Najhujša pa je golomraznica (zima brez snega). Snežna odeja namreč prepreči izhlapevanje. Pšenica »mora dati zimo skoz«, pravi g. Ciril, kajti tako se ustvarijo razmere za dobro letino. Sam se ravna po pregovoru, »če sneg 100 dni leži, žito pomori«, saj več kot 100 dni žito ne prenese snežne odeje (mraza). Za mesec april pravi, »april naj bo deževen, da kmet ne bo reven«. Če je april pretopen, gre namreč preveč vlage iz zemlje V mesecu maju naj bo prvih 10 dni lepih, sredi maja naj pade malo dežja, konec maja pa mora biti zopet lep. Tako se bodo ustvarile dobre razmere za sušenje sena in tudi za hitro siliranje. Tudi če ni ledenih mož, bo kmalu zrela koruza in letina bo dobra. V mesecu juniju je pomemben dan petrovo (29. junija), kajti »če je na petrovo dež, bo peronospora napadla gorice in bo dobra letina v nevarnosti«. Pasji dnevi pa nastopijo med 20. julijem in 10. avgustom, ko je pričakovati vročino in malo padavin. To je tudi čas, ko si »po večini kmetje vzamemo dopust«, pravi g. Ciril. Velik vpliv na vreme pa ima po njegovem mnenju tudi luna, saj nastopijo vremenske spremembe ob polni luni; »če ob mladi luni deteljo seješ, se krave penijo«. Tako moraš vsa dela (podiranje dreves, klanje prašičev, ...) opravljati v stari luni. Tudi če so poleti »muhe in obadi sitni, je nizek pritisk in bo slabo vreme«. Ostale napovedi glede vremena pa so po pripovedovanju g. Cirila naslednje: Če na petek dežuje, bo v nedeljo sonce (petek je vremenski prerok). Tam, kjer štorclja hodi, bo dež, poplava. Ko v jeseni pridejo krokarji k nam (iz Urala), napovedujejo zimo. Tudi goske, ki letijo v jati, napovedujejo zimo in sneg. Glede toče meni, da, če ni oblakov, kljub dolgotrajni vročini ne bo toče, saj se v ozračju zadržuje suh zrak. Če pa se delajo oblaki, se kopiči hladen zrak in bo po dolgi suši nevarnost toče ali močnih nalivov. Pri kmečkih opravilih pa se g. Ciril pogosto ravna tudi po nasvetu žene. Ko mu svetuje: »Ciril, danes ne kositi, noge me bolijo!« ve, da bo zagotovo dež.

Mesečne vremenske napovedi¹⁶

Januar: prosinac, ledinek

Če v prosinci ni snega, ga še mali traven dá. Če bo prosinca mokrilo, bo polje in grozdje slabo rodilo. Če prosinca grmi, slabo vreme preti. Če prosinac ne zmrzuje, ne sneži, rad sušec to nadomesti. Če prosinca lisica laja, še huda zima nastaja. Če vidiš prosinca komarje igrati, je treba s senom varčno ravnati. Če v januarju drevje od mraza poka, jeseni s sadjem

¹⁴ Prav tam, str. 244.

¹⁵ Inf. Ciril Meško, Lahonci.

¹⁶ Reki in pregovori so citirani iz literature (navedene ob koncu sestavka) in so v podobni obliki znani na celotnem slovenskem območju. Posebej so citirani tisti vremenski reki, pregovori in zagovori, ki sem jih dobila od informatorjev na terenu.

preobloženo stoka. Če je toplo v januarju, spomladi se pokvari. Če v januarju ni snega, zato šele april ga dá. Če prosinca ni snega, ga mali traven da. Če prosinca sneži, rad sušec to nadomesti. Januar gorak (vroč), kmet siromak. Kadar prosinec odpira dežnike, žetve poletne ne bodo velike. Kakšno bo vreme prvi dan prosinca, tak bo veliki srpan. Prosinec mrzel, da poka, bo sadje v jeseni in moka. Prosinec mili, bog se usmili. Prvega prosinca in zadnjega sušca je zima najhujša. Toplota v januarju in vlaga, zimi v februarju na noge pomaga. V prosincu toplo, v svečanu mrzlo. V januarju toplo, v februarju hladno.

1. januar: Če na novo leto dežuje ali sneži, pravijo ljudje, da se nič dobrega ne obeta, saj bo vreme nagajalo vse leto. *Če na novo leto sneži, bo tisto leto slaba žetev.*¹⁷ Če na novo leto luči v cerkvi mirno gore, lepo in veličastno, potem bo leto dobro in mirno, rodovitno; če pa gore slabo, bo slabo, viharo tudi leto.

2. januar: Kakršno je na Makarija vreme bilo, takšno v kimovcu bo. Makarij jasen in meglen, naznanja prav tako jesen.

6. januar: Če na tri kralje jasen bo dan, za dolgo zimo hrani seno. Če so na tri kralje jamice polne vode, bomo imeli jeseni polne sode. Kralji se vrnejo, zimo obrnejo.

15. januar: Če je na Pavla jasno nebo, dobra bo letina. Če na Pavla sonce sije, gornik dosti vina vlije; trikrat žito dobro dozori in po volji kmetu dobro se godi. Če Pavla dan je čist in jasen, bo zemlje sad v tem letu krasen. Če Pavla je dan oblačen, bo trebuh večkrat lačen; če megla stoji, bo mnogo bolnih ljudi. Če Pavel Pozimec nebo razjasni, letina dobra gotovo sledi. Če Pavel Spreobrnjenec po kopnem »primaha«, Jurij po snegu prijaha. Sonce na Pavla dan obilo žita in vina da; če pa sneži, žito se podraži. Kadar na spreobrnjenje Pavla sneži in dežuje, letina slaba in huda preti. Lepo in jasno Pavla dan, je rodovitnega leta znamenje.

17. januar: Če Anton z dežjem prihaja, se zemlja še dolgo napaja. Pavel da pol zime na kavelj in spravi zimo na goro. Če je na pavlovo spreobrnjeno lepo vreme, bo dobro leto; če sije sonce, bo obrodilo proso.

18. januar: Kakršno je vreme na Petra dan, tako ostalo bo mesec dan. Kolikor dni pred petrovim grmi, toliko po njem mrazi.

20. januar: Ko se Fabijan oznanja, sok v drevesih že poganja.

21. januar: Na dan Neže se kuram rit odveže.

22. januar: Če Vincenca sonce peče/sije, dobro vince v sode teče. Kakor okrog Vincenca bo, tako čez leto ostalo bo. Če Vincenc s soncem na trto posveti, na martinovo ne bo suše v kleti. *Če na Vincekov dan sonce peče in od strehe z lednih sveč teče, tisto leto dobro vince teče.*¹⁸

25. januar: Če je tega dne dopoldne megla, izpije rž, če je megleno popoldne, izpije pšenico, če pa leži megla ves dan, je po rži in pšenici.

Februar: svečan, talnik

Ako je pretoplo svečana, bo malega travna počivala brana; ako pa je mraz, se poti obraz. Če prevroče (»pregorko«) je svečana, v aprilu počiva še brana. Če jazbec na svečan pred luknjo na soncu je zdaj, gre za štiri tedne rad nazaj. Če je v februarju pretoplo, bomo v aprilu za pečjo. Kar svečana ozeleni, se rado posuši. Svečan je iztegnjen dan.

2. februar: Ako je svečnica zelena, bo velika noč snežena. Cvetna nedelja bo snežena, če je svečnica zelena. Če na svečnico sonce vzhaja na jasnem, bo še huda zima. Če na svečnico sneži, bo vuzem (velika noč) lep; če pa ne sneži, bo grd. Če je svečnica preveč moči dobila, bo zemlja med letom malo pila. Če je svečnica topla, sneg in mraz prinaša, če je mrzla, pa ga odnaša. Če je svečnica topla in sončnega vremena, bodo čebele bogate in dobrega plemena. Če na svečnico dežuje, se kmalu pomlad oglasi. Če na svečnico prej od strehe kot od sveče kane, še hujša zima, a dobra letina nastane. Če na svečnico sneži, se že vigred oglasi. Če o svečnici letijo mušice, nosimo potem še rokavice. Če se na svečnico zdani, zima rada še dolgo trpi. Če svečana mačka na soncu leži, v sušcu spet rada na peč pribeži. Kadar je na svečnico jug, je še daleč plug. Kadar je svečnica oblačna, kmetica ne bo lačna. Kolikor škranček prej žgoli, toliko po svečnici molči. Svečnica gorka, zelena, cvetna nedelja snežena.

2./3. februar: Svečnica dan, zima ván, »to je laž«, reče Blaž. Kadar je na svečnico dež in na blaževo lepo, veliko v jeseni vina bo. *Ob svečnici moraš imeti vsega pol: pol krme za živino in pol hrane za ljudi*¹⁹ (ob svečnici je zima na polovici in je bilo do pomladi še daleč)²⁰.

3. februar: Če je na blaževo oblačno, bo na jurijevo privlačno.

6. februar: Doroteja nas v kepo snega zavija. Odnáša rada sneg nam sveta Doroteja; če pa ne najde ga, ga

¹⁷ Inf. Ciril Meško, Lahonci.

¹⁸ Inf. Nežika Strnad, Velika Nedelja.

¹⁹ Inf. Ciril Meško, Lahonci.

²⁰ Op. avtorice.

rajši še naredi.

8. februar: Po 8. svečanu gre sonce z gora v ravnine, novembra pa z ravnine na gore.

9. februar: Se Polona v soncu odtaja, v mokrem poletju gob preostaja.

14. februar: Valentin ima ključke od korenin.

21. februar: Kakor na petrovo vreme kane, tako ves mesec ostane.

24. februar: Svet' Matija led razbija, če ga ni, ga naredi. Kadar Matija zmrzuje, še 40 dni mraza prerokuje.

Marec: sušec, sušnik

*Merc je pes, april tak ves, pa še majnika pol.*²¹ Če sušec z glavo ne zmajé, pa z repom svojim rad vijé. Če je v sušcu zemlja preveč pila, bo poleti manj dobila. Če dolgo v sušcu sneg leži, ozimna setev se morí. Če sušec prah okrog pometa, nam dobro letino obeta. Če v sušcu že igrajo se mušice, v aprilu dobre še ti bodo rokavice. Če se sušca da orati, bo treba aprila jokati. Če sušca dolgo sneg leži, to setev močno zamori. Če sušca grmi, dobra letina prihiti. Če sušca grmi, lakota beži. Če vodi sušec na paše zelene, april jih nazaj v hleve požene. Če v marcu more kmet orati, bo v aprilu moral počivati. Če marec suši, april dežuje in maj hladi, kašče, omare in sode polni. Kar že sušca zeleni, vse se rado posuši. Kolikor sušca megle, toliko poleti dež gre. Marec grmi, lakota beži. Sušca sneg smodí, travnikov pa gnojí. Sušec mišje luknje maši (s snegom). Sušca veliko megle dobro leto daje. Sušec suši, mali traven dežuje, veliki traven hladi. Tisto leto, ko v marcu grmi, lakote bati se ni.

10. marec: Če na 40 mučenikov dan zmrzuje, še 40 mrzlih noči prerokuje. Če na 40 mučenikov ni lepo, še 40 dni ne bo.²² *Kakšno je vreme na mantrnikovo, takšno bo ostalo še 40 dni. Če je v tem času že grmelo, to ni bilo dobro znamenje: Če na suhi les grmi, bo dosti ognja (poleti bo veliko grmenja, strel in požarov).*²³ Če na 40 mučencev piha, bo pihalo še štirideset dni.

12. marec: Če na gregorjevo breskve cvetijo, trije eno pojejo. (*Lepo vreme okrog gregorjevega je pomenilo slabo letino, saj je narava prehitro oživila*). *Takšno vreme, kot je okrog gregorjevega, ostane še naslednji 40 dni.*²⁴ Po Gregorju od vsakega vetra sneg kopni.

17. marec: Če ne prej, na Jedrt gorka sapica pihlja.

Jedrt lepa, dobro letino obeta.

19. marec: Če je lepo vreme na jožefovo, veselo bo srce kmetovo. Če je na jožefovo lepo, bo koruza obrodila lepo. Če je Jožef lep in jasen, je dobre letine prerok glasen. Če se na Jožefa vreme zjasni, prežene za letino kmetu skrbi. *Kakor je vreme na jožefovo, bo do sv. Matevža; in kakor je na sv. Matevža, bo do sv. Jožefa.*²⁵

24. marec: Če Gabriela dan zmrzuje, več potlej slana ne škoduje.

27. marec: Če je na Ruperta jasno nebo, bo malega srpana ravno tako.

April: mali traven, travnik

Aprilski dež mrtvo seje. Če je april deževen, kmet ne bo reven (april mora biti moker). Če je moker april, bo kmet veliko pridelkov dobil. Če malega travna grmi, slane se kmet več ne boji. Če malega travna toplo dežuje, rodovitno leto oznanjuje. Če na veliki petek dežuje, dobro se leto napoveduje. Če se aprila vreme smeje, se bo kisalo kasneje. Če sušca sneg kazi, malega travna sneg gnoji. Če je travna presuho, kmetovalcu ni ljubo. Če pa večkrat dež rosi, v srcu to ga veselí. Če v dežju drevo cveté, nikdar sadja ne dajé. Lepo, zdravo je poletje, polno sadja dozorí. Če sončen je april in suh, bo maj za lepo vreme gluh. Če v aprilu rado grmi, slane se bati več ni. Dež v aprilu je res božji dar iz nebes. Mali traven ima devet vremen na dan. Nič aprilu ne zaupaj, če je topel, zelen breg; burja, krivec le zasukaj, brž je mraz, pobeli breg. Slana v aprilu je bolj nevarna kot poletna toča in suša soparna. Sončen je april in suh, bo maj za lepo vreme gluh. Več ko ima leto dni, se v aprilu vreme spremeni.

24. april: Če je Jurija dež in na Petra suša, se veseli kmetova duša. Če je na jurijevo sončno, toplo, trta bogata rodila bo. Če je na Jurija lepo, vina dosti bo. Če se o jurijevem krokar lahko v žitu skrije, mlatič dosti cepcev razbije. Če Jurij toplo vreme zakuri, pomladi odpre duri. Jurij kaže duri. Jurij zakuri in odpre nam duri. Jurij podkuri. Jurij še pred mlajem da malo sena. Na Jurija dan je pravi čas, da nam rž pokaže prvi klas. *Aprilska luža, Ivenjska suša.*²⁶

25. april: Če na Marka bliska, grmi, slane, pozebe se bati več ni.

Maj: veliki traven, cvetnik

Dež ob vnebohodu za košnjo ni pogodu. Če sušec suši, traven dežuje, maj pa hladi, kmetu se dobro godí. Če je maja lepo, je dobro za kruh in seno. Če maj se z

²¹ Inf. Anica Ratek, Hum pri Ormožu.

²² Kmetje so si želeli, da bi bilo tega dne lepo vreme. Op. avtorice.

²³ Inf. Slavica Novak, Hum pri Ormožu.

²⁴ Inf. Anica Ratek, Hum pri Ormožu

²⁵ Inf. Anica Ratek, Hum pri Ormožu

²⁶ Inf. Slavica Novak, Hum pri Ormožu.

vročino začenja, mraz še po Urbanu rad ne neha. Hladen maj ti gotovo da slame dosti in tudi sena. Kadar pride mesec maj, vpraša, če je še v koči kaj. Maj moker, rožnik mlačen, kmet bo žejen in lačen. Kdor nima o Filipu in Jakobu še voza krme, naj se gospodar preobrne. Majnika hlad, vinu in senu zaklad. Maja mora biti tri dni mrzlo, če ni na začetku, je ob koncu tako. Majnika dosti dežja, obeta v jeseni dosti vsega. Maja zmerom hlad, lepo daje zelenjad, vina, žita in sena ti obeta do vrhá. Slana v začetku maja, zorenju sadja jako nagaja. Velikega travna če pogosto grmi, se kmet dobre letine veseli. Ako je jasno telovo, bo dobra letina, vino sladko. Če dežuje na telovo, gosenice repo jedó. *Pred Binkoštjo zrela jagodica, je dobrega leta žlahtnica.*²⁷ *Če na križevu dež gre, bo iz vsake mele dobra župa*« (bo slabo leto).²⁸

4. maj: Če na florijanovo dežuje, potem vse leto dežja primanjkuje; če pa je jasno, pa tudi ni dobro, ker bo potem vse leto mnogo požarov.

12. maj: Brez dežja Pankrac in Urban (25. 5.), up dobre trgatve je dan. Če Pankraca sonce peče, sladko vince v klet poteče. Pred Pankracijem poletje, mraz pritisne še nacvetje.

12./13./14. maj: Ako trijakov dan dežuje, dobro letino oznanjuje. Trijanci ledenjaci.²⁹

13. maj: Če je pred Servacem poletje, mraz rad pritiska na cvetje. Po svetem Servati ni mraza se bati.

15. maj: Če Zofija zemlje ne poškopri, vreme poleti prida ni. Filip napija, Zofija popija. »*Pofcana*« *Zofka*^{30 31}

Saditi fižol na Florjana je dovolj zarana.

25. maj: Če je na Urbana lepo, suši se poleti seno. Če na Urbana sonce sije, jesen polne sode nalije. Če se Urbanu sonce zahoče, bo tudi poletje suho in vroče. Če Urban greje zelo, trgategv dobra bo. Če Urban suši in Vid mokri, bo prav za žejne ljudi. Kako je vreme Urbana, tako bo tudi malo srpana. Ko pa tákrat dež le rosi, trta le cvička malo rodi. Na Urbana sonce gorkó, obilno bo vino, ki bo sladkó: če pa ta dan prirosi, trta le cviček rodi. O Urbanu se mora trta videti s hriba v hrib. Urban jasen, jesen hasek

Junij: rožnik, sečnik

Če gostuje rad vihar, milo toži čebelar. Če junija sonce pripeka in vmes dežek rosi, ni treba se bati teka, obilno zemlja rodi. Če rožnega cveta pohlevno dežuje, veliko obeta, ti žita strdí. Če rožnika sonce pripeka, vmes dežek pohleven rosi, obilo nam zemlja rodi, veliko obeta žita, rži. Junija toliko dežja, da zadnji koreninici zadostuje. Lepo vreme prvega dne, kmetje se letine vesele. Kakor vreme rožnika mini, tako se grudna ponovi. Preveč dežja v rožnem cvetu, ni nič kaj po volji kmetu. Rožnik deževen, viničar reven. Rožnika mrzlo deževanje, slabo za vino in panje. Sever, ki v tem mesec uvleče, obilo žita v deželo privleče. Trta, če v soncu odveti, vina obilno obeta.

5. julij: Ciril in Metod sama god obhajata, saj tega dne rado grmi.³²

8. junij: Ako na Menarda dežuje, štirideset dni še naletuje. Ako na Menarda dežuje, se grozdje do brente kazi. Ako na Menarda je vreme lepo, najlencejši kosec pospravlja suho seno pod streho. Če se Menarda kislo drži, do konca meseca ni sončnih dni.

11. junij: Če na Barbaro dežuje, bodo jeseni grozdja polne kadi.

13. junij: Če Anton seje proso, gre Vid tretji dan pogledat, če z njim kaj bo.

15. junij: V jeseni in spomladi se rada vlačí megla, a najbolj nevarna je ob »vidovem«, ker »žito izpije«. ³³ Dež o svetem Vidu, ni ječmenu k pridru. Rožnik deževen, vincar pa reven. Če se stegneš, v dan dregneš. Če se skrčiš, v dan trčiš. Če sta dež in megla na dan Vida, je pšenica malo prida. Če trs pred Vidom odvetí, se dobrega vina nadejati smete. Pred Vidom napovedujejo muhe dneve prav suhe. Sveti Vid je češenj sit. Urbanovo sonce in Vidov dež, na dobro letino upati smeš. O Vidi se skozi noč vidi. Svetega Vida meglica, pride po vince in pšenico. Vid, dežja ne daj, da bo dobre žetve kaj.

23. junij: Do kresa suknjo oblačí, po kresu pa jo s seboj vlačí. Če vinska trta ne cvete kresnika, ostane lesnika. Če na kresni dan dežuje, orehom slabo prerokuje. Kolikor dni kukavica še po kresu kuka, toliko tednov po Mihaelu v roke še huka. Kakor vreme kresnic, takšno bo tudi žanjic. O kresi se dan obesi. O kresu je dan tako dolg, da človek, če se skrči, vanj trči; če pa se stegne, vanj dregne. O kresu je tako dolg dan, da če bi zjutraj kravo vodil, ima zvečer tele. Pred kresom prosi naj dežja, potem prositi treba ni.

25. junij: Dež na Šentjanža slabo letino naredi, sonce

²⁷ Inf. Nežka Vaupotič, Ormož.

²⁸ Inf. Nežka Vaupotič, Ormož.

²⁹ Ledeni svetniki po izkušnjah ljudi pogosto prinesejo pozebo. Op. avtorice.

³⁰ Inf. Krista Bombek, Velika Nedelja.

³¹ Na god sv. Zofije naj bi bilo po ljudskem verovanju lepo vreme. Deževen dan je namreč nakazoval vlažno vreme celo leto. Op. avtorice.

³² Inf. Anica Ratek, Hum pri Ormožu.

³³ Kovačič, Trg Središče, str. 6.

naj se raje pratiki smeji.

27. junij: Kadar na Ladislava dežuje, dež še dolgo kraljuje. Če Ladislava moči dež po glavi, od nas se sedem tednov ne odpravi. Dež na Ladislava, poletje po vodi splava.

29. junij: Če na petrovo rado grmi, se orehi trosijo.³⁴ Če na petrovo grmi, tisto leto orehov in lešnikov ni. Če dežuje na petrovo, bodo piškavi orehi. Če je na petrovo dež, bo pšenica rjava. Če sta Peter in Pavel jasna, bo letina krasna, slaba pa, če kukavica še po petrovem kuka.

Julij: mali srpan, srpnik

Če pasji dnevi dež prinesejó, obilno sladkosti vinu vzamejó. Je tega meseca presuhó, ostane grozdje prav drobnó; če dež le včasih prirosi, se pa osoči, zdebeli. Je tega meseca presuho, ostane grozdje drobno. Je mesec moker in hladan, v gnilobi rad je sad končan. Julija hladni in mokri dnevi, prazni bodo sodi in hlevi. Mrzel in moker mali srpan – trtnemu sadu je močno v bran. Obilo če dežuje in grmi, le pičlo bo ječmena in rži.

2. julij: Ako Mati božja v dežju leto obiskuje, s hriba v tedne oznanjuje. Ako je drugi dan malega srpana grdo, še štirideset dni bo mokro. Ako je drugega dne tega meseca lepo, še štirideset dni bo ostalo tako. Leto in zima se srečata na dan Marijinega obiskanja

4. julij: Ako do Urha sliši kukavico in Urh z Marjeto (20. julij) kače pase, posevek dobro rase.

5. in 7. julij: Ako je dež na Cirila in Metoda, oreh in kostanj domala ogloda.

10. julij: Ako je na Lovrenca in Antona (10. maj) lepo, bo še jeseni tako.

17. julij: Če je Aleš suhoparen in suh, si napravi za zimo topel kožuh.

20. julij: Ako na Marjetin dan dežuje, orehov in lešnikov ni, seno pa se ne posuši. Marjeta grom in strelo obeta. Če na Marjeto dež lije, seno na travniku zgrije.

22. julij: Magdalena rada joče kot otroče. Ako Magdalena dežuje, se dež še rad obdrži.

25. julij: Če na Jakoba dežuje, ostro zimo oznanjuje. Če je Jakob lep, bo božič mrzel, a obilna jesen – to je znano ljudem. Jakobova ajda pa Ožbaltova repa je malokdaj lepa. Kakor Jakob do poldne vremení, tako bo tudi pred božičem te dni; popoldansko vreme tega dne ti božično vreme pove. Na nebu megla 25. dne – hudo zimo napove. O Jakobu pšenica zori ali zgori;

grozdje pa na božjo pot odide in šele o Jerneju nazaj pride. Pred Jakobom tri dni lepó, rž v redu dozorela bo.

Avgust: veliki srpan, mlatnik

Če se avgusta po gorah kadi, kupi si kožuh za zimske dni. Če se megla zjutraj vzdiguje, slabo vreme napoveduje; če pa zemlja meglo posrka, lepo vreme na vrata trka. Če srpana veter zvedri, vreme še dolgo trpi. Kar avgusta se skuha, tega september ne speče. Sonce srpana grozdje meči. Veliki srpan kar ne skuha, tudi kimavec ne prekuha. Veliki šmaren brez dežja – sladko vince bo doma.

10. avgust: Če Lovrenc je jasen, bo grozdek trdén in vincar bo glasen, prijetna jesen. Če ima Lovrenc grozd mehak, bo vina sod kaj sladak. Če je na Lovrenca lepo, tudi jeseni ne bo grdo in snega malo bo. Če Lovrenc lepo dan dočaka, vsa jesen bo potlej taka. Lovrenc deževen nam vino sladi in ajda moč po njem dobi. Vreme, ki ga Lovrenc naredi, celo se jesen drži.

15. avgust: Če velika maša mokri, mala maša praši. Če velikega šmarna sonce peče, dobro vince v sod poteče. Jasna velika maša, sladko vino prinaša. Veliki šmaren brez dežja, sladko vince bo doma.

24. avgust: Če Jerneja veter zjasni, lepo vreme še dolgo trpi. Kakor Jernej in zadnji srpan vremení, se vsa jesen drži. Po vremenu Jerneja se rada vsa jesen naredi. Slana na Jerneja – gotovo bo zijala vrana.

9. avgust: Orehe piškáve stori rad dež na Janeza glave.

31. avgust: Kakor je zadnji dan avgusta, taka jesen bo – lepa ali pusta.

September: kimavec, sadnik

Če zgodaj se selijo ptiči, bo huda zima o božiči. Kadar prve dni kimavca pogosto grmi, bo dosti pšenice, rži. Kakšen kimavec, takšen bo sušec.

1. september: Ako je na Ilja jasno, bo štiri tedne vedró. Tilen grd, meglen, grda jesen. Kakšen je Egidija dan, takšna bo cela jesen. Kako Egidija dan vstane, tako cel mesec ostane.

8. september: Ako je na malo mašo lepó, bo potem dva meseca suhó. Kakšno vreme na malo mašo nastane, rado še dva meseca ostane. Kdo po mali maši kosí, ta za pečjo suši. *Mala maša za sukno vpraša.*³⁵

21. september: Če Matej je ves jasén, bo prijetna še jesen.

22. september: Ako je Mavricija jasno nebó, vetrovi

³⁴ Inf. Anica Ratek, Hum pri Ormožu.

³⁵ Inf.. Anica Ratek, Hum pri Ormožu.

po zimi hudo brijejó. Ako Mavricija sonce sije, pozimi huda zima brije.

29. september: Ako na Mateja sonce sije, kmalu lepa jesen zasije. Na svet'ga Mateja vedro, jesen še prijetna bo. Ako svet Mihél dežuje, nadejaj zime se voljné. Do Mihaela na soncu, potem se na peči otava suši. Če pa nébes razjasnjuje, boj se zime prav trdé. Če na mihaelovo sever vleče, veliko zimo in sneg obleče. Če o Mihaelu žerjavi še ne gredó, pred božičem zime k nam ne bó. Če o Mihaelu sneg naleti, dolga se zima napoveduje. Če je pred Mihaelom jasna noč, bo tudi zima imela veliko moč. Kakor veter Mihaela, žitna cena rast bo imela; bolj ko veter se vzdiguje, višja cena narašča; če pa veter pojenja, tudi cena pada; če pa to kdaj ni res, vedi, da je zmota vmes. Za pašo Mihael leto zapre, Jurij potem ga šele odpre.

Oktober: vinotok, moštnik

Ako z drevja zgodaj listje pade, njive bodo k letu rodovitne rade. Če vinotoka mrz in veter brije, prosinca in svečana sonce sije. Če nerado pada listje z dreves, bo pomlad kaj rada polna vsa mrčes. Če nerado listje obletí, marsikdo se zime že bojí. Ko žerjav leti na tuje, zima se že približuje. Oktober je dober. Vinotoka če zmrzuje, pa prosinca pojenja. V oktobru burja, mrz – januarja sončen čas. Vinotoka deževanje, grudna vetrov divjanje. Vinotoka velike vode, grudna hudi vetrovi buče. Vreme vinotoka je aprila za poroka. Vinotok če zmrzuje, pa prosinca pojenja.

16. oktober: Če je Gal suh, oznanjuje, da ob letu suša pripotuje. Če je Gal topel in suh, bo leto, ki pride, z močo skopuh.

18. oktober: Če je vlažen in mrzel Luka, repo pokuka in osmuka, sneg pripelje. Luka pravi Urši: «Urša, spravi repo, sicer ti jo bom s snegom zabelil!» Sveti Luka v roke huka. Vlažen, mrzel Luka, kmalu sneg prikuka.

21. oktober: Če je na Uršule lepo, še lene babe nasitil bo (za tri dni deževalo bo). Če na Urše dan kmet zelje pospravi, mu ga vreme Simona in Jude (28. oktober) v nič ne pripravi. Kakor Uršule dan je, bode tudi pozimi stanje. Kakršno vreme Urša prinese, tako se rada jesen in zima obnese. Če je na Uršule dan lepo, čez tri dni deževalo bo.

28. oktober: Po svetem Simónu in Judi približa zima se tudi. Simon in Juda se s snegom prebudita. Simon in Juda sta na repo huda.

November: listopad, listnik

Če listopada mokro zemljo sneg pokrije, bo malo prida za kmetije. Listopada zmrzlina, je svečana nebó. Listopada južno, bo svečana mrzló. Listopada

zmrzlina, je svečana ne bo.

1. november: Ako na mrtvih dan dežuje, zamete zima pričakuje. Če na mrtvih dan dežuje, vreme po snegu diši. Do vseh svetih grdo, po vseh svetih lepo. Vseh svetnikov mrzel dan, božič bode v led vkopan Vseh svetnikov mrz, o martinu topel čas. Vsi svetniki radi prinesejo kak dan še vreme lepó.

6. november: Ako je na lenartovo lepo ali grdó, do božiča bo ostalo takó. Kolikor ima Lenart snega na planini, toliko ga ima božič v dolini. Lenart zemljo zaklene.

11. november: Ako je na martinje lepó, bo za tri dni grdó. Dež Martina in zmrzlina, pa pozebe ozimna. Če svet' Martin zmrzuje, kmet voljne zime pričakuje. Če Martin sonce imá, huda zima rada pride. Martin lep, veliko dá zimo; če je meglen, slabo dobimo. Če se Martinova gos po ledu plazi, o božiču navadno po blatu lazi. Če pred Martinom zmrzuje, je pred božičem povodenj (prihodnje leto ne bo češenj). Če Martin oblake preganja, nestanovitno zimo napravlja. Če je za Martina dež, je potem zmrzlina, pozebe ozimna in je tu draginja. Če na mrtvih dan deži, vreme po snegu diši. Martin naj bo suh, da pozimi raste kruh. Mrz na vse svete pomeni lep Martinov dan. *Sveti Martin rad pije in rad »lula«.*³⁶ Za Martina če je jasno, bo v treh dneh sneg; če oblačno, sneži še na ta dan. Za soncem Martina pride takoj sneg, zmrzlina; pa čeprav ta dan greje, tri dni se babje leto šteje; če zime dolgo čakati ni, se kasneje huda oglasi. Vseh svetnikov mrz – o martinjem topli čas.

19. november: Elizabeta na belem konju prijezdi (pade sneg).

22. november: Cecilije grmenje, dobre letine znamenje. Če Cecilija hudo grmi, dosti pridelka ob letu kmet dobi.

23. november: Klemen zaklene, Andrej (30. november) vse s snegom pokrije. Sneg Andreja, polju ni kaj pride odeja.

24. november: Kakršno vreme je na Ivana, tako pozimi, posebno svečana.

25. november: Sveta Kata, sneg pred vrata. Katarine dan ne laže, če po sebi prosincu vreme kaže. Vreme Katarine tudi prosinca ne mine. Katarina na belem konju prijaha (sneg prinese).

26. november: Kakršen Konrada dán, takšen bo malone ves svečán.

³⁶ Inf. Nežka Vaupotič, Ormož.

December: grudni, grudnik

Ako se grudna bliska in grmi, drugo leto vetrov dosti buči. Ako se zmrzlina grudna ne otaja, še prosinca hujši mraz nastaja. Če v decembru bliska, grmi, za drugo leto vetrove budi. Če pred božičem dežuje, ne spridi ozimne rži. Dež in veter pred božičem, jamo koplje rad mrličem. Gruden – malokdaj priljuden. Grom in blisk o zimskih kvatrih, huda zima bo pri vratih. Grudna suh veter piska, poleti po suhi pomladi nato suša pritiska. Grudna mraz in sneg, žita dosti prinese prek in prek. Kadar v adventu jug hladi, drugo leto dosti sadja rodi. Prvi teden huda zima – osem tednov ne odkima.

4. december: Ako je na Barbaro mraz, trajal bo ves zimski čas. Ako se vidi na Barbare dan na njivi strnišče, se bo videlo potem vsak mesec (ker bo malo snega).

13. december: Dnevi od Lucije do božičnega dne vreme vseh mesecev oznanijo. Lucija krajša dan, rek vsem ljudem je znan. Kakšni so dnevi po sv. Luciji do božiča, takšni bodo po vrsti meseci vse prihodnje leto.

21. december: Kadar dan Tomaža se povečuje, zima brije le še huje.

25. december: Božični dnevi zeleni, velikonočni ledeni. Božični déž vzame rž. Če na božič dežuje, prihodnje leto močo oznanjuje. Če vidiš rimsko cesto na sveto noč sijati, dobre letine se je nadejati. Dež in veter pred božičem, koplje rad jamo mrličem. O božiču za stenó, velika noč pa za pečjó. Jasno in svetlo na sveti večer, dobre letine pogost je primer, če je pa oblačno in temná, žita bo prazno ob letu gumná. Kakršno je vreme na božični dan, tako bo še leto dan. Kolikor bliže božič mlaja, toliko hujši mraz prihaja. Kolikor ivja se o božiču na vejah blesti, toliko sadja prihodnje leto zori. Na božič vetrovno, ob letu sadja polno. O božiču zeleno, o veliki noči sneženo. O božiču se spodobi malo snega in malo boljšega belega kruha. Od božiča do treh kraljev če gosta megla nastaja, bo veliko bolezní domá. Po božiču gre dan gori, sneg doli. Polna luna blizu božiča, južno zimo nam priča. Pred božičem moča toliko ne škoduje, kakor če po praznikih (svetkih) dalj dežuje. Sapa, ki na sveti večer piha, vse prihodnje leto ne odpiha. Slaba bo letina, revščine vir, če mokrota moti božični večer. Svetal večer bo dal jeseni poln kozolec. Sveti dan vetrovno, ob letu bo sadja polno. Zelen božič, bela velika noč.

26. december: Dež na štefanje obeta le malo žita prihodnjega leta. Če Štefana burja prinese, vinogradniku pridelek odnese.

28. december: Tepežni dan oblačen, k letu ne boš kruha lačen.

Naravni pojavi in napovedi vremena

Ako zjutraj sonce vzhaja na čistem nebu, na zahodu pa je oblačno, tedaj naj kmet povleče voz pod streho, ker bo kmalu deževalo. Ako ima mesec obroč, kaže se dež in slabo vreme. Ako zelenjava in rože po vrtu ovenijo kljub vlagi, bo kmalu deževalo. Če se z dimnika kadi proti tlom, bo gotovo slabo vreme. Če po nevihti hitro posije sonce, se gotovo še večkrat ulije. Če voda hitro se suši, suša nam preti. Če se sol zmehča in je mokra, kaže se dež. Poleti po dolinah megla se drži, popoldne bliska in grmi. Rano grmenje – pozni glad, pozno grmenje – rani glad (če zgodaj spomladi začne grmeti, je pričakovati dobre letine, lakote torej ne bo kmalu; če pa pozno grmi, ni pričakovati dobre letine).³⁷ Ljudje so se ravnali tudi po luni, kajti »če je na mladega mlaja dež, bo celi prvi krajec slabo vreme, če pa je mladega lepo vreme, bo ostalo lepo vreme vse do polne lune. Če ima mesec obroč, bo jutri pihal veter, čez tri dni pa bo padal zagotovo padal dež«.³⁸

Obnašanje živali in napovedi vremena

Ako je dosti kač, dobro bo leto. Če petelin poje popoldne, bo gotovo dež. Če pa petelin poje več dni zapored, dežuje dlje časa. Če se živina poleti v hlevu poti, bo gotovo kmalu deževalo. Če gredo zvečer kokoši pozno spat, bo drugi dan gotovo dež. Če gredo kokoši zgodaj spat, bo naslednji dan lepo vreme. Če se zgodaj preselijo ptiči, hudo čutijo zimo o božiči. Dež bo, če se krave zvečer rade pasejo in nočejo iti v hlev. Dež bo, če goske nizko letajo (tudi sneg). *Kričeče vrane prosijo sneg*³⁹. *Ko sove skovikajo, bo lepo leto*.⁴⁰ V hroščevem letu je mnogo dežja. Najzaneslivejši znanilci dežja so: regljajoče žabe; pes in mačka, ki grizeta travo; mačka, ki sili na peč; mačka, ki pije vodo; speča mačka, ki ima obrnjeno glavo proti nebu; čivkajoči vrabci; kokoši, ki gredo brez preganjanja spat; rigajoč osel. *Tudi nadležne muhe in obadi napovedujejo dež*.⁴¹

Splošne in priložnostne napovedi in dejanja o vremenu

Ako je lepo vreme o veliki noči, dobra letina že tedaj napoči. Ako je lepo vreme ob vnebohodu, je toliko klanja (kolin), da se proda; če pa tega dne rosi, je še za potrebo ni. Ako nerado drevje obletí, marsikdo se še zime bojí. Ako se čuk spomladi večkrat oglasi, tudi

³⁷ Kovačič, Trg Središče, str. 563.

³⁸ Inf. Ciril Meško, Lahonci.

³⁹ Inf. Nežika Strnad, Velika Nedelja.

⁴⁰ Inf. Nežka Vaupotič, Ormož.

⁴¹ Inf. Krista Bombek, Velika Nedelja.

dobra letina se zglaši. Ako se polž globoko zakoplje, se huda zima prikoplje. Ako zima ne miga z rilcem, otepa z repom. Če sanjaš o mrliču, bo naslednji dan grdo vreme. Tudi ogenj in požar v sanjah naznanjata slabo vreme. Če zgodaj listje z drevja pade, se rodovitne njive narede. Če nerado pada listje z drevesa, je pomladi veliko gosenic in mrčesa. Če odpadlo listje blizu debla leži, prihodnje nam leto obilno rodi. Če hrast še listje obdrži, bo mraz vse zimske dni. Če je božiča drevje kosmato (polno snega), bo tudi spomladi polno cvetja. Če je dež prvi dan pasjih dni, bo deževalo štirinajst dni. *Če je zlato jutro, bo grda večerka.*⁴² Če je kvaterni dan lep, so trije za njim grdi. Če je v dežju trtni cvet, malo steče vinca v klet. Če kres dežuje, orehov ni. Če mokro zemljo sneg pokrije, bo malo prida za kmetije; če pa sneg na suha pade tla, mlatič in žanjica se smejeta. Če na pustni dan dežuje, fižol dobro obrodi. Če se ob dežju delajo mehurčki, bo deževalo še naslednji dan. Če se pust na soncu greje, se letina med dobre šteje. Če se vzdigujejo zjutraj pred sedmo megle v zrak, je to za dež znak. Če spomladi grmi, bo še grdo in mrzlo, če pa v jeseni, se leto ponovi. Če spomladi grmi, se zima ponovi. Če grmi, bo dosti gob. Če v četrtek zvečer za oblak doli gré, so v nedeljo blatne cesté. Če zelo grmi, bo malo dežja. Če zima spočetka ne piha, pa rada z repom udriha. Če zjutraj zarja pogori, kmalu dež pripodi. Če v mrzlo zemljo sneg zapade, snopja bo velika skleda. Dež za soncem mora biti, za veseljem žalost priti. Dosti snega, dosti sena. Hude nevihte ne trajajo dolgo. Iz luže v mlako priti (iz dežja pod kap). Jutranja mavrica lije, večerna mavrica pije. *Kakšna je pšenica, takšna bo ješeni gorica.*⁴³ Kadar od daleč grmi, kmalu dežuje. Kadar pada sneg, v nebesih ovce strižejo. Kadar je mokro, takrat sej pšenico. Kadar je na veliko noč megla, tisto let ne bo sliv. Kadar leži sneg 99 dni, pogine strnišče. Kadar praprot trikrat pozebe, je dobra letina. Kadar se začne dan »povračati« (krajšati), začne tudi bolj mrzlo prihajati. Kadar so hlebci na nebu, dež cvete. Kadar začne v ponedeljek deževati, hoče ves teden deževno ostati. Kadar zgodaj listje odpade, sneg potem zgodaj zapade. Kadar žari večerna zarja, pravijo, da Marija kruh peče. Kakšno je poletje, taka bo tudi zima. Kadar z neba prši, nikomur ne škoduje. Kjer se na pust megla vleče, tam bo toča uničila. Kolikor tednov po božiču prvič zagrmi, toliko tednov pred Jurijem ozeleni. Lepega vremena in sitega trebuha se človek ne naveliča. Megla ajdo polni. Na sveti večer moraš dati v žito dvanajst čebul po vrsti: katera od čebul je segnita, tisti mesec bo v naslednjem letu zelo deževen. Počasen listja pad, dosti gosenic na pomlad.

Pomladanska Marija (25. marec) pripelje lastovke, jesenska (8. september) jih odpelje. Prezgodaj toplo, kasneje mrzlo. Pust na soncu, velika noč na peči. Pust zjutraj oblačen, kmet ajde jeseni bo lačen. Pozimi sneg je siromakov gnoj.⁴⁴ Rano grmenje, pozno stradanje. Spomladanski sneg je kajžarski gnoj. Spomladanski dež meglico seje. Sušno leto tri močne hrani. Toča naredi reveže. Topla jesen ti oznanjuje, da se pomladi zima težko odmika. Tretji mraz se rad pere. Več je vredno eno poletje kot sto zim. V soboto bo dež, če je sonce v torek zašlo za oblake. Za mavrico bo dež. Velik bob in visoke krtine pomenijo globok sneg. Za slano pride kmalu dež. Zgodnje spomladansko grmenje, pozne lakote tuljenje. Zima ima železne zobe. Zima in gospodar nič ne podarita. Zima rada z repom bije, če dolgo toplo sonce sije. Žareča zarja naznanja veter.

Med kmečkimi ljudmi je še vedno ohranjenih precej vraž in zagovorov, kako »obrniti hudo uro«:

Že v preteklosti so nevihte in vremenske spremembe vzbujale v ljudeh strah. Zato so se ljudje hoteli pred naravnimi silami zavarovati z molitvami, vero v Božjo pomoč, pa tudi z zagovori in raznimi magičnimi dejanji. *Kadar se je bližala nevihta, so na območju Huma gospodinje vrgle čez hišni prag na stopnice navzkriž bürkle, greblico in veslico ter prižgale »žegnano« (blagoslovljeno) svečo, da ne bi strela »tresnila« v hišo. Cela družina je molila proti nevihti, toči in grmenju. Tudi na »svetke« (na praznike, v nedeljo) se ni smelo delat, kajti potem »bo prišla strela kot božja kazen«.*⁴⁵ Ob hudi nevihti so ljudje rekli, »da se moraš skriti pod redos, kamor strela zagotovo ne bo tresnila«. Predvsem toče so se ljudje zelo bali, ker jim je uničila ves pridelek in letino. Zato so takrat, ko so »videli svetle oblake, ki so se bližali z murske strani, začeli zvoniti z zvonikom iz humske cerkve.«⁴⁶ Tudi kadar se je iz Huma videla Ivanjščica v megli so rekli, da »bo dež šel«. Če pa je bilo jasno, so rekli, da »ne bo dež šel«.⁴⁷ Tudi topel veter je napovedoval dež. Kadar je bil močan nalive, so rekli, da se je »utrgal oblak«. Sicer pa so ljudje na splošno raje imeli sušo kot dež, ker »sedem sušnih let preživi eno mokro«.⁴⁸ Če je bilo dosti dežja, je ves pridelek zgnil, sušno leto pa je bilo boljše, čeprav je dalo skromnejši pridelek.

Zanimivi so tudi zagovori pred hudo uro, ki jih je ga.

⁴² Inf. Nežka Vaupotič, Ormož.

⁴³ Inf. Nežka Vaupotič, Ormož.

⁴⁴ Inf. Nežka Vaupotič, Ormož.

⁴⁵ Inf. Anica Ratek, Hum pri Ormožu

⁴⁶ Inf. Anica Ratek, Hum pri Ormožu.

⁴⁷ Inf. Anica Ratek, Hum pri Ormožu.

⁴⁸ Inf. Ciril Meško, Lahonci.

Nežka Vaupotič prevzela od mame že v rani mladosti: *Kadar se je bližala huda ura, je vzela »žegnano« (blagoslovljeno) vodo, krožnik, nož, greblico in bürkle ter šla nekoliko vstran od hiše. Nato je postavila krožnik in nož s konico obrnjen proti nevihti, poškopila z »žegnano« vodo, navzkriž dala bürkle in greblico, se prekrizala in trikrat ponovila: »V megle jaz vas krstim, v imenu očeta in sina in svetega duha, in vas lepo prosim, raztrgajte se med gorice in dole, da ne bote naredile nobene škode«.*⁴⁹

Tudi ga. Krista Bombek se v zvezi s »preprečevanjem« neviht spominja zanimive zgodbe: *Kadar se je bližala nevihta in je grozila toča, so na Seneškem vrhu kmetje vzeli vile in jih zapičili na dvorišče. Potem so zmolili očenaš (ali zdravomarijo) in poškopili z blagoslovljeno vodo. Tako so verjeli, da se bodo obvarovali pred točo. Nekateri kmetje pa so v veri, da bi se obvarovali toče, v dvoriščna tla zasekali tudi sekiro.*⁵⁰

- Če dežuje in bi želeli, da bi bilo lepo vreme, moramo razbrcati mravljišče. Potem mravlje prosijo za lepo vreme, da si lahko popravijo mravljišče.
- Če grmi, se mora ženska obrniti proti nevarnemu oblaku, ga pokropiti z blagoslovljenim vinom in narediti čez njega križ (narediti mora devetkrat križ in zmoliti tri očenaše). Če pa naredijo tako tri ženske v fari, odženejo hudo uro in v župniji ne bo toče. Ponekod pa moli vsa družina pri mizi, da bi se obvarovala viharja, naliva, toče, strele.
- Če te dobi nevihta zunaj hiše, se skrij pod drevesa, v katera strela nikoli ne udari: gaber, bukev, brinov grm. Najnevarnejši pa je hrast, pod katerim ne smeš nikoli poiskati zavetišča.
- Če se pripravlja k nevihti, mora gospodar vzeti koso, srp in nož ter z vsakim od teh orodij trikrat narediti križ proti oblakom, nato pa orodje zapičiti v zemljo. S tem prepreči točo.
- Če z zobmi pregrizeš zrno toče, bo ta prenehala padati.
- Če narediš v prvo izdelano opeko žabo, boš imel pri delu lepo vreme in bo deževalo šele po tem, ko končaš z delom.
- *Bližajočo se nevihto spremeniš v dež, če vržeš plug ali voz v vodo.*⁵¹
- Dež prikličeš, če obleko obrneš narobe.

- *Če ženske klepetajo na cesti, se bo gotovo kak mimoidoči obregnil obnje z besedami: »Dež bo!«. Klepetave ženske bodo torej prinesle dež.*⁵²
- Hišo obvaruješ pred strelo tako, da posadiš na streho (okoli hiše) natresk (postrešnjak).
- Ko se približuje huda ura in pričakujemo nevihto s točo, mora gospodinja na hišnem pragu iz blagoslovljenega lesa narediti križ, ga presekat in s tem dejanjem prežene točo.
- Kadar se približuje nevihta, mora gospodinja zakuriti v peči z blagoslovljenim lesom, da prepreči nevihto. Če pa je nevihta že preblizu, jo to dejanje še pospeši.
- Kadar se bliža nevihta, mora gospodinja hoditi okrog hiše in kropiti na vse strani z blagoslovljeno vodo.
- Ko poleti grmi in treska, moraš v ogenj vreči suhe vejice, odlomljene iz butare in žegnane na cvetno nedeljo (zelenje presmeca). Tako preženeš nevihto.
- Kadar grmi, ne smeš imeti pri sebi kovinskega predmeta, da ne bi udarila strela vate.
- Nikoli ne smeš klepati kose pred jurijevim, temveč le brusiti; tako nam toča ne more narediti škode.
- *V okolici Šalovcev pa takrat, ko se bliža huda ura z grmenjem, bliskom in nevarnostjo toče, čez prag vržejo ven »bürkle« navzkriž; tako preženejo točo.*⁵³
- Tisti, ki poseje polje s Štefanovo soljo in jo poškopri z blagoslovljeno vodo »svetih treh kraljev«, ob nevihtah ne bo imel škode.
- Tisti, ki se prekriza, kadar se zabliška, veruje, da ne bo treščilo vanj.
- Točo preženeš z zvonovi, ki imajo takšen glas, kakršen je v oblakih; če je glas preslab, ne premaga grmenja; če je premočan, oblak razcepi in vsuje se toča.

⁴⁹ Inf. Nežka Vaupotič, Ormož.

⁵⁰ Inf. Krista Bombek, Velika Nedelja.

⁵¹ Möderndorfer, Verovanja, str. 247.

⁵² Inf. Metka Lesničar, Ormož.

⁵³ Inf. Anica Ratek, Hum pri Ormožu

Ustni viri

- Krista Bombek, Velika Nedelja 10, 2274 Velika Nedelja.
- Pavla Lah – Zemljak, Kerenčičev trg 17, 2270 Ormož.
- Metka Lesničar, Žigrova ulica 10, 2270 Ormož.
- Ciril Meško, Lahonci 6, 2259 Ivanjковci.
- Anica Ratek, Hum pri Ormožu 70, 2270 Ormož.
- Nežika Strnad, Velika Nedelja 19A, 2274 Velika Nedelja.
- Nežka Vaupotič, Ulica Dr. Hrovata 1, 2270 Ormož.

Literatura

- Bojc, Etbin, 1980: Reki in pregovori na Slovenskem. Ljubljana.
- Družinska pratika za navadno leto 1998–1992. Ljubljana.
- Radešček, Rado, 1988: Slovenske ljudske vraže. Ljubljana.
- Kovačič, Fran, 1910: Trg Središče, krajepis in zgodovina. Maribor.
- Prek, Stanko, 1982: Ljudska modrost. Ljubljana.
- Möderndorfer, Vinko, 1946: Verovanja, uvere in običaji Slovencev. Celje.

Povzetek

Na širšem ormoškem območju je ohranjenih še veliko ustnih virov o tem, kako so ljudje našega podeželja v preteklosti napovedovali vreme. Te so žal zelo slabo zapisane v pisnih virih, zato je prav, da jih tudi s pomočjo te in podobnih publikacij dokumentiramo. Še danes se predvsem starejši ljudje ravnaajo po vremenu na osnovi svojih izkušenj iz preteklosti, pogosto pa tudi po zapovedih, pregovorih in rekih, ki so jih prevzeli v mladosti že od svojih staršev, babic, dedkov oz. »modrih« ljudi iz svojega otroštva. V zvezi z vremenskimi napovedmi so se ljudje v preteklosti ravnali predvsem po določenih dneh v letu, po svetnikih, obnašanju živali, pa tudi po lastnem počutju. Na splošno pa so ljudje v preteklosti napovedovali vreme iz življenjske nuje, saj jim je bilo to pogosto edino vodilo pri opravljanju vsakdanjega dela. Danes stare vremenske pregovore našega podeželja opuščamo, saj vemo, da se vreme le redko ravna po vnaprej točno določenih pravilih. Zavedamo se, da smo si vse znanje o vremenu pridobili skozi stoletja, na osnovi mnogih izkušenj in opazovanj. Zato smemo o prihodnjem vremenu sklepati iz sedanjega/preteklega vremena le takrat, če opazimo stalne zakonitosti

Lučka Havlas, Nuša Kuharič*

MLINI – PROPAD ALI TURIZEM

Prispevek govori o mlinarski obrti ormoškega območja skozi raziskovalno delo dveh učenk Osnovne šole Ormož. Predstavi nam zgodovino mlinarstva, delo v mlinu, njegove sestavne dele, orodje in način dela ter se dotakne nekaterih »mlinskih« pregovorov. Za konec pa nam naniza še nekaj možnih rešitev za ohranitev te izumirajoče obrti in njeno vključevanje v turistično promocijo kraja.

Ključne besede

Mlin, mlinar, mlinski kamen, mlinsko kolo, žito, mletje, moka, obrt, Savci, Pušenci, Lešnica

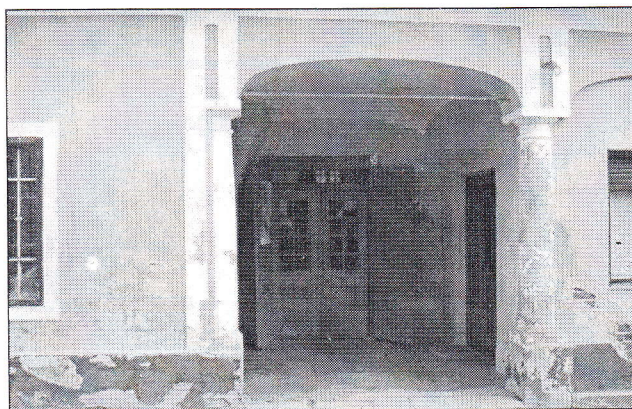
Uvod

Učenki devetega razreda sva se pod mentorstvom Nataše Kolar, prof. geografije in zgodovine, ter Tanje Fajhtinger, prof. zgodovine in nemščine, v šolskem letu 2006/07 odločili, da bova raziskali, ali v najini okolici še živi mlinarska obrt. Ukvarjali se bova z mlini na vodo ter predstavili glavne dele mlinskega mehanizma: mlinsko kolo, mlinske kamne ter drugo pomembno opremo. Tako si boste lažje predstavljali oziroma obudili spomine na to, kako je nekoč moka prihajala na domače mize. Ali pri nas ta obrt počasi izumira in postaja le turistična atrakcija, pa je vprašanje, ki naju je vodilo k tej raziskovalni nalogi. Prav tako, ugotoviti interes za stare obrti v današnjem času, kako se prenaša tradicija na mlajše rodove ter kakšen je odnos okolice do tovrstne dejavnosti in ohranjanja kulturne dediščine. Ponujava vam torej vodo na mlin, sami pa se boste odločili, ali jo boste sprejeli.

Voda je služila človeku že v tisti davnini, do katere naše zaznave ne segajo. Nedaleč nazaj je bilo mlinarstvo ena najpomembnejših domačih obrti. Mlini na Slovenskem so v dobi, ko je bila vsaka pokrajina v glavnem vezana na proizvode lastnega kmetijstva, imeli velik pomen in so bili dolga leta prevladujoča oblika mletja pri nas. V preteklosti so bili splošen pojav in vodne mline so imeli v vseh kmetijskih predelih, kjer je bilo mogoče, saj je bilo prevažanje na

daljavo bodisi žita ali mlevskih izdelkov za kmečke potrebe zamudno in drago. V času moderne industrializacije doživlja mlinarstvo bistvene spremembe. Hiter način življenja, tehnološki napredek in vedno večja želja po materialnih dobrinah so spremenili tok življenja in vrednote. Vse teče hitreje, avtomatizirano in učinkoviteje. Znano je dejstvo, da industrijski mlini zelo naglo izpodrivajo stare preproste mline, vezane na vodotoke. Število vodnih mlinov se tako naglo manjša. Mline ob vodotokih na podeželju naglo opuščajo. Mnogi so že v razvalinah ali popolnoma odstranjeni. Samo še redka znamenja pripovedujejo, kje je nekoč stal in mlel mlin ter kaj je pomenil ljudem. Ravno ta dejstva so naju spodbudila, da bi kaj več izvedeli o mlinarstvu na našem območju.

Začeli sva raziskovati in se vedno bolj poglobljali v delo. Prišli sva do zaključka, da so mlini tudi v naši okolici samo še preteklost. Opuščeni so in prepuščeni zobu časa. Mlinskih koles ni več, zidovi se podirajo. Opredelili sva se na mline, ki so jih navajali anketiranci. To so bili: Škrjančev mlin v Pušencih, Stajnkov mlin v Savcih in Jeremičev mlin na Lešnici.

Slika 1: Vhod v Škrjančev mlin v Pušencih. (Foto: Lučka Havlas)

Ko sva to premišljevali, sva se spomnili na vse mline, katerih kolesa se še sučejo in kjer kamni še drobe žito. Ali naj res vse to zalije voda, mar naj res vse to uniči novi čas, ki tako nezadržno hiti skozi naše življenje? Želiva, da najino delo ne bi bilo zaman in ne bi naletelo na gluha ušesa krajanov. Prav bi bilo, da bi nekaj mlinov obnovili ter zaščitili kot kulturni spomenik. Čeprav dela, kakršno je bilo nekoč v mlinih, ne moremo več obuditi v življenje, lahko poskrbimo vsaj, da ga bomo in bodo poznali današnji

* Lučka Havlas, Nuša Kuharič, učenki Osnovne šole Ormož, Hardek 5, 2270 Ormož.

ter prihodnji rodovi.

Slika 2: Kažipot k Stajnkovem mlinu v Savcih. (Foto: Lučka Havlas)

Slika 3: Zapuščeni Jeremičev mlin na Lešnici. (Foto: Lučka Havlas)

Zgodovina mlinarstva na Slovenskem

Izraz mlin je zelo star in izvira iz latinske besede »mulinum«, kar pomeni mlin. V prazgodovini so ljudje trli zrnje na kamnitih ploščah ali v možnarjih. Tak način drobljenja žita se je uporabljal do približno leta 1000 pr.n.št., ko so izumili mlin, napravo, ki je drobila in mlela žito med dvema kamnoma. Prvi vrtljivi mlin z dvema kamnoma je deloval na ročni pogon. Ročne mline in mline, ki jih je gnala živina, so sčasoma nadomestili mlini na vodo in veter. Prvi ročni mlini so imeli vodoravno vrteče se pogonsko vodno kolo z lopaticami na navpični osi, na kateri sta bila nad vodnim kolesom tudi mlinska kamna. Rimljani so mline izpopolnili. Pogonsko vodno kolo z lopatami so postavili navpično, vodoravno os pa so povezali z zobatim kolesom, ki je poganjalo manjše zobato kolo, to pa je bilo z osjo povezano z mlinskim kamnom. Podobno so delovali mlini na veter in plavajoči mlini.¹

Čeprav so mlini pri nas zagotovo bili poznani že pod

Rimljani, o tem ni pisnih virov. Prvič se mlini na Slovenskem pričenjajo omenjati šele v 9. stoletju. Od takrat je njihov pomen samo še rasel, pravi razcvet pa so dosegli v 12. in 13. stoletju.² Slovenija je zelo vodnata dežela, zato niti ni presenetljivo, da so se pri nas skoraj izključno razvili le vodni mlini. Na številne mline nas spominjajo številne mlinščice, deli potokov ali umetno narejenih strug, ki so bile speljane do njih. Danes veliko teh urejenih strug sploh ne obstaja več, saj smo jih v preveliki vnemi po napredku zasuli. Verjetno bi v preteklosti težko našli kakšno reko ali potok, na katerih se ne bi vrtelo vodno kolo.

Prvi mlini so nastali ob graščinah, to so bili tako imenovani grajski mlini. Obstajali pa so še kmečki, ki so mleli bolj kot ne le za domače potrebe, pa morebiti še za sosede, če niso premogli lastnega mlina. Na Slovenskem je razvoj mlinov na vodni pogon časovno sovpadal z razvojem tovrstnih mlinov drugod v Evropi. Skupaj s prvimi gradovi v 11. in 12. stoletju so pričeli nastajati tudi mlini na vodna kolesa.³

Poleg vodnih mlinov, kamor so kmetje nosili mlet žito, so mleli žito s preprostejšimi pripravami tudi po kmečkih domovih. Takšne priprave so bile tudi žrmlje ali neke vrste ročni mlini. Pred prvo svetovno vojno so bili takšni hišni mlini še zelo razširjeni v Beli krajini, Prekmurju in na Štajerskem. Z njimi so kmečke gospodinje praviloma mlele žito za sproti, največkrat tedaj, če je bilo žito na hitro treba zmleti doma, ker je zmanjkalo moke.⁴

Potočni mlini z enim parom kamnov so večinoma zmogli le tako imenovano navadno mletje (ene vrste moke). Lastniki mlinov so bili običajno fevdalci. Poslovanje mlinov so urejali mlinski redi. Velik napredek v mlinarstvu je bil izum valjev, ki so zamenjali mlinske kamne. Več parov valjev so združili s siti v zaokrožen mlinski sistem na vodni, parni in pozneje električni pogon (valjčni mlin).⁵

Mlini so precej vplivali tudi na podobo krajev. Ponavadi so mlini stali ob prometnih točkah, kadar pa so bili zunaj naselij, so do njega vodile kolovozne poti in pešpoti. Mlin je bil tudi nekakšen center vasi. Ni čudno, da je nekoč veljal rek "V mlinu se vse izve.", tam so se namreč srečevali ljudje od blizu in daleč, se sklepali posli, poznanstva ...

Mlinarstvo je bila pomembna gospodarska panoga, ne samo da je zaposlovala cele družine, pač pa je ugodno vplivala tudi na razvoj furmanstva, kamnoseštva,

² Prav tam, str. 76.

³ Prav tam, str. 76–77.

⁴ Prav tam, str. 75.

⁵ Prav tam, str. 77.

¹ Bogataj, Domače obrti na Slovenskem, str. 75–76.

gostiln in trgovin. Ne nazadnje so s posluhom za naravo uravnavali tudi pretok voda in tako skrbeli za zmanjševanje poplav.

Mlinski redi

Prvi dokument, ki je urejal področje mlinarstva, je bil pri nas izdan leta 1770, in sicer na Kranjskem, predpisoval je, kje smejo biti postavljeni mlini, skrb za mlinske kamne, določene sanitarne ukrepe (čistočo v mlinih, boj proti glodalcem) in višino plačila mlinarju.⁶

Mlinarji so za opravljeno delo bili večinoma plačani kar z moko oziroma žitom. Redkeje so za opravljeno delo dobivali denar. Tako je recimo veljalo, da so za mletje jemali merico, ki je znašala štiri do šest kilogramov, redkeje tudi osem do deset kilogramov na 100 kilogramov žita. Običajno je plačilo znašalo 10 odstotkov pripeljanega žita.

Najstrožje so mlinarje nadzorovali po drugi svetovni vojni. Z odloki je bila natančno določena višina merice za vsako žito posebej. Mlinarji so morali voditi posebne mlinarske knjige in prevzemno-oddajni list. Morali so zapisati vse mletje, količine žita in pobrane merice. Vse mlinarske mere, merniki in merice so morali biti uradno potrjeni in žigosani. Moko so oddajali in dobivali plačilo v dinarjih. Po letu 1953 so strožje nadzorstvo opustili.⁷

Prav v zvezi s količino odvzetega zrnja in otrobov je tudi povezana večja ali manjša priljubljenost posameznih mlinarjev, ki so tako in tako vedno bili med vsemi obrtniki najslabše zapisani in so veljali za največje nepoštenjake in goljufe. Tudi pregovor pravi, da te pred smrtjo lahko reši le klobuk poštenega mlinarja.

Mlinarske mere

Ljudje so žito prinašali v mlin največkrat v vrečah, zato so mlinarji merili kar po vrečah. Vedeli so približno, koliko drži ena vreča. Do prve svetovne vojne so kot mero uporabljali mernik (25kg ali 30–32 litrov), polymernik, četrtino (1/4 mernika) in bokal (1/16 mernika). Po letu 1915 pa so uvedli enotno mero. Mlinarji so dobili tehtnice (vage) in od tedaj naprej uporabljali kilogramsko ali pa litrsko mero. Uteži, tehtnice in litri so bili žigosani in so jih tudi stalno nadzorovali.

Mlinarji so morali vsako leto svoje posode in uteži dati na pregled posebni komisiji. Danes pa uporabljajo plastične posode in vreče.

V MLINARSTVU SO UPORABLJALI POSODE KOT SO :

- MERNIK = 30 l MERNIK →
 - POLMERNIK = 15 l ... POLMERNIK →
 - ČETRTR = 9 l ČETRTR →
- SO LESENE POSODE
-
- BOKAL = 1 l 4 dl BOKAL →
 - LITER = 1 l LITER →
- SO PLOČEVINASTE POSODE

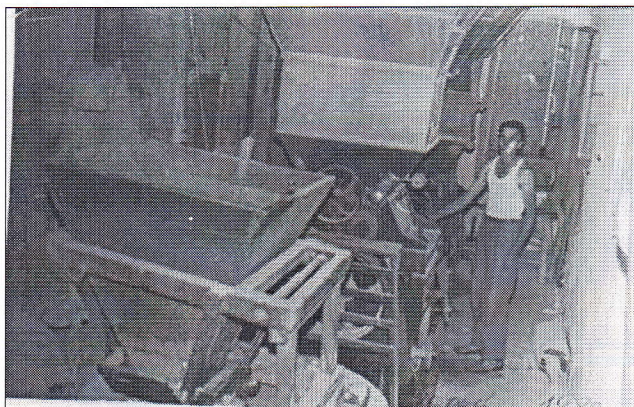
Delo v mlinu in delitev dela

V mlinu je bilo treba opraviti vrsto opravil. Osnovno delovno opravilo je mletje žita. Takoj po prevzemu zrnja od stranke in merjenja je bilo treba žito očistiti smeti in navlažiti. To delo v mlinu so opravljale ženske, gospodinje, ki so ob delu v hiši »zasipale« še žito v mlin. Ko je namreč žito zasuto, ni treba posebej paziti, kako se melje. Ko se grot (vsipalnik) izprazni, zazvoni zvonček, ki je tako nastavljen, da opozori, da kamna meljeta v prazno. Seveda pa je bilo dela dovolj, preden so žito pripravili za mletje, ga osnažili ali oprali. Čiščenje zrnja je imelo dvojni namen: med mletjem ni bilo prahu, ki bi škodoval mlinarjevim dihalom, v vodi očiščeno zrnje pa je dobilo tudi primerno vlažnost, ki je potrebna za kvalitetno mletje in predvsem za izkoristek (razmerje med zrnjem in dobljeno moko). Zato je mlinar tudi zrnje, ki ga je stranka sama očistila, navlažil. Pravilno navlaženo zrnje se je med kamnoma lepše in boljše mlelo. Vsa tehnična dela v mlinu pa so navadno opravili gospodarji sami. Le za nekatera dela so najeli tuje ljudi. Posebno delovno opravilo mlinarja je ostrenje kamnov ali klepanje kamnov, njihovo montiranje, popraviljanje mlina in mlinarskih koles. Vse to je težavno in zahtevno delo. Montiranje dela, je zelo natančno delo, saj morata biti kamna natančno nastavljena, da lepo in tekoče drsita. Da lepo in hitro meljeta, morata biti ostro naklepana, zakaj kamni se pri mletju hitro obrusijo. Kamna namažejo z oljem po vsej površini, tako je videti, kje je površina gladka, in tam potem s posebno špico (kladivu podobnim orodjem) kamen obtolčejo. Od hrapavosti površine obeh kamnov je namreč odvisna kvaliteta moke. Klepanje obeh kamnov s pomočjo špice traja dve uri. Mlinarji pravijo: »Če kdo en par kamnov skleplje v eni uri, je to zagotovo slabo delo!« Stalno je bilo treba obnavljati tudi mlinska kolesa, saj les v vodi ob spremembah vremena hitro propada. Prav tako so morali stalno popravljati jez, posebno dokler so bili jezovi leseni. Pozimi pa je bilo treba z zamrznjenih koles odstranjevati led. Vse to ni bilo lahko delo in mlinarji so pošteno zaslužili svoj kruh.⁸

⁶ Prav tam, str. 78.

⁷ Prav tam, str. 82–83.

⁸ Pogovor z Markom Zemljičem, Savci – Stajnkov mlin, 4. 4. 2006.

Slika 4: Mlinar v Škrjančevem mlinu pri delu, 1980.
(Fotograf neznan)

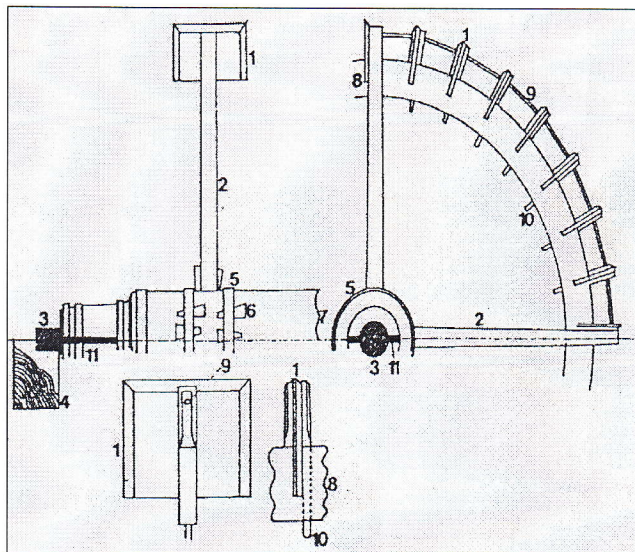
Mlinarji so povečini redili tudi prašiče. Po nekaterih virih naj bi prav prašiči predstavljali njihov glavni vir preživetja. Hrane za prašiče so seveda imeli dovolj; žita, ki so ga dobivali za plačilo, je bilo dovolj za moko ter za otrobe, s katerimi so krmili prašiče.⁹

Sestavni deli mlina

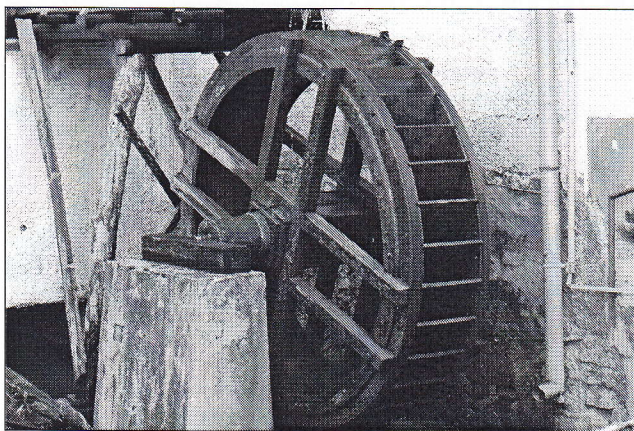
Mlinsko kolo

Mlini na vodna kolesa so se razvijali več stoletij. Vodna kolesa so lesena, za pogon imajo lopatice ali nekakšne votle skrinjice, ki so jih ponekod imenovali tudi korci. Voda, ki je vanje padala, je poganjala kolo. Padec v skrinjice je bil veliko močnejši od padca na lopatice. Zato so skrinjice nameščali predvsem tam, kjer je bilo vode malo. Ponavadi je voda na skrinjice padala od zgoraj, včasih pa so dotok uredili tako, da se je voda zaganjala vanje od spodaj. Kolo na lopate je bilo narejeno na spodnjo vodo. Voda je napeljana tako, zato ker je količina vode razmeroma velika, padec pa majhen. Kolesa so premazali s katranom, da niso gnila prehitro. Pri nekaterih mlinih so naredili železna kolesa, samo lopatice so bile lesene.

Mlinsko kolo je bilo nasajeno na horizontalno os in se je sukalo v navpični smeri. Znotraj je bilo na osi zobato kolesce, sprva leseno, kasneje kovinsko, ki se je zajedalo v podobno takšno kolesce na mlinski napravi in tako poganjalo dva kamna v vodoravni smeri. Navadno je eno mlinsko kolo gnalo dvojico mlinskih kamnov, redkeje več. Večji mlini so seveda imeli dva ali celo tri pare mlinskih kamnov.

Slika 5: Načrt mlinskega kolesa¹⁰: 1 – lopata, 2 – mataruga (križ), 3 – drsna os (vrti se na podstavku), 4 – podstavek, 5 – železni obroč (ring), 6 – klini (zagozde), 7 – vreteno, 8 – krog, 9 – opora med lopatami, 10 – pauci, na katerih so pritrjene lopate, 11 – železna os (štekl).

Slika 6: Mlinsko kolo v Stajnkovem mlinu v Savcih danes.
(Foto: Lučka Havlas)

Vodo so zajezili in jo po jezu in žlebu speljali do vsakega kolesa posebej. Za pogon niso potrebovali veliko vode. Mlin poženejo, tako da odprejo zapornico in spustijo vodo v žleb. Če je vode malo, jo nabirajo v jezu in potem meljejo, dokler je kaj vode. Vodna kolesa imajo celo vrsto prednosti, in sicer zaradi enostavne in cenene izvedbe, lahko dosegljivega materiala (les) in preprostega vzdrževanja. Mnogo več pa je slabih strani. Vodna kolesa niso uporabna za največje padce, izkoristek je posebno pri lesenih kolesih zelo slab, število vrtljajev je majhno, neprijetnosti pa se pridružijo slednjič še

⁹ Bogataj, Domače obrti na Slovenskem, str. 80–81.

¹⁰ Marko Zemljič, Savci – Stajnkov mlin, Načrt mlinskega kolesa.

pozimi, ko kolesa zamrznejo.¹¹

Mlinski kamni

V mlinu so zelo pomembni kamni, seveda ne običajni, pač pa prav posebni, mlinski kamni. Mlinskih kamnov ni izdelal mlinar, pač pa kamnosek v kamnolomu. Seveda vsak kamnolom ni bil pravi, za dober mlinski kamen je morala biti ustrezna kamninska sestava. Kamen ni smel biti ne pretrd ne premehak. Dober kamen je peščenjak, ki ga sestavljajo kremenova zrna. Kamnosek je na primerni steni moral priti naprej do žive skale, zatem si je zarisal, kje bo sekal. Kot orodje je uporabljal različna sekala, kline in kladi. Mlinski kamni, ki so jih pripravljali kamnoseki, so merili običajno dobrih 70 centimetrov. Najtežji del ni bil obsekati skale in oblikovati kamna, ampak kamen odsekati od skale. Neveščim kamnosekom se je tako večkrat primerilo, da je večdnevno mukotrpno delo šlo po zlu, saj jim je kamen, ko so ga želeli ločiti od skale, počil. Po uspešnem delu v kamnolomu je sledila še fina obdelava kamna. Tako je bil kamen pripravljen za transport do mlina. Mlinarji so običajno naročali po par kamnov, spodnjega in zgornjega. Za oba so poznali tudi imena, spodnji del je bil "težak" (spodnjak), zgornji, vrteči se, pa "laufer" (vrhnjak). Spodnji kamen je trdno pritrjen na ogrodje, zgornji pa se vrti. Le-ta je na navpično gred pritrjen z železno prečko.

Slika 7: Mlinski kamen v opuščenem Jeremičevem mlinu na Lešnici. (Foto: Lučka Havlas)

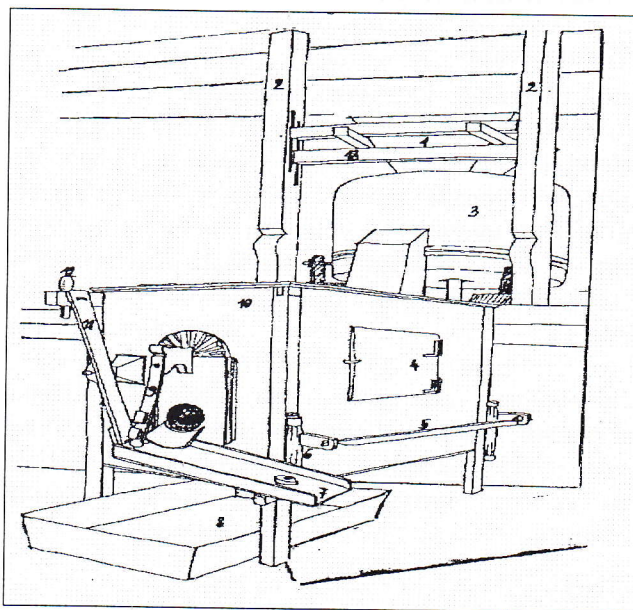
Z razmikom kamnov se je dalo regulirati finost mletja oziroma, kot bi rekli danes, razmiki med kamni so vplivali na tip moke (gladka, ostra). Na kvaliteto moke sam mlin nima velikega vpliva. Ta je bolj odvisna od kvalitete žita, tip moke pa od nastavitve kamnov. Mlinarji so uporabljali različne mlinske kamne za pšenico in koruzo. Tistemu za pšenico so

pravili bel, bil je bolj fin, dobili so finejšo moko za kruh in peko, za koruzo pa so uporabljali bolj grobega "črnega".

Z mletjem sta se kamna večkrat tudi obrabila, postala sta gladka in ju je bilo treba popraviti oziroma sklepati. Delo so opravili mlinarji sami, saj so najbolje vedeli, koliko morajo kamen "nabrusiti".¹²

Notranjost mlina in ostala oprema

Pri vseh mlinih gre za en prostor, razdeljen v zgornji in spodnji del. Spodnji del je v višini vhoda, na njem stoji pajkelj, v katerem je sito in se v njem nabira moka ter graisanca (zaubra). V zgornjem delu, kamor vodijo stopnice, so mlinski kamni, obiti z lesom (obod). Na kamnu je lesen lijak, kamor vsipljejo žito. Tu je tudi zvonček, ki opozori, kdaj je grot (vsipalnik) prazen. Zgornji kamen je navezan na jekleno os, ki se vrti. Spodnji del osi je preslica, ki jo poganja palčno kolo in je po vretenu povezana z vodnim kolesom. Preslica je obenem povezana z rogovilo, ki trese sito in graisanco (zaubro).

Slika 8: Sistem delovanja mlina¹³: »potovanje« zrnja skozi vsipalnik ali »grot« v koritce med mlinska kamna in nato skozi sito v »pajklelj«: 1. grot (vsipalnik), 2. ogrodje za grot, 3. obod (ohišje mlinskega kamna), 4. vratica za v pajkelj, 5. letev, ki trese zaubro, povezana s preslico, 6. podstavek za zaubro, 7. graisanca (zaubra), 8. predal za zdrob 9. lesen vijak za uravnavanje napetosti sita, 10. pajkelj, 11. treslica, 12. lesen vijak (šrauf) za uravnavanje napetosti zaubre, 13. ogrodje za grot

Mlini so skoraj v celoti narejeni iz lesa. Nekateri preprosto, pri nekaterih pa so skušali les predvsem na grotu in pajklju okrasiti. Tako je nastavek na pajklju

¹¹ Pogovor z Markom Zemljičem, Savci – Stajnkov mlin, 4. 4. 2006.

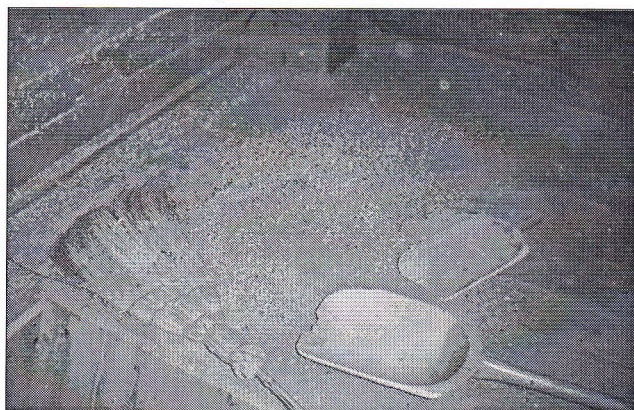
¹² Prav tam.

¹³ Prav tam, Sistem delovanja mlina.

praviloma vedno okrašen. Tu so zlasti inicialke mlina, letnica izdelave ali predelave ali pa izrezljan motiv iz mlinskega ali kmečkega življenja. To so delali domači mojstri.

Poleg vodnega kolesa in mlinskih kamnov je v mlinu še nekaj potrebnih delov za mletje. Naprava, ki dovaja zrnje med dva kamna, je ponekod poznana pod imenom "grot" tresilnice, tudi miketulje. To je pravzaprav tresočče se sito, skozi katero se moka preseja in je vpeto v celotno ogrodje, ki nosi napravo. V skrinji ali pajklu je nameščeno sito za ločevanje moke od zmletega materiala, zunaj skrinje pa še "grajsna", naprava, ki ločuje otrobe. Pri črnem kamnu te ločitve ni.¹⁴

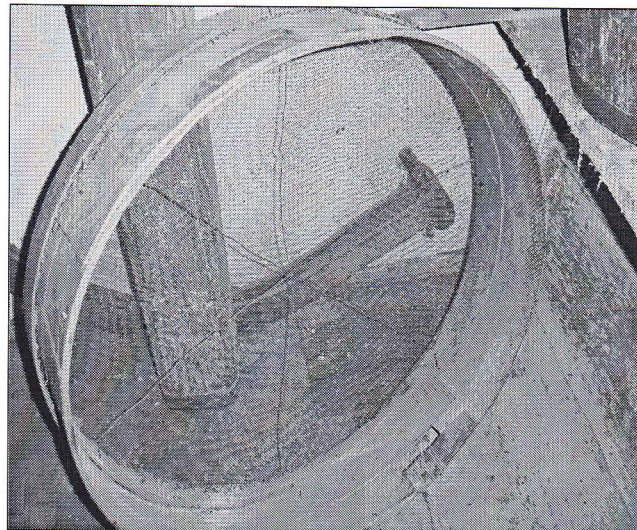
Mlinarsko orodje

Slika 9: Mlinarsko orodje, vevnica – lopatka za zajemanje žita in moke. (Foto: Lučka Havlas)

V mlinu ne potrebujejo veliko orodja. Posebnega mlinarskega orodja skoraj ni, razen za klepanje kamnov. Za tehnična dela so uporabljali ustrezne pripomočke: klešče, kladivo, žage itd. Pšenico za belo moko so prali v posebnih, za to narejenih rešetih. Imela so večji in višji obod. Prali so jo na posebnih lesenih derah (1,5m x 1m) ali pa na takih z mrežastim dnom. Na derah so žito tudi sušili, sušili pa so ga tudi na velikih ponjavah (plahtah). Žito, ki ga niso prali, so očistili smeti in oprali v nečkah (jenčke). V nečke so nasuli žita in ga prali, tako da so smeti padale na tla, žito pa nazaj v nečke. Moko in zdrob lovijo v čebre ali posebne posode. Moko zajemajo z vevnico (korpjačo oziroma lopatko), ostanek pa počistijo z omelom. Moko shranijo v vreče (žaklje), in sicer tako, da na vrh vreče vstavijo poseben obroč, ta obroč pa oprejo ob rob pajklja na posebno rogovilico. Vrečo polnijo z eno roko in potem še potlačijo s palico. Ponekod rabijo za zadnjo moko še pehar. Sita so naredili doma, tkanino pa so kupili. Danes so sita najlonska, prej pa

so bila svilena.¹⁵

Slika 10: Leseno sito. (Foto: Lučka Havlas)

Slika 11: Leseni čebri. (Foto: Lučka Havlas)

Delovanje mlina

Ko je pšenica očiščena, jo vsipajo v grot, od koder se enakomerno vsiplje med oba kamna. Za enakomerno dodajanje zrnja je potrebna posebna stresalna naprava, ki je gibljiva, na jermenih obešena škatla. Oba kamna sta ploščata in vgrajena, tako da sta vodoravni ploskvi, ki meljeta, obrnjeni druga proti drugi. Zgornji kamen (vrhnjak) se vrti, spodnji kamen (spodnjak) pa je trdno pritrjen v ogrodje. Skozi dovolj veliko odprtino v vrhnjaku prihaja žito med oba kamna, ki ga meljeta, moka pa polzi navzven na obod. Od tod se zmlet žito vsiplje v cevasto sito, ki drži skozi pajlej. To je zaprt prostor v obliki zaboja. V njem je tudi rogovila, ki trese sito, moka pa se nabira na njegovem dnu. Zdrob in otrobi se iz sita vsipljejo na graisanico (zaubro), ki je vezana na kolo in se premika. Graisanica ima v sredini sito, skozi katero se vsiplje zdrob, otrobi pa ob strani padajo v posodo. Hitrost graisanice lahko poljubno uravnavajo. Po prvem mletju dobijo zdrob in otrobe. Nato kamna malo stisnejo in zasujejo zdrob, tako dobijo lepo belo moko. Na koncu zasujejo še

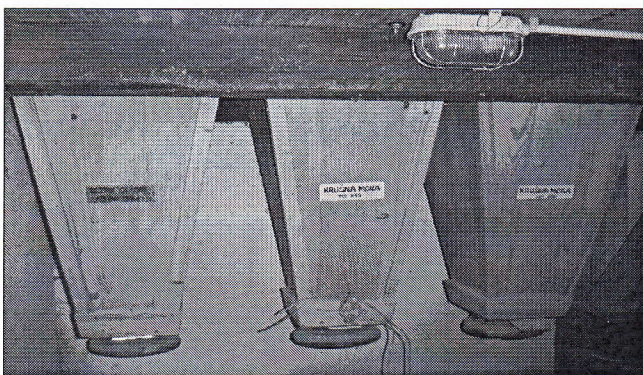
¹⁴ Prav tam.

¹⁵ Prav tam.

prve otrobe ter ostanek zdroba in dobijo zadnjo moko (graisanico). Lahko pa meljejo na eno moko, tako da odstranijo otrobe in potem zmeljejo tudi zdrob, ali pa na črno, tako da zmeljejo skupaj otrobe in zdrob. Kakovost moke je odvisna predvsem od sita.¹⁶

Slika 12: Pogled na notranjost mlina. (Foto: Lučka Havlas)

Slika 13: Predali za moko. (Foto: Lučka Havlas)

Reki o mlinih

- »SAMO V MLINU SE DVAKRAT POVE!«: Hočemo reči, da bomo povedali samo enkrat.
- Če kdo ne posluša in rad klepeti, rečemo: »NEPRESTANO VRTIŠ SVOJ MLIN!«
- Kdor zna dobro in hitro govoriti, temu rečemo: »JEZIK TI TEČE KOT MLIN!«
- »VELIKOKRAT POTEKNE KOGA V SVOJ MLIN, GA ZMELJE MLIN ČASA!«: Čas ga prehiti.
- »IMETI MLINSKI KAMEN ZA VRATOM.«: Nositi veliko breme.
- »SPELJATI VODO NA SVOJ MLIN.«: Nekdo naredi nekaj sebičnega, v svojo korist.
- »NOBENA PŠENICA NI TAKO TRDA, DA NE BI NAŠLA SVOJEGA MLINARJA.«: Nobena ovira ni tako visoka (velika), da je ne bi mogli premagati.

Sklepne misli

»Če mlinček pri miru bi stal,
bi mlinar in kmet žaloval,
otrok pa bi jokal in tožil glasno,
kako je brez kruha hudo.«

Slovenska ljudska pesem za današnje čase ne velja več. Vsi imamo vsega dovolj in preveč. Pomanjkanja in lakote ne poznamo, zato tudi kruh premalo spoštujemo. Spremenjeni način življenja in razvoj mlevske industrije sta vplivala predvsem na to, da so začeli pospešeno opuščati manjše obrtne in kmečke mline. Posamezni mlini, ki so nadaljevali z mletjem, so se tehnološko preusmerili, mlinске kamne so zamenjali valji, vodni pogon pa električna energija. Do današnjih dni so se ohranili le posamezni klasični mlini in v njih mlinski kamni v glavnem meljejo le za domače potrebe. Mlinarstvo je začelo počasi izumirati. Lastniki mlina v Savcih so še posebej razočarani ob dejstvu, da so morali mlin ustaviti. Posluha pri lokalni skupnosti za oživitve mlinarske dejavnosti ni. Državna zakonodaja je dokaj rigorozna do te dejavnosti. Zato meniva, da bi se ti mlini morali vključiti v turistične, vinske in naravoslovne poti, skratka, v turistično ponudbo, s tem bi podprli mlinarje in hkrati ohranili te bisere kulturne dediščine. Mline bi lahko vključili v turistično ponudbo, tako da bi ustanovili mlinsko cesto. Na takšno idejo so prišli tudi na Koroškem, kjer poteka mlinska cesta na območju treh občin.

Mlajše rodove je treba ozaveščati, kako pomembno je ohranjati kulturno dediščino. Mlini bi se lahko uredili kot muzej ali pa kot center občolskih dejavnosti. V naši okolici je takšen mlin na Lešnici, ki ima idealno lokacijo in je blizu mesta Ormož. Zraven mlina je še velika stanovanjska hiša, v kateri bi se lahko zadrževalo več učencev, in propadajoče gospodarsko poslopje, v katerem bi lahko uredili mlinarsko sobo, razstavo starega kmečkega orodja, črno kuhinjo in kuhinjo za peko kruha. Okrog mlina je veliko zemljišče, na katerem bi se lahko uredila tudi zeliščni in cvetlični vrt ter manjši sadovnjak, v katerem bi gojili stare, že izumirajoče, sadne sorte.

Zato sva se odločili, da bova na podlagi te raziskovalne naloge in intervjujev naredili kratek film in ga promovirali ter tako skušali vplivati, da bi razmišljali o tem, kaj storiti s kulturno dediščino. Ta film sva predstavili na projektnem dnevu v šoli.

Mentoricama pa sva dali pobudo, da bi v naslednjem šolskem letu organizirali naravoslovni dan na tematiko starih obrti v naši neposredni okolici, s tem bi mladim približali zapuščino naših dedov, ki jo mi mladi premalo cenimo.

¹⁶ Prav tam.

Ustna vira

- Bernarda Vuletič, Pušenci – Škrjančev mlin
- Marko Zemljič, Savci – Stajnkov mlin.

Pisna vira

- Načrt mlinskega kolesa, Stajnkov mlin.
- Sistem delovanja mlina, Stajnkov mlin.

Literatura

- Bogataj, Janez, 1989: Domače obrti na Slovenskem. Ljubljana.
- Kovačič, Fran, 1919: Trg Središče. Maribor.
- Hazler, V., Hudales, J., 2002: Mlinska cesta. Šoštanj: Črna na Koroškem.
- Pučko, Franc, 1992: Spomini na Lento. Ormož.

Povzetek

V svoji nalogi sva se ukvarjali z mlinarsko obrtjo, ki je še danes živa v naših krajih. Opredelili sva se na vasi Savci, Pušenci in Lešnica, zato ker so tukaj še stoječi mlini, za katere vedo tudi najini vrstniki. Ugotovili sva, da se s to staro obrtjo ukvarja le še redkokdo in še ti so bili zaradi prevelikih stroškov prisiljeni to delo opustiti. Naslednikov ni, ker ni zanimanja med mladimi za stare obrti. Omenjene mline bi morali vključiti v turistične, vinske in naravoslovne poti, skratka, v turistično ponudbo, s tem bi podprli mlinarje in hkrati ohranili te bisere kulturne dediščine. Uredili pa bi se lahko tudi kot muzej ali pa kot center obšolskih dejavnosti. Predvsem pa meniva, da je treba mlajše rodove ozaveščati, kako pomembno je ohranjati kulturno dediščino na splošno.